

I. ARAZOW, R. KLYÇEW

EDEBIÝAT

UMUMY ORTA BILIM BERÝÄN MEKDERLERIŇ
11-NJI SYNPY ÜÇIN DERSLIK

BIRINJI NEŞIR

*Özbeqistan Respublikasynyň Halk bilimi ministrligi
tarapyndan tassyklanan*

*Çolpan adyndaky neşirýat-çaphana döredijilik öýi
Daşkent – 2018*

UO‘K 821(075.3)=512.164

KBK 83.3(5Tur)ya72

E 24

Ylmy redaktorlar:

Kerimbaý Kurambaýew – Ažiniýaz adyndaky Garagalpak döwlet pedinstitutynyň mugallymy, filologiýa ylymlarynyň doktory, professor.

Gurbanberdi Welbegow – Ýokary kategoriýaly türkmen dili we edebiýaty mugallymy.

GADYRLY OKUWÇY! Çuňňur bilim almak üçin yhlas bilen okamak gerek. Bu işde men seniň kömekçiň, maslahatçyň we ýoldaşyňdyryn. Meniň sahypalarymy açyp okasaň, durmuş-ýaşawyş üçin gerekli bolan köp düşüňjeleri alarsyň. Men saňa giň düşüňjeleri bermäge taýýar, ýöne sen meni aýawly saklagyn, sebäbi men geljek ýylda hem senden kiçilere gerek bolaryn.

Okuw kitaby

**Respublikanyň ýörite kitap gaznasynyň serişdeleriniň
hasabyndan çap edildi.**

ISBN 978-9943-5087-6-7

© I. Arazow, R. Klyçew, 2018

© Çolpan adyndaky NÇDÖ, 2018

GIRIŞ

Çeper edebiýat wakalary, hadysalary, adam ahlaklarynyň dürli häsiýetlerini, umumylaşdyrmak bilen durmuşy obrazly suratlandyrýar. Ol sungatyň iň täsirli görnüşidir, durmuşyň okuw kitabydyr. Çeper edebiýat okuwçylara hakykata, biziň dąş-töweregimizi gurşap alan durmuşa akyl ýetirmegi öw-retmekde, olary watançylyk, gahrymançylyk, dostluk, zähmet adamlaryna hormat goýmak, duşmana rehimsiz bolmak ruhunda terbiýelemekde örän ähmiýetli serişdedir.

Türkmen edebiýatynyň taryhyny çuň ideýaly çeper eserlergoşgular, poemalar, hekaýalar, powestler, romanlar dürli dramalar bezeyar. Çeper edebiýat hakykaty estetiki-emosional taýdan özleşdirmek zerurlygy esasynda döräpdür hem-de jemgyýetçilik aňynyň özboluşly bir görnüşü hökmünde şekillenşini, yaşaýşyny, ösüşini dowam edip gelýär. Arynyň dürli güllerini şiresini ýygnap bal ýasaýşy ýaly, okuwçylar dürli çeper eserleriň hikmetli «şiresini» sorup, şonuň esasynda özleriniň estetiki-emosional duýgy-düşünjesini ösdürmeli hem baýlaşdyrmaly.

Edebiýat çeper eserde suratlandyrylýan hakykaty estetiki-emosional taýdan özleşdirmeli. Hakykaty estetik taýdan özleşdirmek üçin bolsa, hakykatdaky her bir zady öz bitewi bolşunda, aýratynlykda, anyk duýarlykly janly bolşunda, görmeli, syzmaly, duýmaly, onuň duýga täsir edýän häsiýetli taraplaryny seljermeli. Şondan soň hakykatyň ýagşy, ýaman taraplaryny obýektiv ýagdaýda söýüp ýa-da ýigrenip başlarsyň. Çeper edebiýat hakykat baradaky ylymlar ýaly, umumylaşdyrylan pikirleri beýan etmeýär-de, hakykatdaky zatlary bitewilikde, aýratynlykda, anyk duýarlykly janly bolşunda suratlandyryp görkezýär hem-de olaryň duýga täsir edýän häsiýetli taraplaryny has aýdyň duýarlykly edýär.

Ol hakykatyň estetiki-emosional häsiýetini has doly syz-makda okyja uly täsir edýär. Çeper eserleriň adamlary özüne

çekyän jadylaýjy güýji-de olaryň, ine, şonuň ýaly täsir edip bilýänliginde. Çeper edebiyat obrazlaryň üsti bilen durmuş hakykatyny okyja aýdýar, çeper edebiyat okyjylara terbiýe berýär. Bilmeyän zadyny bilmek, kyn ýagdaýa düşende nähili hereket etmelidigini öwrenmek niýeti bilen kitap okaýar. Adam Muhammet Pygamberiň obrazynyň üsti bilen dini, Göroglynyň obrazy arkaly batyrlygy, Çapaýewiň obrazy arkaly gaýduwsyzlygy, Mejnunyň obrazynyň üsti bilen söýmekligi, Hatam taý obrazynyň üsti bilen sahylyk ündelýändigine göz ýetirip bilýär.

Çeper edebiyatyň hakykaty estetiki-emosional taýdan özleşdirmekde okyjylara edýän täsiri biçak uly jemgyýetçilik ähmiýetine eýe. Okyjylar çeper eserleriň kömegi bilen hakykaty estetiki taýdan näçe çuň özleşdirdigiçe olaryň gzellige asyly häsiýetlere, maksatlara, jemgyýetçilik durmuşyndaky, tebigatdaky ajaýyplyklara bolan söýgüsi, ondan alýan ruhy lezzeti, ony goldamak, ösdürmek hyjuwy, gzellige zeper ýetirýän, onuň sagdyn hem batly ösmegine päsgel berýän ýaramaz zatlar bolan ýigrenji, oňa garşy göreşmek hyjuwy güýçlenýär, aktiwleşýär. Şonuň ýaly asyly duýgy hyjuwy hakykatdan-da ýokary derejede ösende, adam şonuň emrine görä hereket edýär, göreşýär, ýaşaýar. Maksat hem, ozaly bilen, şonuň ýaly adamlary terbiýeläp ýetişdirmek. Bu meselede çeper edebiyata-da iňňän möhüm orun degişlidir. Çeper edebiyat öz hyzmatyna hem-de aýratynlygyna laýyklykda okalanda, ol öz möhüm roluny has-da doly ýerine ýetirer. Çeper edebiyaty özleşdirip, onuň estetiki täsirini, ruhy lezzetini syzmak üçin ilkinji şert çeper eserleri okamak. Okuwçy çeper eseriň tekstini okanynda, ol eserde suratlandyrylýan durmuş hakykatynyň jümmüşine aralaşýar, onuň ýagşy, ýaman taraplaryny aňlaýar, öz duýgusy bilen syzýar, öz pähimi bilen seljerýär, oňa öz düşünişi boýunça baha berýär. Edebiyat sapagyna gyzyklanýan, çeper eserleri zygiderli okaýan her bir okuwçynyň durmuşdaky özüne mynasyp ýeri we käri tapyp, Watan öňündäki borjuna ýerine ýetirip, onuň gülläp ösmegine goşant goşjagy sübhesizdir.

Soraglar:

1. Çeper edebiyat näme? Ol nämäni ündeýär?
2. Çeper edebiyatyň jemgyýetçilik ähmiýeti nämelerden ybarat?

TÜRKMEN EDEBIÝATY XX ASYRYŇ 20 – 50-nji ÝYLLARYNDA

ATA GOWŞUDOW
(1903 – 1953)

XX asyr türkmen edebiýatynyň haýsy döwri hakynda gürrüň edilse-de, islendik edebi žanrlardan söz açylsa-da, Ata Gowşudowyň ady ilkinjileriň hatarynda tutulýar.

Aslynda, ýazyjynyň özi-de kiçi göwünliligi, belent adamkärçiligi, ýiti zehini bilen özüni ile aldyrmagy başaran adam. Muňa halk tarapyndan şahyr hökmünde-de, klassyk poeziýany, türkmen folkloryny öwreniji hökmünde-de ykrar edilmegi-de güwä geçýär. Ýazyjynyň türkmen halkynyň ruhuna ýugrulan çeper eserleri türkmen edebiýatynda öçmejek yz galdyrdy. Hut şonuň üçin-de onuň döredijilik mirasyndan ylham alýan okyjylaryň sany ýyl geçdigiçe artýar.

Şu aýdylanlarda ýazyjynyň döredijiligi barada hiç hili ulaltmanyň ýokdugyny, onuň «Perman» romanynyň özi ýok wagty çapdan çykarylyp, öz okyjylaryna gowuşmagy bilen hem delilendirmek bolar. Romanyň elli müň ekzemplýar tiraž bilen çap edilendigine garamazdan, dukanlardan bu kitaby ideg edenleriň sany has köp boldy. Elbetde, okyjylar bu romanyň nähili ýagdaýda ellerine gowşanlygyndan habarlydyrlar. Munuň özi okyjylaryň taryhy hakykaty beýan edýän romana, ony döreden ýazyja bolan buýsançlaryny artdyrypdy.

Elbetde, Ata Gowşudowyň «Köpetdagyň eteginde», «Mähri – Wepa», «Dordepel» ýaly eserlerini, powestdir dramalaryny, satira ýugrulan feletonlaryny hem «Perman» romanynydan peslär ýaly däl. Olaryň hemmesi-de sada hem çeper ýazylypdyr.

Ata Gowşudow 1903-nji ýylda Aşgabat etrabynyň Büzmeýin obasynda eneden dogulýar. Onuň ýaşlykdan kalbynda

edebiyata söýginiň döremegine öz ejesi Ogulgerek eje sebäp bolýar. Onuň biri-birine meňzemeýän erkileri, gyzykly rowaýatlary gürrüň bermegi oglunda gyzyklanma döredipdi. Ejesiniň aýdyp berýän erkileri, rowaýatlary bir tarapdan Atanyň ýaş kalbynda halk döredijiligine gyzyklanma döreden bolsa, ikinji tarapdan edebiyaty içgin öwrenmegine getiripdir.

Öz oglunyň kalbynda türkmen halkynyň taryhy geçmişini, edebi mirasyny öwrenmäge ümmülmez söýgini döretmegi başaran Ogulgerek eje barada ýazyjynyň dosty Aleksandr Aborskiý öz ýatlamasynda şeýle gürrüň berýär:

«Dessanlary, rowaýatlary ýatdan aýdýan, halk döredijiligini suw ýaly bilýän türkmen aýallarynyň biri-de, Atany ak süýdüni berip ulaldan Gerek ejedi...».

Gerek eje Büzmeýinden şähre oglunyň (Ata Gowşudowyň) öýüne ýygy-ýygydan gelerdi. Soň bolsa onuňkyda köp wagt, tä Aşgabatda ýer titreyänçä ýaşady. Ogulgerek eje gartaň, eýýäm ýetmiş ýaşy arka atan syrdam, gaty görmegeý aýaldy. Han bakyşly, ýüzüni dik tutuşynda, dikanlap seredişinde, könelişen gözleriniň ýylpyldysynda bir hili hökümlü güýç, özüne çekiji mähir, içinden geçip barýan ýitilik, tükenmez akyl-paýhas bardygy duýulýardy. Herimiziň aýry-aýry gylyk-häsiýetimiz bolsa-da, eýýäm epeý-epeý özbaşdak adamlar bolsak-da, başga ýerlerde her näçe goh turuzýan bolsak-da, Ogulgerek ejäniň ýanynda welin jyňkymyzy çykaryp bilmezdik...».

Hawa, şeýle enäniň terbiýesini alan Atanyň ýaşlyk ýyllary obada geçýär. Ol Büzmeýin obasynda açylan mekdepde sowat öwrenýär. Soňra ol Moskwa okuwa iberilýär. Ýöne heniz ol Gündogar zähmetkeşleriniň uniwersitetini gutarmanka, kadrlar yetmezçiligi zerarly Türkmenistana işe çagyrylýar. Moskwadan geleninden soň, birnäçe wagtlap metbugatda işleýär. Ilki «Nesil» gazetiniň ilkinji redaktorlygyna saýlanýar. Soňra bolsa magaryf işinde işleýär.

Türkmen prozaçylarynyň köpüsine häsiýetli bolşy ýaly, Ata Gowşudow hem edebiyat meýdanyna şygyr ýazmak bilen girişýär. Onuň «Seniň gysyň», «Hytaýda «Luan» çayynyň kenarynda», «Kesýär hem atýar» ýaly dürli temadaky irki goşgulary metbugatda peýda bolýar.

Ata Gowşudowyň 20-nji ýyllardaky döredijiliginde «Ganly jeňnel» we «Gyzyl puluň gullary» ýaly pýesalary aýratyn orun

tutýar. Onuň eýýäm otuzynjy ýyllaryň ahylarynda döreden «Juma» dramasy we «Watan ogly» powesti ýazyjynyň edebiýat meýdanynda birkemsiz kämilleşendigini görkezýär. Aslynda, Ata Gowşudow teatr sungatyna içgin aralaşan ilkinji ýazyjylaryň biri hasaplanýar. Onuň «Juma» dramasy ýaňy-ýakynlara çenli teatryň sahnasyndan düşmän geldi. Ol teatral studiýada işlan döwürlerinde-de özüniň ýiti zehini, ukyby bilen özüni köpçülige tanadyp bilipdir. Ol barada görnükli teatr we kino sungatynyň ussady Alty Garlyýew öz ýatlamasynda şeýle diýýär:

«Ata Gowşudow bilen biziň teatral sungaty ugrunda işleýän işgärlerimizniň arasynda dörän ýakyn gatnaşygyň sebäbi, Atanyň diňe bir oňat dramaturg bolanlygyndan başga-da, ol birinji teatral studiýanyň direktorydy... Bize nahili oturmagy-turmagy, ýamany ýigrenmegi we oňady wasp etmegi öwreden ilkinji mugallym Ata Gowşudowdy».

Ata Gowşudowyň döredijiligi barada söz açylanda, onuň ýiti mazmunly feletonlarynyň birnäçesini ýazandygyny hem ýatlamam geçmek bolmaz. Şolaryň arasynda «Gylly golça», «Ýeli giden pöwene döner», «Horazlyk ýyl» feletonlary beýlekilerinden has-da tapawutlanýar. Feletonlarda eden-etdiklerde ýakasyny tanadan adamlar berk tankytlanýar, ýiti sözler bilen ýaňsylanýar.

Ata Gowşudow «Görogly» eposyny çapa taýýarlamaga-da işeňňir gatnaşýar. Onuň epos şejeresini 1939-njy ýylda halk şahyry Durdy Gylyçdan alandygyny tassyklaýan maglumatlar bar. Ol bary-ýogy bir ýyldan köpräk wagtyň içinde «Görogly» eposyny çapa taýýarlamagyň hötdesinden gelipdir. Şu eposyň gysga wagtyň içinde howul-hara taýýarlanmandygyna, onuň çeper söze baýlygy-da, akgyňly okalmagy-da güwä geçýär. Aslynda, ol özüne mahsus birnäçe aýratynlyklary boýunça beýleki neşirlerden aýyl-saýyl tapawutlanýar. Ata Gowşudowyň 1941-nji ýylda neşir edilen «Göroglusyna» iňlis, fransuz, nemes, türk dillerinde çap edilýän «Ýslam ensiklopediýasynda» ýokary baha berilýär. Professor P. N. Bartow «Koroglu» sözi hakynda maglumat berende eposyň dünýä neşirleri hakynda söz açyp, Ata Gowşudowyň taýýarlan neşirini beýlekileriň ählisinden belentde goýupdyr. Ýeri gelende, türkmen halk ertekilerini ilkinjileriň biri bolup halka ýetiren Ata Gowşudow bolandygyny aýtman geçmek bolmaz.

Ýazyjynyň hekaýalaryny, powestlerini, romanlaryny okanyňda, bir hakykata göz ýetirýärsiň. Ýagny onuň islendik eserinde düzen sözleriniň hem artykmaç ýa-da kemterlik edýän ýagdaýyna gabat gelmeýärsiň. Mundan başga-da onuň özüne mahsus iň oňat häsiýetleriniň biri durmuş hakykatyny bolşy ýaly beýan etmäge synanyşygydyr. Oňa täleýi ters gelip, wagtynda okyjysyna gowsup bilmedik «Perman» romanynnda göz ýetirmek bolýar. Romanda din inkär edilmeyär. Gaýta, onuň üsti bilen ynsana mahsus iň oňat häsiýetler açylyp görkezilýär. Gurhan ara düşeninde gan dökmekden hem saklanylýandygy çeper beýan edilýär.

Soraglar we ýumuş:

1. Ata Gowşudow edebiýat meýdanyna haçan girip gelyär?
2. Onuň çeper edebiýata bolan gyzyklanmasy nädip ýüze çykýar?
3. Ata Gowşudowyň döredjilik aýratynlygy nämenden ybarat?
4. «Ata Gowşudow – görnükli prozaçy» diýen temada öý düzmesini ýazyp geliň.

Mähri – Wepa

(Romandan bölek)

...Şu wakadan birnäçe ýyl geşdi. Wepa bilen Kelje obanyň yediýyllyk mekdebiniň ahyrky synpyna çenli okuwlarynda her ýyl ýokary baha almak bilen dowam etdiler. Daýhan birleşigi onuň gyzlaryndan hem bular bilen aýakdaş gidýänleri kändi. Şol gyzlaryň arasynda Mährijemal atly gyz özüni Wepa has ýakyn tutardy. Bu ikisi goşgujyklar we aýdymlar düzerdiler hem öz düzen aýdymlaryna özleriniň göwni ýetip, hoşal bolardylar. Keljäniň bolsa aýdym bilen, goşgy bilen ugry bolmazdy, ol aýdym aýtmagyň, saz eşitmegiň deregine ýaý atanyny ýa-da uçut gaýalardan daş togalanyny ýagşy görerdi. Bular okuwlarynyň ahyrky ýylynda okap ýören günlerinde Wepanyň goşgular ýazýan depderiniň içinden şeýle bir gyzyk zat çykdy: Bir tegelek ýüpek mata, onuň iki ýan tarapyna-da keşde edilipdir. Bu keşdäniň daşyndan garasaň, göýä bir açylyp oturan güle meňzeýärdi, el bilen barlamasaň, onuň matadygy

hem mälim дәldi. Şol ýasama gülüň ýanynda bir nagyşlanan kagyza «ýadygärlik» diýlip ýazylan sözüň aşagynda şu goşgy ýazylypdyr.

«Ilerde hazan aglar,
Ýazgydym ýazan aglar.
Men senden aýra düşsem,
Gabrymy gazan aglar.

Suw akar, kenar gider,
Laçynym gonar gider.
Aýralygyň odundan,
Dag-daşlar ýanar gider».

Bu sözleriň gyzlaryň monjuk atyşýan wagtlarynda aýdýan goşgularyndandygy Wepa üçin aýdyň, ýöne şol hili goşgularyň içinden aýratyn bir manyny aňladýan goşgularyň ýazylmagy oňa täsir edýärdi. Emma bu haty ýazanyň kimdigi belli däl, şunusy gyzyk... Bu haty ýazan eli güman etjek bolup, Wepa jan etdi welin bolmady. Ýogsa, Wepa özleri bilen bir synpda okaýan gyzlaryň hemmesiniň hatyna beletdi, emma ýalňyşyp-ýazyp hem şu hatyň ýekeje harpynda-da şu gyzlaryňka meňzeýän ýeri ýokdy, çünki bu hat keşde bilen ýörite çekilen nagyş ýaly edilip ýazylypdyr. Wepa bu haty ýazan Mährijemaldan başga adam däl, muny ýazan şoldur diýip, öz ýanyndan tassyklaýardy. Ol bu hatyň we gülüň yzyndan bir habar tapjak bolup synandy, emma açyk-aýdyň aňlan zady bolmady.

Ol diňe bir zat syzýardy, onuň göwnüne bolmasamy, okuw ýylynyň ahyry ýakynlaşdykça, Mährijemalyň hem özüne has ysnyşýanyny we has mähirli gatnaşýanyny duýýardy. Şol günleriň birinde Wepa bilen Mährijemal mekdebiň öňünden geçýän suwuň boýunda otyrkalar:

– Wepa, bahym mekdebi gutarýarys – diýip, Mährijemal nämedit ýene bir zatlar diýmekçi boldy.

– Hawa, gutarýarys, iň ahyrky ýylymyzam ýokary baha bilen gutarýsak, has gowy bolardy – diýip, Wepa jogap berdi. Mährijemal birhili susluk bilen:

– Siz gowy gutararsyňyz-la, ýöne men nähili gutararkam – diýdi we sözüniň arasyna azajyk dyngy saldy hem uludan demini aldy-da:

– Hawa, okuwumyzy gutarýarys, onsoň sen bir ýana gidersiň, menem bir ýana – diýdi.

– Dagy näme, elmydama, şu ýediýylyk mekdepde gezip ýörjekmidiň... Ýogsa-da Mähri, sen indi haýsy okuwa girmek isleýärsiň ? – diýip, Wepa sorady.

– Sen haýsyna girmek isleýärsiň? – diýip, Mährijemal gaytaryp oňa sorag berdi.

– Kelje-hä men agronomlygy söýýän diýýär, maňa-da mugallymymyz dilçi bolarsyň diýýär welin, men nähili dilçi bolup biljegimi bilemok – diýip, Wepa jogap berdi. Mährijemal bolsa:

– Sen näme bolsaň, menem şol bolaryn welin, ýöne ahyrsoňy hiç zat bolarmykam diýip gorkýan – diýdi.

Mährijemalyň gorkusy ýerliksiz gorky däl, onuň ejesi bir tarapyndan: «Gadym wagt seniň ýaly göze görnen gyzyň orny çuwalyň öňi bolardy, indi okuw diýip ýok zady tapypdyrlar, zamanamyz erbet bolupdyr» diýip, ýaňy on dört-on baş ýaşyny dolduran gyzynyň gulagyny dynuwsyz gazaýardy. Onuň agasy bolsa, onuň üstüni ýetirip: «Giçde-girimde mekdep bahanalap çykanyňy görsem, toýnagynyň gyrkaryn. Mekdepde bolan wagtyňda-da şu Aman poşçynyň ogly Wepa bilen gepeleşäýseň, boýnuňy soguraryň, ol bir bimaza haramzadadyr» diýip hemle urardy. Emma agasy şeýle diýdikçe, Mährijemalyň ýüreginde Wepa bolan söýgüsi has beter joşýardy.

Ol: «Wepa beýle erbet däl ahyry, näme üçin meniň doganym muny ýigrenýärkä?» diýip pikirlenerdi. Agasynyň bir ýagşy oglany bikär ýere ýigrenişiniň düýp sebäbine düşünmeýärdi. Çünki Mährijemalyň agasy molla Hoşlynyň Wepany ýigrenmeginiň düýp sebäbini molla Hoşlynyň özünden başga bilýän ýokdy. Her näme-de bolsa, Mährijemal Wepany ýürekden söýýärdi we şol gül-keşdäni, ol ýadygärlik goşgyny Wepaň depderine salyp goýýan hem Mährijemaldy. Wepa bu syry osmakladyp bilmekçi bolup, ahyry okuwyň iň soňky günü aňlady.

Wepa bilen Mährijemal ikisi mekdebiň işiginde otyrkalar, Wepa:

– Kimdir biri, Keljäniň depderiniň içine bir ýadygärlik salypdyr welin, gaty gowy zat eken – diýip, mönlüge salyp gepledi.

Mährijemal allaniçigsi boldy-da:

– Ol nähili ýadygärlik, neneňsi zat? – diýdi we ýüzi çalaja gyzardy.

Wepa öňki bolşundan üýtgemän:

– Hawa, şeýle... – diýip, öz depderiniň içine salnan ýadygärligiň gürrüňini berdi we:

– Şeýle ýadygärlik Keljäniň depderinden çykyppdyr – diýdi.

Şol sözden soň ak ýüzli Mährijemalyň ýüzi nar ýaly gyzardy, ol:

– Be, şeýlemi – diýip ysgynsyzja bir halda ýuka dodaklaryny çala gymyldatdy.

Çünki Wepa bilen Kelje hemişe bir partada oturýarlar, olaryň depderleri hem kitaplary hemişe gatyşyp ýatýardy. Gys-sag aralykda Wepaň depderine salynjak zadyň Keljäňkä ýada oňa niýetlenen zadyň Wepaňka düşmegi bolýjak çemeli bir zatdy. Wepa assyrynlyk bilen Mährijemalyň çapaty ýaly gyzaran ýüzüne seretdi. Ynjalaksyzlyk tapan Mährijemal bir zady bahalan bolup turdy we mekdebiň ýeňsesindäki meýdançada oýnap, şowhun edip ýören oglanlara baka ýüzlendi.

Wepa garama-gara yzyna düşüp, ony synlaýardy. Mährijemal içini gepledip, assa ýöräp şol wagt top depip, oýna gyzan Keljä ýakynlaşdy we:

– Kelje – diýip gülümsiredi.

– Nädersiň Keljäni? – diýip, Kelje bir gözünü ondan-oňa depilýän topdan aýyrmaly Mährijemala baka ýöneidi.

Hany, saňa biri gowy ýadygärlik beripmiş-le, ony görkezsene! – diýip, Mährijemal assa gepledi. Şol mahal oýna gzygan Kelje bolsa: «Mende ýadygärlik näme işlär, zat näme işlär» diýmegiň deregine özüniň hemişeki şortalygy bilen:

– Men öz durşyma ýadygälik ahyry, menden gowy ýadygärligi gözläp nätjek, maňa serediber, Mähri – diýip, top depmäge alňasap ylgady.

– Kelje! Kelje! – diýip, Mähriň zyzndan gygyranyny-da ol diňlemedi.

Çetde bildirmän garap duran Wepa bu ýadygärligiň Mährijemal tarapyndan taýýarlananlygyny aňlady.

Erte agşam, okuw ýylynyň gutarmagy mynasybetli, mekdebiň toýy bardy. Elbetde, bu toýa hemme okuwçylar gelmeli, emma mekdebi ýokary baha bilen gutaryp, sylag beriljek okuwçylar hökman gelmelidi. Sylaglanjak okuwçylaryň içinde

Mährijemal hem bardy. Emma soňky wagtlarda Mährijemaly agşamlaryna goňşularyna-da goýbermeýärdiler. Onuň üçin hem Mährijemal öz ýagdaýyny mekdep müdirine aýdyp, şol sebäpden agşam gelip bilmejegini duýdurdy. Şondan soň mekdep müdiriniň özi ýörite gidip, Mährijemalyň agasyny we ejesini görüp rugsat aldy. Şonda molla Hoşly:

– Gitse gitsin welin, galyň bimaza oglanlar bilen tirkeşmesin – diýdi. Mekdep müdiri bolsa:

– Hoşly, biziň oglanlarymyzyň içinde bimazalyk edip ýörenleri ýokdur, beýle gürrüňi men halamaýan – diýip, öz işine gitdi.

Şol agşam mekdebiň toýy boldy, ýaş okuwçylar şatlyk etdiler. Yokary baha bilen okuwy gutaranlar magaryf bölümi tarapyndan sylaglandylar. Toý gutarandan soň, okuwçylar öyli-öýüne dagaşyp başladylar. Wepanyň, Mährijemalyň we Keljäniň gitmeli ugurlary birdi, bular baş-on adamdan ybarat bir topar bolup, mekdepden çykyp ugradylar. Şol wagt bularyň gapdalynda bagçylygyň içinde iki sany gara salgym atdy. Ol iki gara, köçe bilen barýan okuwçylary gapdallap, köçäniň daş ýüzündäki bagçylygyň içi bilen barýardy. Okuwçylar bolsa dünýäden bihabar öz aralarynda degişme gürrüňler edip gülşüp, şatlykly şowhunlary bilen köçäni dolduryp barýardylar. Keljäniň degişme şowhuny hemmesine taý diýen ýalydy. Şol gidip baryşlaryna her kim öýleriniň duşuna gelende sowlup, bular azalyp üç bolup galdylar. Kelje eňegine žaň dakylan ýaly ýañraýardy. Wepa her wagtrak bir söz atyp barýardy. Mährijemal bolsa içini gepledip, Wepa üçin niýetläp eden ýadygärliginiň baryp Keljäň depderine düşüşi hakynda pikirlenýärdi we aňsarman, bir iş edeni üçin öz-özüne käýinýärdi. Häzir bular täze tutulyp başlan daýhan obasynyň täze ýurtlarynyň arasy bilen barýardylar. Şol mahal öz öýlerine baka ýol aýyrdyna gelen Kelje sowulmakçy boldy we ýene nämedir bir şorta söz aýtmaga hyýal etdi. Emma ol aýtjak sözüne başlaman, bir ugra baka gözlerini dikdi.

Ol sesini çykarmady-da öz öýlerine baka giň gerim bilen ugrady. Wepa bilen Mährijemal bu hem Keljäniň degişme oýnuydyr diýip düşündiler we gülüşdiler.

Wepa bilen Mährijemal dymşyp, öz ýollary bilen elli-altmyş ädim ýörediler. Öz ýüregi bilen gepleşip barýan Mährijemal birden:

– Wepa! – diýip, nämedir bir zat barasynda ýürekden syzdyryp gürrüň bermek üçin Wepanyň sag gapdalyna galtaşdy we «ýürekden söýýänligimi hem ol ýadygärligiň Keljäniňki bolman, özi üçin niýetläp eden ýadygärligimdigini Wepa duýduraýyn» diýen pikiri ýüregine düwüpdü. Emma ol öz ýüregine oýlap-çenän gürrüňiniň heniz bir agzyny hem aýtmaga ýetişmändi, birden bir gapdaldan aýylganç bir ses çykdy Mährijemal gorkup:

– Way! – diýip, çirkin gygyrды we bir tarapa baka aýakaldygyna gaçyp, çarkandaga urup gitdi. Ýaňy göçülip gelmäge başlanan ýurt, «Taýak gelinçä ýumruk» diýen ýaly, kim bolgusyzja jaý salnypdyr, kim kerpijini guýmaga başlapdyr, kim bir sähetli gün özünüň täze howly ýerine bir gysym duz bilen kömür getirip, jaý ýerini belläp gidipdir, garaz, bu tarap ýatan meýdanyň üsti häzir gyzyl dörjükdü. Mährijemal hem edil şu meýdanyň üstünden ýoluny saldy.

Wepanyň hem ýüregi sarsdy, emma ol ýoluny taşlap, çarkandak meýdana baka tutdurmady. Heniz söze salym geçmänkä, Wepa üstüne abanyp duranyň molla Hoşludygyny aňlady.

– Niçikmi iniňi-boýnuňy des-deň edip, hol çukura dykaýsam... edip ýören işiň nämedir, haramzada, boýnuňy ýolup taşlaryn, towukdan enaýy dälsiň, doňuz – diýip, molla Hoşly gyryljak sesi bilen gygyrды we elindäki ýalaňaç gamasyny ýalpyldadyp, Wepanyň üstüne sürünýär. Wepa on baş-on alty ýaşyndaky ýetginjek, molla Hoşly ýaly bir adamynyň sakgalyny sallap, bu bolup durşuna näme diýip-näme aýtjagynam bilenok, onuň üstesine bar gahary hem şol wagt ýüregine dolupdyr, sesini çykarman durdy.

Demiňi dart, haramzada – diýip, molla Hoşly gygyrды. Molla hoşlynyň ýoldaşy sesini çykarman durýardy. Şol mahal edil gökden inen ýaly bolup, Wepanyň egniniň üstünde bir gara peýda boldy we ol gelmäşine:

– Näme sojap demiňi zordan alýarsyň, molla Hoşly, ýüregiň agzyňdan çykyp barýarmy?... Näme, bu oglan seniň eneň ýorgan-düşegine aýak basdymy?... Bu eliňdäkem asyl gamamy? – diýdi. Bu adamyň kimdigini birinji sözünde mälim bolupdy: Wepanyň gapdalynda peýda bolan agajet agras göwre Sähetdi, onuň arryk-durruk ýüzünden gazap ody ýagýardy. Kelje ylgap

gidişine gören zadyny kakasyna habar beripdir, kakasy-da başyna ýatyş telpegi atyp, serdessesini eline ildirip ylgapdyr. Kelje-de kakasynyň zyzndan galman ekeni.

Indi molla Hoşly edil lal ýaly bolup durýardy. Onuň ýanyn-daky ýoldaşy bolsa Sähediň sesi çykan badyna gürüm-jürüm bolupdyr. Sähet sözüniň arasyna dyngy berdi-de, soň has hem gaharlanyp:

– Meniň adyma Sähet partizan diýýändirler, düşdünmi, molla Hoşly, şunuň ýaly gamalylary nädýänimizi sen bilýärsiň? Gamasyny elinden alyp epleşdirip, dykmaly ýerine dykyp ötägiderdik ... Taşla gamaňy, seniň bir ... diýip, Sähet äpet serdessesini göge göterdi. Molla Hoşly dessine gamany ýere taşlady. Sähet taşlanan gamany eline alyp:

– Molla Hoşly, indiden bu ýana dagy-duwara şunuň ýaly gamaň bilen daýhan birleşiginiň ýaş oglanlarynyň gapdalyndan çykaýsaň, kelläni çüýrän kadi ýaly pytradaryn, düşündiňmi, halk seniň üçin çaga ulaldýan däl, düşündiňmi, eneňi agladaryn, meniň aýdanlarym tä kyýamat bolynça gulagyňda inlesin-de dursun, düşdünmi?... Bar, gözüme görünme, doňuz – diýdi.

Molla Hoşly sesini-üýnünü çykarman gitdi. Sähet bolsa onuň zyzndan gaharly garap:

– Haramzada, mollajyk, agaň arkasyndan iki-üç ýyllap daýhan birleşigini gemirdiň: ýene şony göwnüň isleýärmí? – diýdi.

Kakasynyň gürrüňlerine Keljäniň gülküsi tutýardy welin, ol zordan gülmän saklanýardy.

Wepa bolsa gaharly dymyp durýardy. Sähet Wepany öýlerine eltip, yzyna gaýtdy. Emma Sähet öz dosty Aman poşçynyň ämärt häsiýetlerine beletdi: «Ertir molla Hoşly Aman poşçynyň ýanyna gelerem, Aman poşçam bir bolgusyz gahary bilen oglana azar berer» diýip oýlandy we alada hem etdi. Emma ertesini waka Sähediň oýlaýşyndan-da gorkunç bolup çykdy.

Ýaňy daň ýagtylan wagty ýüzüniň ganyny gaçyryp, ruhuny öçürüp, molla Hoşly Aman poşçynyň öýüne geldi we Aman poşçyny bir çetiräge çagyryp:

– Agşam seniň ogluň meniň aýal doganyma el gatypdyr, ýaş gyzy urup, maňlaýlaryny ýarypdyr, bogazyndan bogupdyr, tas onuň gözünü çykaran ekeni – diýip, demi-demine ýetmän, zem-zem ýaly çişip, samrap başlady.

Şundan birnäçe aý ozal – gurçuk üçin tut kesilýän günleri – Aman poşçy bilen Sähet ikisi otyrkalar, obanyň ýaş gelinlerinden biri gelip: «Wepa bilen Kelje şu gün tut kesip ýörkäm maňa lak atdy, el hem urdular» diýip aglamjyrady. Sähet Aman poşçynyň gaharjaň iner ýaly çyrypnyň başlajagyny bildi we ol gelni öýlerine ugratdy-da, bu işiň barlagyna özi çykdy. Şol wagt baglaryň içinde gezip ýören Wepa bilen Keljäni tapyp, bolan wakany duýdurman, olar bilen gürründeş boldy. Mälim bolşuna görä, bu ikisi şol gelni şu gün görmändirler hem. Diňe düýn ol tut kesip duran wagty gapdalyndaky ýol bilen geçip gidipdirler. Şundan soň Sähet ol gelniň hossarlaryndan bolan bir ýaşuly bilen şu barada gürrüň etdi. Şol günün aňsamsy Aman poşçy bilen Sähediň ýanyna şol ýaşuly gelip: «Ol ýaş-ýuş äteň-näletler, bir köp bilmişiň gep bermegi bilen ýalan sözläpdir, şonuň üçin göwnüňizde çiglik galdyrman hem oglanlara azar beriji bolmaň» diýdi. Sähet şeýle gepleriň nireden döreyänini bilmekçi boldy, emma ýaşuly aýtmady. Wepanyň üstüne başga-da şoňa meňzeş töhmetler atyldy, emma hemmesiniň ahyry puç boldy, diňe Aman poşçynyň ýüreginde öz ogluna çiglik garaş peýda bolupdyr. Ine, bu hem üçünji saparky töhmet, molla Hoşly tulum ýaly çişip:

– Seniň ogluň meniň aýal doganymy şeýle horlapdyr, ol gyz şu mahal özüni bilmän ýatyr diýdi.

Aman poşçy haýalçyrap:

– Haýsy oglum? – diýdi.

– Wepa... Wepa? – diýip, Aman poşçy gaharly gygyrdy we:

Bu nä doňuz-ow, bu, ahyrynda bizi bir işiň üstünden eltjek – diýip gahary depesine çykdy. Şol wagt Sähet gelip howla girdi.

Indi Sähedi görenden soň, molla Hoşlynyň gelendäki ýaly bady-howalygy gaçdy, ol:

– Hawa, Wepa... Aman poşçy, ol maşgala, kişi maşgalasy – adaglydy, adagly bolmanda-da şu işiň özi ýagşymy... maşgalaňyzy mekdebe ugradyň diýýärdiler, mekdebe berilse-de boljagy şümi... Han-ha, indi maşgala dilden-agyzdan galyp ýatyr, öläýse, ganyny gidermeris, ölmese-de, horlugyny gidermeris. Aman poşçy köne türkmençilik bolmasa hökümet bar, bizem hökümetiň işine birimizi başy bilen beripdiris-diyip, molla

Hoşly ynamdar ýerde işleýän agasynyň bardygyny bu ýerde duýduryp goýdy. Aman poşçy öz ýüreginde: «Bir nadan ogul zerarly agyr günäniň astynda galdym, türkmençilikde gan ysy gelyän mesele şu ahyryn, ölçük şunuň ýaly zadyň üstünde bolýar ahyry, onuň dogany bolsa ýokary edaralarda gulluk edýär, olar indi ömür boýy duşmançylygy ýüreklerinden çykarmazlar... Iň ýamanam, sudlaryň öňünde kelläni ýalaňaçlamaklyk ölümiň gyrasy bir iş» diýip pikir etdi.

– Náme bolupmyş? – diýip, Sähet gürrüňe goşuldy.

– Náme bolmandyr, bolan zatlary eşidip dursuň, ýene so-raýarsyň – diýip, Aman poşçy Sähede hem dazaryldy.

– Aý, Aman poşçy, sen bu iş üçin gaharlanyp özüňi horlama, bu işden meniň bilгим bar – diýip, Sähet ýüzüni molla Hoşla baka öwürdi we:

– Eý, molla Hoşly şol gyza bir zat bolaýsa, hökman tawany öz boýnuňdadyr, düşündiňmi, sen gijäň içinde gamaňy ýalaňaçlap, çirkin sesiňi edip, ol ýaş oglanlaryň üstüne topuldyň şonda seniň aýal doganyň gorkup çarkandaklara urup gaçdy, çukurlara ýykylybam maňlaýy ýaryldy, düşdünmi? Haçan öýüňize baranyňyzdan soňam sen ol ýaş gyzyň alkymyna münüp gögertdiň ýadynçaň bogduň, ýençdiň bu zatlary Sähet partizan bilmeýändir öýtmegin, men baryny bilýärim şularyň birine bir zat bolaýsa hökman sen ganlysyň! Düşdünmi? Men ol seniň gorkuzjak adamyň dälidirin molla Hoşly seniň bilen tä juldan çykynçam gidişmäge men taýýar! Düşdünmi? – diýdi.

Aman poşçynyň aýaly Orazgül we garry Gylyç mergen gürrüňiň başynda hiç bir zat aňmadylar, emma Sähediň gaharly gürrüňinden soň, Aman poşçynyň hemme maşgalasy bir erbet wakanyň barlygyny aňyp üşerilişdiler.

– Sen «agam» diýip, agaň bilen meniklenme, aga gözleşmeli bolsa, her kimiňem agasy bardyr, bu işiň bilen seni taňrydan tapan ýaly ederin, mollajyk! Düşdünmi? – diýip, Sähet gygyrdy.

Ýüzi dym gyzyl bolup dodagy kepän molla Hoşly göýä Sähediň sözlerini eşitmeýän ýaly bolup:

– Aman poşçy, ogluň eden işinden gan ysy gelyär, soňunam görýäris-dä – diýip, hemle bilen aýtdy we batly-batly ädimlap howludan çykdy. Sähet onuň zyzyndan garap:

– Ýagşy bir gan ysyny alypsyň... Haramzada, senden p... ysyndan başga zat gelenok – diýip gygyrdy.

Gahar-gazabyndan depe saçy syh-syh bolan Aman poşçy:
– Näletkerde ogul ata-enesine hemişe şunuň ýaly nälet getirer – diýip, tama girdi we birnäçe ýyllardan bäri dulda asylgy duran gylyjyny syrýp daş çykdy. – Bu bir ýönekeý abaý-syýasatdyr-ow – diýip çaklardan Aman poşçynyň tersi bozukdy, gözi edil damakgan çukury ýaly gyzaryp, ýüzi üç ýuwan ak esgä dönüpdü. Gahar onuň akyl-huşuny başyndan alyp şu mahal deregine özi ornaşypdyr. Ol gaharynyň oduny öçürmek üçin hökman bigünä Wepany çapjakdy.

Gylyç mergen ýerinden turup, Aman poşçynyň alkymynda dim-dik boldy. Sähät Gylyjyň arka tarapyna aýlandy. Eger Aman poşçy şol wagt howlynyň bir burçunda ýüzüni aşak salyp oturan Wepa baka Gylyç mergeniň üstüni basyp geçäýse, onuň zyndan Sähediň üstünden geçmelidi.

– Nämе p... iýmek isleýärsiň? – diýip, Gylyç mergen hemle urdy. Aman poşçy bolsa:

– Ogul seniňkimi, meňki? – diýip gygyrdy.

– Ogul seňkidir – diýip, Gylyç mergen jogap berdi.

– Ogul meňki bolsa, bu işe sen gatyşmaly däl! Bu seniň işiň däl! – diýip Aman poşçy öňküden-de beter gygyrdy.

– Ýagşy, meniň işim bolmasa... diýip, Gylyç mergen çalt ädimläp tama girdi. Gylyç aradan aýrylan badyna, Sähät elle-reini daldalap:

– Aman poşçy! Aman poşçy, seniň huşuň başyňdan göçüpdir – diýip gygyrdy we:

Ol haramzadanyň hemme aýdan sözleri töhmet, ol aýal doganyny öz eli bilen ýenjip, maňlaýyny ýaryp, onam kişä töhmet edýär, düşdünmi, ony öz gözüm bilen gördüm ahry – diýdi.

Aman poşçy Sähediň gürrüňine garajak däl di welin, şol mahal Gylyç mergen özüniň tamda asyp goýan hyrlysyny alyp çykdy we:

– Sähät, ol gep ýokmaza töwella etme, goýber... Hany göreli, sen indi ogluňy çapaýmasaň, Aman poşçy bolmadygyňdyr, şondan soň menem hyrlyny dikip, öz oglumy tüpeňlemesem, Gylyç batyr adymyň aýryldygy, goý, ataly ogullar ölüşip, täze howlularyna gan çaykapdyrlar diýip, il arasynda at galsyn... diýdi.

Sähät Gylyç mergeniň gürrüňi bilen aýrylman:

– Ol haramzadanyň eden işlerini öz gözüm bilen gördüm ahyry. Düşdünmi? – diýip, öňküsinden berkeýärdi, hatda Aman poşçy bilen ýakalaşmaga-da taýýardy.

– Bu gylyç gemiren ýigide sered-ä, ýumruk ýaly çaganyň üstüne gylyç alyp topulýar-a, goýber, Sähet, batyr ýigidiň hil bir iş bitirişini görelä goýber – diýip, Gylyç mergen sözüni dowam edip:

– Bir adam sakgalyny sallap, jan paralap, töhmetdigini gürrüň berýär-ow, ýene bu ýalan töhmet üçin bigünä oglanyň üstüne gylyç alyp topulýar – diýdi.

«Oýun etse, ogly ýeňer, çynyrgasa atasy» diýen ýaly, Aman poşçy garry atasynyň häsiýetine belet bolara çemeli, gökde bu-laýlap duran gylyjyny aşak sallap ýuwaşady, soň ol:

– Ýok bol, şu ýerden, şu günden şeýläk sen meniň oglum däl, mundan bu ýana biziň howlymyza garaňy salma! – diýip, bir tarapda oturan Wepa baka gygyrdy. Sähediň ýüreginden syzdyryp eden töwellalary-da ýer almady. Ahyry Sähet:

– Öz söýgüli dostumyň yanynda meniň baham bir köpüge gelen eken, men ony bilmän ýören ekenim. Gel-gel meniň hak sözlerim bir töhmetçi salpy aýagyň sözüçe ýer almady, muňa seret – diýip, öz söýgüli dostundan ýaman ynjap, göwnüniň sowanlygyny aýtdy we:

– Wepa ýaly ogul tapan adam maňlaýyna on degirer, Wepa şu howla aýak basman oňar, bizem oňarys... Wepa, ýör! – diýdi.

Wepa Sähet bilen tirkeşip çykmakçy bolan wagtynda gapy-larynda duran doganlaryna, ejesine, kakasyna, garry atasyna baka gözlerini aýlady we:

– Men günäkär däldirin – diýdi, soň Sähediň yzyna düşüp çykyp gitdi. Orazgül gyançly gözleri bilen oglunyň yzyndan garap galdy.

Soň «Aman poşçynyň ogly Wepa molla Hoşlynyň uýasy Mährijemala el urupmyş» diýen myş habar agyzdan-agza geçip ýyldyrym çaltlygynda il içine ýaýrady. Şeýle bir bolmasy waka bolaýsa, ondan soň obanyň gepçi aýallarynyň köhi gelyär, bolup geçen bir bolgusyzja waka-da bolsa, toslap, onuň üstüne on esse goşup, çörek bişirmek üçin tamdyryň başyna üýşen ýerlerinde-de kir ýuwmak üçin suwuň boýuna çykan ýerlerinde-de, toýa baran ýerlerinde-de, pata baran ýerlereinde-de, iki

sanysynyň başynyň çatylan ýerinde gürrüňleri şol bolýar, ony hem, göýä diýersiň, edil öz gözleri bilen gören şekilli gürläýärler. Käbiri bolsa şeýle bolgusyz toslama gürrüňe kellesini gyzdyryp, tamdyrda çöregini ýandyryar ýa-da düşürýär-de: «Şu saparky unumyz erbet» diýip, öz günäsini hem bugdaýyň-unuň üstüne ýükleýär. Wepanyň ýaş wagtynda boýnundan ilen wakada, şonuň ýaly, oba aýallaryny gyzykdyran waka boldy. Obanyň erkekler toparý bolsa: «Wepadan beýle sadyr iş çykmaz, onuň bir emmasy bardyr» diýip goýdular. Heniz köp gün hem geçmändi, bu işi derňemäge ýörite sülçi geldi. Bu sülçiniň derňew edişinden işiň erbetligini Sähet duýdy we bu sülçiniň molla Hoşlynyň aýdany bilen işleýanini hem aňlady. Asyl Mährijemal hem soragda: «Maňa el urdy...» diýip görkezipdir. Sähediň aýagynyň astyna gor dökülen ýaly boldy, ol gyssandy. Şol gün bu wakany eşiden mekdep müdiri Wepany gözläp geldi, ol:

– Bolasy şol gije molla Hoşly oglanlaryňzyň içinde bimazalary bar diýdi-le, haramzada töhmet etjek bolup ýören eken, beýle boljagyny aňan bolsam, ýa özüm alyp giderdim, ýa-da mugallymlaryň birini ýanlaryna goşardym – diýip käýindi.

– Boljak işler bolup geçdi, indiki maslahat... diýip, Sähet mekdep müdirine bolan işleri gürrüň berdi. Bular oýlap-ölçerişenlerinden soň ikisi iki ýerden hereket edip, barar ýaly ýere barmaly, nähak işiň bolmagyna ýol bermeli däl diýen karara geldiler we gijikdirmän, ertir ugruna çykmagy müwessa bildiler.

Sähet «şu işiň ugruna çykanda partizan kinişgäm bilen beýleki ynamdar hatlarymam ýanyma götereýin, şaýymy tutup çykaýyn» diýen pikiri ýüregine düwdi we duldan asylygy duran bir sanajy aldy. Bu sanaç, Keljäniň: «Kakamyň portfeli» diýip at berýän sanajydy. Sähediň gerekli kagyzzar diýip hasaplaýan kagyzzarynyň hemmesi şu sanaçda ýerleşdirilýärdi.

Sähet sanajy başaşak silkip:

– Şunuň içinden iň gereklerini saýlaň – diýdi.

Bu kagyzzaryň içinde 1914-nji ýylda german urşuna gatnaşan wagtynda edermenlik işleri üçin berlen kagyzzar, ýurtdaşlyk urşy wagtynda, bitiren işleri üçin berlen kagyzzar-da bardy, ýer-suw paýlaşygy işinde işläni üçin berlen kagyzzar we başga şoňa meňzeş maglumatnamalar, salgyt tölenen kagyzzar, söwda

edarylarynyň alyş kagazlary we başgalar dolup ýatyrdy. Bulary aýyl-saýyl etmek işi mekdep müdiri bilen Wepa hem Keljä bir meýdan iş boldy. Sähediň bu kagazlarynyň her haýsynyň bir aýratyn taryhy bardy, saýlap oturanlar çala ugruny belerden badyna:

– Hawa, ol pylan wagtda, pylan ýerde ... diýip, Sähet ol kagazyň özüne berlişini hekaýa edip berýär. Ahyry ol özüne gerekli bolar diýip hasaplan kagazlaryny aýyryp goýup, galanlaryny ýene sanaja salyp, duldan asdy.

Sähet ertesi irden atlanyp ýola düşdi. Ol ýüzüniň ugruna gümrükhananyň ýolbaşçysyny hem görüp gecmekçi boldy. Sähet baryp bu wakany gürrüň berende ýolbaşçy geň galdy we:

– Bu iş şol tutulan garakçylar bilen baglanyşykly bir iş bolaý-masyn diýdi. Sähet bolsa:

– Aýdyň bilýän zadymyz ýok – diýdi. Soň ýolbaşçy bir kagazjyk ýazdy we: «Şuny şeýle şeýle adama ber» diýip, bir adamyny salgy berdi. Sähet bu haty hem alyp atlanyp, şähere bardy we ýolbaşçynyň salgy beren adamsyny tapyp, onuň iberen kagazyny berdi. Ol adam haty okap:

– Siz arkaýyn boluň, adam barar – diýdi. Sähet ol ýerden çykandan soň, şol töwerekde mekdep müdiri bilen sataşdy. Mekdep müdiri prokurory görenligini we işiň täzeden derňeljekdigini gürrüň berdi. Sonda Sähet ýaňky ýanyna baran adamsynyň prokurordygyny aňdy.

Bu iş täzeden derňelip başlandy. Bu saparky baran derňewçi tejribeli adam eken, Sähetden hem Keljeden we hatda mekdep müdirinden-de şu okuwçylarynyň gylyklary we boluşlary hakynda sorapdyr. Mährijemal bada-bat agasynyň gorkuzmak ýoly bilen birinji soragda aýtdyran sözlerini ýene gaýtalapdyr. Emma ol soragyň bir öwrümünde bulaşyp, gidere ugur tapmandyr we: «Meniň şu aýdan zatlarymyň hemmesi ýalan, töhmet, agam meni öldürin diýip gorkuzyp aýtdyrýar» diýip, gygyryp aglamaga başlapdyr. Muny bolsa daş işikde duran Sähet we başgalar hem eşidipdirler.

Şondan soň sülçi molla Hoşlyny çagyryp, tokmagyň aşagyna alypdyr we:

– Seniň özün uly günäkär, seniň özüni pylanynjy madda bilen ýok etmeli – diýip gygyrypdyr. Üstünden iş açylanda bolsa, molla Hoşly özüni onda-munda urup, nirä sokularyny

bilmändir. Şondan birnäçe gün geçenden soň, mekdep müdiri Wepany çagyryp:

Bir okuw bar, sen şoňa git, inžener bolup gelersiň, men seniň hakynda Etrap tälim bilen gürleşip goýdum – diýdi we eline kagyz berdi.

Kelje gidip, Wepanyň öýlerinden kitaplaryny hem eginbaşlaryny kiçijik çemedanjygy bilen alyp geldi. Wepa şol gün Sähet bilen we onuň aýaly bilen hoşlaşyp, ýola düşmekçi bolanda, Sähet:

– Wepa, sen hiç göwnüňe zat getirmegin, Aman poşçynyň öýi bolmasa, ine, Sähediň öýi, gelibergin, düşdüňmi, hat ýazgyn...

Bilen-ä hudaý welin, indi menem Aman poşçynyň öýüne barmasam gerek – diýdi. Ol şu gürrüni ýüregi bilen aýdypdy. Wepa hoşlaşyp çykdy. Kelje öz dostuny ugradyp, obadan çykynça bile gitdi, obadan çykan ýerlerinde olar hoşlaşyp aýrylyşdylar. Wepanyň şol gidişi boldy, ol dolanyp oba köwlenmedi.

Türkmenistanda köp wagtdan bäri bir garry inžener işleýärdi. Belki, bu adam öz tejribe işine Türkmenistanda 1915-nji ýyldan ozal başlan bolsa-da bolar, emma her näme-de bolsa, onuň ýüzi metbugatda diňe öwrülişikden soň görnüp başlady. Türkmenistanyň suw baýlygy we daglarynyň magdan baýlyklary barasynda bu garrynyň ylmy zähmetleri çap bolýardy, bölek makalalary gazetlerde-žurnallarda çykardy. Bu tejribeli garrynyň bitiren uly işleri barasynda ylym adamlarynyň we medeniýetli adamlaryň arasynda gürrüň hem barýardy.

1938-nji ýylyň töwereginde şu garrynyň ýanynda bir adam peýda boldy. Bu adam garagöz, garagaş, buýra saçly, syratly daýaw ýigitdi. Onuň takmynan ýigrimi-ýigrimi bir çemeli ýaşy bardy. Bu garry bilen bu ýaş ýigit diňe işe gelip gitmek hemde iş wagtlary bile bolmak däl, bazara çykanlarynda-da, şäheriň çetine seýle çykanlarynda-da, kinoteatra gelenlerinde-de – hemişe bu ikisiniň tirkeşip ýörenlerini görmek bolýardy. Howlularynyň içine miweli agaçlar ekmek, içini bejermek işinde-de bu ikisi bileli. Bu ikisiniň boluşlary edil bir mähriban ataly ogluň bolşuny ýadyňa salýardy. «Bu ýaş inžener şu tejribeli garrynyň şägirdi, özem gaty zehinli ýigit, özüniň garry halypasyny gaty söýýär we hormatlaýar, garry-da öz şägirdini söýýär» diýen gürrüňler bu garry bilen ýigit barasynda aýdylýardy. Bu ýigit alty-ýedi ýyl şundan ozal öz obalaryny terk edip çykan Wepady.

«Mähri – Wepa» romany barada

Ata Gowşudow Ikinji jahan urşunyň önüsyrasynda «Mähri – Wepa» romanyny ýazmaga başlaýar. Uruş başlanansoň, ýazyjy bu romanynyň temasyny ep-esli derejede üýtgedip, ony döwrüniň ýagdaýlary bilen baglanyşdyrýar. Ýazyjy uruş döwründe ýazyp gutaran bu romannda halkyň wepaly ogullarynyň watançylyk, mertlik, çydamlylyk, doganlyk-dostluk, söýgä wepalylyk ýaly ajaýyp sypatlaryny nygtap görkezmäge jan edýär. Şeýle sypatlary özünde jemleýän in esasy gahrymanlaryň biri Wepadyr. Ol romanda ýaşlygyndan başlanyp suratlandyrylýar. Mekdep terbiýesi Wepada watany belent hyjuw bilen söýmek, könäniň zyýanly galyndylaryna uýup hereket edýän adamlar bilen sähelçe-de ylalaşmazlyk, erjellik, döwrüň ylmy-düşünjeli öndebaryjy adamy bolup halka peýdaly işler etmek ýaly duýgulary ösdürýär. Ol soňundan hem ýaşlykda ösen şonuň ýaly duýgularyna göre hereket edýär.

Wepa entek gaty ýaşajykka döwekçilik bilen daga gidende, galtamanlary ele salmakda ugurtapyjylyk görkezýär. Ol hereketi üçin ýaşajyk Wepa galtamanlara duýgudaşlyk edýän Hoşly mollanyň ýigrenjine sezewar bolýar. Wepa mekdep ýoldaşy Mähri bilen päk ýürekli dostlukly gatnaşyk etse-de, ahmyrly bolup ýören Hoşly molla «aýal doganyma – Mährä el urjak boldy» diýip, oňa nähak töhmet atýar. Wepanyň kakasy Aman poşçy Hoşly mollanyň toslamasyna ynanýar we gahar edip, ogluny öýünden kowýar. Bu ýagdaý Wepany ruhdan düşürýär. Ol erjellik bilen okap, inžener bolup ýetişýär. Şol wagt hem Ikinji jahan urşy başlanýar. Wepa meýletinlik bilen urşa gitmek üçin arza berýär we fronta baryp, mertlerçe söweşýär. Ýazyjy onuň frontdaky söweşini ýygjamlap beýan edipdir. Şonuň üçin Wepanyň faşizme garşy aldym-berdimli söweşdäki görkezen gahrymançylygy, ugurtapyjylygy bütün aýdyňlygy bilen göz önüne gelmeýär.

Romanda Mähri bilen Wepanyň söýgüsi-de ep-esli derejede şöhlelenýär. Ol ikisiniň ýüreklerinde biri-birine bolan söýgi ýaşlykda döreýär. Ýazyjy olaryň söýgi gatnaşyklarynyň aýry-ayry pursatlaryny suratlandyrmak bilen şol ýaşlykda dörän söýginiň dürli päsgelçilikler ýüze çykanda-da, ol ikisini birbirinden daşlaşdyrmandygyny görkezýär.

Söýgi meselesinde Wepa garanda, Mähri has janly hereket edýär. Munuň beýle bolmagynyň-da özüne ýetesi sebäbi bar. Agasy Hoşly molla «Wepa maňa el urdy, maňlaýmy ýardy diýip, sülçä aýdarsyň, bolmasa seni hökman öldirin» diýende, Mähri ondan gorkup, Wepa töhmet atmalı bolýar. Ýüreginde söýgi bolsa-da, şol wakadan soň, Wepa Mähriden sowaşan ýaly bolýar. Şeýle-de bolsa, Mähri ondan el çekmeýär. Ol ýaşlykda kalbyny eýelän, päk söýgüsi ugrunda durnuklylyk bilen hereket edýär: özüne göz gyzdyran, Çaçy Çaman ýaly garaçomaklara-da berk gaýtawul berýär, agasy Hoşly mollanyň toslap tapan töhmetinden soň, özünden sowaşan ýaly bolup ýören Wepa bilen-de ysnyşmagy, düşünişmegi başarýar. Ol şu hili hereketleri bilen päk söýgini belent tutýan, ol ugrunda döwreläýk hereket etmegi başarýan gyz bolup, göz öňüne gelýär. Mähri medisina institutyny gutaransoň, wraç bolup, Beyik Watançylyk urşuna gatnaşmak bilen, watançy gyz hökmünde-de özüni tanadýar.

Romanda täsirli çykan obrazlaryň biri-de Sähediň obrazdyr. Ol tüýs watansöýer, watanyň hatyrasy üçin jan aýaman zähmet çekmek hyjuwyna ýugrulan daýhanlaryň hilinden. Ol urşa ugrandan ýekeje ogly Myradyň frontda dereksiz ýitendigi barada aýa habary eşidende, agyr gynanja erkini aldyryp, elden-aýakdan düşüp oturybermeýär... Gaýtam, tersine, nemes faşizmini kül-peýekun etmek ugrundaky ähliahk göreşine mynasyp goşant goşmak üçin ähli güýjüni tijäp, zähmet çekmäge hyjuwlanýar. Ol şeýle hyjuw bilen zähmet çekmekde aýdyňlaşýan asylyly sypatlary bilen okyjynyň söýgüsini gazanýar.

Awtor romanda Aman poşçy, Myrat (Kelje), Pýotr Morozow, Goçmyrat, Gurt gart ýaly adamlaryň obrazlaryny şowly döredipdir.

Soraglar we ýumuş:

1. Romanyň ideýa-mazmuny nämeden ybarat?
2. Roman nähili däbe eýerip ýazylypdyr?
3. Romanda haýsy gahrymanlaryň obrazy şowly çykypdyr?
4. Wepa näme üçin öýüni terk edýär?
5. Romanyň baş gahrymanlary haýsy kärleri eýeleýärler?
6. Romanda Wepanyň ýa-da Mährijemalyň işjeň hereket edýändigini barada jedellesiň.
7. Romany tutuşlygyna okap geliň.

EDEBIÝAT TEORIÝASY

Liro-epik žanr. Liriki yzaçekilme

Käbir çeper eserlerde bitewi sýužeti emele getirýän anyk wakalar, garşylyklar, olara gatnaşýan gahrymanlaryň anyk hereketleri, göreşleri (epik mazmun) bilen birlikde, gahrymanlaryň hem-de esere gahryman hökmünde gatnaşýan awtoryň – liriki gahrymanyň aýry-aýry pursatlarda emele gelýän joşgunly duýgulary (liriki mazmun) hem giňden beýan edilýär. Ine, şunuň ýaly liriki hem-de epiki mazmunly eserlere *liro-epik eserler* diýilýär. Liro-epik žanr şonuň ýaly eserleri öz içine alýar.

Awtor epik eserlerde esasan, suratkeş gürrüňçiniň obrazynda, liriki eserlerde liriki gahrymanyň obrazynda çykyş edýär. Liro-epik eserlerde bolsa awtor käýerde wakalary beýan edýän gürrüňçiniň, käýerde bolsa liriki gahrymanyň obrazynda özüni görkezýär.

Liro-epik žanra mahsus bolan şeýle häsiýetleri Aman Kekilowyň «Söýgi» romanynda, Berdinazar Hudaýnazarowyň «Gyzgyn sähra», Allaberdi Haýydowyň «Suw» poemalarynda, Durdy Haldurdynyň «Gaçgak» balladasynda we şolara meňzeş eserlerde aýdyň görmek bolar.

Liro-epik žanryň esasy üç görnüşi bar. Olar – ballada, poema, dessandyr. Muňa kähalatlarda goşgy bilen ýazylan romanam girýär. «Söýgi» romany munuň mysalydyr.

Awtor kähalatlarda eseriň sýužetini ösdürýän wakalary, garşylyklary, gahrymanlaryň hereketlerini suratlandyrýarka, şol suratlandyrýan zatlarynyň özünde döreden pikir-duýgusyny, özüniň şol zatlara bolan garaýşyny ýa-da bir gahrymanyň geçmişini beýan etmäge ýüzlenýär. Eserdäki sýužeti ösdürýän wakalardan yza çekilip beýan edilýän şonuň ýaly böleklere *liriki yzaçekilme* diýilýär. Mysal üçin, Aman Kekilowyň «Söýgi» romanynda awtor Akmyrat bilen könedan tanyşdygy, urşuň ön ýanynda onuň bilen Moskwada duşuşandygy barada söz açyp, yza çekilýär. Şonuň ýaly yzaçekilmeler romanyň başga ýerlerinde-de köp duş gelýär.

HYDYR DERÝAÝEW (1904 – 1984)

Hydyr Derýaýew Mary welaýatynyň Wekilbazar etrabynyň Gökje obasynda daýhan maşgalasynda dogulýar. Ol 1926-njy ýylda Daşkentde magaryf institutyny, 1932-nji ýylda bolsa okuwyny mugallymçylyk işi bilen utgaşdyryp, Orta Aziýa Döwlet uniwersitetiniň gündogar fakultetini gutarýar.

1933-nji ýylda Aşgabadyň pedagogik institutynyň dosenti bolýar, lingwistika we pedagogika baradaky ylmy işlerini çap etdirýär.

Onuň «Amyderýa» (1928 ý) diýen ilkinji poemasy halkyň uly suw baradaky asyrlar boýy edip gelen arzuwyna bagyşlandy. 1937-nji ýylda «Ganly penjeden» diýen romany çapdan çykdy. Şol ýylda hem bikanun repressirlendi (günäkärlendi). 1956-njy ýylda aklanandan soň, aktiw döredjilik işine dolanyp geldi.

1956-njy ýyldan 1963-nji ýyly çenli Hydyr Derýaýew ylmymlar akademiýasynda, 1963-nji ýyldan 1965-nji ýyly çenli Türkmenistan Respublikasynyň Ýazyjylar birleşiginiň eda-synyň kätibi, 1973-nji ýyldan 1982-nji ýyly çenli Ýazyjylar birleşiginiň edarasynyň başlygynyň orunbasary bolup işledi.

1983-nji ýylda «Ykbal» trilogiýasy üçin H. Derýaýewe Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Döwlet baýragy berildi. Şu epopeýanyň esasynda «Säherdäki atlylar» diýen iki seriýaly çeper film döredildi hem-de ýigrimi ýyllap, Mollanepes adyndaky Türkmen döwlet akademiki drama teatrynyň sahnasyndan düşmän gelýän «Ykbal» spektakly goýuldy. Onuň «Mähri we Hojanepes» diýen pýesalary hem meşhurlyk gazandy.

Ýazyjy «Harasat», «Mähir uçgunlary», «Mukaddes ojak» romanlaryny döretdi, olar giň okyjylar köpçüliginiň içinde seslenme tapdy. H. Derýaýew jemgyýetçilik durmuşyna işjeň gatnaşdy. Iki gezek Ýokary Maslahata wekillige saýlandy. Ol Ýazyjylar birleşiginiň edarasynyň we prezidiumynyň agzasy, Türkmenistan Ylymlar akademiýasynyň Magtymguly adyndaky Dil we edebiýat institutynyň alymlar maslahatynyň agzasy, 1967-nji ýylda H. Derýaýewe «Türkmenistanyň halk ýazyjysy» diýen hormatly at dakylady. 1969-njy ýylda Türkmenistan ylymlar akademiýasynyň habarçy-agzalygyna saýlanyldy.

H. Derýaýew hem türkmen edebiýatçylarynyň aglabasy ýaly, döredijilik işine şahyrçylykdan başlady. Onuň ýigriminjio-tuzynjy ýyllarda döreden goşgularydyr poemalary şu günki gün hem şahyrana gözelligini, güýjüni hem obrazlaryň täzeligini saklap gelýär. Emma H. Derýaýew proza eserleri bilen meşhurluk gazandy. Onuň döredijiliginiň naýbaşy eseri hökmünde halkyň söýgüsine mynasyp bolan «Ykbal» epopeýasyny görkezmek bolar. Ol romanyň türkmen edebiýatynyň naýbaşy eserleriniň biri bolanlygynyň syry nämede? Ilkinji nobatda onuň halkylygynda, milli, medeni döp-dessurlar bilen içgin gatnaşygynda, hakyky wakalary teswirleýänliginde.

H. Derýaýewiň bütin döredijiligi ynsan, onuň jemgyýetde eýelemeli orny hakdaky alada ýugrulandyr. Kiçigöwünliligi diýjekmiň, zähmet-söýerligi diýjekmi – ýazyjyda öwrenere zat kändi. Onuň nusgalyk ömri, ajaýyp döredijiligi bu ussadyň adyny nesilden-nesle geçirer.

Soraglar:

1. H. Derýaýew nähili bilim alypdyr?
2. Ol haýsy wezipelerde işläpdir?
3. Ýazyjy nähili eserler döredipdir?

Ykbal

(Romandan bölek)

Kimiň daragynyň sesidi?

Bagtly durmuşy, gözəl görnüşi umyt edip, alys ýollara ugran Murgap, özüniň gözbaşyndan birnäçe ýüz kilometr uzaklyga çekilenden soňra, bir belentlik meýdana duş gelýär. Ol özüniň

güýç-kuwwatyna buýsanýan mele suwy bilen, bu ýerde hem bökdenmän, uçurymly gaýalary ýaryp, ýene demirgazyk tarapa ýönelýär.

Ynha, şu berk gaýaly, uçurymly ýeriň ýele ýanyndan birnäçe ýyllar mundan ozal bir köpri salnypdyr. Dört tarapdan gelyän ýol bolsa şol köpriniň üstünde birigip, ýene her haýsy öz ugruna nämälim uzak ýerlere, ýylan ýaly egrem-bugram bolup, suwlup gidýärdi. Bu ýollaryň birisi gözýetimden obanyň ýeňsesini syryp geçýän gyrasy hellewläp duran beýik-beýik daragtly nobur bilen uzak ýerlerden bäri deň kowalaşyp gelyän bolsa-da, ahyry ondan aýrylyp, ýaňky köprü tarap öwrülýärdi. Şol noburdan öwrülen ýerinden bäri bolsa ol ýol, az-kem daýhançylyk hem maldarçylyk edip oturan obanyň ortasy bilen onda-munda ýap-salmalaryň gyrasynda bitip oturan agaçlaryň arasyndan geçip, göni köprü tarap uzalyp gelyärdi.

Ynha, şu ýol bilen gelyärkäň, köprü sesýetim ýer galanda, sag egniňde bir uzyn hatar öýlere gözün düşýärdi. Ol Suhan baýlaryň obasydy. Bu hataryň töwereginde daşlaryna garym çekilen küde-küde ýandaklar dag ýaly seňner alşyp durdy. Küdelerden gaýrak baka tä ýeňseki gözýetimden görünýän agaçlara çenli syza, selme, syrkyň ýaly otlardan bezelen giň meýdan bolup, aňyrsynda ýer bilen gök birleşen ýaly bolup duruberýärdi. Bu giň meýdanyň göwsünde geçi, goýun, düýe, sygyr ýaly mallar mydama ýaýraşyp, otlaşyp ýörediler. Bulardan başga-da, bu ýoldan geçende, Suhan baýyň gara gulak düýeleriniň çisni, jybar astynda galyp ýumşaşan ýaňky seňnerli küdelerden işdämen agyz urup, otlaşyp duranlaryny hem görerdin. Birnäçeleri bolsa, ýaňky küdeleriň içinden zat gözleýän ýaly ysyrganyşyp, aýlanyşar ýörediler. Ýene birnäçeleri, gäwüş kakyşyp, misli ýoldan geçeni tükelleýän ýaly, çinkerilişip seredişip durardy.

Obalaryň arasynda, bölejik ekinleriň içinde işleşip ýören daýhanlara hem gözün düşýärdi. Ertir bilen «Mally, malyňy goýber, ha-ha-a-a-w-w!!!» diýip gygyrýan çopanlaryň sesi bolsa, obanyň içinden çykyp, gulagyňda ýaňlanyp durýardy.

Dokma daragynyň sesi, at aýagynyň sesi ýaly, her öý saýy güpürdäp çykýardy.

Ýaňky küdeli hataryň çep tarapynda başga öýlerden arasy has açygrakda dikilen, daşyna talaň urlan ýaly maýryjak, garaja

öýden çykýan daragyň sesi has aýratyndy. Bu darak gara daňdandan güpürdäp, obanyň bütin dokmaçy gyz-gelinlerini ukudan oýarmagyndan başga-da, onuň sesi başga daraklaryň sesinden has zarplyrak çykyp, kakymy tiz-tizden berilýärdi. Bu Orazsoltan eje bilen onuň gyzy Uzugyň daragynyň sesidi.

Uzuk obada eli hünärli, uzyn boýly, inçesagt, at ýüz, bugdaý reňk, ýaňy göze görnen belli owadan bir gyzdy. Onuň hoş gylygy, gözel görnüşi göreni özüne hyrydar ederdi. Obanyň içinde ýaş-garry aýallar, çemi gelse, erkekler tarapyndan hem, Uzugyň artykmaç maşgaladygy hakynda höwes bilen gürrüňi edilýärdi. «Öz-ä... örän oňat maşgala weli, atasy çopan; ýer urup, ýurtda galan bir garybyň gyzy-da...» diýip, göklän taýhar ýaly tumşugyny ýokary tutýan baýlar hem ýok däldi.

Uzugyň atasy Myrat aga, dogan-garyndaşsyz ýeke adam bolup, Suhan baýyň hatarynyň çetinde saýalap, onuň ýigrimituz ýyldan bäri çopançylygyny edip gelýän bir garyp adamdy. Ol ýeke gezip ýören ýerlerin-de: «Şuny (Uzugy) aman-sag abraý bilen ýerleşdirsek, başga-ha, bir gara bokurdak bolaýmasa, üstümüzden gara bulut sowlan ýaly boljak» diýerdi. Şol oý-pikir bilen içinden gürrüň edip, birden hem daşyndan, özünden özi, uzyndan-uzak çekip, düşnüksiz: «Hüm-m...» edip, başyny aşak-ýokary ýaýkap: «Aý, bolýa-da...» diýip, sakgallaryny sypalaşdyrardy-da oturybererdi.

Zamanasynyň nakyly «Dokuň açdan habary ýok» diýýär. «Myrat aganyň ýeke özi bir ýerde otursa, edil märekede gürrüň edişip oturan ýaly-ow» diýşip, dürli ýomaklar atyşyp, gülüşýän adamlar hem ýok däldi. Emma Myrat aganyň samyrdy-gürrüňleri keýpihon samyrdy-gürrüňler bolman, daşky dünýäsinde ýanyan durmuş oduny içki dünýäsinde ölçerende, onuň yangynynyň labyrdysydygyna aýaly Orazsoltan eje ýagşy düşünip, Myrat aganyň ýanyan oduna bile ýanyşýardy.

Goç geljärm i ýa gözel!

Bahar her ýurda özüniň aýratyn gzellikleri bilen gelýär. Ol özüniň getiren sowgadyny dumly-duşa jomartlyk bilen seçeläp, dürli nagyşlar bilen dürli görnüşde bezeyär. Ýeriň ýüzi, al-ýaşyl bolup, özüniň öwşünli bezegi bilen bezenýär. Çilläniň zäherinden dyngysyz ýuwutmak bilen, öz görk-görmeginden aýrylyp, har

düşen ağaçlar boý-kaddyna gök keteni ýapynyp, bütin bedenine timar berýär. Baharyň uzak ýerlerden gelyän mylaýym şemalyny dürli otlar dürli reňkde gül bezegli garşylaýar. Güller müşk-anwar ysyny gysganman, dumly-duşa saçalaýar.

Baharyň dürli gülleriniň ysyna gatyşan ýakymly şemalyny ağaçlar hem saz-söhbetde, şadyýanlyk bilen şapyrdaşyp, tagzym bilen baş egşip garşylaýar.

Bu pasly synlamaga özüňde höwes üstüne höwes döreyär. Bezegli giň meýdana, töwerege, uzakdan-uzaga seredip, baharyň bar gözelligini görüp, aňrsyna çyksam diýýärsiň. Dürli yslara gatyşan bahar howasyny çuňňurdan-çuňňur ýuwut-dygyňça ýuwdasyny gelyär.

Ynha, ýazyň şeýle gözəl görnüşi paslynda, al-elwan güläleki giň meýdanyň ortasyndaky ýaşyl donuny ýapynan öwüşginli depäniň üstünde bir ýigit otyrdy. Bu ýigit, töweregindäki agdarylyşyp-dönderilişip, böküşip-oýnaşyp ýören owlak-guzulara biperwaý garap, özüniň gargy tüýdügini pasyl tabyn ruhobelentlik bilen: «...Ge-e-e-l, gülüm, ge-e-e-l! Ge-e-el, Uzum, ge-e-e-l!» diýip, dyngysyz gaýtalap çalyrdy.

Bu gök maýsanyň içinde sonarlap ýören owlak-guzulara agdarylyp-dönderilip, bir ýerde otaşyp ýörmäge olaryň ýaş bedenlerindäki joşgunly güýç uzak takat bermeyärdi. Bularyň, belli bir ýerde durman, ýüzleri haýsy ýana bolsa şaýraşyp gidip barmaklary Berdiniň, alaňyň üstüne çykyp, dyngysyz tüýdük çalyp oturmagyna tälke-de bermän durmaýardy.

Şeýle bolsa-da, Berdi owlak-guzularyna gaharlanman, «Guzy bakdym – guş bakdym; düýe bakdym – ýel bakdym» diýen nakyly ýatlap, olaryň zyndan galman ýöreyärdi. Her daýym, olaryň öňüne geçip, biraz togtadan wagty:

...Şo-onda meniň-eý,
Şu-u-nda meniň-eý,
Uz dilberim-ow görünmez-e-ý... –

diýip, zaryn mukamda tüýdügini zowladýardy.

Berdi wagtal-wagtal taýagyna söýenip: «Şu günmi-ertemi Suhan gaty, garyp sagymçylary ýygnap, ýazlamaga gider. Şol sagymçylaryň arasy bilen Uzuklaryň maşgalasam gider. Göni bir ýyl garaşan günüm geldi. Aýdan aşa, her günsaýyn Uzugyň owadan ýüzüne, boýuna-syratyna ogryn-ogryn seretjek

günlerim geldi. Be-e..., Uzugyň ak ellerinden birden adam tutaýsa näderkä? Men-ä adam çym-pytrak, çalam-çaş bolup, topraga garyşyp ýatybiýrmikä öýdýän. Birden Uzuk meňki bolaýsa, mende hiý dünýäde başga arman galarmyka? Onda men dünýäde iň bagtly adam bolaryn. Myrat aga meni örän gowy görýä, Orazsoltan ejede; Uzugam halaýandyr. Dört ýyl Suhan gatyň goýnuny bakdym, hakjagazym bolsa dur. Ýene iki ýyl baksam, alty ýyl bolýa. Oňa çenli Uzugam tüýs diýen wagty bolup ýetişer. Suhan gatyda bolsa, alty ýyllyk hakym bolýa.

Şony alagada:

– Ine, Myrat aga, şuny alyň. Ýene, talap edip, gazanyp biýrin. Uzugy maňa beriň. Men siziň ogluňyz ýaly bolup gezerin. Başga meniň gitjek ýerim ýok – diýsem, razy bolarlar ahyryn» diýip, öz göwnüni raslanda, onuň ýüreginde döreyän şatlyk her adamda döräp hem bilmejekdi.

Birnäçe günden bäri bu pikir Berdiniň ruhuna ruh goşýardy. «Gel, gülüm, gel; gel, balym, gel; gel, Uzum, gel!» diýip, günuzyn tüýdügini dyngysyz çalýardy. Onuň ýüregi ylaýta-da, şu gün köp gozgalaň tapdy. Berdiniň göwnüne şu gün ýazlagçylar geläýjek ýaly bolup durdy. Ol bu gün, beýikden beýik alaňlaryň üstüne çykyp, Uzugyň ýoluna bitakat seretdi; tüýdük çalanda hem, ýüzüni Uzugyň geljek ugruna tutup çaldy.

Berdiniň durmuşynda iň gymmatly halat ýetişip, ony şatlyk derýasyna gark etdi. Holha, dag ýaly belent ýapynyň üstünden ýazlagçy göçüniň kerweni bulut dek bolup indi. Berdi göçi görüp: «Jan!» diýip, zyňlyp ýokary galdy; uzakdan görnen kerweniň içinden Uzugy saýgarjak bolup, elini kölegeledip seretdi. Ol Uzugy seljerip bilmedi. Ýürek joşgunyna durup bilmän, ýapydan ylgap düşdi; kerwen gözden ýitdi; ýene ylgap alaňa çykdy.

Bu mahal urýan ýürek ýeke Berdiniňki däldi; belki, Uzugyň ýüregi Berdiniňkiden hem beter urýardy. Berdi beýle bitakat garaşyp durman, aýak aldygyna ylgap, Uzugyň önünden çykyp gujaklardy. Emma haýa-şerim goýbermeýärdi. Eýsem Berdi: Geldiňmi, Uzuk jan! diýip, onuň ak gollaryndan tutup, Ynha, egenler üçin çukur gazyp goýdum diýip, Uzugy şatlandyryp bilmezmi? Ýa-da onda beýle isleg ýokmudy? Ol isleg onda näçe güýçli bolup, iki kebzesinden basyp çökerip barýan bolsa-

da, adat güýji ondan hem zor bolup, beýle etmäge ýol bermeýärdi. Şeýle-de bolsa, Berdi beýlede aňkaryp, durmuşa goşulman durmady. Döwrüniň düzgüniniň göterişine görä, Orazsoltan ejäniň ýanyna gelip salam berdi. Uzugyň ýüzüne seredip: «Amanmy, Uzuk? – diýdi-de geldiňmi, jigijigim?» diýip, Durdyny gujaklady. Soňra derrew düýeleri çökerip, ýükleri düşürdi. Orazsoltan ejäniň gara gazanyny eltip, oň gazyp goýan ojagyna oturdyp:

– Orazsoltan eje, görýäňizmi, ojagy neneňsi ylaýyk gazypdyryn, men siziň gazanyňyzyň ölçegini bilýän ahyrym diýip, bäsini garanda, Uzugyň gülümsiräp duran ýüzüne gözi düşüp, dünýäsi bütinleý dolup galdy.

Soňra egenleri alyp, oň gazyp goýan çukurlaryna gömüştirdi-de, başyny egişdirip, garşyma-garşy bir-birine baglaşdyrды; derrew üzükleri alyp, egenleriň üstüne ýapyşdyrды-da, daňmaly ýerini daňşdyrды. Il eýlesini-beýlesini garamanka, çatma taýyn boldy; gazan ojaga ataryldy. Gurt teläri, çalmary bolsa Berdi önden taýýarlap goýupdy.

– Ynha, görýämiň, Orazsoltan eje, iki ýanlygyňy asar ýaly ýanlyk agaçlaryň çukurynyň arasyny açyk gazdym diýip, ol iki sany ýabaly agajy deňje gömdi-de, üstüne kese agajyny atdy. Getir, Orazsoltan eje, ýanlyklaryňy hem asyşdyraýyn diýdi.

Orazsoltan eje:

– Ýok, taňryýalkasyn, Berdi jan, eliň-gözüň dert görmesin, ak gyz ýoldaşyň bolsun – diýende, Berdi Uzugyň ýüzüne seredenini özi hem duýman galdy. Uzugyň şähdi açyk, şatlyk bilen suwarylan, oýnaklap duran gara gözlerine gözi düşende, iň ýokary ýetjek derejesine ýetdi. Şu mahal Berdiden: «Seniň dünýäde näme maksadyň bar?» diýip sorasaň, «Şu oýnaklap duran gara göze ýetmek maksadym bar» diýjegine şek-şübhe ýokdy.

– Orazsoltan eje, çökelik torbaňy asar ýaly agaç dik-mändirin – diýip, Berdi ýadyndan çykaran iň soňky işini hem bitirdi; ony iki günlük işinden dyndaryp, guzularynyň ýanyna gitdi. Orazsoltan eje çatmasynyň içinde düşegini ýazyp, ýorganýassygyny çatmasyna getirdi. Eli-gözi dert görmesin; Berdi jan iş bitirdi diýip, ol aşak oturanda, Uzuk gaýnadan gara tüňçesini alyp geldi. Bular oturyp çay içdiler.

Bu wagt ýagyş biraz ýagjak ýaly etdi; goňşy aýallar üşüşip, Orazsoltan ejäniň çatmasyna geldiler. Uzuk gelen aýallara dyngysyz çay gaýnadyp berip durdy. Çay içip oturan aýallaryň Berdiden başga gürrüňleri bolmady. Uzuk daş çykyp, içeri girip ýörse-de, Berdi hakynda edilen gürrüňleriň birini hem sypdyrman diňleýärdi. Aýallaryň Berdi hakynda eden gürrüňleri Uzugyň ýüreginde söýgi üstüne söýgi döredýärdi. Ol her daşary çykanda, assyrynlykdan Berdä seredýärdi. Guzular bu mahal doýşup ýatypdylar. Berdi ýatan guzularyň ýanynda hiç zatdan bihabar gümürdenen bolup ýörse-de, Uzugy göz gytagyndan sypdyрмаýardy.

* * *

Murgap derýasynyň aýagy ýagşy guma girip giden ýerinde Garaçuňňul atly bir köw bardy. Derýa bahar aýlary joşanda, şol çuňňuly dolduryp, ondan hem aňryk geçip gidýärdi. Garaçuňňulyň gyrasy Suhan gatynyň ýazlagydy. Bu çuňňulyň ýakasynda Uzuklaryň çatmasynyň dikilenine üç gün bolupdy. Bu gün ertirden «Şu gün goýun seçiljekmiş» diýen habar uludan-kiçä bar kişiniň arasynda ýaýrap, bu hakda gyzgalaňly gürrüň edilmäge başlandy. Aýallar süýt kädilerini, kersençanaklaryny, gazanlaryny ýuwuşdyryp taýýarlapdylar. Gün gyzdy, günorta wagty boldy. Tokar guzuly goýunlar hol ýapydan tozan turzup, yzlaşyp indiler. «Goýun gelýär! Goýun gelýär!» diýen gykylyk bilen aýal-erkek, oğlan-uşak barysy, goýnuň öňünden çykyp, sürüli goýun-guzyny ýaňky Garaçuňňula gabadylar.

Kimiň eli gaňrakly, kimiň eli pürli ýylgyn çybykly goýunlary seçmäge başladylar. Berdi Uzugyň ýanynda durdy. Adamlaryň arasyndan dazlap çykýan goýunlar bilen birnäçe guzular hem zymdyrylyp çykyp gidýärdiler. Eneleri bilen çykan guzulary on üç-on dört ýaşlaryndaky oğlanlar gaňraklaryny olaryň boýunlaryndan derrew ildirip, tutup alyp gelýärdiler. Durdy örän çalasyň hem ýyndamdy; ol enesi bilen çykyp gaçan guzulary salymyny bermän, yzly-yzyna tutup getirýärdi.

Berdi birinji gün Uzuk bilen bir ýerde durup goýun seçdi. Seçilen goýunlary çopanlar sürüp, yzlaşdyryp alyp gitdiler. Berdi ýazlag wagtynda, guzy goşulýança, guzy çopan bolup galdy.

Ertesi günortanlar goýunlar goşa geldi. Her kim ýerli-ýerden goýunlary kökerip sagmaga başlady.

Berdi sagym wagty Durdyny guzularyň ýanyna iberip, özi Orazsoltan ejä goýun sagmaga kömekleşmek üçin galdy. Berdi bilen Uzuk kökerilgi goýunlaryň her haýsy bir çetinden sagmaga başlap, näçe goýny sagyp, elden geçirdikleriçe, şonça-da bir-birlerine ýakynlaşyp barýardy. Şeýlelikde, Uzuk bilen Berdi ýakynlaşa-ýakynlaşa, iň soňky goýny sagmaga gezek gelende gapdalma-gapdal, ýanma-ýan degşip oturýardy. Ynha, şu müt-det bu ikisiniň arasynda iň ýakynlyk halaty bolup, bu ýakynlyk her günde diňe iki gezek gaýtalanýardy.

Birinji ýakynlyk baş sagymynda bolsa, ikinji ýakynlyk gaýtalamyndady. Berdi şu pursatyň her gün içinde sansyz gaýtalanmagyny isleýärdi, emma onuň ol islegi, ol dilegi duş gelmeýärdi.

Berdi Uzugyň hyzmatynda mydam durmaga razydy; Uzugyň doly süýt kädisini alyp, gazana boşadyp gelmek isleýärdi. Uzuk ejap edip, Berdä kädisini bermeyärdi; gaýtam, Berdiniň doly kädisini hernä özi äkidip, süýdüni gazana boşadyp gelyärdi.

Ynha, bularyň arasyndaky söýgi şeýle görnüşde günden güne geçip barýardy. Ýazlag pasly bolsa gutaryp barýar. Berdi: «Meniň gowy görýändigimi Uzuk bilýämikä, ol meni gowy görýämikä?» diýen pikiri gije-gündizde başyndan çykarmaýan bolsa, Uzugyň hem gijede-gündizde edýän pikiri şoldy.

* * *

Bir gün goýun seçilip durka, Uzuk Berdä: «Dokuz gezek garagurt gaýnatdym; eger-de odunymyz bolan bolsa, ýazlagdan gaýtmankak, ýene bir gezek gaýnadardym» diýip gürrüň berdi. Ertesi Uzuk irden turup görse, işiklerine biri bir düýe odun getirip düşüripdir. Uzuk oduny gören badyna, düýnki goýun seçilip durka eden gürrüňi ýadyna düşüp, Berdiniň getirendigini bildi. Ol: «Men öz gürrüňim bilen Berdini azara goýupdyryn» diýip, içini geplet-di-de, derrew teläriň üstünde serginleşip duran gatyklary ýanlyklara guýuşdyrды. Pişegini ýuwup-ardyp, ýanlyk ýaýmaga başlady. Uzuk dim-dik durşuna öz pişeginiň sapyndan berdaşly elleri bilen berk tutup ýaýmaga başlandan, ýanlykdaky gatyk tupan turandaky deňiz suwy ýaly joşguna geldi. Pişegiň zarbasyndan ýanlyk ýarylara gelip, goýy gatyklar suwaşyp,

áýrana aýlanyp, ýagy ýeljikläp ýüzüne galmaga başlady. Ynha, hä diýmän, ýag düşdi. Uzuk ýagyny alyp durka, Orazsoltan eje gelip, ikinji ýanlygy ýaýmaga başlady.

Orazsoltan eje asly sünňi berk adam bolsa-da, oňa garrylyk yetiştiripdir. Ol Uzuk ýaly dim-dik durşuna diňe iki eliniň hereketi bilen ýaýyp bilmeýär; pişegi göterende, arkan gaýşyp, uranda ileri eňlip, bütün göwresi bilen hereket edip ýaýýar.

Uzuk birinji ýanlygyň ýagyny aldy-da, ejesine ýüzlendi:

– Eje, hol oduny görýämiň, şony Berdi getiripdir. Men düýnki gaýnadandan çökeligiň suwuny ýygnap, gazana guýup goýdum. Bu gün garagurt gaýnadaly. Berdi daga goýup gideris. Bar, sen gazanyň aşagyna ot ýakyber; saňa ýanlyk ýaýmak agyr bolýa; ýanlygy men özüm ýaýaryn diýip, Orazsoltan ejäniň elinden pişegi aldy.

Garagurdy ertirden agşama çenli gaýnatdylar, Ikindinara, gazanyň düýbünde azajyk galanda, Uzuk gazany düşürüp, içindäki buýanlary çykaryp zyňdy-da, bir çogmak hyşa bilen çalmaga başlady:

Dolaş, dolaş, dolaş, gurdum,
Dolaşmasañ bulaş, gurdum!
Indi uzak çalmaryn,
Gaýdyp ele almarn;
Dolaş, gurdum, dolaş, gurdum,
Dolaşmasañ, bulaş, gurdum!

diýip, çalyp otyrka:

– Garagurt gaýnadýasyňyzmy? – diýip, bir ýerden Berdi geldi.

– He-e, garagurt, ýalap gör! – diýip, Uzuk jogap berdi.

Durdy garagurt ýalap oturan ýerinden derrew bir buýan tapyp, Berdiniň eline berdi. Berdi buýany iki gezek batyryp ýalady-da:

– Gaty gowy bolupdyr diýdi. Uzuk çala gülümsiräp:

– Gowy bolan bolsa bolupdyr, şuny size goýup gitjek diýdi.

Berdi Uzugyň: «Size goýup gitjek» diýen sözüne tüýs ýürekden minnetdar bolsa-da, ýanynda Durdy oturansoň, eýleň-beýleň söz aýdyp bilmedi.

Garagurt dolaşdy. Uzugyň bu günlükçe işi gutardy.

Uzuk öten agşam gurt çaly p otyrka, ilerden bir dag ýaly gara bulut abanyp turupdy. Bu gara bulut uzyn gije diýen ýaly mylaýymlyk bilen ýagdy. Ertesi howa biraz bulutlaşyp, salkyn şemal öwsüp durdy. Bu ýagşa otlaryň ýüzleri suwlanyp, dürli güller açylyşyp, bahar ýaňy başlaýan ýaly boldy. Bu günki howa ýazlagçy gyz-gelinleriň ruhlary göterilip, ýelmik-ýuwa çöplemäge guma çykdylar. Gyz-gelinler dürli-dürli gülleri ýygyp, ýene belent-belent alaňlaryň üstüne çykdylar; ýüzlerini şemala tutuşyp, töwerege syn etdiler; ol alaňlardan hem düşüp, ýene ýolda ýelmik-ýuwa çöpleşip, ondan hem belent alaňlara mündüler. Şeýlelikde, ol alaňdan ol alaňa münüp, ýelejiräp gidip baryşlaryna Uzuk aýratyn ýelmik-ýuwaly ýere duş geldi. Ol bu ýerde güýmenip, beýleki gyz-gelinlerden arany açdy. Öňürti köp ýelmik-ýuwa ýygdy; soňra her dürli güllerden ýygyp, desse baglamaga durdy.

Berdi guzularyny başyna kowup, gyz-gelinlere görünmän, olary gapdallap gelyärdi. Onuň maksady Uzuk bilen ýekeräk ýerde görüşmekdi. Ol maksadyna miýesser boldy. Ynha, Uzuk onuň öňünde gül dessesini bogup dur. Berdi onuň ýeňsesinden bildirmän ýakynlaşdy. Emma ara näçe ýakynlaşdygyça, Berdiniň ýüregi urup, aýaklary saňnyldamaga başlady. Demi demine ýetişmän, haş edip, bir dem aldy. Uzuk haşşyldyny eşitdi. Ýalta yzyna garasa, Berdiniň ýylgyryp duran güler ýüzüne gözi düşdi. Bular bu ikiçäk duşuşykda nämeden söze başlajaklaryny bilmediler. Uzuk eja p bilen ýere bakanda, onuň nurana ýüzünde biraz gyzgylt öwüşgin peýda boldy. Dodaklary ýylgyrjak ýaly çekilişende, agzynda sadap dek ap-ak dişleri setirlenişip göründi. Uzugyň bu bakysy özüne aýratyn gözellig berdi. Berdide şu halat ömürlik üýtgemesedi diýen isleg döretdi. Berdi özüni biraz raslap:

– Beýle oňat güller ýygypsyň-la... diýip garyljagrak selen di.

Uzuk azajyk ýüzüni galdyryp:

– Oňat bolsa, me, alay diýip, gül dessesini uzatdy.

Berdi Uzugyň uzadan gül dessesini aldy-da: – Bu seniň özüne gerekdir, näme muny maňa berýäsiň? diýip ýylgyrdy.

Uzuk çalaja başyny göterip seredende, gara gözleri Berdiniň ýylgyryp duran ýüzüne düşdi. Ýene näz bilen aşak seretdi-de:

– Sen alay. Gerek bolsa, men ýene ýygaryn – diýdi.

Berdi:

– Sen näme munça gül ýygnapsyň, şunça gül ýygnansa-da, seniň, özüň ýaly bir gülçe bolup bilmändir. Seniň bir bakýşyň şular ýaly gül dessesiniň ýüzüsinden zyýat diýip, gül dessesini yzyna uzatdy.

Berdi bu sözleri aýdanda, Uzugyň ýüzünde bir hili şatlyk ruhy uçganaklan ýaly etdi. Emma şol halatda ýene onuň ýüzüne uýat şapagy inip, gyzgylt öwüşgin ördi.

Soňra Berdi:

– Uzuk, meniň senden bir zat sorasym gelýä, soraýynmy? diýip, sesini saňnyldadyp, zordan sözünü soňlady.

Uzuk sesini çykarman, gabagyny göterip, bir seretdi-de, ýene ýüzünü aşak saldy.

Berdi:

– Soraýynmy? – diýip, Uzugyň ýüzüne seretdi.

– Näme? Soray.

– Sorasam, Uzuk, eneň-ataň seni maňa beräýse, senrazy bolarmydyň? Uzuk uýalyp, biraz kese bakdy. Aýdaýsana, Uzuk, meniň şuny bilesim gelýä.

Bolardym.

Uzuk «Bolardym» diýende, azajyk gülümsirejek ýaly etdi. Onuň ýüzünde şatlyk uçgunynyň uçganaklany bildirdi. Şunuň bilen bularyň arasyndaky söýgi sözleşigi gutardy. Berdi aşak oturyp:

– Bar, Uzuk, git, birden biri görüp, masgara bolaýmaly diýdi.

Uzuk gyzlaryň yzyndan gitdi.

Berdi şol oturan ýerinde ullakan oý-pikire gitdi: «Hiý, dünýäde Uzuk ýaly perizat barmyka?! Hiý, şeýle gyz bilen jany bir, teni bir bolup, ömür süreniň ýüreginde arman galarmy?! Hiý, şeýle bir ynsana artykmaç söz aýdyp, agyrtmak bolarmy? Ýok, bolmaz. Men Uzugy şeýle bir söýýän, ýürekde beýle mesgen tutan söýgi hiý-de dönermi?.. Ýok, beýle söýgi hiç wagt dönmez... «Kyrk ýyl kişüwläp goýun bakanyň dilegi duş gelermiş» diýýäler. Eger-de, kişüwläp kyrk ýyl goýun bakanyň üçin, Uzuk hakyndaky dilegimiň duş geljegini bilsem, men bütün ömrümi goýnuň öňüne «häýt» diýip taýak atman bakyp geçirdim. Gel, aý, men köpden bäri edip ýören pikirimiň şu

gün aňyrsyna ýeteyin. Häzir Ogulnyýaz ejä Meniň üçin Uzaklara söz aýdyp beriş diýip aýdaýyn» diýdi-de, guzulary çatmalara tarap gaýtaryp, özi göni şonuň ýanyna ugrady.

Ogulnyýaz eje daşarda, teläriň aşagynda gurt edip otyrды.

Berdi onuň ýanyna gelip:

– Salawmaleýkim. Armaň, gurt edýäsiňizmi? – diýip, taýagyna söýenip durды.

Ogulnyýaz eje:

– Amanmysyň, hawa, gurt edýäs. Berdi jan, oňat geldiň. Şulary bir teläre çykaryşsana diýýp kömek sorady.

Berdi gurtlary derrew teläriň üstüne serişdirip, soňra gurt edişmäge oturды.

– Ogulnyýaz eje, bu ýyl gurdy köp edip bildiňizmi? – diýip, Berdi söze başlady.

Ogulnyýaz eje:

– Aý, Berdi jan, bolany bor. Her kime öz bary nesip etsin. Ynha, tüweleme, bu ýyl Orazsoltan ejeň köp edendir. Olar, tüweleme, garagurdam köp gaýnatdylar. Uzugam, köp görmesin, bir elli-aýakly maşgala. Haýsy işiň gyrasyndan barsa, iş öňünde bent alanok. Senem, tüweleme, olara oňat kömek berýäsiň. Biziň ýaly bir goýun sagýança, senem, Uzugam üçdört goýny elden geçirýäsiňiz. Orazsoltan senden gaty minnetdar. Otursa-tursa: «Eli-aýagy dert görmesin, Berdi jan» diýip, agzyndan düşürenok. Seni olaryň hemmesi gowy görýärler diýdi-de, bir zat aýdaýjak ýaly edip, ýene aýtman goýды.

Berdi turup, guzularyna seretdi-de, ýene aşak oturды.

– Ogulnyýaz eje, meniň size bir ýumşum bar... – diýip, ol ýüzüni aşak salды.

Ogulnyýaz eje Berdiniň ýüzüne bir seretdi. Onuň ýüzünden utanyandygyny ýa-da ýumuş buýurmany agyr görýändigini aňlap:

– Wiý, hanym, çekinmedejik aýdyber. Sen öz ýumşuňy özüň aýtmasaň, başga kimiň bar? Seniňki «Ýetim oglan öz göbegini özi keser» diýenleridir. Gerek zadyňy aýdybiýrler utanman – diýip, Berdä sözlemäge oňat ganalga berdi.

Berdi başyny galdyryp, Ogulnyýaz ejäniň ýüzüne seredende, utanjyndan onuň ýüzünde gyzgylt-garamtyl öwüşgin göründi. Özi hem ýaýdanaklan ýaly boldy. Ogulnyýaz eje Berdiniň bu ýagdaýyny aňyp:

– Aýt, janym, aýt – diýdi. Berdi ýüzüni aşak salyp:

– Neme... şü... Orazsoltan ejelere meniň üçin söz aýdyp berip bilmezmiňiz? – diýip aýdanda, ýüzi çym gyzyl bolup gitdi.

Ogulnyýaz eje Berdä hemaýat berip:

– He, ana, «Ýetim oglan öz göbegini özi keser» diýen sözüm geldi. Ana, şeýdip, çekinmän aýdybiýrler. Gaty oňat söz aýtdyň diýip, sözünü soňlamanka, Berdi:

– Men olara ogul dereginde bolardym. Ömür boýy gazanjym solaryňky-da, meň başga äkitjek ýerim ýok diýdi.

Ogulnyýaz eje çalajadan pyşyrdap:

– Berdi jan, sen sesiňi çykarma-da, arkaýynja geziber. Bu zatlaryň pikirini sen şu gün eden bolsaň, Orazsoltan ejeň bilen Myrat agaň öňräkden edip goýdular. Náme, meniň olardan gizlin syrym ýok, olaryň menden gizlin syry ýok. Ynha, ýaňy-ýakynda-da üçimiz oturyp, şonuň gürrüňini etdik. Men: «Özüň garyp bolsaň, kim bilýä, dul geljekmi, telpegi agan geljekmi ýa kel geljekmi, kör geljekmi? – diýdim. Nä wagt, nä zamana, Uzuk ýaly aýratyn görmegeý gyz ýetişensoň, bir garyp gapa girip-çykyp ýörse, biriniň dili ýetjekmi, biriniň eli ýetjekmi, kim bilýä? – diýdim. Sessiz-üýnsüz Berdä beriňdejik oturyberiş. Ikisi bir-birine mynasyp. Berdiňem sizden aýrylyp gitjek ýeri ýok. Hem giýew, hem ogul eken-dä» diýdim.

Ynha, maslahat şunda galdy. Ýöne Orazsoltan ejeň: «Entek Uzuk ýaşrak, bir ýyl garaşalyň» diýdi.

Şeýle bolsa-da, Berdi jan, ondan ýaňa ýasy ýanyň ýerde bolsun. Ýöne eşitmedik ýaly bol-da, sesiňi çykarman geziber – diýip, Ogulnyýaz eje başyny göterip, töweregine se-rettdi.

Berdi Ogulnyýaz ejäniň gürrüňini ullakan höwes bilen diňledi. Häzir onuň dünýäsi bütinleý dolup galdy. Iň ýokarky saha eli ýetdi.

Ol bu zeýilli, me saňa, nagt, beýle ýakymly habara garaşmaýardy. Häzir oňa dünýäde hiç bir zat gerek däl.

Ol bu habary eşiden gününüň ertesi iň soňky iki goňny, he-mişekileri ýaly, Uzuk bilen ýanma-ýan oturyp sagşydy. Bu wagt Orazsoltan eje süýdüni gazana guýmaga gitdi. Bular açyk arkaýyn sözleşmäge wagt tapdylar.

– Uzuk, sen menden gizlin, ikimiz hakda hiç bir gürrüň eşitmediňmi? – diýip, Berdi gürrüňe başlady.

– Ýok, ol nähili gürrüň? – diýip, Uzuk kädisini gapdalynda goýdy.

Berdi:

– Eşitmedik bolsaň, seni maňa berjekler – diýende. Uzuk utanjyndan ýüzüni aşak saldy.

– Uzuk, hany dogryňy aýt, sen şeýle gürrüňi hiç eşitmediňmi? – diýip, ol Uzugyň goşaryndan tutdy.

– Çynymy aýtsam eşitdim. Berdi Uzugyň goşaryny goýberip:

– Hany neneňsi eşitdiň? – diýip, has içginsiredi.

– Gürrüň edip otyrkalar, çatma diňledim.

– Näme onda düýn, gül ýygyp ýörkäň, maňa aýtmadyň? diýip, Berdi Uzugy özüne çekdi.

Uzuk ýüzüni aşak salyp, ýuwaşja ses bilen:

– Aýrylsana, oglan! – diýip, Berdini itekledi-de, aýtmaga utandym – diýdi.

Orazsoltan ejäniň gelmegi bularyň gürrüňine päsgel berdi.

«Ykbal» romany barada

Hydyr Derýaýewiň döredijiligine ilkibaşda türkmeniň ýatdan aýdylýan halk şahyryna döredijiligi bilen klassyky edebiyaty täsir edýär. Mekdepde sowady ýagşy açylanyndan soň, ol öň daş basmada neşir edilen «Hüýrlukga Hemra», «Zöhre Tahyr», «Gül Bilbil», «Syýatly Hemra», «Leýli Mejnun» ýaly dessanlary üř edip okamaga başlaýar. Soňra, Daşkentde okap ýörkä, 1923-nji ýyldan başlap, Hydyr Derýaýewiň özi şygyr düzmäge başlaýar.

Döreden şygyrlaryny bolsa şol ýyldan türkmen inprosynda çykyp ugran «Ýaş ýalkym» atly diwar gazetinde ýerleşdirip ugraýar.

1928-nji ýyldan başlap, H. Derýaýew öz döreden eserlerini gündelik metbugatda çap etdirip başlaýar. Şol ýyl ol ikilän-üçlän maýda şygyrlardan başga-da, 128 setirden ybarat «Amyderýa» poemasyňy döredýär. 1928-nji ýylda «Türkmenistan» gazetinde çap edilýär.

Ondan soň şahyr 112 setirli «Ökünçmi, maslahat?» diýen çaklaňja poema ýazýar. Bu hem ilki 1929-nji ýylda «Türkmenistan» gazetinde çap bolup çykýar, şondan soň bolsa ýaňky agzalan ýygyn dy girizilýär.

Bu faktlar Hydyr Derýaýewiň edebiýat meýdanyna roman ýazmaga başlamazyndan öň girendigini hem-de poeziýa bilen meşgullanandygyny tassyklaýar.

Hydyr Derýaýew «Ganly penjedeni» gös-göni ýazmaga 1933-nji ýyldan başlan hem bolsa, roman ýazmak ideýasy onda has ir döreýär. Nädip? 1926-njy ýylda inprosy gutaranyndan soň, dört ýyllap Daşkent şäherinde ýaşamak bilen, özbek diline türgenleşen H. Derýaýew özbekleriň talantly roman ýazyjysy Abdylla Kadyrynyň (1894–1939) öz halkynyň geçmişinden döreden «Öten günler» romanyny onuň orginalynda okaýar. Abdylla Kadyrynyň bu taryhy eseri ýazylyş ussatlygy, estetiki lezzeti bilen geljekki ýazyjyny özüne ýesir edýär, oňa köne dünýäniň agyr jepasyny hem mahrumçylygyny çeken özbek halkynyň geçmişdäki durmuşyndan biçak köp zatlar öwredýär. «... Ol roman meniň ýaş ýüregimde hiç bir wagtda unudylmajak täsir goýdy. Şonuň netijesinde meniň başymda: «Türkmen halkynyň hem şeýle agyr geçmişi bar ahyry, şol geçmişden men hem bir roman ýazaryn» diýen pikir döredi. «Öten günler» romanynyň eden güýçli täsiriniň mende döreden bu pikiri şondan soň Daşkentde okan döwrümde-de, Aşgabada gelip, işe başlamsoň hem, maňa asla ynjalak bermedi. Emma ýazylyjak romanyň wakalaryny, onuň gahrymanlaryny ýüregimde öwrüp gezsem-de, roman ýazmaga gös-göni girişibermäge tä 1933-nji ýylyň başlaryna çenli het edip bilmedim...» diýip, Hydyr aga öz terjime halynda ýazýar.

Hydyr aga «Ganly penjedeni» ýazanynda, uly plandaky eseriň kompozisiýasyny, beýan ediliş tärlerini A. Kadyrydan öwrenipdir. Şonuň üçin-de Hydyr Derýaýew «Öten günleriň» awtoryny özüniň ilkinji halypasy hasaplapdyr.

Türkmen edebiýatynyň ösmegine rus edebiýaty bilen birlikde doganlyk türki halklaryň edebiýatynyň, has takyklyp aýtsak, özbek, azarbeýjan hem-de tatar edebiýatynyň-da täsiriniň az bolmandygyny aýtmak gerek.

Bu täsir, ylaýta-da, edebiýaty-myzyň ilki döwürlerinde, ýagny 20 – 30-nji ýyllaryň birinji ýarymynda has güýçli bolupdyr.

Hydyr Derýaýew «Ganly penjedeni» alty taryhy romanynyň birinji kitabyny 1934-nji ýylda ýazyp gutarmak bilen, şol ýylyň özünde ony çap etdirmek üçin Türkmenistan döwlet neşirýatyna

tabşyryar. Emma roman wagty bilen çapdan çykmaýar. Ahyrda «Tokmak» žurnaly 1937-nji ýylyň mart aýynda çykan 6/406-njy sanynda «Tussag eserler» atly ýiti tankytlý makala bilen çykyş edýär.

Munda başga-da, birnäçe eser bilen birlikde Hydyr Derýaýewiň romanynyň hem hiç bir sebäpsiz, diňe ne-şirýatyň çeper edebiýat bölüminiň işgärleriniň geleňsizligi zerarly üç ýyldan hem köp wagtdan bäri çykarylman ýatandygy berk tankytlanýar.

Diňe şondan soň, 1937-nji ýylyň oktýabr aýynyň başlarynda, «Ganly penjeden» romany çapdan çykýar.

Şeýlelik bilen, şol ýyl türkmen edebiýatynyň taryhynda ilkinji gezek ýazylan realistik roman peýda bolýar. Emma, ýokarda aýdylyşy ýaly, ýazyjynyň başyna düşen agyr ýagdaý sebäpli romanyň soňky kitaplaryny ýazmak şol döwürde oňa miýesser etmeýär.

Hydyr Derýaýew sürgünden gaýdyp gelen badyna, 1956-njy ýylda, «Ganly penjeden» romany hakynda okyjylaryň eden belliklerini göz önünde tutup, ony gaýtadan işläp çapa taýýarlamaga girişdi hem romanyň soňky kitaplaryny ýazmaga başlady. H. Derýaýew romany gaýtadan işläp gutaranyndan soň, ony 1960-njy ýylda «Ykbal» diýen at bilen neşir etdirdi.

Ýazyjynyň çeken döredijilik azaby gowuşdy: kitap, satlyga çykansoň, magazin tekçelerinde uzak ýatmady. Onuň ýetmändigini, şonuň üçin hem «Ykbaly» okyjylaryň nobata durup okaýandygy, romanyň soňky kitabynyň haçan çykjakdygy, onuň awtorynyň durmuş haly hakynda Hydyr Derýaýewiň özüne, gazet-žurnallaryň redaksiýalaryna, Türkmenistan döwlet neşirýatyna respublikamyzyň çar tarapyndan dürli käredeki okyjylardan, mekdep okuwçylaryndan, Türkmenistanyň çäginde daşarda goşun gullugyny edýän türkmen esgerlerinden köp sanly hat gelip gowuşdy. Munuň özi ýazyjy üçin bahasyna ýetip bolmajak uly sylagdyr. Edebiýat tankydy hem, «Ykbalyň» birinji kitaby hakynda telim ýola syn ýazyp, oňa ýokary baha berdi. Epik ýa-da lirik-epik planda ýazylan uly göwrümlü çeper esere okyjy köpçüligi bilen edebiýat tankydyň oňat baha bermesiniň şeýle sazlaşyp gelmesi türkmen edebiýatynyň taryhynda seýrek duş gelýän zat.

Romanyň birinji kitabynyň okyjy köpçüliginde uly gyzyklanma döretmesi ýazyjynyň dörejilik güýjüne uly güýç goşdy. Hut şol sebäpli hem ýazyjy «Ykbalyň» ikinji kitabyny, uzaklaşdyrman, 1961-nji ýylda ýazyp gutardy. Emma bada-bat neşir etdirmäge alňasamady, edebiýatçylaryň eden bellikleri esasynda onuň birnäçe epizodlaryny gaýtadan işläp syntgylady.

Okyjylar arasynda uly abraý alan «Ykbal» romany Türkmen döwlet akademiki drama teatrynyň kollektiwiniň hem ünsüni özüne çekdi. Olar romanyň esasynda teatr üçin drama döretmekligi H. Derýaýew maslahat berdiler. Bu meselede oňa kömek bermäge höwesekdiklerini aýtdylar. Hydyr Derýaýew kollektiwiniň maslahatyna göwünjeklik bilen kabul etdi. Şeýlelik bilen, ol 1961-nji ýylda «Ykbal» dramasy döretdi. Onuň hiliniň oňat bolup çykmagynda teatryň kollektivi, ylaýta-da, baş režissor Maşdy Gulmämmadow ýazyja uly kömek beripdir. Netijede, 1961-nji ýyl H. Derýaýewiň döredijilik ýolunda iň hasylly ýyl boldy.

Şeýlelik bilen, Hydyr aga poeziýada-da, prozada-da, dramada-da eser döredip, edebi döredijiliginiň üç görnüşde hem özünüň ukyply ýazyjydygyny görkezdi.

Hydyr Derýaýewiň baryp 1934-nji ýylda roman ýaly göwrüm taýdan uly hem-de biçak çylşyrymly žanrda çeper eser döretmäge hötde gelip bilendiginiň sebäbi näme? Şonsuz hiç hili çeper eser döredip bolmaýan ýazyjylyk talanty hakynda gürrüň etmegiň, esasan, üç sebäbi bar.

Bularyň birinjisi, ýokarda aýdyşymyz ýaly, Hydyr Derýaýewiň türkmen edebiýatyna görä öňde bolan özbek edebiýatynyň epik planda ýazylan eserleri bilen has ir baryp 20-nji ýyllaryň ortalarynda olaryň orginalynda içgin tanyş bolanlygydyr, ylaýta-da, türkmen halkynyň durmuşyndan taryhy roman ýazmak ideýasyny döreden A. Kadyrynyň «Öten günler» romanynyň eden güýçli täsiridir.

Ikinjiden, H. Derýaýew WUZ-da okamak bilen, rus diline hem, türgenleşýär. Bu bolsa oňa 20-nji ýyllaryň aýaklarynda, 30-njy ýyllaryň başlarynda rus klassyky hem häzirki zaman edebiýatynyň hem-de rus diline terjime edilen Günbatar Ýewropa edebiýatynyň görnükli wekilleriniň eserlerini okamaga mümkinçilik berýär.

Şol ýyllarda ol, ylaýta-da L. N. Tolstoýnyň («Anna Karenina», «Direliş», «Hajmyrat») A. M. Gorkiniň («Ene» hem başgalar) eserlerini üç edip okaýar. H. Derýaýew öz proza döredijiligini gös-göni roman ýazmakdan başlamagynda bu faktoryň degerli rol oýnandygy şübhesizdir. Üçünjiden bolsa, roman ýazmaga girişmezinden öň H. Derýaýewiň filologiýa boýunça ýokary bilim alyp, çeper edebiýatyň spesifik aýratynlyklary bilen has jikme-jik tanyşlygy, şeýlelik bilen, bu ugurdan teoretiki taýýarlyklydygy onuň bu çalşyrymly žanrdan baş alyp çykmagynda uly rol oýnaýar.

«Ykbal» romany okyjyny kişi güýjünden peýdalanmak esasynda gurlan köne dünýä güýçli ýigrenç, azat zähmeti, mugt okuwy, erkin söýgini..., eşretli durmuşy kepillendirýän Watanynyň gadyrny bilmek, ony çäksiz söýmek ruhunda terbiýeleýär. Halkyň yzagalak böleginiň arasynda häzir hem dowam edýän diňe uýmaklyk, aýal-gyzlara baý-feodallarça garaýyş ýaly geçmişiň zyýanly döp-dessurlaryna garşy biziň jemgijetçiligimiziň alyp barýan göreşinde hem «Ykbalyň» getirjek peýdasynyň bahasyna ýetme ýokdur.

Romanyň şu iki kitabynyň çykmagy tutuş türkmen edebiýatynyň uly üstünligidir.

Soraglar we ýumuş:

1. Romandaky waka nirede bolup geçýär?
2. Berdi kimlere garaşýar?
3. Ýazlagda nähili waka bolup geçýär?
4. Ogulnyýaz eje bilen Berdiniň arasynda nähili söhbetdeşlik bolýar?
5. «Ykbal» romany näme barada gürrüň berýär?
6. Romanyň kompozision gurluşy barada nämeler aýdyp bilersiňiz?
7. «Ykbal» romanyny doly okaň, okan bölümleriňiziň mazmunyny gysgaça beýan edip beriň.
8. Hydyr Derýaýewiň «Ykbal» romanyny ýazmaklyga täsir eden serişdeleri sanap beriň.
9. «Ykbal» romany esasynda drama eseriniň döremegine näme sebäp bolupdyr.
10. Hydyr Derýaýewiň «Ykbal» romanyny ýazmakda A. Kadrynyň «Öten günler» romanýndan alan täsirini aýdyp beriň.

EDEBİYAT TEORİYASY

İçgepletme hakynda düşünje

Eseriň gahrymanlarynyň hiç kime bildirmezden, öz-özi bilen gürleşmelerine, arzuw-hyýal ýüwürtmelerine, oýlanmalaryna *içgepletme* diýilýär.

Yazyjy-şahyrlar çeper eserlerde içgepletmelere uly orun berýärler. H. Derýaýewiň «Ykbal» romanynyň baş gahrymany Berdiniň içgepletmeleri şeýle beýan edilýär:

Berdi wagtal-wagtal taýagyna söýenip: «Şu günmi-ertemi Suhan gaty, garyp sagymçylary ýygnap, ýazlamaga geler. Şol sagymçylaryň arasy bilen Uzuklaryň maşgalasam geler. Göni bir ýyl garaşan günüm geldi. Aýdan aşa, her günsaýyn Uzugyň owadan ýüzüne, boýuna-syratyna ogryn-ogryn seretjek günlerim geldi. Be-e..., Uzugyň ak ellerinden birden adam tutaýsa näderkä? Men-ä adam çym-pytrak, çalam-çaş bolup, topraga garyşyp ýatybiýrmikä öýdýän.

Birden Uruk meňki bolaýsa, mende hiý dünýäde başga arman galarmyka? Onda men dünýäde iň bagtly adam bolaryn. Myrat aga meni örän gowy görýä, Orazsoltan ejede; Uzugam halaýandyr. Dört ýyl Suhan gatyň goýnuny bakdym, hakjagazym bolsa dur. Ýene iki ýyl baksam, alty ýyl bolýa. Oňa çenli Uzugam tüýs diýen wagty bolup ýetişer. Suhan gatyda bolsa, alty ýyllyk hakym bolýa. Şony alagada:

Ine, Myrat aga, şuny alyň. Ýene, talap edip, gazanyp biýrin. Uzugy maňa beriň. Men siziň ogluňyz ýaly bolup gezerin. Başga meniň gitjek ýerim ýok – diýsem, razy bolarlar ahyryn» diýip, öz göwnüni raslanda, onuň ýüreginde döreyän şatlyk her adamda döräp hem bilmejekdi.

REHMET SEÝIDOW (1910 – 1955)

Men Rehmet Seýidowy ilkinji gezek Aşgabadyň pedagogik institutunda görüpdim. Ol şol wagtlar Türkmenistanda ýaňy açylan ilkinji ýokary okuw jaýynyň studentidi. Men bolsam şol institutyň mugallymydym. Rehmet institutyň türkmen dili we edebiyaty fakultetiniň ilkinji studentleriniň biridi.

Rehmet orta boýly, inçesagt, hortaň, gara saçlary bir tarapa ýatyrylyp daralan, solgun ýüzli ýaş ýigitdi. Poeziýa ýaşlygyň alamaty diýlip ýöne ýere aýdylmaýar. Ol düşünje poeziýanyň häsiýetindäki, onuň tebigatyndaky ýaşlyk ruhobelentlik bilen baglanyşykly. Ýaşlygynda parasatly, gojalanda juwan bolmadyk şahyrdan şahyr bolmaz. Şeýle häsiýeti özünde jemleýän poeziýa hakyky poeziýadyr.

Biz poeziýanyň tebigatyny ýatlamak bilen, şahyr Rehmet Seýidowyň hem gojalygy görmändigini, diňe 45 ýaşanlygyny ýatlap, onuň poeziýasyndan ýaşlygyň alamatlaryny gözlemekçi bolmaýandygymyzy ýañzýdasymyz gelýär. Şahyryň poeziýasynyň özi – juwanlyk. Munuň şeýledigini şahyryň 30-njy ýyllaryň aýaklarynda ýazylan söýgi, peýzaž lirikasy bilen tanyşanyňda-da, iň soňky goşgusy bilen «Awçy, atma jereni» bilen-de doly göz önüne getirmek bolar. Deň-duşlarynyň ýatlamaklaryna görä, haýallap barýanyndan bihabar bolmadyk şahyr, belki-de ol goşgynyň iň soňky eseri boljagyny syzan ýaly, oňa özüniň ykbalyny hem siňdiripdir. Poeziýa pajygaly hadysadan hem üstün çykýar. Çöl bezegi jerene gezelen niliň bükgüldisi zerarly inine saňnyldy aralaşan okyjynyň ynjalmagyna umyt döredýän bu goşguda janly-jandaryň ýaşayşyna, ynsan durmuşyna ullakan söýgi bar. Durmuşa ymtylyş, ýaşayşa umyt döredýän poeziýa hakyky poeziýadyr. Şeýle poeziýa şahyr Rehmet Seýidowyň döredijiliginiň hem düýp manysyny kesgitleýär. 30-njy ýyllaryň

ortalarynda edebiyata aralaşan Rehmety Seyidowyň ady poeziýa bilen, onda-da liriki poeziýa bilen içgin baglanyşyklydyr. Liriki poeziýäni epika utgaşdyrmagyň hötdesinden gelen şahyr, türkmen edebiyatyna «Lebap gyzy» ýaly ajaýyp poemany hem miras goýdy. Ýarym asyra golaý mundan ozal döredilip, şu günki gün hem okyjylary tolgundyryan bu poema birnäçe gezek neşir edildi. Ol hrestomatiýalara, mekdep programmalaryna ymykly aralaşdy. Eseriň baş gahrymany Lebap gyzy – Gara-gözüň romantik obrazyny zenan mertebesiniň şanyna döredilen Aýna, Sona, Ogulnabat obrazlary bilen bir hatarda, türkmen edebiyatynyň taryhyna müdimilik girdi. Okyjylara ýakyndan tanyş bolan «Lebap gyzy» poemasy dogrusynda gürrüňi uzaldyp oturmadyk. Şahyr, baryp 30-njy ýyllaryň aýaklarynda liro-epiki žanrynda eden bu şowly synanyşygyny Ikinji jahan urşy döwründe-de, soňky parahatçylykly ýyllarda-da dowam etdirdi.

Türkmen edebiyatynyň uly wekilleriniň biri Rehmety Seyidowyň adynyň poeziýa bilen, onda-da liriki poeziýa bilen baglanyşdyrylmagy gurşap alan liriki äheň türkmen poeziýasyna hem oňaýly öwüşgin çäýdi.

1941-nji ýylda bolup geçen poeziýa konferensiýasynda şahyr R. Seyidowyň 30-njy ýyllaryň aýaklarynda peýda bolan özboluşly lirikasy barasynda, aýratyn hem onuň söýgi, peýzaž lirikasy dogrusynda ýörite gürrüň bolýar. Edebiyatçylaryň şol döwürdäki uly forumynda esasy doklad bilen çykyş eden şahyr Ruhy Alyýewiň R. Seyidowyň poeziýasyndaky özboluşlylygyny saýgarmagy hem-de ony aýratyn tapawutlandyryp nygtamagy ýöne ýerden däl. Şahyryň «Gelenimde», «Uklanynda», «Ýel-peýär ýeller», «Gije şemaly», «Ýapjagaz», «Baýyr»... ýaly goşgulary onuň lirika ýykgyň edýänligini görkezdi. Söýgi hem peýzaž lirikasyny düzýän bu goşgular sikliniň iň bir gowy tarapy hem şahyryň liriki gahrymanlarynyň oýlanmalarynyň halk bähbidi bilen ugurdaş gopýanlygydyr, onuň liriki «meniniň» «bize» öwrülýänligidir.

Olar biri-biriniň üstüni ýetirip, bir maksada gönükdirilipdir. Tebigata söýgi ynsana bolan mukaddes duýgy bilen utgaşýar. Ynsana duýgudaşlyk barada söz açylanda-da, tebigatyň gözellikleri taryplananda-da, şahyr okyjylaryň ýürek tarlaryna kakmany başaryp, onuň näzik duýgularyny oýarýar, täsirli

oýlanmalaryň pynhan duýgularyň üsti bilen ýaşayşa çagyryş gurşap alýar. Bu goşgular toplumynyň üsti bilen okyjylaryň kalbynda ynsana hem tebigata bolan söýgini janlandyrmagy başaran şahyrana ussalyga haýran galýarsyň.

Näzik gabaklaryň hut iňrik ýaly,
Göýä güneş deýin gözün ýaşypdyr.
Kirpikleriň aşyk bolan mysaly,
Biri-birini tapyp gujaklaşypdyr.

(«Uklanyňda»)

Näme alňasaýaň gije şemaly?
Näme üçin gapymdan samrap geçýärsiň?
Göýä sen enteýji bir däli ýaly,
Ýarym ýatan tam aýnasyn açýarsyň!

(«Gije şemaly»)

Duýgusyz – poeziýa ýok diýlip ýöne ýere aýdylmaýar. Tebigatyň janlylygyna hem ynsanyň tebigatyna aralaşmaga diýseň ukuply, ony бүтін гөзelligi bilen duýmagy başaryan şahyryň bu gürrüni edilýän goşgular sikli duýgy bilen döredilip, duýgusy bilen okyjylaryň kalbynda-da orun aldy. Şahyryň bu goşgulary bilen içgin tanyşanynda, onuň halk döredijiligidir klassyk edebiýatymyza sarpa goýanlygyny, rus klassykasyndan irginsiz öwrenenligini aňsýrsa bolýar. Şahyryň bu söýgi hem peýzaž lirikasyndaky liriki gahrymanyň ýüregindäki näzik düýgularдан türkmen hem rus topragynyň şahyryň galamdaş ýoldaşlarynyň gürrüň bermegine görä, Puşkiniň, Lermontowyň, Týutçewiň, Fetiň, Ýeseniniň, Şipaçaýewiň eserleri R. Seýidowýň elinden düşmändir.

Ikinji jahan urşunyň ilkinji ýyllaryndaky çagyryş, ahlak-didaktiki häsiýetli goşgulardan başlap tä urşuň soňky ýeňişli günlerine çenli döredilen lirikalaryň hemmesinde diýen ýaly liriki obrazyň esasy ideýaly – watançylyk ruhuna ýugruldy. R. Seýidow «Ugratmak» (1942) goşgusynda:

Her bir gylç salaňda,
Duşman başyn alaňda.
Diý: bu namys-ar üçin,
Diýgin bu hossar üçin,
Diý bu söwer ýar üçin –

diýmek bilen zähmetkeş halky ýeňşe, göreşe ruhlandyryjy progressiw ideýalar güýçli hem hyjuwly emossional duýgularyň, ruhy hallaryň üsti bilen beýan edilýär. Arly-namysly bolmak, mukaddes Watanyňy hemme zatdan belent tutmak, onuň duşmanlarynyň garşysyna aýgytly göreşmek, mertlik, agzybirlik bularyň hemmesi iň oňat sypatlarydyr.

Poeziýanyň mydamalyk hemrasy ýaşlyk diýlende, şahyryň ýaşyna däl-de, onuň göwün guşuna, ýürek duýgusyna bil baglaýandygyna şahyr R. Seýidowyň döredijiligi hem güwä geçýär. Ýaşlyk duýgusyny parasat bile sepleşdiren şahyr R. Seýidowyň poýezyýasy hem okyjylaryň iň gowy maslahatçysy bolup galýar.

Garaşaryn

Garaşdym sowuk düşüp,
Peçleri ýakanda-da.
Garaşýan syrgynly gar,
Aýnamy kakanda-da.

Garaşaryn ýaz gelip,
Gapymy kakanda-da.
Ýapda suwlar seslenip,
Dört ýana akanda-da.

Men saňa garaşaryn,
Garaşaryn köp zaman.
Diňe sen batyrlyk et,
Göreşde jan aýaman.

Garaşaryn, sen hakda,
Myş habar ýaýranda-da.
Garaşaryn ýadaman,
Gökde guş saýranda-da.

Garaşaryn men saňa,
Ağşam öýde peç ýakyp.
Ýatlaýan mydam seni,
Suratlaryňa bakyp.

Seniň edýän käriňi,
Öwrendim, aldym ele.
Aralar daş bolsa-da,
Ýüregim seniň bile.

Garaşaryn hatlaryň,
Uzakdan gelmände-de.
Garaşaryn, sen hakda,
Hiç bir zat bilmände-de.

Men hakda gaýgy etme,
Ýaşayaryn örän şat.
Işleýän ýeňiş üçin,
Gaýgy, gussa maňa ýat.

Tizlikde ýeňiş bile,
Dolanyp gelersiň sen.
Garaşýan seň duşmany,
Ýok edip gelerňe çen.

Men baharlar bagşysy

Belent, daglaň,
Ýaşyl baglaň,
Üstünde ýaşajyk aý
Şat ýylgyryp,
Gulaç urup,
Asman deňzinde ýüzyär.
Meň guwanjym,
Hazyňa-genjim
Ägirt giň çöllere taý,
Depä çyksam,
Aýa baksam,
Ýüregim goşgy düzyär.

Soň men ýatan,
Diller biten
Galama el ýetirýän,
Pikrim üşşüp.
Sen ýaz diýşip,
Bary birden saýranda,
Harplar saýlap,
Sözler şaýlap,
Hereket getirýän.
Höwesim bar,
Edýän şikär
Sözlem awlap seýranda

Agşam wagty.
Jahan ýagty,
Pikirlem gökden süýşýär.
Men seredip,
Höwes edip,
Topar-topar alýaryn.
Diller açyp,
Dürler saçyp,
Bary başyma üşşýär.
Köp wagta deň
Döredip heň,
Saýrak sazým çalýaryn.

Barha joşýan,
Goşgy goşýan,
Men baharlar bagşysy.
Durmuşym saz,
Möwsümim ýaz,
Gül-gülüstan mesgenim.
Heşler etsin,
Halka ýetsin
Goşgularmyň ýagşysy!
Bagy-bossan
Türkmenistan,
Seňkidir janym-tenim!

Soraglar we ýumuş:

1. R. Seýidow kimleriň eserlerini uly söýgi bilen okapdyr?
2. Şahyryň okyjylaryň ýürek taryna kakyşy we tebigata bolan söýgini taryp edişi barada aýdyp beriň?
3. «Garaşaryn» goşgusynyň ideýa-mazmuny hakynda gür-rüň beriň?
4. Şahyryň «Men baharlar bagşysy» diýmeginiň sebäbi nämekä?

■ TÜRKMEN EDEBİYATY XX ASYRYŇ 60 – 80-nji ÝYLLARYNDA ■

GARA SEÝITLIÝEW
(1915 – 1971)

«Biz azat Watanyň – azat ýaşlary. Bagtly
ýaşasyn dünýäň ýaşlary».

G. Seyitliýew

Gara Seyitliýew – Türkmenistanyň Halk ýazyjysy Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi, şahyrana goşgulary türkmen halkynyň ýüreginde aýdyma öwrülen şahyr.

«Şahyra, Bu sözüň öňünden köplenç «zehinli», «talantly» diýen ýaly kesgitlemeler ýa-da epitetler goşulýar. Emma bir söz bilen «Şahyr» diýlende-de, ol sözüň manysy peselmeýär. Talantly, zehinli bolmadykdan şahyr bolmaýanyny biziň hemmämiz bilýäs. Şahyr diýen sözde zehinem, talantam, akylpaýhasam, belent adamkärçiligem-hemmesi jemlenýär.

Gara Seyitliýew hakynda söz açanymyzda-da, ony şol bir söz bilen kesgitlemek bolar: Şahyr.

Özüniň häsiýeti, tebigaty boýunça şahyrlaram beýleki adamlar ýaly dürli-dürli bolar: alçak, şahandaz, ýuwaştap, ýygra we başgalar. Bularyň haýsy bolanda-da olaryň şahyrlygyna zeper ýetirmeýär. Emma Gara Seyitliýewi bu babatda-da tebigat öýkeletmändir: ol oňa alçaklygy-da, şahandazlygy-da sahylyk bilen açypdir. Ony tanamaýan adamlaram onuň bilen baş minut gürrüňleşenden soň, gürrüňdeşiniň kimidigini şübhesiz anyklap bilýär...

Şahyr şahyr bolanlygynda ýazmaklyk ýa-da ýazmazlyk onuň erkindäki zat däl: ol hökman ýazaýmaly.

Gara Seýitliýew uly şahyr. Ulynyň täsiri köpe ýetýär. Kyrkynjy ýyllaryň şahyrlary-da, ellinji ýyllaryň şahyrlary-da edebiyat meýdanyna şonuň poeziýasyndan ruhlanyp aýak basdylar. Köp şahyrlar onuň täsirine düşdüler, öz goşgularyny, watançylyk, ynsanperwerlik ruhuna ýugurmagy Gara Seýitliýewden öwrendiler. Söýgi lirikasynyň çeşmesini şondan susdular. Emma täsir almak diýen zat – öz mugallymyňy gaýtalamak diýmek däl. Şonuň üçinde ýüreginde talant hamyrmaýasy bolan şahyrlaryň her haýsy kem-kemden öz ýollaryny tapdylar...

Gara Seýitliýewiň döredijiginde kimiň täsiri duýulýar? Men Gara Seýitliýewiň döredijiliginde Magtymgulynyň ynsanperwerliginiň, Mollanepesiň otly söýgüsiniň, Nyzamynyň ýokary ahlaklylygynyň, Samed Wurgunyň çuňňur romantikasynyň täsirini has köp düýýaryn...

Ussat şahyr. Ussatlyk hiç bir şahyra aňsatlyk bilen gelenok. Onsoňam, ýylmanak, budremeyän, juda sazlaşykly setirleri ýazmagy oňaranyň bilen sen asyl-ha ussat bolmaýarsyň. Akyp barýan setirem, owazly kapyýa-da seniň ussatlygyňy kesgitlemeýär. Şol setirleriň her bir sözüne, harpyna salyp bilmän «demiň» goşgynyň hilini kesgitleýär. Şahyrlygyň ähli gudraty-da şonda.

Aýt maňa gözəl toprak, näme beýle bugarýaň?
Ýagys ýagyp, sil gelip, bulandymy seň derýaň?
– Yok – diýdi, maňa toprak. – Men hemişe bugarýan?
Işçiň derinden döreyär meni bürän bu duman!.

Bu setirler käbir okyjyny бүдredýär. Emma okyjy hem dürli-dürli bolýar: biri setirleriň daşky owazyna kowalaşýar, biri içki energiýasyny aňlaýar. Şol energiýany aňlaýan okyjy utýar. Onuň dilinde bu setirler aýratyn güýç bilen ýaňlanýar... Biziň şahyrymyz şu gün bilen ýaşaýar, şu günüň adamlarynyň ýokary adamkärçiligini, belent matlabany, arassa söýgüsini wasp edýär.

Şahyryň soňky döwürde – özüniň has kämillik döwründe doreden goşgulary – «Adam we dünýä», onuň elli ýyllyk durmuş we ussatçylyk tejribesiniň süzgüjinden geçen Watan, adam diýen düşüňjäni filosofiki umumylaşdyrmagyň belentligine göteren has kämil goşgulardyr.

Kerim Gurrbanepesow

Gara Seyitliýewde okyjylar üçin sapak alara zat bar. Dünýäde bütewiliginiň nähili gerekdigni öwredýär. Onuň goşgulary özlerini döreden adamda ýarym-ýarçyklygyň hem-de aýlawyň bolmandygyna güwä geçýärler.

Arça ýaly ar-namyssyz bolsadym,
Saç-da agarmazdy, ýüz-de solmazdy.

(«Adam we wepadarlyk»)

Düş sen eneň boýnundan, eneň dynjyny alsyn!
Düş sen ataň boýnundan, ataň dynjyny alsyn!
Lälikligiň çaky bar, sakgalyňdan utan sen –
Düş Watanyň boýnundan,

Watan dynjyny alsyn!

(«Adam we namys»)

Dünýäniň azabyn çekmeklik ýarym,
Goý, meniň paýyma ýazylan bolsun,
Dünýäniň azabyn çeken ýüregim,
Seniň ýüregiňde dynjyny alsyn.

(«Adam we ar»)

Körpelere saýa gerekdir hökman ,
Saýasyz ýaşasa bimadar bolar,
Dünýä gelen adam bir agaç ekmän,
Gitse, dünýämize bergidar bolar.

(«Adam we ýadygärlik»)

Ençe dil bolsa-da dünýäde äşgär,
Söýginiň sözlügi bir bolar, janym.
Maňa gürji dilin bilmek ne derkar
Saňa diýmek üçin:

«Sen, meniň janym».

(«Adam we dil»)

Birnäçe ýyl mundan oň
Ýüregi buzdan-da doň
Daşy jäjek, içi möjek,
Başga bahana tapman,

Galstukly bir nadan,
Gyz dogurýaň diýdi-de, kowdy öz dildaryny.
(«Adam we nadan»)

Kim diýer ýaz güli owadan bolar,
Kim diýer güýz güli owadan bolar,
Soradym ýürekden, ýüregim diýdi:
«Her kimiň öz güli owadan bolar».
(«Adam we gözellik»)

Gara Seyitliýew söýgi temasyndan ýazan goşgularynyň içinde bir zenanyň obrazy eriş-argaç bolup geçýär.
Onuň toslanyp tapylan obraz däldigine göz ýetirmek kyn däl.

Gözüňe deň gelmez göz pyýalasy,
Söydüm seni öz obamyň lälesi,
Satdy ataň, ýetdi söýgiň nalasy,
Ýatdan çykamaz ýaşlar akan gözleriň,
Aglap-aglap bagrym ýakan gözleriň.

Ömrüniň köpi geçip, azy galanda şahyr bu obraza ýene-de ýüzlenýär. Özem nähili ýüzlenýär!

Öten aşsam
düýşümde
dostlarym,
deň-duşlarym.

Tabydymy
göterip
jaýlamaga
barýarlar.

Läläň bilen duşuşman,
Läläň bilen hoşlaşman
gaýdypsyň
diýip
toprak.

Guburymy

guçmaga
gujagyny
açmaýar.

Ne dünýäden

geçmek
bar,
ne-de
seni
guçmak
bar,

Yşkyň ody

ýürekde
şol hiňlenip
ýörmeli.
Şol hiňlenip ýörmeli,
şol hiňlenip ýörmeli.
mekanymyz bir bolsa-da,
toýly günler
gür bolsa-da,

Görjek bolsam,

seni, Läläm,
diňe düýşde görmeli,
diňe düýşde görmeli,
diňe düýşde görmeli...

G. Seyitliyewiň şahyrana döredijiligi onuň uzyn bolmadyk ömrüniň-de özenidi.

**Bagt näçe gaýtalansa,
az ýaly**

«Dünýäde bir waka bir bolup geçse,
Ýene-de ol hökman gaýtalanarmyş...»
Men ynanmak islemeýän bu gepe,
Goý,
bu pelsepejik bolsun gury «myş»

Başymyzdan geçen ejirli günleň
Täzeden gelmegini kim arzuw eder?
Ýüreklerde galan köne düwünleň
Dagly tagmalary näwagt gider?

Nä wagt aýrylyp uruş ýyllaryň,
Ençäniň bagryny kesen ýarasy?
Ne gözel ýigitleň naçar dullaryň
Juwan ýüreklerne basan ýarasy?

Goý, ol ýowuz ýyllar hiç dolanmasyn,
Taryh öňe gitsin, taryh durmasyn.
Adamzat indi bir ahmal bolmasyn,
Hiç kes hüşgärligi elden bermesin.

Gaýtalanjak bolsa ýaz gaýtalansyn.
Bahar gaýtalansyn, has zybalansyn.
Her gunçada yşgyň çyragy ýansyn,
Bilbiller çarh ursun, gül humarlansyn.

Bagtly ýaşasyn biziň balalar,
Eñeden bolmanka, ýetim galmasyn.
Dünyäden ömürlük gitsin nalalar,
Hiç bir gunça açylmanka solmasyn...

«Dünyäde bir waka bir bolup geçse,
Ýene-de ol hökman gaýtalanarmyş...»
Men ynanmak islemeýän bu gepe,
Goý, bu pelsepejik bolsun gury «myş».

Soraglar we ýumuş:

1. Şahyr durmuşda nähili zatlaryň gaýtalanyp, nähili zatlaryň hem gaýtalanmazlygyny isleýär?
2. Goşgyny labyzly okaň.
3. Goşgyny ýat tutuň.

BERDINAZAR HUDAÝNAZAROW (1927 – 2001)

Türkmenistanyň halk ýazyjysy, Magtymguly adyndaky Halkara baýragynyň eýesi Berdinazar Hudaýnazarow 1927-nji ýylda öňki Ýerbent etrabynyň Dүwünli guýusynda (obasynda) dünýä inýär. Başlangyç bilimi şol ýerde alýar. Ikinji jahan urşunyň öňüsyrasy Ýerbent çarwaçylyk etraby Amyderýa boýlaryna göçürilende, Berdinazaryň maşgalasy hem şol ýere göçýär.

Geljekki ýazyjynyň ýetginjekligi gazaply uruş ýyllaryna gabat gelýär. Çekip-çydardan kyn durmuş ýaş Berdinazary tiz taplaýar, ol agyr zähmetde bişişýär.

Berdinazar 1946 – 1948-nji ýyllarda öňki Kerki welaýatynyň «Täze ýol» gazetinde, soňra Kerki etrabynyň «Pagtaçynyň sesi» gazetinde edebi işgär bolup işleýär. 1946-njy ýylda bu gazetlerde onuň goşgulary peýda bolup ugraýar. Ýaş şahyryň goşgulary okyjylarda uly gyzyklanma döredýär.

Her ýazyjy-şahyr bir ýol bilen edebiyata gelýär. B. Hudaýnazarow merkezden alysdan, obada – zähmetiň gaýnaýan ýerinde kyn şertlerde ýaşap, özüniň hakyky şahyrdygyny ykrar etdirýär. Ol 1956-njy ýylda Garagum derýasynyň gurluşygynyň köp tiražly gazetinde gezme habarçy bolup işleýär. Eýýäm şol ýylda onuň «Ýaş kommunist» gazetinde «Gyzgyn sähra» poemasy çap edilýär. Hut şu poema hem edebiyatymyza uly bir zehiniň gelendiginiň buşlukçysy bolýar. Poema şygryýet muşdaklarynyň arasynda uly seslenme döredýär.

B. Hudaýnazarow 1957-nji ýylda Moskwanyň M. Gorkiý adyndaky Edebiyat institutyndaky Ýokary edebiyat kursuna

okuwa iberilýär. Moskwada Edebiýat institutynda ol Mihail Swetlow, Ýaroslaw Smelýakow ýaly meşhur rus şahyrlaryndan tälim alýar. Edebiýat institutynda okaýan döwründe şahyryň «Gyzgyn sähra» poemasy Moskwada rus dilinde neşir edilýär.

B. Hudaýnazarow köp ýyllaryň dowamynda çeper döredijilik işi bilen meşgullandy we okyjylaryň göwnünden turýan çeper eserleri döretdi.

B. Hudaýnazarow Türkmenistan Ýazyjylar birleşiginiň başlyklygyna saýlanyldy, Magtymguly adyndaky Halkara baýraklary baradaky komitetiň başlygy wezipesinde işledi.

B. Hudaýnazarowyň publisistikasy hakda-da, drama eserleri hakda-da, eserleri boýunça döredilen kinofilmler hakda-da giňişleýin gürrüň etmek mümkin. Ol rus şahyry Aleksandr Twardowskiniň, awar şahyry Resul Gamzatowyň we beýleki şahyrlaryň ençemesiniň eserlerini türkmen diline terjime etdi. B. Hudaýnazarowyň terjimesinde ol eserler terjime däl-de, ussat türkmen şahyrynyň hut özi tarapyndan ýazylan poeziýa eserleri ýaly ýaňlanýar.

B. Hudaýnazarow tutuş ömrüniň dowamynda türkmen edebiýatyny ösdürmek aladalary bilen ýaşady, onuň ody bilen girip, küli bilen çykdy. Türkmen edebiýatynyň aýry-aýry meseleleri, ýaşlaryň döredijiligi barada makalalar bilen metbugat sahypalarynda zygiderli çykyş etdi. B. Hudaýnazarow 2001-nji ýylda aradan çykdy.

Şahyryň goşgulary we poemalary

B. Hudaýnazarow şygryýeti mukaddes hasaplap, onuň mertebesini hemişe belent tutan şahyr.

Ol şahyryň borjuna, şygryýetiň wezipesine düýpli düşünmek bilen şeýle diýýär:

Goşgy ýürekden çykýar,
Meñzeşdir ol perzende.
Aklym siňsin her bende,
Şeklim siňsin her bende.

Mährim siňsin her bende,
Gahrym siňsin her bende.

Her bir söz ussady çeper döredijilikde özüniň gowy bilýän, ýürekden söýýän, özüni tolgundyryýan, galama ýapyşmasa, öz erkine goýmaýan temasyňa, meselesine ýüzlenýär. Ýerbentde dünýä inen Berdinazar üçin dogduk mekany, Garagumuň giň sähraýy, depeleri, gollary, gum obasy, adamlary örän eziz hem mähriban. Geljekki şahyryda Watana bolan uly söýgi hut şu ýerden başlanýar. Şahyryň çagalygy çölün jümmüşinde geçýär:

Ýerbent çöli uzap ýatyr
Garagumuň ýüreginde,
Çagalygmyň zyy bardyr,
Her golunda, her eginde.

Şahyr üçin Garagumuň jana şypa beriji howasy-da, akylyňy haýran edýän gözel görnüşi-de, gazaply ýakyp-ýandyryp barýan jöwzasy-da biçak gymmatly. Hut şeýle çöl durmuşy-da onuň ýaşlygyny taplaýar:

Ýumurtgany otsuz-zatsyz
Gyzgyn gumda bişirdim men.
Suwsuzlykda günü dogrup,
Suwsuz günü ýaşyrdym men.

Gözel sähra bolan söýgüsinden, oňa baş barmagy ýaly beletliginden başga-da B. Hudaýnazarow gumlularyň häsiýetini, edim-gylymlaryny, endiklerini, döp-dessurlaryny, ruhy dünýäsini örän çuňdan bilýär, olaryň içki dünýäsine inçeden aralaşýar.

Bu hakykaty şahyryň «Gumlular» goşgusy-da tassyklaýar:

Göwünleri çäge ýaly arassa,
Bedenleri gurşun ýaly berkdir.
Sadalygy, sagdynlygy olara,
Meger, tebigatyň özi beripdir.

Gadymlardan gelýän gymmatly döppler
Gum içinde namys kimin goralar.
Tanyşmakçy bolsaň, öz adyň däl-de,
Ilki ataň-babaň ady soralar.

Şahyr öz eserlerinde ajaýyp ynsan häsiýetlerini wasp edýär. Gözel häsiýetler her döwürde-de ynsan bezegi. Şonuň üçin döwrüň üýtgemegi, durmuşyň täzelenmegi şahyryň eserlerini könel dip, many-mazmun taýdan gymmatyny pese gaçyryp bilmeýär. Şahyryň döredijiliginiň irki döwürlerinde ýazan we «Adam hakynda aýdym» atly goşgular ýygyndysynda (1964) ýerleşdirilen «Täze ýyl arzuwlary» goşgusy okanymyzda-da, muňa göz ýetirmek mümkin:

Adamzat eşretiň eýesi bolsun,
Dynçlyk dünýämiziň söýesi bolsun.
Adamyň adamda öji bolmasyn,
Bar kişiniň günü aý bolmasyn.

Hatarlarmyz bolsun mydama jebis,
Namysyň önüne düşmesin nebis.

Şu setirlerde ündelýän pikirler häzirki döwürde-de öz ähmiýetini ýitirenok.

Şahyr ynsany bezeýän sypatlar hakynda oýlanýar. Ol türkmeni hakyky türkmen edýän, onuň milli mertebesini, milli buýsanjyny belende göterýän häsiýetleri öz döwürdeşleriniň her birinde görmek isleýär. Şahyryň soňky döwürde neşir edilen «Meniň dünýäm» atly kitabynyň başynda ýerleşdirilen «Goşgular başy» diýen şygyrda şeýle setirler bar:

Agzy aşa ýetse aýnaman bilýän,
Synaga salynsa ownaman bilýän,
Özüni oýnatman, oýnaman bilýän,
Şeýleräk türkmeni göresim gelýär.

Öz aslyny bilýän, pederin bilýän,
Pähimiň, paýhasyň gadyryn bilýän,
Umuman, özüniň ederin bilýän,
Şeýleräk türkmeni göresim gelýär.

B. Hudaýnazarow öz eserlerinde möwsümleýin, geldi-geçer wakalara däl-de, durmuşdaky durnukly ahlak hem ruhy gymmatlyklara ýüzlenýär. Şahyryň liriki gahrymany ynsany hakyky

ynsan edýän, onuň mertebesini ýokary göterýän sypatlaryň goragçysy hökmünde çykyş edýär.

Hakykata gol ýapmak, dogruçyllyk şahyryň döredijilikde baş ýörelgesi. Ol iňňän kyn şertlerde-de şol hakykaty aýtmagyň oňaýyny tapýar. Şahyr ynsan mertebesini ýokary götermäge aýratyn üns berýär. Bu pikir onuň köp eserleriniň içinden eriş-argaç bolup geçýär.

Ynsap, päklik, halallyk, ynsan mertebesi, ar-namys ýaly adamy bezeýän häsiýetler şahyryň eserlerinde gozgalýan baş meselelerdir. Şahyr eserlerinde adamlary özlerinde şeýle häsiýetleri terbiýelemäge, saklamaga, hiç bolmanda, ol ajaýyp häsiýetleriň ýok bolup gitmegine ýol bermezlige çagyryýar.

B. Hudaýnazarow ululy-kiçili poemalaryň birnäçesini döretdi. Şahyra ilkinji meşhurlyk getiren iri göwrümlü eseri «**Gyzgyn sähra**» poemasydyr. Şahyr Garagum derýasynyň gurluşygynyň köp tiražly gazetiniň gezme habarçysy bolup işlän döwründe çölde kanal gurujylaryň arasynda ýaşaýar we olaryň durmuşyndan bu eseri ýazýar. Öz gahrymanlary bilen bilelikde duz-çörek iýip, bir howadan dem alyp ýaşamagy, olaryň durmuşyna ýakýndan belet bolmagy, galyberse-de, tebigy zehin şahyra uly üstünlik getirýär.

«Gyzgyn sähra» poemasynda täsirli wakalar poeziýanyň şirin-şerbedine, gahrymanlaryň çuňňur duýgusyna ýugrulup çeper suratlandyrylýar. Eserde sygyr setirleri owazly, akgyňly. Bu eser barada Türkmenistanyň halk ýazyjysy Kerim Gurbannepesow şeýle ýazýar: «Ellinji ýyllaryň ortasynda Berdinazar Hudaýnazarowyň biziň edebiyatymyza gelmegi bilen poeziýamyz täze öwüşgin aldy. Poeziýamyzyň «Gyzgyn sähra» diýen liroepiki, soňra «**Seniň ýaşlygyň bolupdy**» diýen liriki poemalar bilen baýlaşmagy uly hadysa bolupdy. Sebäbi şundan ozalky türkmen sowet poeziýamyzda gahrymanyň pynhan içki dünýäsine, çylşyrymly ykbalyna, şeýle çuňňur, özboluşly aralaşylmandy. «Gyzgyn sähradaky» gahrymanlaryň döwrebaplygy, söweşeňligi, baý ruhy, «**Seniň ýaşlygyň bolupdydaky**» liriki gahrymanyň uly şahsyýeti, kämil oýlanmalary biziň poeziýamyz üçin täzelikdi».

Şahyryň her bir ýygýndysy, hatda her bir goşgusy çeper hadysa, çeper açyş hökmünde okyjylaryň aňyna siňdi. Onuň täsin, dürli reňklere, öwüşginlere baý şahyrana dünýäsi bar.

Kerim Gurbanpesowyň aýdyşy ýaly, B. Hudaýnazarowyň poeziýa dünýäsi örän lezzetli. Ol dünýäniň içi giň. Howasy arassa. Ondan dem aldygyňça, dem alasyň gelyär. Şonuň bilen birlikde bolsa, ol dünýäniň howsalasy-da, aladasy-da özüne ýetik. Ol dünýäde gögem gürleyär, ýyldyrymam çakýar, tupanam turýar. Emma durmuş hemme bela-beteri ýeňýär. Durmuşy ykrar edijilik, ruhobelentlik şahyryň poeziýasyny tapawutlandyryan esasy aýratynlykdyr.

B. Hudaýnazarowyň döredijilik dünýäsine çuňňur aralaşsaň, onuň ýüreginde türkmen halkyna, halkymyzyň milli döpdessurlaryna çuňňur söýgi besleýän ynsanperwer şahyrdygyna aýdyň göz ýetirmek bolýar.

B. Hudaýnazarow haýsy döwür hakda, näme hakda ýazsada, onuň döreden eserleriniň şu günki gün üçin ähmiýeti, döwrebaplygy mese-mälim görnüp dur.

Şahyryň:

On baş ýaşa ýetdik bahar çagynda,
On altyny bolsa ogurlatdyk biz.
Şo ýaşda-da ýigit çykdyk bir demde –
Döwrüň özündenem öňe gitdik biz.

Biz şeýle bolanny soň duýup galdyk:
Bir seretsek saçymyzyň agy bar.
Hany oglanlygymyz?
Hany oglanlar?
Olaryň bary bar, olaň ýogy bar... –

diýen setirler bilen başlanýan «**Döwrüň depesindäki adam**» poemasy ilki çap edilen döwründe türkmen sygryýetinde çeper hadysa öwrüldi. Şahyr poemada 1941 – 1945-nji ýyllardaky urşuň elhenç pajygasyny janly keşpleriň üsti bilen täsirli suratlandyryar, urşuň gazaply ýyllarynda halkymyzyň görkezen gahrymançylygyny, adamlaryň mertligini, käbir adamlaryň agyr kynçylyga döz gelip bilmän, ejizlige ýüz urşuny täsirli beýan edýär.

Ähli döwrüň möhüm meselesi bolan ýowuz urşuň ynsan nesliniň başyna salýan külpetleri, parahatçylykly durmuşyň höziri, adamyň ähli zatdan güýçlüdigi baradaky oýlanmalar poemada şahyrana duýgulara ýugrulyp berilýär.

B. Hudaýnazarow Garaşsyzlyk ýyllarynda hem öndümlü işledi. Şahyr soňky ýyllarda öwüt-nesihat äheňli filosofik goşgularyň hem ençemesini döretdi. Bu goşgular çuň many mazmuny, pähim-paýhas, çeperçilik kämilligi bilen okyjyda uly täsir galdyrýar. «Adamyň bir mätäç zady – hoş sözdür...» diýen setir bilen başlanýan goşgusy şahyryň soňky ýyllarda döreden şahyrana eserleriniň gowy nusgalarynyň biridir.

Adamyň bir mätäç zady – hoş sözdür,
Hoş söz aýdyň – depesine täç bolar.
Dirilikde aýdyň, dirikä sylaň,
Kim bilip dur – bir ýyldan soň giç bolar.

Gowa gowy diýiň entek dirikä,
Gerek ýerde ýyly söz – bir güýç bolar.
Hökman ölerine garaşyp durmaň,
Kim bilip dur – bir aýdan soň giç bolar.

Ýagşy sözler gaýnap ýürekden çyksyn,
Şol närseden bärden çyksa, hiç bolar.
Goldaweriň bir-biregi söz bilen,
Kim bilipdir,
bir hepdeden giç bolar.

Kalby çoyuň, alkyş alyň, adamlar,
Alkyşlynyň işi rowaç bolar.
Erte tapylanok bu gün göreniň,
Şu gün çoyuň – erte, belki, giç bolar.

Sahawatsyz ömür – gury bir töňne,
Sahawatsyz ömrüň soňy puç bolar.
Sylaň bir-biregi – wagtyňyz barka,
Mümkin... ýene bir sagatdan giç bolar.

Şahyryň şu zeýilli filosofik pikirlere, inçe ynsan duýgularyna eýlenen goşgulary okyjyny ömür, ömrüň manysy, özi, öz gylyk-häsiýeti hakda çuňňur oýlanmalara ündeýär, ýaşayşy, durmuşy, ynsany söýmäge, adamlara hormat goýmaga, şahsyýet belentligine çagyýar.

🌿 Ýazyjynyň proza eserleri 🌿

B. Hudaýnazarow proza žanrynda-da ilkinji synanyşyklaryndan özüni görkezip ugrady. Bu ugurda oňa şowlulyk, üstünlük hemra boldy. Ol şygryýetde bolşy ýaly, prozada-da deslapdan adygyp ötägitdi. Şahyr iki žanrda-da eser döretmegini dowam etdirdi.

B. Hudaýnazarowyň proza žanrynda göwrümli eser ýazmakda ilkinji synanyşygy bolan «**Göreş meýdany**» powesti dünýä inen dessine, köpleriň ünsüni özüne çekdi. Ol öňki bütinsoýuz edebi tankydynda ýokary baha mynasyp boldy. Powest diňe Moskwada rus dilinde yzly-yzyna iki gezek neşir edilmek bilen çäklenmän, eýsem iňlis, nemes, polýak, ispan dillerine hem terjime edildi.

Ýazyjy bu powestinde Garaguma şypa beriji mele suwy getirýän merdanlaryň keşplerini döretdi. Zehin siňdirilip ýazylan bu şahyrana powestde ýazyjynyň belet adamlary hereket edýärler. Olaryň her biriniň özboluşly keşbi, häsiýeti, edimgylymy bar. Olaryň durmuşda özlerini alyp barşy, hereketleri dürli-dürli. Biri beýlekisini gaýtalamayar. Ýazyjy gahrymanlarynyň diliniň özboluşlylygyny ýüze çykarmagy, portretlerini janly bermegi başarýar. Iň esasy-da, ol gahrymanlarynyň aň-düşünjesinde bolup geçýän özgerişleri, ösüşleri inçeden yzarlaýar.

Gahrymanlaryň ruhy dünýäsine içgin aralaşyp, ondaky ösüş, özgerişleri inçeden suratlandyrmakda Söýüniň obrazy ýörite belenilmäge mynasyp. Söýün maşgalasy bilen Garagum derýasynyň gurluşygyna göçüp gelýär. Söýün adamyň durmuşyna, dünýägarayşyna çalt täsir edýän, özüne adaty bolmadyk täze bir ýere – emeli derýa gurýan işçileriň arasyna gelip düşýär.

Bu ýerde tehnikî progresiň Söýüniň aň-düşünjesine edýän täsiri kem-kemden özüni duýduryp başlaýar.

Ýazyjy durmuş hakykatyna örän wepaly. Ol täze ýerde öz gahrymanynyň öňünde durmuşyň şaýoluny açyp goýaýanok. Ol ähli zady dessine özleşdirip, täze şertlere ýeňiljek uýgunlaşyp ötägitmeyär. Ömrüniň agramly bölegini mal yzynda geçiren Söýüne bu ýerdäki zatlar geň bolup görünýär. Söýün gurluşykda matros bolup işe ýerleşýär. Emma bu iş başda

Söyüne biçak kyn düşýär. Ýazyjy onuň ilki döwürlerdäki başdan geçirýän duýgularyny ynandyryjy suratlandyrýar:

«Ezilen towuk ýaly bolup müzzerip duran juda çepiksije pyýada bu çyrypynp ýatan däli derýanyň önünde özüniň ejizligini boýnuna aldy. Öz-özünden göwni geçdi, ol öz eden işine ömründe ilkinji gezek şeýle bir gypynç bilen ökünip hyrçyny dişledi, bu görnüş biçak gözgynydy».

Hernäçe kyn hem bolsa, Söýün bu täze işe, täze şertlere uýgunlaşyp başlaýar. Matroslyk kärine türgenleşýär. Soňundan buldozer sürmegi öwrenýär. Dogry, bularyň her biri Söýün üçin uzaga çekýär. Her ädimde türkana çopanyň köne endikleri, tagaşyksyzlygy özüni duýdurýar. Adaty bolmadyk kärleri ele almak Söýüne hupbat baryny ýuwutdyrýar. Göwnejaý ýeri ýazyjy bu ýagdaýlary öz-özünden bolup geçýän zatlar hökmünde suratlandyrmaýar. Olary gahrymanyň içki dünýäsinde bolýan özgerişleri täsirli açyp görkezmege hyzmat etdirýär.

Kanal guruji işçileriň hataryna goşulmak, täze adamlar bilen aragatnaşyk etmek, täze hünärleri özleşdirmek Söýüniň ruhy dünýäsinde, edim-gylymynda uly özgerişlikler döredýär. Şu ýere göçüp gelenlerinden soň, är-aýalyň öňki sowuk gatnaşyklarynyň ornuny täze, ysnyşykly gatnaşyklar eýeleýär. Söýün hut şu ýerde aýalynyň hakyky aladalaryna, ene bolmagyň ýeňil iş dældigine göz ýetirýär. Olar barada şu ýerde çynlakaý pikirlenýär.

Netijede, Söýünde aýalyna mähirli duýgular oýanýar. Söýün aýalynyň aladalaryna diňe bir duýgudaşlyk etmek bilen çäklenmän, onuň dert-azaryny deň paýlaşmaga, oňa kömek etmege meýil edip ugrayar. Powestde bu ýagdaýy tassyklaýan täsin bir mysal bar:

«Bir gün daňnyň ön ýanlarynda Söýün oýandy. Gerek düşegiň üstünde çep elini ýelýyrtan ýaglyk bilen mäkäm daňan kellesiniň aşagynda goýup, sag eli bilen bolsa, näme üçindir, inňildeýän gyzjagazyň arkasyny sypalap ýatyrdy. Söýün ýuwaşlyk bilen turdy-da, gyzjagazy ejesinden aldy. Muňa haýran galan Jemaljik «ýyrş-ýyrş» etdi, Söýünem ýyrşardy.

– Gyzym, gül gyzym, hakylyjam!.. Gerek bu duranyň, bu sözleri diýýäniň öz äridigine ynanmajak boldy. Emma daňnyň ön ýanynda turup, gyzy towsakladýan onuň äridi, Söýüнди.

«Akyly ütgäp ýören bolaýmasyn» diýip, Gerek howatyrlandy. Ýok, beýle däl. «Sen bir salym irkil, gyzyňy özüm güýmärin. Heý, hakylydyr gyzym, şekillidir meniň gyzym».

Gerek soň bu täzeligi baldyzynyň, ýüwürjileriniň ýanynda aýdanda, Muhammet şeýle diýdi:

– Hemme taraplaýyn alyp göreniňde, bu bolup biljek zat. Diýmek, Söýüniň beýnisinde reaksiýa döräpdir».

Söýün şeýle hereketi ömründe ilkinji gezek edýär. Öňler aýal maşgalanyň aladalaryna gatyşmagy erkek kişiniň mer-tebesine laýyk hasaplamaýan türkana çopanyň munuň ýaly hereketleri ýönekeý bir zat däl. Ol Söýüniň aň-düşünjesinde bolup geçýän uly özgerişliklerden habar berýär.

Ýazyjy başga meselelerde-de Söýüniň pikir-duýgularyny, hereketlerini yzarlaýar. Gahrymanda durmuşa işjeň gatnaşygyň döreýşini, ondaky köne garaýyşlaryň öz ornuny täze ýörelgelere berşini ynandyryjy açyp görkezýär. Söýün durmuş hakda, onuň manysy hakda oýlanyp ugraýar.

Ýazyjy tehniki progresiň, goly hünärli işçileriň, täze şertleriň täsiri netijesinde gahrymanyny kämilligiň çür depesine ýeten, ähli babatda «ak guşa» öwrülen adam edip görkezmeýär. Adamyň aň-düşünjesini özgertmegiň, ony täzelemegiň juda kyn zatdygyny hem unutmaýar. Söýüniň ençeme babatda aň-düşünjesi täzelense-de, käbir meselede onuň garaýyşlary gapma-garşylykly, çäkli häsiýete eýe.

Powestiň beýleki gahrymanlarynyň häsiýetlerinde-de ösüşi, özgerişi, täzelenişi synlamak bolýar. Bu powest öz döwründe wakalary dogruçyl hem janly suratlandyryan özboluşly eser hökmünde okyjylaryň aňyna siňdi.

B. Hudaýnazarowyň proza eserleri hakda Kerim Gurban-nepesow şeýle diýýär: «Aleksandr Sergeýewiç Puşkin, Mihail Ýuryýewiç Lermontow diňe bir özleriniň poeziýasynyň güýji bilen däl-de, şol uly poeziýa bilen agramdaş prozasynyň güýji bilen-de meşhurlyk gazanypdyrlar. Berdinazar Hudaýnazarow hem şeýle agramdaşlygy biziň hemmämize nusga bolarlyk de-rejesinde türkmen sowet prozasyna girzdi diýip bileris... Eger meniň özüm proza eserlerini ýazýan bolsam, meniň ussat haly-palarymyň arasynda Puşkinden, Lermontowdan, Çingiz Aýtma-towdan soň Berdinazar Hudaýnazarowyň ady-da bolardy». Bu sözler aýdylandan soň köp ýyllaryň dowamynda B. Hudaý-

nazarow düýpli proza eserleriniň birnäçesini döredip, öz galamdaşynyň pikirleriniň hakykatdygyny doly tassyklady. «Göreş meýdany» powestinden soň «**Gumlular**» romany ýazyja uly abraý getirdi. Edebiýatymyza täze öwüşgin getiren bu roman uly edebi hadysa hökmünde okyjylar, edebiýat jemgyýetçiligi tarapyndan ykrar edildi. Ýazyjy bu eseri üçin Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Döwlet baýragyna mynasyp boldy. Durmuşy giňden suratlandyran bu roman gumlularyň psihologiýasyna çunadan aralaşyandygy, wakalaryň täsirlilikligi, gapma-garşylyklaryň tebigylygy, gahrymanlarynyň häsiýetleriniň dürli-dürlüligi bilen okyjylaryň göwnünden turdy.

Uruş bilen parahatçylygyň gazaply garpyşygyny görkezýän bu roman suratlandyran garşylygynyň geriminiň giňligi bilen tapawutlanýar. Eserde gahrymanlar bilen döwrüň diýdimzorklukly düzgüni bilen halkyň arasyndaky garşylyk hiç ýuwmarmatlanman, bütin kynçylyklary, çylşyrymlylygy bilen suratlandyrylýar. Romanda döwrüň gazaply keşbi okyjynyň gözünüň önünde örboýuna galýar.

Urşuň adamlaryň başyna gündelik inderýän aýylgançlyklaryndan başga-da öz topragyny, dogduk depesini ähli zatlardan eý görýän gumlulary ata watany Ýerbendi terk edip, derýa ýakasyna, Gyzylaýaga göçmäge mejbur edýärler. Bu bolsa göbek ganynyň daman ýerini şirin janyna deňeýän gumlulara juda agyr düşýär. Muňa göz ýetirmek üçin Aňkar aga bilen Sanjar syýasynyň arasynda bolup geçýän aşakdaky gürrüňe üns bermek hem ýeterlikdir:

– «Ýaryndan aýrylan ýedi ýyl aglar, ýurdundan aýrylan ölinçä aglar» diýip eşitmänmidiň, Sanjar syýasy?!

– Eşidipdim. Emma häzir ýagdaý şeýle. Harby ýagdaý zerarly emele gelen ykdysady kynçylyk şony talap edýär. Aňkar aga, siz näme, Garagumuň çägesini iýip eklenjekmi?

– Ýaş bolýaň, ýaş bolýaň, Sanjar syýasy. Biz seni parasatly-pähimli adammykaň öýdüpdik. Gerek bolsa, gumuň çägesini iýibem oňarys. Ýüň çeynábem oňarys. Emma atababamyň ýurdundan göç diýme! Ata-babamyň ojagynyň başyndan tur diýjek bolma! Bu ojagyň başynda men dünýä indim, gözümi açdym, şu ojagyň başynda gözümi ýumaryn!»

Elbetde, ömürboýy çölüň jümmüşinde ýaşap gelýän zähmetsöýer, gaýratly gumlulary ýurdundan aýryp, başga ýere

göçmäge mejbur eden zadyň düýp sebäbi «ykdysady kynçylyk» däl-de, hökmürowan zorlukly syýasat.

Bu hakykat romandaky wakalaryň tutuş akymyndan syzylyp gaýdýar.

Üçoýuga gelip, ýygnak geçirip, halky gorkuzmak ýoly bilen göçmegi çürt-kesik teklip edýän, tutuş bir diýdimzorlukly düzgüniň wekili hökmünde özüni mazamlaýan partiýa işgäriň azmly gep-sözleri-de bu pikiri aýdyň tassyklaýar:

«Wekil gaýra tesmedi.

– Men «ýagşy ýigit» däl, men raýkomyň jogapkär işgäri! Men partiýanyň adyndan gepleýäriň! Düşnüklimi?

Aňkar aga bir boluşragyny saklamaga çalyşdy:

– Partiýanyň, hökümetiň adyndan gepleýän bolsaň, şolaryň özleri ýaly parasatly geple, sen bizi gorkuzmaga geldiňmi ýada akyly-başly gürrüň etmäge geldiňmi, ýoldaş?

– Wo-ot, znaçit, belanyň körügi nirede eken! – diýip, wekil bloknotyna ýapyşdy-da, gapdalynda duran Sazaga seretdi. – Şol agitator ýaşulynyň ady, familiýasy kim?»

Romanda administratiw-buýruk beriji düzgün bilen adamlaryň arasyndaky ýiti garşylyklar ynandyryjy surat-landyrylýar. Eseri okap, häzirki erkin, Garaşsyz döwletimizde rowaç alýan inňän gowy başlangyçlara diýdimzorlukly düzgün döwründe ýol berilmändigine göz ýetirýäris.

Eserde hereket edýän gahrymanlar, daşyndan göräýmäge, gündelik iş-aladalary bilen, öz gün-güzeranlary bilen gümra bolup ýören sada adamlar. Emma mesele halkyň bähbidine gelip dirände weli, olarda aýgytly hereket, belent aň-düşünjelilik ýüze çykýar. Romanyň başlarynda Aňkar aga ömrüni çölde geçiren, giň göwrümlü, türkana adam bolup göz önünde janlanýar.

Emma harby gulluga çagyrylýan ogly Nökeriň ýaýdanýandygyny görende weli, ol çäksiz gazaplanýar:

« – Gorkdum diýsene! Bolýa, düş atdan, powysgäni maňa ber. «Oglum gidip biljek däl, oňa derek goşunçylyga meni alyň» diýäýerin. Düş!

Nöker ysgynsyzlyk bilen atdan düşdi. Ýaşuly birden Paşsa bakan gaňryldy-da.

– Aňkaryň ogly bolsaň, mün atyň üstüne! Paşsy elinden çekilen ýaly bolup, ak ata atlandy.

– Alla ýaryň bolsun! Egri gylyç bilen gyr atyň seni beladan-beterden gorasyn! Günüň ýaşyp barýan çagynda Aňkaryň ak sakgalyna ysnat getirmejekdigiňe ant iç-de, eň ogul! Ýa Alla!

Paşsy ak atyň dartgynly jylawyny gowşadan badyna «Dur, agam!» diýen çirkin ses ony sakga durmaga mejbur etdi.

Bu Nökeriň sesidi».

Ýazyjy ýaşan döwrüniň nogsanlyklaryny şol döwürde hiç zatdan çekinmän aýtmagyň ebeteyini tapýar. «Gumlular» romanynda Nunna pälwan dowam edip duran durmuşdan nägileligini ýüze çykarýar:

«Men, walla, indi bu uruşdan gorkamok-da, şu uruş ýyllarynyň kynçylygynda aramyzda dörän ýaranjaňlardan gorkýan. Bular entegem köpeler, onsoň olar öz günleri üçin şugulçylykdanam gaýtmaz, göripçilikdenem. Heý, uruşdan öň para diýen zady eşidipmidiňiz? Ana, indi aýallaryň käbiri bir gün işden galjak bolsa, oba dogtoryna bir banka gowurdak berýärde, sprawka alyp ýör...»

«Gumlular» romanynda beýle hadysalaryň diňe gulajygy görkezilýän bolsa, ýazyjynyň has batyrgaýlyk bilen ýazan «**Akar suwuň aýdymy**» romanynda beýle hadysalar tutuş romanyň süňňüne siňdirilýär. Bu romanyň baş gahrymany Ýalkan ýazyjynyň öňki «Gumlular» romanyndaky Nunna pälwanyň sözlerini dowam etdirip, şeýle diýýär:

« – Uruşdan öň obalar arassaçylykdy. Para diýilýän zat bolmazdy. Arak içýän seýrekdi. Ýalan sözlemek diýlen zadam aýyp görlerdi...»

Bu ýagdaýlar jemgyýetiň ahlak sütünleriniň gowşap, ownap barýandygyndan habar berýär.

«Akar suwuň aýdymy» romanynda gozgalýan meseleler biziň günlerimizde hem möhümligini ýitirmeyär. Bu eser Watanymyzda öňe sürülýän ruhy hem ahlak talaplara jogap berýär.

Ýazyjy «Akar suwuň aýdymy» romanynyň baş gahrymany Ýalkanyň obrazyna halal durmuşyň, päk hem arassa ýaşayşyň, ýönekeýligiň, öz adamçylyk mertebäne sarpa goýmagyň, adalat üçin, hak iş üçin göreşmegiň imrindiriji güýjüni görkezmegi başarýar. Ýalkan halallygy, päk ýaşamagy ömrüniň manysy hasaplaýar.

Ýalkanyň obrazynyň esasy aýratnylyklaryndan biri onuň okyja biçak ýakynlygy we ýakymlylygydyr. Ýalkan adamyň çakyn-

dan çykýan edermenlikleri, göçgünli hereketleri, ýadyňa-oýuňa düşmejek täsinlikleri bilen däl-de, özüniň iň ýönekeý okyja-da örän ýakynlygy, hereketleriniň, maksadynyň, arzuw-hyýallarynyň her bir adama hem mahsuslygy, golaýlygy, kalbynyň kir-kimirsiz asman ýaly durulygy bilen özüne çekýär. Islese, her bir adam Ýalkan ýaly bolup biljek. Ýalkanyň ýönekeýje durmuşy-da biçak arassalygy bilen özüne höwes döredýär.

Emma ol döwürde päk bolmak, halal ýaşamak, adalatly iş görmek ýeňil-ýelpaý zat däl. Ýalkan hem şol döwrüň demi dag ýarýan başlyklarynyň biri bilen çaknyşmaly bolýar.

Romanda konflikt gitdigiçe ýitileşýär. Alamanowyň kesgin hereketleri netijesinde Ýalkan gözenegiň aňyrsyna düşmegiň ön ýanyna barýar.

Ony kolhozyň suwuny basyp, ekinleri bilkastlaýyn guratmakda aýyplaýarlar. Elbetde, bu ýöne-möne aýyp däl. Bu şol döwrüň uly aýyplarynyň biri. Emma ýazyjy Ýalkany diňe päk, halal, arassa adam edip şekillendirmek bilen çäklenmän, eýsem ony öz mümkinçilikleriniň çäklerinde aýgytly hereketler etmäge ukyply göreşiji hökmünde suratlandyýar.

Belent ahlaklylyk, ar-namyslylyk B. Hudaýnazarowyň ähli eserleriniň içinden eriş-argaç bolup geçýär. Ýazyjynyň «**Argys**» **powestinde** urşuň gazaply günlerinde ata-babalarymyzyň belent ahlak sypatlarynyň, durmuş tejribeleriniň ýaş nesle täsiri meselesi gozgalýar.

Powestde beýan edilişi ýaly, uruş adaty ýagdaýlary adaty bolmadyk ýagdaýlara öwürýär. Ol hemme zady tizleşdirýär. Ýetginjekler ulularyň etmeli işlerini etmeli, ulularyň ýerine pikirlenmeli bolýarlar. Powestiň gahrymany ýetginjek Taýhar ýaşlygynyň süýji arzuwlaryny, imrindiriji duýgulary başdan geçirmegiň ýerine kakasynyň aladalary, etmeli işleri bilen başagaý bolýar. Oňa öz ýaşyndaky ýetginjegiň oýun gülküsi, şatlyk-şagalaňy, göwün joşgunlary bütinleý ýat.

Ýaşuly nesliň ornuny tutmaly bolan ýaşlar ata-babalarynyň ruhy hem durmuş tejribelerini-de, ahlak sypatlaryny-da gaty çalt özleşdirmeli, özüne geçirmeli bolýarlar. Ýazyjynyň powestde 13 – 14 ýaşly ýetginjek bilen segseniň onundaky ýaşulylyny bilelikde almagy, olaryň bilelikdäki hereketlerini yzarlamaýy ýöne ýere däl. Ykbal Arça pälwany gögele oğlan Taýhar bilen argyşa gitmäge mejbur edýär. Bile bolan şol

sanlyja günlerde Taýhar durmuş diýlen zady şol gojadan öwrenýär. Arça pälwanyň türkmeni hakyky türkmen edýän gowy häsiýetleri oglana geçýär. Ýanbermez gojanyň ajaýyp sypatlary, belent ahlak hem ruhy keşbi ýetginjegiň gözlerinde müdimilik galýar.

Ýazyjynyň «**Haşar**» **powestinde** urşun adamzadyň başyna salan hasraty öz bolşunda açylyp görkezilýär. Eseriň bir-birine meňzemeýän obrazlary, özboluşly sýužeti, dartgynly wakalary döwrüň juda ýowuz hem gazaply keşbini okyjynyň göz önünde janlandyrýar.

Powestde näzikligiň, gözelligiň nusgasy bolan dört sany gyzgelin gysyň iň gazaply günlerinde ýetginjek oglanyň ýolbaşçylygynda Bosaganyň sakasyna bir aýlyk ýatymlyk haşar gazmaga iberilýär. Üç adam boýy ýerden laý çykarmaly bolan Bosaganyň haşary aýal maşgala-ha däl, «men» diýen erkek adamlara-da eýgerdip barýan iş däl. Şol ýeriniň tehnigi bu barada söz açyp, şeýle diýýär: «Bosaganyň haşary aýal edilip ýaradylan jynsyň ganymy. Aýallar bugdaý ekip, orak orup biler, gowaça ekip, pagta ýygybam biler, maşyn sürübem biler, hatda frontda söweşibem biler. Emma Bosaganyň haşary aýallar üçin däl! Däl!»

Emma gyzlar şeýle kyn, adaty bolmadyk şertlerde biçak erjellik bilen işleýärler. Eserde işiň janly görnüşi, gyzlaryň gözgyny pursatlary duýlup duran görnüşde ýürek gyýyjy täsirli suratlandyrylýar.

B. Hudaýnazarowyň «**Goňşular**» **powesti** şäher durmuşyndan ýazylypdyr. Onda bir kommunal jaýda ýaşaýan adamlar hakda gürrüň berilýär. Awtor bir jaýda ýaşaýan adamlaryň ählisini biraýakdan sürmeýär. Olaryň her biriniň başga hiç kimiňkä meňzemeýän durmuşy, öz gylyk-häsiýeti, öz keşbi, öz filosofiýasy, iň esasy-da, durmuş ýörelgesi bar. Eseriň gahrymanlarynyň biri aýtmýşlaýyn, «Her gapynyň aňrsynda bir dünýä bar».

Powestde bir jaýda ýaşaýan adamlar dürli meseleler boýunça gürlleşýärler, jedellesýärler, kinaýaly, hatda teýeneli sözler hem aýdysýarlar, degişýärler, sögüşýärler, bir-biriniň gybatyny edýärler, birek-biregiň şanyna tost göterýärler, özara pikir alyşýarlar, öýkeleşýärler, iç döküşýärler. Ol gürrüňlerde bir-biriniň aýybyny ýüz görmän aýdysýarlar. Olar eseriň many-

mazmunynyň, gahrymanlaryň häsiýetleriniň çuňdan açylmagyna, ol ýa-da beýleki hadysanyň inkär edilmegine, aýry-aýry adamyň özüni alyp barşyndaky ahlak-etiki kadalara gabat gelmeýän endikleriň, edim-gylymlaryň ýazgarylmagyna hemaýat edýär.

B. Hudaýnazarow öz döwründe diýdimzorlukly düzgüniň ýazyklaryny batyrçaý açyp görkezmäge töwekgellik etdi. Ýazyjynyň «**Yzçynyň gözleri**» powesti okyjylar köpçüliginiň, edebiyat jemgyýetçiliginiň arasynda uly seslenme döretdi. Awtor bu eserinde öz döwrüniň, ýagny durgunlyk ýyllarynyň düýpli noqsanlarynyň garşysyna çykýar. Olaryň biri durmuş hakykatyny birtaraply, ýagny diňe mahabatlandyryp görkezmek. Bu hakykaty ile ýaýmak üçin ýazyjy powestinde öwgüli, mahabatlandyryjy reportažlar ýazmaga halys endik edinen radio habarçysynyň ynandyryjy obrazyny döredýär. Bu obrazyň manysy juda giň. Onuň üsti bilen awtor ol döwürde radioda, metbugatda berilýän öwgüli maglumatlaryň düýbünüň boşdugyny, olaryň ilki gözüne çöp atmak üçin edilýändigini aç-açan aýtmagyň ebeteýini tapýar.

Ýaşuly çopan Garataý awçy Garagumuň jümmüşinde gysyň iň aýylganç pursatlarynda gözboýagçy ýolbaşçylaryň günäsi bilen otsuz, jaýsyz galan sürini halas etmek üçin başyndan gum sowurýar. Şeýle çykgynsyz hakykaty gözi bilen görüp dursada, radio habarçysy çopan goşundan öwgüli, mahabatlandyryjy reportaž taýýarlamak üçin Garataý awçynyň sesini ýazyp aljak bolýar. Öňden ýazylyp berlen kagyzy okajak dældigini duýduryp, Garataý aga hakykaty bolşy ýaly aýdyp başlaýar. Hiç hili ýuwmarlanman aýdylýan hakyky sözler radio habarçysyny ör-gökden getirýär. Bu sözleriň efire gitmelidigini duýduryp, derrew aparatynyň işlemesini goýdurýar. Sebäbi radio habarçysyna diňe öwgüli, mahabatly sözler gerek. Bu ýagdaýy aňan Garataý aga şeýle diýýär: « – Näme, dogry gep o diýýän ýeriňe gidip bilenokmy? Näme, indi men bu ak sakgalym bilen ýalan sözläýinmi? Hemme zat düzük, kemimiz ýok, goýunlar gyrlanok diýeýinmi? Belkäm, howa-da sowuk däl, allanäme diýmelidir?!»

Bu powestde ikinji bir mesele sözüň iş bilen deň gelmezligi. Ferma müdiri Kösäýew, ýygnaklarda aýdýan sözlerine, berýän wadalaryna, radiodaky çykyşyna seretseň, iň bir işeňňir, umumy işiň hatyrasyna özüni oda urmaga taýýar adam. Radio habar-

çysy başda Kösäýewi gyşyň gazabyna garşy döş gerip çykan gahryman hökmünde göz önüne getirýär. Aslyýetinde weli ol barypýatan biperwaý, gözboýagçy, özüniň boş we ýalan wadalary bilen sürüleri otsuz, jaýsyz goýup, olaryň gyşa taýýarlyksyz gelmegine sebäp bolan, üstesine-de, eli egri adam.

B. Hudaýnazarowyň durgunlyk ýyllarynda ýazan «**Ýolagçylar**» powestinde şol döwrüň düýpli kemçilikleriniň biri dogruçyl suratlandyrylýar. Eserde suratlandyrylyşy ýaly, durgunlyk döwründe adama onuň hakyky adamçylyk sypatlaryna garalyp däl-de, eýsem onuň şahsy delosyndaky maglumatlara garalyp, baha berilýär. Janly hakykatdan kagyz ýüzündäki ýazgylar ileri tutulýar. Şahsy delo bilen bagly dörän, uzak höküm süren meselä ýüzleý çemeleşmek ýolbaşçylaryň köpüsini göýdük edýär. Olaryň şahsyýet hökmünde kemala gelmegine, täzeçe hereket etmegine ýol bermeýär.

Eseriň gahrymany Begçer Yzbasdy ilki döwürlerde dogruçyl, adalat ugrunda göreşiji, hyjuwly adam bolup göz önüne gelýär. Emma döwrüň ýazylmadyk, durmuşda edil demir ýaly berk höküm sürýän kanunlary, ýüzleýlige gol ýapylmagy, zygider adalatsyzlyklaryň edilmegi, janly adama däl-de, şahsy delo sarpa goýulmagy Begçer Yzbasdyny serpmeden gaýdan ýaly edýär. Bu ýagdaýlar Begçeriň hyjuwynyň önüne böwet basyp, ondaky gowy sypatlaryň çüpremegine sebäp bolýar. Ol bir sözli adamlygyndan durnuksyz, messepsiz adama öwrülýär.

Ýazyjy «**Aksakal**» powestinde hem-de «**Ynsabyň yzasy**» romanynda bu temany has hem çuňlaşdyrýar. Ýazyjy bu eserlerinde diýdimzorlukly düzgüniň arka dirän çüýrük, galp ýörelgeleriň durmuşa ukypsyzdygyny, olaryň täze-täze ýüze çykmasyny açyp görkezýär.

Ýazyjynyň «**Garagulagyň oýy**» powestinde-de ýokarda gürrüni edilen meseläniň täze taraplary seljerilýär. Powestde oňat ahlak sypatly, ynsaply adam bolmazdan, gowy, ilhalar ýolbaşçy bolup bolmajakdygy janly obrazlaryň üsti bilen subut edilýär. Haýsy babatda bolsa bolsun, halkyň asyrlaryň dowamynda toplan durmuş tejribesini, döp-dessurlaryny äsgermezlik edip, rowaçlyk gazanmak mümkin däl. «Garagulagyň oýy» powesti şu hakykaty tassyklaýar. Eser çopanlaryň durmuşyndan. Her bir käriň, hünäriň öz tejribesi, tärleri, däpleri bar. Üstünlik gazanmak üçin şol tejribelere sarpa goýmaly. In esasy-

da edýän hereketleriň uly ahlak talaplary bilen sazlaşmaly. Ömrüni çopançylykda geçiren baş çopan Akmuham-met agada şol sypatlar jemlenýär. Şonuň üçin-de onuň işleri elmydama rowaç. Uly adamkärçilikli, dana ýaşuly öz kömekçilerine-de, çopan itlerine-de uly sarpa goýýar. Çopançylygyň syrlaryna belet Akmuham-met aga onuň gadymdan gelýän däplerini gyşarnyksyz berjaý edýär.

B. Hudaýnazarow «**Garaçägäniň ogullary**» romanyny ýazmak bilen, özüniň ussat kyssaçydygyny subut etdi. Ýazyjy bu romanymda diňe täsirli wakalary suratlandyrmak däl-de, eýsem şol wakalaryň içinde hereket edýän gahrymanlaryň ruhy dünýäsini, psihologiýasyny, gylyk häsiýetlerini çeperçilik taýdan çuň seljermegiň nusgasyny görkezdi. Şeýle bolansoň, ýazyjynyň bu romanymda içki ruhy garşylyklar örboýuna galýar.

Romandaky wakalar ymgyr Garagumuň bir künjegindäki Gağşal obasynda ýaýbaňlanyp ugraýar. Ýazyjy Atgyrlanyň oýundaky süýji suwly guýynyň üstünde döreyän ýiti garşylygy zyzgider ösdürýär.

Taryhy hakykatyň adam ykballaryna edýän täsiri romanda inçelik bilen açylyp görkezilýär.

Soraglar we ýumuş:

1. B. Hudaýnazarow nirede dünýä inýär?
2. B. Hudaýnazarowyň ýetginjeklik we ýaşlyk ýyllary barada näme bilýärsiňiz?
3. B. Hudaýnazarowa şahyr hökmünde meşhurlyk getiren ilkinji iri gowrümlü eseri haýsy?
4. B. Hudaýnazarow öz eserlerinde, esasan, haýsy temalardan söz açýar we haýsy meseleleri gozgaýar?
5. Ýazyjynyň «Gumlular» romany barada gürrüň beriň we onda hereket edýän gahrymanlaryň keşplerini suratlandyryň.
6. B. Hudaýnazarowyň eserlerinde Ikinji jahan urşy döwrüniň suratlandyrylyşy barada gürrüň beriň.
7. B. Hudaýnazarowyň eserlerinde millilik diýip siz nämä düşüňärsiňiz?
8. B. Hudaýnazarowyň eserlerinde öz döwrüniň noqsanlyklaryny beýan edişi barada siz näme aýdyp bilersiňiz?
9. Şahyryň «Adamyň bir mätäç zady – hoş sözdür...» diýen setir bilen başlanýan goşgusyny ýat tutuň.

KERIM GURBANNEPEŞOW (1929 – 1988)

Kerim Gurbannepeşow 1929-njy ýylda Gökdepe etrabynyň Ýylgynly obasynda dogulýar. Onuň kakasy Gurbannepeş aga hat-sowatdan başy çykýan, çeper sözüň gadyryny bilýän, kitaphon adam bolupdyr. Ol Magtymgulynyň, Keminäniň, Zeliliniň ähli goşgularyny diýen ýaly ýatdan bilipdir, goşgy hem ýazypdyr. Gurbannepeş aga ogly Kerimiň bilimli bolmagy barada alada edipdir. Ol her gün agşam öýde klassyk şahyrlaryň goşgularyny, dessanlary sesli okap beripdir. Bu barada şahyryň özi: «Şol wagtlar türkmen klassyklarynyň eserleri täze arap elipbiýindedi. Men Magtymgulynyň kitabyny, «Zöhre – Tahyr», «Şasennem – Garyp» dessanlaryny, Myraly we Soltansöýün hakyndaky hekaýatlary, Molla Nasreddiniň syýahatlary hakyndaky ki-tapçany kakamyň sesli okap bermegi boýunça elim bilen göçüripdim» diýip ýazýar.

Kerimiň çagalygyndan çeper edebiýata, kitaba, goşgy ýazmaga höweslenmeginde onuň kakasynyň täsiri uly bolupdyr. Geljekki uly şahyr heniz kiçi ýaşly okuwçyka mekdep kitaphanasyndaky türkmen ýazyjy-şahyrlarynyň kitaplarynyň ählisini we türkmençä terjime edilen «Tom Soýeriň başyndan geçirenleri», «Geklberri Finniň başyndan geçirenleri», «Baron Mýunhauzeniň syýahaty», «Dombi we onuň ogly», «93-nji ýyl», «Gorkuly Tähran», «Işçiniň gara günü», «Öli janlar» ýaly kitaplary hem-de Nekrasowyň, Puşkiniň, Marşagyň, Süleýman Stalskiniň we beýleki şahyrlaryň goşgularyny okap çykýar.

Kerim Gurbannepeşowyň «Gyzyl Goşun» atly ilkinji goşgusy 1939-njy ýylda Gökdepäniň «Kolhozçy sesi» gazetinde çap edilýär. Soňra onuň goşgulary «Mydam taýýar», «Ýaş kommunist» gazetlerinde, «Tokmak» žurnalynda çykyp başlaýar.

1942-nji ýylda şahyryň kakasy dünýäden ötýär. Olaryň maşgalasy garyndaşlaryny penalap, çörekli ýer hasaplanýan Tejene göçýär. Kerimiň ýetginjekligi gazaply uruş ýyllaryna gabat gelýär.

Kerim ejesidir doganlary bilen bilelikde kolhozda işleýär, ýer sürýär, gazy gazýar, ot ýatyrýar, orak orýar, döwek döwýär, işden sypyndygy kitap okaýar, goşgy ýazýar.

1944-nji ýylda Kerim Tejeniň raýon gazetine işe çagyrylýar. Ol uruş gutarýança bu gazetde işleýär. Soňra Tejen suw howdanynyň gurluşykçylarynyň «Tejen gurluşygy» gazetine işe geçýär.

Kerim Gurbannepesow 1949–1952-nji ýyllarda goşun hatarynda gulluk edýär. 1951-nji ýylda – heniz esger mahaly «Güýjümiň gözbaşy» ady bilen ilkinji goşgular ýygyndysy neşir edilýär.

Kerim goşun gullugyndan gelip, Türkmenistan döwlet neşirýatynyň çeper edebiyat redaksiýasynda işläp başlaýar. Ol ýerde Çary Aşyrow, Naryman Jumaýew ýaly görnükli ýazyjy-şahyrlar, Anna Muhadow, Meret Sopyýew, Kakabaý Baýrammyradow ýaly ussat terjimeçiler bilen bile işleşmek oňa miýeser edýär.

Şeýle hem neşirýatda işlemegi ýaş şahyra Berdi Kerbabayew, Ata Gowşudow, Ýakup Nasyrly, Beki Seýtäkow ýaly meşhur ýazyjylar bilen ýakyn aragatnaşyk saklamaga, olardan köp zat öwrenmäge mümkinçilik berýär.

Kerim Gurbannepesow Türkmen döwlet uniwersitetiniň türkmen dili we edebiyaty fakultetini tamamlýar. Ol dünýä edebiyatynyň genji-hazynasyna giren eserleri özbaşdak köp okap öwrenýär. Munuň özi ýaş şahyryň döredijiligine oňaly täsir edýär. Ol ellinji ýyllarda örän öndürijilikli işleýär. Şeýlelikde, onuň «Güýjümiň gözbaşy», «Soldat ýüregi», «Maş-gala we mekdep», «Ýalta we bagt», «Ýaşajyk dostlaryma», «Taýmaz baba», «Goşgular we poemalar» ýaly kitaplary yzly-yzyna okyjylara gowuşýar.

Dürli ýyllarda şahyryň «Ata we ogul», «Ajy günler, süýji günler», «Kyrk», «Toprak», «Aýal bagşy», «Bahar poemasy», «Atalar we çagalar», «Ömür», «Ös, saçym, ös!», «Menzil», «Ýedi ýaprak», «Ýaz şemaly», «Oýlanma baýry» ýaly kitaplary neşir edilýär.

Kerim Gurbannepesow çagalar üçin hem birnäçe kitaplaryň awtorydyr. Şahyryň çeperçilik bilen ýazylan goşgularyny, poemalaryny çagalar söýüp okaýarlar.

Şahyryň eserleri dürli halklaryň dillerine terjime edildi, rus, ukrain, gazak, litwa dillerinde kitap bolup çykdy.

Kerim Gurbannepesow – ussat terjimeçi. Onuň wenger şahyry Ş. Petefiden, italyan şahyry Ž. Rodariden, mongol şahyry D. Tarwadan, hindi şahyrlary Ugradan, R. Tagordan, rus şahyrlary A. Puşkinden, N. Nekrasowdan, S. Ýeseninden, W. Maýakowskiden, M. Swetaýewadan, A. Twardowskiden, W. Zubarýewden, Gündogaryň beýik şahyrlary Ş. Hafyzdan, A. Jamydan, A. Nowaýydan, nemes şahyry I. Gyóteden, amerikan şahyry U. Uitmenden, awar şahyry R. Gamzatowdan, ermeni şahyry P. Sewakdan we beýlekilerden eden terjimeleri edebiýatymyzyň altyn hazynasyna goşuldy. Şahyryň terjimeler kitaby «Dostluk çemeni» ady bilen 1985-nji ýylda neşir edildi.

Kerim Gurbannepesow dürli ýyllarda Türkmenistanyň Ýazyjylar birleşiginiň başlygynyň orunbasary, «Sowet edebiýaty» (häzirki «Garagum»), «Tokmak» žurnallarynyň baş redaktory, Magtymguly adyndaky Döwlet baýragyny bermek baradaky komitetiň başlygy wezipelerinde işleýär. Türkmenistan SSR-niň Ýokary Sowetiniň deputatlygyna üç gezek saýlanýar. Birnäçe jemgyýetçilik işlerini ýerine ýetirýär. Ol 38 ýaşynda Türkmenistanyň halk ýazyjysy diýen hormatly ada mynasyp bolýar. Şondan kän wagt geçmänkä oňa ýokary çeperçilikli eserleri döredendigi üçin Magtymguly adyndaky Döwlet baýragy berilýär. Kerim Gurbannepesow Türkmenistanyň we SSSR-iň ýazyjylarynyň gurultaýlarynda poeziýa hakda çykyşlar edýär, daşary ýurtlara saparlary, halypalary, galamdaşlary, şägirtleri barada edebi, publisistik makalalar ýazýar. Şahyryň edebi-publisistik makalalaryny öz içine alýan kitaby «Edebiýat we durmuş» diýen at bilen 1979-njy ýylda neşir edilýär.

Kerim Gurbannepesow 1988-nji ýylda aradan çykýar.

Kerim Gurbannepesowyň döredijiligi barada köp-köp edebi makalalar, ylmy işler ýazyldy. Edebiýatçy alym Kaýum Jumaýewiň «Kerim Gurbannepesow» diýen monografiýasy 1977-nji ýylda neşir edildi. Şahyryň şägirdi Gurbanýaz Daşgynowyň ol hakda «Şirin tilli ussady» atly ýatlamalar kitaby (1997) neşir edildi.

Şahyryň goşgulary. Şahyr öz goşgularynda adamlary hemişe gyzyklandyryp gelen, häzirki wagtda hem gündelik durmuşymyza häli-şindi duş gelýän döwrüň iň möhüm meseleleri hakda söz açýar. Şonuň üçin hem şahyryň sygyr setirleri okyjynyň ýürek taryna kakýar.

Ata Watana, ene topraga, gözellige söýgi, milli buýsanç şahyryň goşgularynyň içinden eriş-argaç bolup geçýär. Şahyr okyjyny ynsanperwerlige, adalatly bolmaga, halal ýaşamaga, Watana, halka ak ýürekden gulluk etmäge, halkyň şatlygyna şatlanyp, gynanjyna gynanmaga çagyryýar. Şahyryň dürli ýyllarda döreden «Ömrüme pent», «Şahyryň gözi», «Gamsyz goşgy», «Şaja Batyrowyň ýogalan gününde ýazylan goşgy», «Biziň işimiz», «Senden uly ýok diýseler...» we beýleki ençeme goşgulary muňa mysal bolup biler.

Söýgi, ýigit bilen gyz, perzent bilen ata-ene, dostluk, maşgala, wepalylyk meseleleri şahyryň goşgularynda aýratyn orun tutýar. Şahyryň bu temalardan döreden «Ýaşlyk dramasy», «Gözellik» («Apat»), «Owadan gyza», «Ýazmasy agyr düşen goşgy» ýaly birnäçe goşgulary okyjylaryň arasynda giňden meşhurlyga eýe boldy.

Kerim Gurbanpesowyň goşgularynda iň köp ýüzlenilýän meseleleriň biri-de ahlak meselesidir diýsek, ýalňyş bolmaz. Şahyr «Döwür beýle däldir», «Plan dolmaly, plan», «Maşyn, maşyn, maşyn» ýaly belli goşgularynda bu tema ýüzlenýär we durmuşda duş gelýän nogsanlyklary paş edýär, ahlak taýdan pese düşýän adamlary ýazgarýar.

- A gyz, näme, hanmydyň sen! Geýinýärsiň beýle gymmat?
Her ýaglygyň iki goýun. Her yüzügiň – bir bedew at.
Her köýnegiň bahasyna alyp boljak iki sygyr.
– Iller geýýär, menem geýjek,
Döwür şeýle, döwür.
- Gelin, näme dänjirýärsiň? Çüýredimi öňki dişiň?
Altyn seni ýigdeltmändir: kyrk bolupdyr otuz ýaşyň.
Hem pul seçdiň, hem garradyň, hem dişiňe berdiň jebir...
– Iller şeýdýär, bizem şeýtdik,
Döwür şeýle, döwür...

Şahyryň goşgulary many-mazmun, pelsepe baýlygy, joşgunlylygy, halklylygy, diliniň çeperligi, owazlylygy, mylaýym

ýumora ýugrulanlygy we şuňa meňzeş köp-köp çeperçilik serişdeleri bilen okyjyny özüne bendi edýär.

Kerim Gurbannepesow goşgy ýazanda dürli formalara ýüzlenýär. Şahyr haýsy pikiri haýsy formada beýan etmelidigini gowy bilýär. Onuň «GSM (Goşgy saýlaýan maşyn)», «Arşyň üstünde geçen press-konferensiýa» diýen goşgulary beýan edilişi taýdan özboluşly eserlerdir. Olaryň birinjisinde şahyryň, umuman, çeper döredijilik işiniň kynçylygy, jogapkärçiligi hakda gürrüň açylsa, ikinjisinde dürli ynsan häsiýetleri haýwanlaryň keşbiniň üsti bilen täsirli berilýär, çuň manyly filosofik pikir aýdylýar.

Umuman, Kerim Gurbannepesow çeper kapyýanyň, sözleri, setirleri sazlaşdyrmagyň ussady. Muňa garamazdan, şahyr käte ak goşgy diýlip atlandyrylýan kapyýasyz goşgulary-da, «Alada» poemasynda ýazdy. Emma şahyryň kapyýasyz ýazylan goşgulary-da kapyýaly ýazylan ýaly akgyňly, labyzly okalýar, kapyýa küýsetmeýär.

Gaytam, kapyýasyz ýazan şygrynda kapyýa ulanylan bolsa, ýerliksiz bolaýjak ýaly duýulýar. Muňa göz ýetirmek üçin, şahyryň Şaja Batyrowyň ýogalan gününde ýazan goşgusyndan birnäçe setiri okap görmek ýeterlik.

Men häzir kapyýa tapyp biljek däl,
Ýürek rahat gerek kapyýa üçin.
Men häzir bogazma dolan gaýgymy
Ýöne ak kagyza geçirip goýjak.

Beýle wagt kapyýa nämä ýaraýar?
Onsoňam, durmuşda Seniň özüň hem
Diňe bir kapyýa gözläp gezmediň,
Sen durmuşdan uly mazmun gözlediň.

Şahyryň klassyky formadaky onlarça goşgularyna kompozitorlar tarapyndan saz ýazyldy. Olardan «Pyragyny gören daglar», «Altyň biri», «Ýigit gördüm», «Bir gözəl gördüm», «Esgeriň aýdymy», «Poçtalýon», «Gopuzly gyz», «Ýarap borka», «Gumly gelin», «Gök çay», «Nazar janyň piljagazy», «Apat» («Gözellik») ýaly goşgular halkyň söýüp diňleýän aýdymlaryna öwrüldi.

Şahyryň aýdyma öwrülen goşgularynda ýekeje-de artyk ýada kem söz ýok. Beýan edilýän pikirler bir-biri bilen logiki taýdan berk baglanyşýar. Olarda ynsanyň içki duýgulary inçelik bilen açylyp görkezilýär, janly kartina ussatlyk bilen çekilýär.

Bir şahada alty nara	Aklym aldy altyň biri,
Meňzäp duran alty jora	Her bakyşy derde dări.
Işden gelip agşamara,	Ýüregimde şondan bäri
Guýudan suw çekip gitdi.	Yşk ataşyn ýakyp gitdi.

Suw diledim agzym gurap,
«Için!» diýdi ýygryljyrap.
Içdim gyza ogryn garap,
Suw ýakamdan akyp gitdi.

(«*Altyň biri*»)

Şahyr tarapyndan jaýdar meňzermeleriň ulanylmagy goşgynyň çeperçiligini artdyrýar, goşgy setirleriniň ýatda galyjy bolmagyna getirýär.

Maňlaýy bahardan ýasalan ýaly,
Ýañagy säherden ýasalan ýaly,
Gabagy mähirden ýasalan ýaly,
Dodaklary şeker damýanlardandyr.

(«*Apat*»)

Şahyryň goşgularynyň halkymyzyň söýgüli aýdymlaryna öwürlmeginiň sebäbi olarda akgyňlylyk, owazlylyk, sazlaşyk bar. Türkmenistanyň halk bagşysy Sahy Jepbarow bu hakda şeýle diýýär: «K. Gurbannepesowyň goşgularynyň köpüsi dörände öz nepis sazy bilen bile dünýä inen, bize şol ajaýyp heňi tapaýmak galýar. Ol heňem başga ýerden däl-de, halkyň içinde öňden ýaşap ýören äheňleriň, heňleriň arasyndan gözlemeli».

«**Ýaşlyk dramasy**» goşgusy. Kerim Gurbannepesowyň:

Gaňňalyň oýunda – Tejende galdy
Meniň ýigit wagtym,
Seniň gyz wagtyň.
Okgeçmez ýylgynlaň içinde galdy

Meniň ýigit wagтым,
Seniň gyz wagтыň –

diýen setirler bilen başlanýan «Ýaşlyk dramasy» goşgusynda ýaşlygy gytçylyk-gahatçylyk uruş ýyllaryna gabat gelen iki ýaş ynsanyň päk söýgüsi, pynhan duşuşyklary, gyzyň göwün islegine garamazdan, başga birine durmuşa çykarylyşy, wysala gowşup bilmedik aşyk-magşugyň ýürek hasraty şahyrana beýan edilýär. Şahyryň goşgynyň adyna «Ýaşlyk dramasy» diýip goýmagy ýöne ýere däl. Dogrudan hem, ýaşlaryň başyndan geçirýän wakalary hakyky drama, özem dartgynly, gynançly drama. Hatda oňa tragediýa diýseň hem bolman durjak däl.

Bilmedim, nämäniň hesibi boldy,
Eneň bir sawçynyň ýesiri boldy,
Şeýtdi-de özgäniň nesibi boldy
Meniň ýigit wagтым,
Seniň gyz wagтыň.

Atdylar maşyna. Ses etdiň aglap.
Topuldym. Çekdiler golumdan towlap.
Bir menzile gitdim zzyňdan ylgap,
Gök kürtelem bolsaň,
Entek gyz wagтыň...

Goşguda durmuşy waka çeper beýan edilýär. Şonuň üçin hem ol okyjynyň göwnünden turýar.

Goşguda söýgä wepalylyk, durmuş öwrümlerine sezewar bolnanda-da özüni ýitirmezlik, söýgüde maksadyňa ýetmek üçin göreşmek, hatda maksadyňa ýetmäýeniňde-de, ahlak tämizligini saklamak pikirleri ündelýär. Ykbal kesgitleýji pursatlarda paýhasly we aýgtyly hereket edip bilmedik ýagdaýynda, ol pursatlaryň gaýdyp gelmejekdigi baradaky hakykat nygtalýar.

...Arada aýlandym Tejen ýerlerne,
Ýaşlyk ýyllarmyzyň geçen ýerlerne,
Seredip gözýaşyň seçen ýerlerne,

Geçirdim bir gije,
Bir gündiz wagтым.

Gaňňaly hem otyr öňki ýerinde,
Toraňňy hem otyr öňki ýerinde,
Şol derýa hem ýatyr öňki ýerinde,
Bir tapmadyk zadym öňki ýerinden –
Meniň ýigit wagтым,
Seniň gyz wagtyň.

Kerim Gurbannepesow garagalpak şahyry Ybraýym Ýusubowyň «Meniň ýigit wagтым, seniň gyz wagtyň» goşgu-synyň adyny öz goşgusyna epigraf edip alypdyr we ony döre-dijilikli ulanypdyr. Bu iki şahyryň goşgularynyň ikisi-de söýgi temasyndan ýazylan. Ýöne olar bir-birine meňzeş goşgular däl. Ol goşgularyň hersinde başga-başga wakalar, aýry-aýry ýagdaýlar suratlandyrylýar, olaryň liriki gahrymanlarynyň başyndan geçirýän ruhy ahwalatlarynyň sebäpleri hem dürli-dürli.

«**Ýazmasy agyr düşen goşgy**» **eseri**. Bu goşgy Kerim Gurbannepesowyň okyjylara giňden belli bolan eserleriniň biridir. Goşgyny ýazmagyň şahyra agyr düşüşi ýaly, ony okamak hem okyjy üçin ýeňil düşmeýär. Goşguda örän gynançly waka suratlandyrylýar.

Ata-ene özleri iýmän-geýmän, ogluna iýdirip-geýdirýär. Ejesi: «Oglum ýokary bilim alsyn, adam bolsun» diýip, artdyryp-süýşürenje puljagazyny düwünçegine düwüp, hemişe ogluna iberýär. Ogly ýokary bilim alýar, paýtagtda işe galýar, öýlenýär, jaý edinýär, uly wezipä geçýär. Ejesi kesellände-de ondan habar tutmaýar. Ejesi myhmançylyga gelse, gelni ýüz bermeýär.

Ene käte paýtagta
Gezmäge gelen wagty,
Gelni diýdi: «Ýok etsene
Bu porsy garabagty!»

Ogly diýdi: «Ýakymsyz
Ysyň bar-la, jan eje.
Bu eýýamda arassa
Bolmaly myhman, eje!»

Ene diýdi: «Wah, jan ogul,
Hernije porsasak-da,
Ulalansyň, ýetişensin
Şu porsuja gujakda...»

Soňra bolsa uzak gije
Ýorganynda aglardy.
Daňnyň atarna mähetdel,
Otla tarap ylgardy.

Şeýdip, aýlar-ýyllar geçýär. Bir gün ejesi amanadyny tabşyrýar. Ogluna habar edilýär. Ene soňky ýoluna alnyp gidiljek mahaly ýasa gelen bütin oba onuň ogluna garaşýar.

Bütin oba garaşyp dur,
Ýola bakýar hemmeler.
Atasy pyşyrdaýar:
«Geler. Geler. Geler».

Gelnejesi pyşyrdaýar:
«Gelermikä? Kim biler...»
Atasy göwünlik berýär:
«Geler-le... Hökman geler».

Şu ýerde şahyr agyr ýas kartinasyny çeper detallaryň üsti bilen täsirli suratlandyrýar. Daş-töwerek, tebigat görnüşleri ynsan duýgularyny açyp görkezmäge hemaýat edýär.

Gök toraňnyň saýasynda
Ýüzläp adam dymyp dur.
Çekizeli ak haltadan
Turşy damja damyp dur.

Ýygnanyşdy babadaşlar,
Içginler hem daşgynlar.
Ne signal bar, ne şowhun,
Dymyşyp dur maşynlar.

Göýä pikir hem etmän
Bu gürrüňler babatda,
Ak guş kimin irkilip,
Ene ýatyr tabytda.

Bütin obaň gözi ýolda: tabytdaky enäniň ogluna garaşylýar. Atasy: «Geler, geler, geler» diýip pyşyrdaýar. Gelnejesi: «Gelermikä! Kim biler!» diýip pyşyrdaýar.

Tabytdaky ene-de misli: «Geler balam, geler, geler» diýip, gozganýan ýaly bolýar.

Onýança-da «Gelýär!» diýip,
Ardyndy bir ýaşuly.
Göründi ýaşyl meýdanda
«Wolgalaryň» ýaşyly.

«Geler diýdim ahbeti!»
Bir daýandy atasy.
Gara-köýük ýüzüniň
Artyp gitdi ýagtytsy.

Onýança-da ýaşyl «Wolga»
Aşak indi ýapydan.
Geljek adamyň deregne
Şofýor çykdy gapydan.

Ogly ejesini soňky ýoluna ugratmaga gelmeýär. «Gyssagly iş çykdy» diýip, şofýoryndan habar ýollaýar. Bu habary eşiden atanyň ýürek hasraty şeýle beýan edilýär:

«Şu gün gelip biljek däl,
Gyssagly bir iş çykdy...»
Birden ataň gözlerinden
Iki çogdam ýaş çykdy.

Ýetmiş ýaşyň içinde
Aglamadyk ol goja,
Gözýaşyny süpürdi-de,
Bir ýylgyrды çalaja.

Ol ýylgyrş ömürbaky
Çykmaz meniň ýadymdan.
Beýle aýylganç ýylgyrşy
Görmändim men adamda.

Soňra tabydy göterip, gonamçylyga alyp gidýärler. Şahyr şu ýerde ýene-de bir detalyň üsti bilen enäniň perzendine bolan söýgüsiniň, yhlasynyň, umydyňyň çäksizdigini uly ussatlyk bilen suratlandyrýar.

Salladylar çukura
Ak saçly bir dünýäni.
Içki öýüň gapysyna
Etilende enäni –

Iki omzuny diräp
Çukuryň erňegine,
Hiç giresi gelmedi
Öz girmeli öýüne.

Iň soňkuja pusatda-da
Öz ogluna garaşdy.

Perzendiň ata-enäniň öňündäki borjy uly. Perzent ata-enesine hormat goýmaly. Eserde bu hakda göni aýdylmasa-da, şeýle pikir onuň içinden eriş-argaç bolup geçýär. Mähriban ejesini soňky ýoluna ugratmaga gelmedik, ýetmiş ýaşly atasynyň näletine sezewar bolan, uly wezipä ýetse-de, hakyky adam bolup bilmedik kişini okyjy ýazgarýar.

Kerim Gurbanpewesowyň «Ýazmasy agyr düşen goşgusy» durmuşy eser. Onda ahlak, adamkärçilik temasy, döwür bilen baglanyşykly möhüm mesele gozgalýar. Ýaşlarda ata-enäni söýmek, olaryň sarpasyny belent tutmak, ynsanperwerlik duýgularyny terbiýelemekde eseriň ähmiýeti örän uludyr. Bu eseri okan her bir ýaş ynsanyň öz ata-enesine gatnaşygy barada oýlanjakdygy şübhesizdir.

Şahyryň poemalary. Kerim Gurbannepesow «Taýmaz baba», «Ata we ogul», «Aý günler, süýji günler», «Gumdan tapylan ýürek», «Kyrk», «Aýal bagşy», «Alada», «Ynsan bilen ynsap», «Namys hakydasy», «Parahatlyk ilçisi», «Ýürek poemasy», «Rubagy-poema» ýaly birnäçe poemalary ýazdy. Bu poemalaryň birnäçesi aýry-aýry kitaplar görnüşinde ýa-da ýygyndylarda dürli ýyllarda okyjylara gowuşdy. 1980-nji ýylda «Ýedi ýaprak» ady bilen şahyryň poemalar kitaby neşir edildi. Kitapda, adyndan belli bolşy ýaly, şahyryň ýedi sany poemasy bar.

Şahyryň «**Taýmaz baba**» poemasyny döretmegi öz döwri üçin edebi hadysa boldy. Şüweleňli okalýan, halk pähim paýhasyna, mylaýym gülkä ýugrulan, täze formada ýazylan bu poemany okyjylar gyzgyn garşyladylar.

Aýlansaň-da oba-oba,	Tapáymarsyň.
Taýmaz ýaly bälçik baba	Bir otursaň, gapdalyndan
Tapáymarsyň,	Aňsat-aňsat gopaýmarsyň –

diýen ýaly jaýdar kapyýalar bilen sazlaşan, owazly, akgyňly okalýan setirler bada-bat ýatda galýar.

Şahyr dessine okyjyny eseriň baş gahrymany gepe çeper, bälçik Taýmaz baba bilen tanyşdyrýar. Taýmaz babanyň gyzykly gürrüňleri – başdangeçirmeleri poemanyň mazmunyny emele getirýär.

Taýmaz baba ýaşlygynda ata-eneden jyda düşüp, barly adamyň gapysynda garyplykda ýaşaýar. Şahyr poemanyň «Kempir» diýen bölümünde garyplygy jadygöý kempiriň keşbinde janlandyryp görkezýär. Bu barada Taýmaz babanyň dilinden şeýle gürrüň berilýär:

Bir seretsem başyn goýup
Ot kerçelýän misli jama,
Gap böwrümde süýnüp ýatyr
Bir aýylganç garry mama...

Bu simwoliki obraz Mämmetweli Keminäniň «Garyplyk» goşgusyndaky garyplygyň keşbiniň janlandyrylyp görkezilişini ýada salýar.

Taýmaz iýere nany, geýere dony ýok garyp bolsa-da, şadyýan, ruhobelent arzuwda ýaşaýan ajaýyp häsiýetli ýigit. Bu

ajaýyp häsiýeti bolsa köp kynçylyklary ýeňip geçmäge oňa kömek berýär. Ol her bir kyn pursatda-da özüniň adamçylyk mertebesini saklaýar. Dostlary bilen bilelikde dürli kynçylyklary ýeňip geçýär, garyplykdan gutulýar.

Poemada Taýmazdan başga-da Ýolly Goç, Çepbe Çary, Asman, Ogulla, Jeren, Saşa daýy ýaly birnäçe gahrymanlar hereket edýärler.

«Taýmaz baba» poemasy ajaýyp ynsan häsiýetlerini joşgunly wasp edýän, ýaramaz gylyklary ýazgarýan, okyjyny ýagşylyga çagyryýan eser. Öz döwrüne hyzmat eden bu şahyrana eseriň türkmen edebiýatynyň taryhynda öz mynasyp orný bar.

Şahyr «**Ata we ogul**» poemasynda-da «Taýmaz babadaky» beýan ediş tärini ulanýar. Bu poemadaky wakalar aşyk ýigit Eseniň dilinden beýan edilýär. Poemada söýgi, maşgala durmuşyny gurmak meselesinde ata bilen ogluň, ýagny möwritini ötüren köne dessurlara uýýan Keçjal aga bilen onuň ogly döwrebap pikirli Eseniň arasynda ýüze çykýan ýiti garşylyk çeper suratlandyrylýar.

Esen Ata kassanyň gyzy Garagyzy söýýär. Keçjal aga uruşda wepat bolan oglunyň gelni Sonany Esene dakjak bolýar. Bu pikiri başa barmandan soň, ol galyň berip, başga bir gyzy ogluna alyp berjek bolýar. Emma Esen ýene-de kakasy bilen ylalaşmaýar. Öz söýýän gyzyna öýlenmek üçin göreşýär.

«Ata we ogul» poemasynda päk söýgi wasp edilýär, söýgi esasynda maşgala durmuşyny gurmak pikiri ündelýär.

Şahyryň «Aýy günler, süýji günler», «Gumdan tapylan ýürek» poemalary Ikinji jahan urşy ýyllaryndan, ýaşlyk, söýgi, ahlak meselelerinden söz açýar.

«**Aýy günler, süýji günler**» poemasynda ýygra ýigit Bugranyň zähmetde edermenlik görkezişi, Ogulmeňlä söýgüsini duýduryp bilmän kösenişi, Ogulmeňliniň owadanlygy, işe ökdeliği, zähmetsöýerliği çeper beýan edilýär. Bu iki ýaş ynsanyň gatnaşyklaryndaky tebigylyk, edeplilik, mertebesini hemişe belentde tutuşlary, uruş döwrüniň kynçylyklaryna döz gelişleri, belent adamkärçiligi, hakyky watançylygy okyjyda gowy täsir galdyrýar.

Eseriň baş gahrymanlarynyň biri Bugra çopan boý ýigit. Ogulmeňli bolsa adamsy uruşda wepat bolan çagaly gelin. Bugranyň ejesi Solmaz daýza oglunyň Ogulmeňlini söýýän-

diginden bihabar. Ol Moskwa sergä gatnaşmaga giden ogly oba dolanyp geläyer uçurlary onuň üçin obanyň gözel gyzlarynyň biri Ogulýaza söz aýdyp, guda bolup, toý tutup başlaýar. Emma Bugra bu toýa razy bolmaýar, Ogulýazy söýmeýändigini aýdýar. Şeýlelikde, Ogulýaz yzyna gaýtarylýar. Şahyr şu wakalaryň üsti bilen eseriň baş gahrymany Bugranyň söýgüsine wepalydygyny nygtamak isleýär.

Şahyryň «**Kyrk**» poemasy göwrümi boýunça-da, ýazylyş täri boýunça-da öňkülerden tapawutlanýar. Bu poema wakalaryň däl-de, liriki gahrymanyň oýlanmalarynyň beýanyndan ybarat. Liriki gahryman – şahyryň özi kyrk ýaşynyň içinde döwletiň raýaty hökmünde, şahyr hökmünde Watan üçin, halk üçin näme iş bitirendigi barada oýlanýar, öz-özüne hasabat berýär, döwür, durmuş, ynsanlyk, şahyrylyk borjy, ahlak meseleleri hakda pikir ýöredýär.

Bir döwüm nan bolsam aýrgan üçin,
Suwsan üçin bolsam bir käse ýagşy...

Alýanym köp bolsa berýän zadyndan,
Barha öz-özümü ýigrenmeli men.
Berýänim köp bolsa alýan zadyndan,
Ýene köp bermegi öwrenmeli men.

Bu setirler okyjyny ynsanperwerlige, halallyga, Watana, halka ak ýürekden gulluk etmäge çagyryýar.

Poemada çeper döredijilik işiniň aňsat pişe däldigi, söz ussadyň okyjynyň öňündäki belent borjy, söz sungatynyň wezipeleri barada hem jaýdar pikirler orta atylýar.

Ýamanlaryň ýagşy bolmagy üçin,
Ýagşylaň has ýagşy bolmagy üçin,
Gije-gündiz çatdym harp bilen harpy.
Harplaň dostlugyndan döredi sözler,
Sözleň dostlugyndan döredi sözlem.
38 harpa siňen mährimden
38 ýaşda küteldi gözlem.

«Kyrk» poemasy şahyrana filosofik pikirlere, çeperçilik gözleglerine baýlygy bilen okyjylaryň söýgüsini gazandy.

Kerim Gurbannepesow «Kyrk» poemasynda öz şahyrana-filosofik pikirlerini, esasan, söz sungaty bilen baglanyşdyryp beýan eden bolsa, «**Aýal bagşy» poemasynda** aýdym-saz sungaty, onda-da zenan maşgalanyň öz ykbalyny bu jadyly sungata bagyşlamagy, döwrüň oňa garaýşy ýaly meseleler bilen baglanyşyklylykda söhbet açýar.

Poemada türkmen halkynyň aýdym-saz sungatyna, öz ussat bagşylaryna nähili uly sarpa goýandygy, ussatlaryň öz sungatyny ähli zatdan, hatda janyndan hem ileri tutandygy uly joşgun bilen wasp edilýär.

«Aýal bagşy» poemasynyň baş gahrymanlary Hallybike-de (Aýal bagşy), Kör Gojaly-da durmuşda ýaşap geçen taryhy şahslar. Olaryň ikisi-de öz döwründe biri-birinden güýçli şöhratly bagşylar bolupdyrlar. Halk rowaýatynyň esasynda ýazylan bu poemada Kör Gojaly Hallybike bilen aýdyşykda ýeňilýär.

Şahyryň geçen asyryň ýetmişinji ýyllarynyň ahylarynda – segseninji ýyllarynyň başlarynda döreden «Namys hakydasy», «Rubagy-poema», «Ýürek poemasy», «Aktual poema» ýaly iri göwrümlü eserlerinde dürli döwürlerden, dürli meselelerden söz açylýar. Emma olaryň hemmesinde-de adam ahlagy baş mesele bolmagynda galýar.

«Gumdan tapylan ýürek» poemasy

Bu poema temasy taýdan şahyryň «Aý günler, süýji günler» poemasy bilen ugurdaş. Poemada Ikinji jahan urşy ýyllarynda gum içindäki obalarda bolup geçen wakalar suratlandyrylýar.

«Uruş turdy» habary gum obalarynyň içine-de aralaşýar. Ýaş ýigitler, eli ýarag tutup biljek erkek adamlar urşa gidýärler. Olara derek aýallar, ýaş gyzlar tomsuň jöwzasynda, gysyň aňzagynda aňyrsy-bärsi görünmeýän gum depeleriniň içinde ýeke-ýalňyzlykda çopançylyk etmeli bolýarlar. Olar gündizlerine kolhoz işinde işläp, gijelerine ellikdir jorap örüp, fronta kömek üçin iberýärler. Gytçylyk, açlyk hem bularyň üstesine! Gum içindäki oba adamlarynyň bu kynçylyklara mertlik bilen döz gelişleri, watançylygy, zähmetsöýerligi, ýeňşe bolan ynamy, urşuň adamzadyň ýüregine salan ýarasy poemada durmuş wakalaryň, janly keşpleriniň, şahyrana duýgularyň üsti bilen

çeper beýan edilýär. Elbetde, poemada uruş döwrüniň kynçylyklaryna döz gelip bilmän, ahlak taýdan pese düşen ýaramaz häsiýetli adamlar – otrisatel gahrymanlar hem hereket edýärler. Olaryň hemmesi birleşip, şol döwürüň hakyky durmuşyny, taryhy hakykaty okyjynyň göz önünde janlandyrýar.

«Gumdan tapylan ýürek» poemasynyň baş gahrymany çarwa gyzy Gülnäz. Poemada wakalar Gülnäziň dilinden beýan edilýär. Poemanyň «Gumdan tapylan ýürek» diýlip atlandyrylmagynyň sebäbi eseriň soňundaky «Awtordan» diýen bölümi okanyňda has aýdyňlaşýar.

Gumman aga diýen ýaşuly gumdan dört sany depder tapýar. Ol dört depder Gülnäziň başyndan geçiren wakalarynyň, ýürek syrlarynyň şahyrana beýany. Şol dört depder hem dört bölümden ybarat şu poemany emele getirýär.

Gülnäz görmegeý, dogumly, zähmetsöýer, tutanýerli, ak göwünli gyz. Ol Ezizi söýýär.

On baş ýyllap Eziz diýip gezipdim,
On alty ýaşymda Ezizim diýdim.
Hiç kim ony diýdirmedi «diý» diýip,
Birden duýman durkam öz-özüm diýdim.

Gülnäziň sözleriniň we hereketleriniň tebigylygy, gumda düýeleriň yzynda çekýän azaply zähmeti, kynçylyga duşanda dogumlylyk görkezişi, zenan mertebesini goragyşy, gerek ýerinde erkek adamlaryň ornunda durup bilşi, belent ynsanperwerligi okyja gowy täsir edýär.

Ikinji jahan urşy ýyllarynda Gülnäz has hem dartgynly pursatlary başdan geçirýär. Ilki kakasyndan, soňra ejesinden jyda düşen Gülnäziň ýalňyz agasy Çöllü Watan goragyna gidýär.

Ejemiň üstüniň gumy solmanka,
Ýene öňki taýak, ýene öňki kär.
On sekiz ýaşyna ýetmedik Gülnäz
Boldy birden ýurt önünde jogapkär.
Ejem bilen bakan düýelerimiz
Galdy birden men ýalňyzyň başyna.
Gara saçym gum süpürdi tomsuna,
Gara saçym gar süpürdi gyşyna.

Agyr zähmetiň üstesine Gülnäz gelnejesi Doýdugyň yz-gytsyzlygyna, tükeniksiz jebir-sütemlerine döz gelmeli bolýar. Ol gelnejesi Doýduk, Tüňni, Bibişeýtan (hakyky ady Bibi-soltan), ferma müdiri ýaly ýaman niýetli adamlardan goranmaly, olar bilen barlyşyksyz göreşmeli bolýar.

Gelnejesi ilki duýdansyz ony Tüňnä durmuşa çykarmak isleýär. Gülnäz gelen gelnalyjylary berk gaýtawul berip kowýar. Soňra gelnejesi Gülnäz üçin başga birinden galyň alýar we «Seni toýa alyp gitjek» diýip aldap, Gülnäzi gum içindäki guýynyň başyndaky üç öýli çola oba alyp gidýär we ol ýerde taşlap gaýdýar. Ol ýerde Gülnäziň hem oňa öýlenmeli ýigit Geldiniň garşylyk görkezmeklerine garamazdan, olara zorluk bilen nika gyýýlýar. Bu meselede, aýratyn hem, Geldiniň kakasy dik-düşdülük edýär. Jygba-jygly pursatda ol gazaba münüp, şeýle diýýär:

– Doýduk kyrk münümi gurt edenden soň,
Sen muny sypdyrar öýtmegin diri.
Bir gyz gujagyňa dykylandan soň,
Indikiň nämemiş... heleýiň biri! –

Diýdi-de, dulugna bir şapbat çalyp,
Ogluny üstüme südürläp itdi.
Ýigit meň üstüme gaýtmajak bolup,
Bir garyş beýlämden бүdüräp gitdi.

Soňra olar Gülnäz bilen Geldini bir otagda goýup, daşyndan gulplaýarlar. Gülnäz gapyny döwüp geçmek üçin topulanda, Geldi oňa şeýle diýýär:

– Egnimiň üstünde şu kelle durka,
Men saňa barmagam batyryp bilmen.
Öz söwer dostumyň söýgülsin alyp,
Bu öýde gaýşarlyp oturyp bilmen.
Ondan soň özüme «men erkek» diýip,
Bu akja şyrdagy göterip bilmen.

Eziz Çerkez seniň söýgüliň bolsa,
Geldi Ýowşan, ynha, doganyň, Gülnäz!..

Şeýlelikde, Gülnáz Geldiniň adamkärçiligi bilen bu howpdan halas bolýar. Olar bir öýden girip-çyksalar-da, är-aýal bolup däl-de, bir-birini dogan saýyp ýaşayarlar. Kyrk gün diýlende, Gülnäzi atasy öýüne gaýtarýarlar. Soňra Geldi hem fronta gidýär. Gülnäziň agasy Çöllü bir elini, bir aýagyny aldyryp, uruşdan gaýdyp gelýär.

Gelni Doýduk:

– Elimi uzadan ýerimden tapýan
Seň ýaly emelsiz bir lokga eti! –

diýip, Çöllüni taşlap gidýär. Çöllü ýaşlygynda halaşan, emma başga birine çatylan Tylla bilen durmuş gurýar. Eziz uruşdan dolanyp gelmeýär.

Eýsem, Gülnäziň geljekki ykbaly nähili bolar? Bu barada Gülnáz şeýle pikirde:

Garaşarynam men, göreşerinem,
Özüm horlarynam, horlamarynam.
Garaşmak umydym gaçaýanda-da,
Maňa basalyk biýr ýene bir ynam.

Eziz birdir,
Ýöne ömrüm hem birdir,
Meger, ötüp bilmen täk özüm meniň.
Bärde betbagt bolup galmagym üçin
Gurban bolan däldir Ezizim meniň...

Şu setirler bilen gumdan tapylan dört depderiň iň soňkusynda beýan edilen esasy wakalar tamamlanýar. Şahyr poemanyň «Awtordan» diýlip atlandyrylan jemleýji bölümünde Gülnäziň soňky ykbalyndan söz açyp, onuň bir ýigit bilen durmuş gurandygy barada maglumat berýär.

Gülnäzimiz bolsa «Ezizim» diýip,
Oturypdy orta ýaşyna çenli.

Garaşypdy otuz ýaşyna çenli...
Emma Ezizinden bolmandy derek.

Öleniň zyznda ölýänem bardyr,
Ýöne beýle ölüm kim üçin gerek?

Ölen üçinmi
Ýa özüň üçinmi?
Ýok, ne ölen üçin, ne özüň üçin.
Ölenlerimiz ölmändiler ahbeti
Yzynda biziň hem ölmegimiz üçin.

Ol ýigidem gördüm, Gülnäzem gördüm,
Iki çäýnek çay hem içdim elinden.

Şahyr şeýle diýmek bilen, eseriň baş gahrymany Gülnäziň ynsana ömrüň ýeke gezek berilýändigini, ony ýeke ýaşap geçirmeli daldigi baradaky pikirini makullaýar we şonuň üstü bilen okyjyny durmuşy söýmäge, dünýewilige çagyýar.

Soraglar we ýumuş:

1. K. Gurbanpesowyň ömri we döredijilik ýoly barada gürrüň beriň.
2. Şahyryň goşgularynda haýsy temalardan söz açylýar?
3. Şahyryň sözlerine döredilen aýdymlar sizde nähili täsir galdyrýar?
4. Şahyryň «Ýaşlyk dramasy» eseri barada gürrüň beriň.
5. Şahyryň «Ýazmasy agyr düşen goşgy» eseriniň terbiýeçilik ähmiýeti barada gürrüň beriň.
6. Şahyryň poemalary barada gürrüň beriň.
7. «Gumdan tapylan ýürek» poemasynda şahyr haýsy döwri suratlandyrýar we haýsy meseleleri gozgaýar?
8. «Gumdan tapylan ýürek» poemasyndaky Gülnäziň keşbini häsiýetlendirin.
9. «Gumdan tapylan ýürek» poemasyndaky ýaramaz keşpleri häsiýetlendirin.
10. K. Gurbanpesowyň eserleriniň çeperçiligi we halklygy diýen düşünelere siz nähili düşüňýärsiňiz?
11. K. Gurbanpesowyň çeper terjimeleri barada siz näme bilýärsiňiz?

SAPAR ÖRÄÝEW (1932 ýylda doglan)

Çärjewiň (hazirki Türkmenabat) pedagogik institutynyň aktlar zaly talyplardan doludy. Şahyrlar goşgy okaýardy. Täjioraz ýaly bolup oturan gyzlar çapak çalýardy. Gowy gören goşgusyna köpräk, halamadyklaryna azrak, garaz döp bolşy ýaly çapak çalýardy. Eýýäm baş-alty şahyr tribuna münüpdüşüpdü. Emma näme üçindir, bu gezek zalyň içi birhili susdy. Muny hemmede duýýardy.

Ine, şol wagtam, agajet, ýalaňyüz, sesi ýag içeniňki ýaly dury bir şahyr özüne söz berlerine-de garaşman, tribuna çykdy.

Ýoldaşlar, siz meni bagyşlaň, ýaňyja tribunadan gaýdan şahyry, ynsap hem ynsan hakynda, ömür hem-de borç hakynda ýüzlerçe akylyly, has dogrusy, filosofik goşgularyň awtoryny tanamanlygyňyz üçin, barybir, meni hem tanamarsyňyz. Şonuň üçinem men tanamaýanlygyňyza öýkelemän, turuwbaşdan özümi tanatjak.

Müň dokuz ýüz otuz ikiň güzündä,
Bu jahana gelen Sapar Öre men
Ýan ýoldaşsyz galan enäň zyznda,
Köp ýere yz salan Sapar Öre men...

Geň galaýmaly, tukat zal birden edil tozga ot düşen ýaly güwledi.

Sapar programmada bellenişi ýaly, dört-baş goşgy okap oturýança prezidiumyň öňi gyzlardan ýagan hatlardan doldy. Ählisinde hem olar öz eý görýän goşgularyny şahyryň öz agzyndan eşitmek isleýardiler. Birnäçesi: «Sapar Öräýewiç, «Söý meni» atly goşgyňyzy okap beriň diýse, ýene birnäçesi: «Sapar aga, ýanynda gyz otyrka,» «Gözledi gyz gözledi» goşgularyňyzy okap bermeginizi haýyş edýäris» diýýärdi.

Üçünji bir topary «Ak dereli Akmaraly» haýyş edýärdi...

Ýene bir duşuşykda, şahyrlaryň hersi diňe iki goşgy okamaly. Kyssaçy bolsaň, aňry çägi üç minut, şondan artyk tribunany eýelemek gadagan. Mundan zyýat saklamak hemme üçin jezady. Şonda Sapar Öre ýene bir teklip girizdi:

Ýoldaşlar, men-ä diňleýjinem gowy görýän welin, hemme zatdan beter öz janymy, saglygymy gowy görýän. (sebäbi gýş aýy, zal sowuk) Şonuň üçinem, men-ä çykarynman paltoly, telpekli çykyş etjek. Sizem şeýtseňiz gowy bolar. Hemmämiz Saparyň yzyna eýerdik. Ol hemmeden öň tribuna çykdy. Emma bu şerti ýene ilden ozal özi bozdy. Ol ilk-ä sowuk zalda digdireşip oturan gyzlara seredip, birsellem durdy. Onuň bolşy zaldakylara haýpy gelyäne meñzedi, geliň, bu duşuşygy goýaýalyň diýerli göründi. Şeýle diýäýse gulaklara hoş ýakjagyda çyndy. Ýok gaýta ol daşky görnüşiniň garşysyna seslendi:

Gegirgenmäň gyzlar içgin gözleşem,
Gije gündiz meniň gözlegim, gyzlar.
Hatda düýşümde-de sizi görmesem
Belki, kör bolardy gözlerim, gyzlar...

Bu ne boluş? Sapar dört setir goşguda zaly dolduryp oturan ýüzlerçe jübüt gözi jadylady oturyberdi. Göýä sowuk zalyň içine ýyly akym aralaşan ýaly boldy-da, höküm sürýän doňaklyk pagyş-para eredi ötägidi. Ellerini çabytlarynyň goltugyna sokup oturan gyzlar indi yzyny üzmän el çarpýardy. Bu howada beýle şowhuna Saparyň özi-de garaşmadyk bolarly. Başlan goşgusyny soňlan dessine «Aý, ýok, indi bolmady» diyip, derrew telpegi, paltony çykaryp oklady. Ýene üç-dört goşgy okady. Zal göçdi, zal bilen onuň özü-de göçdi. Şeydip, goşgy yzyna goşgy okap gyzyp gidip barýarka, egnindäki penjegini-de çykaryp, oturgyjyň egnine atanyny duýmady. Bu näme, artistleriň dili bilen aýtsaň, obraza girmekmi? Ýok biziň pikirimizçe, şahyryň özünü sylaýan, hormatlaýan okyjysyna goýýan sarpasy. Poeziýa atly jadyly pişesine bolan söýgi. Ýogsam şeýle howada, köýnekçe kyrk minutlap goşgy okamak mümkin däl ahiry.

Ýene hatlar, sorag-sowallar.

Saparyň näme-de bolsa, bu gezek ýoldaşlaryna haýpy geldi öýdýän, haýyş edilen goşgulary okamady. Diňleýjilerden ötünç sorady:

Ýoldaşlar, geliň, şu duşuşygymyzyň dowamyny ýaza goýalyň! Ýöne iberen sowallaryňyzyň deň ýarpysynda näme sebäbe görä, gyzlar hakda köp ýazýanymy sorayanlygyňyz üçin oňa bir bent arkaly jogap bereýin:

Yşk oduna ömür bagry kebaby,
Sorag berip örtemäňiz bolanok
Söýgi hakda köp ýazmagmyň sebäbi,
Doslar, meniň hiç garrasym gelenok...

«Doslar, meniň hiç garrasym gelenok». Wah näsini aýdýarsyň, heý, garrasy gelýän barmy jahanda. Elbetde, Sapar muny degişmeden aýtdy. Emma onda hakykatam ýok däldi. Serediň, tüweleme, ýaşy pensiýa alkymlap barýar. Emma saçynda ekeje çal tüý görmersiňiz. Sesiniň durulygy, hereketiniň çakganlygy-da onuň şol arzuwynyň hasyly bolsa gerek.

Adatça kynçylyk görmedik, elini sowuk suwa urmadyk, bol-elinlikde ýaşan adam garramazak bolar diýýarlar. Belki, Saparam şeýledir? Ýalňyşýarsyňyz. Tersine. Saparyň obadaşy Tagta etrabynyň «Görelde» daýhan birleşiginde uzak wagtlap ýolbaşçylyk eden tanymal Mahmyt aga şeýle diýýär. «Men garyby-da görendirin, ýetimi-de. Ýöne Sapar Öre ýaly garyp ösen çagany gören dälidirin. «Öňüm gelenden, soňum gelsin» diýleni soňy düz boldy.

Sapar peduçilişşä okuwa girip, tapawutlanan diplom bilen gutardy.

Ol 1956-njy ýylda Daşogza ýaş ýazyjylaryň maslahatyny geçirmäge geleninde, Kerim Gurbannepesowyň gözüne ildi. Soňra uly halypa bilen bu duşuşyk Saparyň Aşgabada işe çagyrylmagyna-da, lükgeligi bilen döredijilige berilmegine-de, «Gunça», «Yürekleriň mukamy» ýaly ýygyndylara goşgularynyň girizilmeginde-de az hemaýat etmedi. Hatda 1963-nji ýylda «Söýgi şerbeti» atly ilkinji kitaby çykyp, şol ýyly ýazyjylar birleşigine agzalyga kabul edýärler.

Onuň on baş sany goşgular kitaby, «Oba oglany» atly romany, iki sany kyssasy, ýadawsyzlyk bilen terjime eden eserleri, ötgür publitsistik makalalary okyjylara hödürlendi.

Şahyr gyzlar hakda söz açanda, ilki bilen olarda özgäniň görüp bilmeýän gözelligini gözleýär. Häsiýetli alamaty şekilinde,

olaryň döwrebaplygyny, durmuş aktiwligini öňe çykarýar. Ruhy dünýäsine çuňňur aralaşmagy, durnuklylyk, erk, wepalylyk, päklik ýaly keşbini taryplaýar. Haçanda tebigatyň gözelligi ynsan gözelligine, has takygy, gyz gözelligine birigende, ol gözelligiň aýdymçysyna öwrülýär.

Ol şol gözelligiň gönezligi bolan gyzlary gorap şeýle ýazýar:

Gülüsmeli gyzlar zarlajak bolsa,
Bu başy göterip gezmerin, gyzlar...

Ol gyzlary söýşi ýaly olaryň käbirinde ýüze çykýan bie-depligi mukaddes söýginiň harlanyşyny berk ýazgarmagy-da başarýar.

Ilki ynsan bolmaly,
Yşga suwsan bolmaly,
Söýgi pynhan bolmaly,
Suwjik ýigit, suwjik gyz.

Onuň goşgularyny atly kompozitorlar we bagşylar uzak ýyllar bäri gyzyklanma bilen yzarlaýar. Mahal-mahal gazet-žurnalda çykarýna mähetdel garbap alyp aýdym etmäge girişiberýärler. Aýdym-saza hemmeden beter hormat goýýan kompozitor Nury Halmämedow Saparyň goşgusyna döreden «Saýra bilbil», ilhalar bagşy Döwletgeldi Ökdirowyň «Maral» diýen aýdymyny heý söýmeýän barmyka?

Ol nirede bolsa halk bilen bile boldy. Il-günüň ar-namysy diýip gezdi. Suwsyzlykdan solup barýan gül görse, onuň üstüne melhem damja bolup döküldi. Kynçylyklar gabat geleninde bolsa, «busup oturmady, göreşdi, durmuş deňziniň gamlary gabat geleninde-de, sarmanaklaşyp, onuň garşysyna göterildi»

Şonuň üçin şahyryň öz okyjysynyň öňünde:

Ýaman daraýşym bar päli ýamana,
Çyny gysyp, ýol bermäm ýok ýalana,
Hakykat ýoluna böwet bolana,
Ýan bermeýän ýaman Sapar Öre men

diýip, belent ses bilen aýtmaga doly haky bar.

Tahyra

Tahyr taryhy at! Ol dünýa belli,
Ol sumwoly boldy ygrarly yşgyň.
Tahyryň başyna ne günler geldi,
Harlap, harlatmady şonda-da yşkyn.

Onuň söýgüsini söndürjek bolup,
Sandyga saldylar, derýa atdylar.
Ýok, ýok, söýgüsini öldürjek bolup,
Onuň höregine awy gatdylar.

Tahyryň ýoluny gül bilen büräp,
Bir gapdaldan Mahym çykdy sülmüräp.
Zöhreden zyýatdy, Mahymyň görki,
Tahyr ahmal bolsa, gitjekdi erki.

Ýüpege çolanan ýüpeksi eller,
Galtaşa, gagşadyp, etjekdi ysmaz.
Lebine uzanda bal dolý lebler,
Ýigit nädip gyzy gujagyna gysmaz!

Ol oýlanmaz yzyn şeýle pursatda,
Diňe ýüregine gulak asar ol.
Ýürek: «Guç-guç» diýer atga gursakda,
Onsoň gözel gyzy bagra basar ol.

Hawa, kä erkegiň adaty şeýle,
Emma welin, Tahyr beýle bolmady.
Her sataşan bilen çykmady şeýle,
Onuň söýgi güli asla solmady.

Ol häzirem söýgimiziň bagynda,
Gülläp otyr nusga bolup bar güle.
Zöhräniň keşbi bar onuň çogunda,
Söýgini boýnadyp bolmaz zor bilen.

Tahyr, senem atdaş şol Tahyr bilen,
Oňkudan söýgiňem pes däldir seniň.

Belki, bäsleşýänsiň sen şahyr bilen,
Şonda-da azajyk pendim bar meniň .

Ýöne ýerden söýen dälsiň Aýnany,
Ýöne ýerden söýen däldir Aýna-da!
Biri-biriňize sönmez söýgiňiz,
Görünendir söýgi atly aýnada.

Goý, söýgiňiz dury bolsun hemişe,
Sile meňzäp, kalbyňyza sygmasyn,
Her hili ýagdaýlar gabat gelse-de,
Söýgi atly aýnaňyz hiç synmasyn.

Durmuş bir deňizdir, öýem gaýykdyr,
Deňiz tolkunanda, çaykanar gaýyk,
Şonda ony taşlap geçmek aýpdyr,
Ony goramaly ganatyň ýaýyp.

Emma düşünenok käte juwanlar,
Duşýar başda söýüp, soňra sowanlar.
Entek köp maşgala meselesinde,
Çözülmedik çözülmeli sowallar.

Durmuşyň ýolunda duşar her zadam,
Duşar gaýnap duran suw bilen odam,
Şolaryň içinde iň aýylganjy,
Ynamyňa girip, al salýan adam.

Ana, şondan weli sizi daş etsin,
Maşgalaňyz mydam bagty baş etsin!

Sizde adam az däl tälim alara,
Sona, Nazar, Ahmet, Jumagül... ýene.
Sanasam kän!

Daýanyň siz şolara,
Biri ata bolsa, birisi-ene.

Ata bilen ene daýançdyr mydam,
Soragyňyz bolsa şolardan soraň!

Olaň belalardan goraýşy ýaly,
Hut sizem olary hemişe goraň!

Biri-biriňize mähriňiz artyp,
Diýdarlardan hiç mähriňiz ganmasyn!
Agzybirje ýaşañ ýüwürip-ýortup,
Hiç haçan söýgiňiz ýetim galmasyn!

Durmuş deňizinden durmaň-da daşda,
Çuňluklary sag-salamat boýlaň siz!
Hawa, ýene göni ýarym asyrda,
Altyn toýuňyzam şeýdip toýlaň siz!

Soraglar we ýumuş:

1. Şahyryň goşguda adyny tutan Tahyry – ol aslynda kim? Ol näme üçin yşkyň simwoly hasaplanýar?
2. Goşguda söýgi meselesinde nähili asylly öwüt-nesihatlar ündelýär?
3. Siziň durmuşyňyzda ata-enäniň nähili roly bar? Sen olaryň kömeklerine daýanýarsyňmy?
4. Goşgyny labyzly okaň, mazmunyny düşündiriň.

HALYL KULYÝEW (1936 – 1978)

Halyl Kulyýew 1936-njy ýylda Lebap welaýatynyň Darganata (häzirki Birata) etrabynyň Şyharyk obasynda daýhan maşgalasynda eneden dogulýar. Şahyr goşgularynyň birinde öz dünýä inen obasyny mähir bilen ýatlaýar:

Meniň obam Şyharyk
Obalaryň seresi.
Ýeke gezek gelenleň
Geler ýene göresi.

Ýaza çenli saklanar
Gawun, garpyz, hyýary.
... Şu obadan başlanýar
Meniň eziz diýarym.

Halyl obasyndaky orta mekdebi tamamlap, şol mekdepde mugallym bolup işleýär. 1955-nji ýylda Türkmen döwlet uniwersitetiniň türkmen filologiýasy fakultetine okuwa girýär. Ol talyplik ýyllarynda Nyzamy, Jamy, Nowaýy, Magtymguly, Mollanepes ýaly Gündogaryň söz ussatlary bilen bir hatarda A. S. Puşkin, S. Ýesenin, W. G. Belinskiý, N. G. Çerny-şewskiý, N. A. Dobrolýubow ýaly rus ýazyjy-şahyrlarynyň, edebiýatçylarynyň eserlerini hem-de beýleki halklaryň edebiýatyny ürç edip okaýar, çeper döredijiligiň tebigatyna düşünmäge çalyşýar. Onuň özi-de goşgulardyr edebi-tankydy makalalary ýazmaga başlaýar. Halylyň goşgulary, makalalary, edebi eserlere ýazan synlary talyplik ýyllarynda gazet-žurnallarda çap edilýär.

1960-njy ýylda uniwersiteti üstünlikli tamamlan Halyly şol ýerde edebiyat kafedrasynnda mugallym edip işe alyp galýarlar. Ol uniwersitetde edebiyat ylmyna giriş, edebiyat teoriýasynyň esaslary derslerinden talyplara sapak berýär.

Şahyryň ilkinji goşgular ýygyndysy «Daň agarýar» ady bilen (1967-ý.) neşir edilýär. «Säher salamy» (1977-ý.) atly ikinji kitaby onuň dürli ýyllarda ýazan goşgularyny we «Akar suw» atly poemasyny öz içine alýar.

H. Kulyýew uruşdan soňky türkmen dramaturgiýasynyň meselelerini ylmy taýdan öwrenip, kandidatlyk dissertasiýasyny goraýar we «Filologiýa ylmlarynyň kandidaty» diýen alymlyk derejesini alýar.

Halyl 1978-nji ýylda aradan çykýar. 1983-nji ýylda şahyryň öňki kitaplaryna giren we girmedik eserleri jemlenilip, «Güneş» ady bilen neşir edilýär.

H. Kulyýewiň «Ertekiniň gelip çykyşy» powesti 1988-nji ýylda özbaşdak kitap görnüşinde okyjylara gowuşýar.

H. Kulyýewiň döredijiligi ylmy taýdan öwrenildi. Edebiyatçy Reýimberdi Atakow şahyryň poeziýasy barada kandidatlyk dissertasiýasyny ýazdy. Edebiyatçy alymyň bu ylmy işi «Halyl Kulyýew – lirik şahyr» diýen at bilen kitap görnüşinde 1995-nji ýylda neşir edildi.

Şahyryň goşgulary. Ýigirminjy asyryň altmyşynjy ýyllarynda G. Ezizow, A. Agabaýew, I. Nuryýew, K. Ylýasow dagy bilen bir hatarda H. Kulyýew hem ýaş şahyr hökmünde adygýar. Halylyň gazet-žurnallarda çap edilýän her bir goşgusy okyjylar tarapyndan hem, edebiyat jemgyýetçiligi tarapyndan hem gyzgyn garşylanýar. Onuň bahar pasly ýaly gözəl, mylaýym, çuň lirizme, mähir-muhapbete ýugrulan poeziýasy bar. Şahyryň sygyrlarynda ynsan gözelligi bilen tebigat gözelligi täsin baglanyşykda wasp edilýär. Ol goşgulary okanyňda, tebigatyň gözəl keşbi göz önünde janlanýar, göwnüň açylýar, ýüregiň joşa gelýär. Şahyr «Bahar buşlukçysy» goşgusynda bahar paslynyň ajaýyp gözelligini janly keşpde suratlandyrýar.

Gaýalaryň gary eräp bireýýäm,
Pyntyklady pisse bilen badamlar.
Bahar ýeli aýnalary kakyp ýör:
– Bahar gelýär, bahar gelýär, adamlar!

Gol ýaýratdy bagymyzyň üzümi
(Uzak ýaşar bu üzümdeň dadanlar).
Bahar ýeli sypap geçdi ýüzümi:
– Bahar gelýär, bahar gelýär, adamlar!

Halyl liriki poeziýanyň ussady hökmünde okyjylaryň söýgüsine mynasyp boldy. Şahyryň goşgularynyň formasy mazmunyna laýyk gelýär. Olar sada, tebigy we halky, milli äheňlere ýugrulan. Olarda many-mazmun, pikir aýdyň. Şahyr şygrylarynda öz döwrüniň, beýan edýän wakasynyň, suratlan-dyrýan adamynyň janly keşbini ussatlyk bilen çekmegi başaýar.

Halylyň çagalygy Ikinji jahan urşy döwrüne gabat gelýär. Şahyryň uruş temasyndan ýazylan eňeme goşgulary bar. Olarda uruş adamzadyň kalbyna salan agyr ýarasy, halkymyzyň watansöýüjilik, mertlik, ruhobelentlik, ynsanperwerlik ýaly ajaýyp häsiýetleri hakyky durmuş wakalarynyň, çuňňur pelsepäniň, inçe ynsan duýgularynyň üsti bilen berilýär.

Şahyr «Hoşlaşyk» goşgusynda goşun gullugyna gidýän söwer ýaryny demir ýol wokzalynda ugradyp, akja ýaglygyny galgadyp, gözünü çygjardyp duran gyzyň keşbini çekýär we goşgyny:

Zyýany ýok. Aýralykdyr, geçer bu.
Ýüregiňi daglamaly bolma sen.
«Gitdi» diýip aglamaly bolsaň-da,
«Gelmedi» diýip aglamaly bolma sen –

diýen setirler bilen jemleýär. Şahyr çuň pelsepä ýugrulan göçme manyly bu setirleriň üsti bilen «Indi bir uruş bolmasyn» diýen pikiri öňe sürýär.

Şahyryň «1946» goşgusynda uruş yz ýanyndaky döwürlerden söz açylýar: oýnap ýören çagalar birden: «Kakam gelýäde, agam gelýä!» bolşup, bazardan gaýdyp gelýänleriň öňünden çykmak üçin ylgaýarlar. Emma kakasy uruşdan gaýdyp gelmedik bir oglanjyk welin, olara goşulyp hem, goşulman hem bilenok. Ol oglanjyk öz içki duýgusyny şeýle beýan edýär:

Menem nöker bu goşunyň içinde,
Hiç kimseden gaýra durman, elbetde.

Gygyrardym: «Gelyärler-ä, gelyärler...»
Emma welin gygyrardym bir çetde.

Liriki gahrymanyň – ýetim oglanjygyň kalp ahwalatyny duýmazlyk, tolgunmazlyk mümkin däl. Şygyrda «uruş» sözi agzalanok, emma urşuň adamzadyň başyna getiren agyr külpeti iňňän göwnejaý açylyp görkezilýär.

Halyl Kulyýewiň goşgulary täsirli, ýürege ýakyn, ýatda galyjy. Sebäbi ol goşgularyň hersinde bir-birine meňzemeýän durmuş wakasy, aýratyn bir kalp ahwalaty, başgaça aýdylanda, biçak şatlanmaga ýa-da gynanmaga, çendenaşa söýmäge ýa-da ýigrenmäge, ýa bolmasa, üýtgeşik bir zada geň galmaga mejbur edýän pursatlar beýan edilýär.

«Zähmet mugallymy» goşgusynda, adyndan belli bolşy ýaly, mekdepde mugallymyň okuwçylar bilen zähmet okuwy sapagyny geçişi barada gürrüň gidýär. Mugallym her gezek zähmet okuwy sapagynda okuwçylara şol bir işi tabşyrýar: eliňe pil alyp, ýer agdarmaly. Mugallym kim gowy işlese, başlik goýýar, işlemedige baha-da goýanok. İşleseň, işläbermeli, işlemeseňem mugallym käýäp duranok, özi işläberýär. Okuwçylar ondan: «Täze sapak geçjek dälmi, mugallym?» – diýip sorayarlar. Bu sowala mugallym şeýle jogap berýär:

Şonda welin dikeler-de mugallym,

Diýer:

– Eý, siz bagtly günde doglanlar!

Şu – eziz, mukaddes toprakdan başga –

Başga neneň sapak bolsun, oglanlar!

Şahyr «Zähmet çekiň, ene topraгы söýüň, oňa hyzmat ediň» diýip, gönümel öwüt-ündewler bilen okyja täsir etjek bolmaly. Ýöne ynsan üçin bereket çeşmesi bolan ene topraga hyzmat etmegiň iň uly okuw – uly sapakdygy baradaky hakykaty zähmet mugallymyň adamkärçilikli keşbiniň, parasatly sözleriniň üsti bilen okyja ýetirýär.

Halyl Kulyýewiň goşgulary bahar howasy ýaly jana ýakymly, şypa beriji. Goşgularyň liriki gahrymany ynsanperwer, mähriban, ýürekdeş ynsan. Onuň başyndan geçirýän kalp ahwalatlary hut öz başyndan geçiren duýgularyň ýaly bolup duýulýar.

Şahyryň «Uýalar» goşgusynda bir öýde önüp-ösen, bir-birini jandan eziz görýän, gaýgysyz-ünjüsiz ýaşayan mähriban doganlar hakda gürrüň gidýär. Soň bir gün ýigidiň uýasy durmuşa çykýar. Ýigidiň ondan soňky kalp ahwalatyny şahyr şeýle beýan edýär:

Ine, bir gün uýaň ýokdur ýanyňda,
Ejeňe, kakaňa berersiň sowal:
– Hany meniň uýam?
Hany mähriban?
Bu niçiksi waka...
Bu niçik ahwal?
Ejeň ýylgyrar-da çykarmaz sesin,
«Söýüpdür» diýp guşlar çalar heñini.
Söýen bolsa bolar diýer il-günler,
Saýlap-seçip tapan bolsa deñini.

Elbetde, şahyr goşgyny diňe bu waka barada habar bermek üçin ýazmandyr. Ol bu wakanyň, ýaş ynsanyň kalbynda bolup geçýän gozgalaňyň, ruhy ahwalatyň, üsti bilen okyjyny başga bir mesele hakdaky oýlanmalara iterýär. Ol mesele söýginiň ägirt uly güýji, gudraty hakdaky meseledir.

Şahyr goşgynyň jemleýji bendinde bu hakda şeýle pikir ýöredýär:

Şonda haýygarsyň,
Galarsyň haýran,
Soň bar zada aklyň ýeter bada-bat.
Dogany dogandan aýyryp biljek
Bu nähili zatka...
Söýgi diýen zat?!

Goşgynyň ahrynda garaşylmadyk täze bir pikiri aýtmak ýa-da pikiri filosofik esasda jemlemek şahyryň döredijiligine mahsus alamatdyr. Şahyr «Ene hüwdüsi» goşgusynda ynsan gözelligi bilen tebigat gözelligini baglanyşdyryp suratlandyrýar: çagasyny hüwdüläp oturan enäniň sesi al-elwan güllere beslenen sonar sähranyň, gündizlerine Güneşiň, gijelerine Aý şöhlesiniň, akar suwlaryň, saýraýan guşlaryň mukamyna goşulyp, täsin bir

gudraty emele getirýär. Ol gudrat dünýäni öňkünden-de gözelleşdirýär, juwanlaşdyrýar:

Her gezek – her säher hüwdülenende
Dünýäm bir mertebe ýigdelýär ýene.

Şahyr bar zatda, bar ýerde – «çaga gülküsünde, juwan görkünde, säher damjasynda, bahar ýelinde...» mährem enäniň ýürek sesini eşidýär, ene hüwdüsiniň gudratyny görýär we goşgyny dünýäniň ykbalynyň enäniň elindedigi baradaky pelsepe bilen jemleýär:

Goý, mydama şeýle bolsun, adamlar,
Dünýäň sallançagy enäň elinde.

Goşgudaky aýdylyan pelsepe bilen ylalaşmazlyk mümkin däl: ene perzendi dünýä inderýär, mähir berip ekleyär-saklaýar, ilgüne, jemgyýete peýdaly adam edip terbiýeleýär. Hakykatdanda, mähriban enäniň terbiýesini alan ajaýyp gylyk-häsiýetli ynsanlar näçe köp bolsa, dünýä-de, durmuş hem gözelleşýär, ajaýyplaşýar. Şeýlelikde, dünýäniň, adamzadyň ykbaly, ýagny dünýäniň sallançagy, şahyryň aýdyşy ýaly, mähriban eneleriň elinde bolup durýar.

Halyl Kulyýew – özboluşly adam häsiýetlerini açyp görkezmeğiň, özboluşly ynsan keşplerini döretmeğiň ussady. Mähir-muhapbete eýlenen lirizm, mylaýym ýumor şahyryň sygyrlaryny bezeýär. Şahyr «Towşanjyk» goşgusynda «tilkijik görse-de, möjejik görse-de, gaçyp ýörýän, diňe öz derisini gorap gün görýän» towşanjygyň allegorik obrazynyň üsti bilen gorkak adamyň häsiýetini, keşbini suratlandyrýar. Goşgy şu zeyilli adamlara mahsus sypatlary jaýdar häsiýetlendirýän we çendenaşa gorkaklygy ýazgarýan setirler bilen tamamlanýar:

Diňe öz deriňi gorap gezmeli,
Başga hiç zat. Şundan başga many ýok.
Ýumşajyk towşanjyk,
Busak towşanjyk,
Bu dünýäde seniňkiden kyny ýok.

«Ogrynyň ölümi» goşgusynda obada towukdyr jüýje goýman ogurlap, ili çürkäp ýören ogrynyň gürrüni edilýär. Bir gün

ogrynyň kazasy dolýar. Däbe görä merhum hakda erbet söz aýdylmaýar. Ilen-çalanlary, obadaşlary üýşüp, jaýlaýan pursatlarynda «gowy adamdy» diýşip, merhumy magtaýarlar:

Ýatan ýeri ýagty bolsun pahyryň,
Ahyretde hemra bolsun imany.
Arman, ýöne tapylgysyz ýigitdi,
Hiç bilmezdi ilin hakyn iýmäni.

Daýysy, dogany, ýegen, ýeňnesi,
Däbe görä öwenmişler hemmesi.

Emma hakykat hem ýerde ýatmaýar. Ilçilik. Hakykaty aýdan hem tapylýar: ýasa gelenleriň içinde bir ýaşuly bolýar. Ol hemişe hakykaty aýdar eken. Bu ýerde-de hakykaty aýtsa ilin tersine gitjek. Emma ýalan sözlemegi hem oňaranok. Bu ýagdaý goşguda şeýle suratlandyrylýar:

Ýasa gelen garryja bir ýaşulyň
Ýeke özi galanmysyn seretse.
Onsoň bu-da öwenmişin özüçe:
«Ogrujady, ogrujady neresse...»

Türkmen halkynyň giňgöwrümlilik, geçirimlilik ýaly häsiýetleriniň, dünýeden öten adamy gowulykda ýatlamak ýaly däbiniň goşguda göwnejay berilmegi, milli äheň, hergiz ýalan sözlemegi başarmaýan gojanyň mylaýym ýylgyryş döredýän keşbi goşgyny ýatdan çykmajak esere öwürýär.

«Ertekiniň gelip çykyşy» powesti. H. Kulyýewiň «Ertekiniň gelip çykyşy» powesti halk döredijiligini öwreniji ýaş alym Gandymyň öz önüp-ösen etrabyna iş saparyna gidende duşuşan adamlarynyň beren gürrüňleriniň, öz ýatlamalarynyň esasynda gurulýar. Gürrüňi edilýän wakalar Jeýhun derýanyň boýlarynda, Lebap topragynda bolup geçýär. Powestde, esasan, geçen asyryň gyrgynçylykly ýigriminji ýyllarynyň, Ikinji jahan urşy ýyllarynyň we ondan soňky döwrüň kynçylyklary, adamlaryň kynçylyklara mertlik bilen döz gelişleri, käbir adamlaryň ejizlik edip, ahlak taýdan pese düşüşi, ýaramaz gylyk-häsiýetli ýolbaşçylaryň oba adamlaryna jebir-sütem edişi barada söhbet açylýar.

Oktýabr rewolýusiýasyndan soňky kolhoz gurluşygy ýyllary diýlip atlandyrylan döwürde, bir tarapdan, bolşewikleriň, ikinji tarapdan, olaryň garşydaşlarynyň, ýagny öňki durmuşyň goragyna ata çykan «basmaçylaryň» eden-etdiliklerine sezewar bolan halk köpçüliginiň horlanan döwründen bir pursat po-westde şeýle suratlandyrylýar:

«Bu ýerde mundan artyk eglenmek boljak däldi. Tüpeň sesleri ýakynlaşýardy, azyk gutaryp barýardy. Ýylgynly babada galan jigim janyň mazaryna meňzeş tümmejikleriň sany barha köpelyärdi. Şorahany terk edip, derýadan ilerik geçmelidi.

Gije golaýdan tüpeň sesleri eşidilip başlady. Adamlar bosdular. Her kim aýagaldygyna derýa tarap ylgady. Gara gijäni örtünip ýatan galyň buz aýaklaryň aşagynda şytyrdaýardy. Derýanyň ortasyna ýetiberenimizde, hemişe öňden ýöreýän agam birdenkä doňup galdy. Egliip seretdi. Şonda biz derýanyň ortasyndaky at gaýtarym meýdanda bölek-bölek buzlaryň ýuwaşlyk bilen süýşýändigini görüp galdyk.

– Ýyluw! Doňmandyr! – diýip, agam uly ili bilen haýkyrdy. Däli Jeýhun öz oýnuny görkezýärdi. Hiç zatdan bihabar gaçyp gelýän bosgunlar bat bilen özlerini suwa urýardylar. Çagalarynyň ellerinden berk tutan eneler olary özleri bilen galyň buz gatklarynyň aşagyna äkidýärdiler. Pagşyldy, hyrkyldy, gykylyk, zenzele... aýdyp-diýer ýaly däldi.

Hawa, oglum, şol ýyl adamlaryň başyna bela bolup inen ýyl boldy. Oňa ýöne ýerden «gyrgynçylyk ýyly» diýenoklar.

Şol ýyl hemme zat adam tohumynyň kastyna çykan ýalydy. Göwnüňe bolmasa, gije-de adama duşmandy, derýa-da adama duşmandy, adamam adama duşmandy. Köp adama gara ýeriň bir gysym topragy-da nesip etmedi.

Biziň bilimize ýüp daňyp, derýadan çekip aldylar. Egnimdäki köýnegim doňup, dim-dik boldy. Ýok, indi maňa sowuk kär edenokdy. Meniň diňe bir arzuwym bardy: ol hem bolsa ýekeje minut gara ýeri ýassanyp süýnmekdi. Köp дәl, ýekeje minut, birje minut!

– Adamlar, siz nirä barýarsyňyz. Dursaňyzlaň, ýekeje minut dynç alalyň-da. Dursaňyzlaň...»

«Ertekiniň gelip çykyşy» powestinde awtor hökmünde ähli wakalary gürrüň berýän ýaş alym Gandym bolaýmasa, başga boýdan-başa hereket edýän gahryman ýok. Eser bir-birine

baglanyşygy bolmadyk aýry-aýry wakalardan, aýry-aýry adamlaryň gürrüňleridir ýatlamalaryndan düzülen. Ýöne olaryň hemmesi Gandymyň gözi bilen gören wakalary ýa-da gulagy bilen eşiden gürrüňleri. Şonuň üçin hem ol wakalar Gandymyň keşbiniň üsti bilen bir sapaga düzülýär we esere bitewi görnüş berýär. Eserde az hereket edýän-de bolsa, aýry-aýry ýatda galyjy keşpler bar. Şeýlelikde, olaryň hemmesi birleşip, döwrüň keşbini emele getirýär.

Halyl Kulyýewiň goşgulary ýaly, kyssa bilen ýazylan bu eseriniň hem dili çeper. Powesti okanyňda onuň awtorynyň şahyrdygy duýulýar. Şahyryň goşgularyna mahsus inçe lirizm, suratkeşlik, mylaýym ýumor powestiň çeperçiligini artdyrýar.

Soraglar we ýumuş:

1. H. Kulyýewiň ömri we döredijiligi barada gürrüň beriň.
2. H. Kulyýewiň mugallymçylyk we ylmy işleri barada näme bilýärsiňiz?
3. Şahyryň goşgularynda nähili temalar gozgalýar?
4. Şahyryň goşgularynyň çeperçiligi barada gürrüň beriň.
5. Şahyryň goşgularynda mylaýym ýumoryň berlişi barada näme aýdyp bilersiňiz?
6. H. Kulyýewiň proza žanrynda döreden eseri barada näme bilýärsiňiz?

ANNABERDI AGABAÝEW
(1938 – 2011)

Türkmenistanyň halk ýazyjysy, Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi Annaberdi Agabaýew Aşgabadyň etegindäki Köşi obasynda dogulýar. Ol Aşgabatdaky 20-nji orta mekdebi tamamlýar. Şahyr «Durmuşyň durnalary» poemasynda öz durmuş ýoluna degişli käbir maglumatlary berýär:

Başky syýahatym,
Ilkinji otlym,
Pyşbaga ýörişli,
Gudogy batlym,
Kyrk ýediniň tomus güni wokzalda
Uzak durduň,
Güne bişdiň, gowruldyň,
Güllere bezenip,
Uzyn ses edip,
Aşgabatdan
Agşamara sogruldyň...

Çagamyň, çaga däl – dokuz ýaşyňda,
Kiçijik ölkäniň uly wekili!
Niçik oýlar mesgen tutdy başyňda,
Dokuzynjy durnam, keypler nähili?

Bu setirler poemanyň «Dokuzynjy durnam, eglen!» bölüminden alyndy. Şahyr bu eserinde «durna» sözünü ýyl manysynda işledýär. Dokuzynjy durna diýmek – dokuz yaş. Dokuz ýaşly körpe pälwan Annaberdi 1947-nji ýylda Be-

denterbiyeçileriň Bütinsoýuz paradyna gatnaşmak üçin öňki SSSR-iň paýtagty Moskwa şäherine gidýär. Poemada beýan edilişi ýaly, şondan on ýyl geçensoň, 1957-nji ýylyň tomsunda on dokuz ýaşly talyp Annaberdi ýene-de Moskwada geçirilen Ýaşlaryň we talyplaryň Bütindünýä festiwalyna gatnaşýar. Bu barada poemanyň «On dokuzynjy durnam, dur!» bolüminde söz açylýar.

Çagalygyndan rus dilinde gürleýän deň-duşlary bilen köp tirkeşmegi, Moskwa ýaly uly şäherleri görmegi, uly forumlara gatnaşmagy Annaberdiniň rus dilini gowy öwrenmegine, gözýetiminiň has-da giňemegine oňaly täsir edýär.

Gazetlere habardyr makala ýazyp ýören Annaberdi şahyr, žurnalist bolmak höwesi bilen Türkmen döwlet uniwersitetiniň türkmen dili we edebiýaty fakultetine okuwa girýär. Ol uniwersitetde okaýan döwründe öz goşgulary bilen metbugatda çykyş edip başlaýar, habarlardyr makalalar ýazmagyny dowam etdirýär.

Ýaşlygyndan rus dilinde habarlardyr makalalar ýazyp ýörendigi üçin, Annaberdini uniwersiteti tamamlan badyna «Комсомолец Туркменистана» gazetiniň redaksiýasyna işe çagyýarlar. Ol bu ýerde edebi işgärlikden baş redaktorlyga çenli zähmet ýoluny geçýär. Soňra Annaberdi «Ýaş kommunist» gazetiniň baş redaktorlygyna belleniýär.

A. Agabayew dürli ýyllarda Moskwada Bütinsoýuz Ýaşlar guramasynyň Merkezi Komitetinde, «Литературная газета» gazetiniň redaksiýasynda, Türkmenistanyň Medeniýet ministrliginde zähmet çekýär, Türkmenistanyň Telewideniýe we radiogepleşikler baradaky döwlet komitetiniň başlygynyň orunbasary, Türkmenistan Ýazyjylar birleşiginiň başlygy, Daşary ýurtly arkadaşlarymyz bilen medeni arabaglanyşygy amala aşyýan «Watan» jemgyýetiniň başlygy, «Türkmen sesi» (häzirki «Türkmen dünýäsi») gazetiniň baş redaktory wezipelelerinde işleýär.

A. Agabayewiň ilkinji goşgular ýygyndysy «Epegek» ady bilen 1969-njy ýylda neşir edilýär. Soňra şahyryň «Oswensimiň nalasy», «Sorağ alamaty», «Jahankeşde», «Günleriň bir günü», «Çalsana, bagşy», «Söz bilen göz», «Durmuşyň durnalary», «Mizan», «Türkmen derwezesi» goşgular we poemalar kitaplary, «Saýlanan eserleri» okyjylara gowuşýar.

A. Agabaýewiň döredijiligi köp ugurly. Ol – şahyr, publisist, dramaturg, terjimeçi.

Şahyryň ýazan drama eserleri teatrlarda goýuldy. Drama eserleriniň birnäçesi «Hindiguş hekaýatlary» ady bilen özbaşdak kitap edilip, okyjylara ýetirildi.

A. Agabaýewe şahyrana eserleri üçin Türkmenistanyň Ýaşlar baýragy, Mollanepes adyndaky Türkmen döwlet akademiki teatrynda goýlan «Bir görülen tanyş» pýesasy üçin Magtymguly adyndaky Döwlet baýragy berildi.

Türkmen kompozitorlary şahyryň goşgularynyň ençemesine saz ýazdylar. Olardan «Tara degse Mylly agaň elleri», «Çalsana, bagşy!», «Älemgoşar», «Meniňki bolsun» ýaly goşgular aýdyma öwürüldi.

A. Agabaýew barada gürrüň edilende, onuň şahyr Gurbannazar Ezizow bilen ýakyn dostluk-döredijilik gatnaşygynda bolandygyny bellemek gerek. Bu dostluk-döredijilik gatnaşygy iki şahyryň hem kämilleşmeginde uly ähmiýete eýe boldy. Olar bir-biriniň eserleri barada dürli ýyllarda ençeme makalalary ýazdylar.

A. Agabaýew galamdaş dosty Gurbannazary ýatlap «Bu daglar», «Dostumyň ýadygärligine», «Nury bilen Gurbannazar», «Kenarsyz köçe» goşgularyny ýazdy. G. Ezizowyň «Güýz» goşgular we poemalar ýygyndysyny çapa taýýarlamaga gatnaşdy, «Serpaý», «Serdarym» kitaplaryny çapa taýýarlady. Şeýle hem ol «Ezizowyň emri bilen» kitabyny ýazdy. Ýatlama-publisistik äheňde ýazylan bu kitapda G. Ezizowyň ömri, döredijiligi, dostlary, gatnaşyk eden adamlary, edebi garaýyşlary, içki dünýäsi, belent adamkärçiligi barada beletlik bilen söhbet açylýar.

A. Agabaýewiň şahyrana eserleri, esasan, türkmen dilinde, käte rus dilinde dünýä inýär. Ol edebi, tankydy, publisistik makalalaryny türkmen dilindäki neşir üçin türkmen-çe, rus dilindäki neşir üçin rusça ýazýar.

A. Agabaýew S. Ýesenin, G. Weselkow, M. Isakowskiý, Ý. Smelyakow, S. Mihalkow, Ý. Ýewtuşenko ýaly meşhur rus şahyrlarynyň, tatar şahyry M. Jeliliň, awar şahyry R. Gamzatowyň, moldawan şahyry G. Wierunyň we beýleki halklaryň şahyrlarynyň ençemesiniň eserlerini türkmen diline terjime etdi. Şahyryň eserleri rus, moldawan, latyş, täjik dillerinde özbaşdak

kitap görnüşinde çap bolup çykdy, azerbaýjan, ukrain, belarus, litwa, gazak, özbek, gyrgyz, çe-çen, türk we beýleki halklaryň dillerine terjime edildi.

A. Agabaýewiň edebi döredijilik, jemgyýetçilik hyzmatlaryna ýokary baha berildi. Ol «Türkmenistanyň Hormatly il ýaşulusy», «Türkmenistanyň halk ýazyjysy» diýen belent we hormatly atlara, «Gaýrat», «Watana bolan söýgüsi üçin» medallaryna, «Galkynyş» ordenine mynasyp boldy.

Şahyryň goşgulary. A. Agabaýewiň ilkinji goşgusy 1958-nji ýylda metbugatda çap edilýär. Altmyşynjy ýyllaryň başlarynda ol döwrüň sesine ses goşýan, umumy adamzat meselelerini gozgaýan, hyjuw dyňzap duran goşgulary bilen şygryýet muşdaklaryna giňden tanalýar.

...Sowulyň bombalar, sowulyň niller,
Äleme ýañ salyp, toý ediň iller!
Dogjak çaga hakda ýüwürdip hyýal,
Ýer yüzünden barýar göwreli aýal!

Şahyryň «Göwreli eneler» goşgusyndan alnan bu setirler geçen asyryň altmyşynjy ýyllarynda ýaş poeziýamyzyň ösüşiniň mysaly hökmünde dilden-dile geçdi. Bu setirlerdä-ki ynsanperwerlik, parahatçylyk, watansöýüjilik pikirleri şahyryň beýleki köp şygryrlaryna-da mahsus alamatlardyr.

«Balykçylaryň buhgalteri» goşgusy şahyryň döredijiliginiň irki döwrüne degişli.

Onlar, müňler...
Işläp otyr buhgalter,
Şänijege şänik degip şyklaýar.
Onlar, müňler...
Gaşyn çytýar buhgalter,
Buhgalteriň bir köpügi çykmaýar.

Dörüp çykýar «formalary» buhgalter,
Aýyrýar, paýlaýar, ýene-de goşýar.
Buhgalter şol bir köpügi gözlände,
Balykçyň torlary ýadyna düşýär.
Balykçyň torlary ýadyna düşýär,

Balykçyň derleri ýadyna düşýär.
Äýnegin dakynyp ýaşuly ýene
Paýlaýar, aýyrýar, köpeldýär, goşýar...

Bu goşgynyň gahrymany «ýiten» bir köpügiň aladasyny edip, köp zähmet çekýär – göräýmäge, örän ownuk uşak zada wagtyny ýitirýär. Emma hakykatda beýle däl, ol ýekeje şaýynyň däl-de, halal zähmetiň, halallygyň aladasyny edýär. Şahyr bir köpük ýaly kiçijik detalyň üsti bilen halallyk ýaly uly meseläni orta atýar. Halallyk hakda ýekeje söz aýdylmasa-da, şygyr boýdan-başa halallyga çagyryş bolup ýaňlanýar.

A. Agabaýew – jahankeşde şahyr. Ol dürli ýyllarda Wengriýa, Rumyniýa, Polşa, Liwan, Müsür, Mongoliýa, Yrak, Eýran, Türkiýe, Amerikanyň Birleşen Ştatlary, Hindistan, Fransiýa, Pakistan, Saud Arabystany ýaly ençeme ýurtlara, öňki SSSR-iň dürli künjeklerine syýahat etdi. Şahyr bu syýahatlarynyň netijesinde «Doftananyň aýdymy», «Ýaraly köçeler», «Mawy dunaý», «Bagdat ogrusy», «Kliň-liň», «Pariž elleşigi» we beýleki birnäçe goşgularyny, goşgular toplumlaryny, poemalaryny döretdi.

Şahyryň poemalary. A. Agabaýew poemalarynda adamzat taryhynyň, döwrüň in wajyp meselelerine ýüzlenýär.

Şahyryň «**Oswensim owazlary**» poemasy 1964-nji ýylda «Edebiýat we sungat» gazetinde çap edildi. Bu şol döwür üçin edebi hadysa boldy.

Seýil edip giň jahanyň ýüzüni,
Müňläp-müňläp harabany gördüm men.
Şol harabaň kesekleriniň hersinde
Dyňzap duran gara gany gördüm men...

Adamlar gezip ýör ganyň üstünde,
Şäherler gurup ýör ganyň üstünde.
Tikip ýör, egrip ýör ganyň üstünde,
Söýüp ýör, dogrup ýör ganyň üstünde.

Iýip ýör, içip ýör ganyň üstünde,
Yüzüp ýör, uçup ýör ganyň üstünde...

Ikinji jahan urşy döwründe faşistler tarapyndan Polşada bina edilen Oswensim konslagerinde millionlarça adamlaryň zalymlyk bilen jezalandyrylyşy, krematoriýalarda gaz bilen zäherlenilip, ýakylp öldürilişi, külüniň dökün üçin ekin meýdanlaryna alnyp gidilişi, ýakylmazyndan ön olaryň saçlarynyň, egin-eşikleriniň senagat önümçiligi üçin alnyşy, alnyp gidilip ýetişilmedikleriniň häzirki wagtda muzeý eksponaty hökmünde şol ýerde aýratyn ammarlarda saklanylyşy barada gürrüň berýän bu poemany okanyňda iniň tikenekleýär. Faşizmiň adamzada getiren betbagtçylyklary özüniň ähli elhençligi bilen göz önünde ör-boýuna galýar.

Poemanyň beýan edilişi hem özboluşly. Onuň «Saçlar gürlüýär» bölümine epigraf hökmünde şeýle maglumat getirilýär:

«Oswensim boşadylanda onuň skladlaryndan 7 müň kilogram adam saçlary tapyldy. Müňlöp kilo saçlardan Bawariýanyň «Aleks sink» firmasynda mata dokalypdyr (Kazimir Smolen, «Oswensim, 1940 – 1945»)».

Şahyr poemada konslageriň ammarlaryndaky saçlary (meleje, humay, ak saçlary) gepledip, öz pikirlerini olaryň dilinden berýär:

Meleje saç:

Ejem meni akja gulply legende
Pöwhüldeyip her gün suwa düşiýrdi.
Köçä çyksak, göz deger diýp gabanyp,
Ýaglyk ýapyp, al-arwahdan ýaşıýrdy.

Uzak gije gujagynda ýatyryp,
Sypalardy, tow bererdi,
oýnardy.
Ertir turup, mekdebime gidemde,
Darap-darap, atyr sepip goýbärdi...

Humay saç:

Deňze girip, tolkun içre ýaýylsam,
Ýoldan geçen durup-durup garardy.
Suwdan çyksam, aýal bary üýşüşip,
– Özüňkimi şu saç? – diýip sorardy...

Ak saç:

Institutda studentlem galdy meň,
Kitaplarym hem depderim galdy meň.
Işlenmedik formulalam galdy meň,
Neresselim, görgülilem galdy meň...

Şahyr poemanyň «Men – Oswensim» bölümünde Oswensimiň özüni gürledyär:

Men – Oswensim. Men Polşada ýaşayan!
Unudylsam,
 men şonça-da ýatlanýan!
Meni bir müň adam unutsa bir gün,
Biri bir müň gezek ýatlardy şol gün...

Men – Oswensim!
 Dört million ýüregiň
Kiçijik obada ýatan mazary.
Men – Oswensim!
 Indi dogjak nesilem
Undup bilmez menden ýetjek azary!

Şahyr eserde «Böwenjik» türkmen halk ertekisinden döredijilikli peýdalanýar.

Poemanyň «Peç ýakýanlaň aýdymy» bölümü şeýle setirler bilen başlanýar:

– Haýl Gitler!
– Haýl!
Biz – Ezraýyl!
Ýetmiş ýaşan babany ýakdyk,
Düýn doglan çagany ýakdyk,
Men diýen ärleri ýakdyk,
Ol näzenin-hüýrleri ýakdyk,
Seni ýakmak nämemiş?!

Londonly şofýory ýakdyk,
Krakowly montýory ýakdyk,
Afinyly jahyly ýakdyk,

Aşgabatly şahyry ýakdyk,
Puşkini, Tagory ýakdyk,
Müňläp gelen wagony ýakdyk,
Seni ýakmak nämemiş?!

A. Agabaýewiň eserleri okyjylardan okumyşlygy talap edýär. Sebäbi şahyryň eserlerinde köpler üçin öň görnüp-eşidilmedik ýa-da görnüp-eşidilse-de, ol hakda onçakly ujyply zat bilinmeýän aňlatmalar, düşüňjeler, ýer-ýurt, şäher, adam atlary, sözler örän köp gabat gelyär. Hatda dünýäniň haýsydyr bir künjeginde bolup geçen geň-taňlyklar, ylmy açyşlar, archeologik tapyndylar hakda maglumatlardyr formulalar hem bar.

Gördüm Napoleonyň täji-tagtyny,
Içdim Çud kölüniň aýy suwuny.
Çüýräp giden pilçelere syn edip,
Tanadym seljuklaň aýsuluwyny.

Sökdüm Isgenderiň söken çöllerin,
Müňläp leşgerlerin çeken çöllerin.
Gezdim Çingiz hanyň gezen ýerlerin,
Gezdim müň bir hanyň gezen ýerlerin...

ýa-da:

Hem ele hek alyp şol juwanlara
Düşündirsem Eýnşteýniň işlerin...
Şujagazy: E – MC!
Guýup bilsem şol ýigitleň aňyna.

Napoleon kim? Isgender kim? Çingiz han kim? Eýnşteýn kim? Seljuklar kimler? Çud köli nirede? E – MC! nämäni aňladýar? Şahyryň «Oswensim owazlary» poemasyndan alnan bu setirleri okanyňda, ine, şu zeýilli bir topar sowallar ýüze çykýar.

Eger-de okyjy näçe okumyş, giň gözýetimli bolsa, sowallar şonça azalýar, emma okyjynyň bilim-düşünjesi näçe çäkli bolsa, ol sowallar şonça-da köpelyär.

«Oswensim owazlary» antifaşistik poemasy şahyryň döredijiliginde aýratyn orun tutýar. Poema türkmen metbugatynda çykanson, kän wagt geçmänkä, rus diline terjime edilýär we Bitinsoýuz radiosynda eşitdirilýär. Soňra Moskwada çykýan «Smena» žurnalynda çap edilýär hem-de žurnalyň baýragyna mynasyp bolýar. Bu poemanyň şeýle abraý getirmegi şahyryň şol temadan «Hatyň daşlary», «Salaspils», «Ýeňşe siňen ýigit hakynda ballada» we beýleki birnäçe eserlerini döretmegine badalga boldy. Şahyryň bu eserleri okyjyda faşizme, urşa garşy gahar-gazap duýgusyny oýarsa, «Arşnama», «Birinji maý deklarasiýasy», «Kontinentara poema», «Prezident Reýgana açyk hat» we beýleki birnäçe poemalary parahat durmuşa, agzybirlige, raýdaşlyga, adalatlylyga çagyryş äheňinde ýazylyp, uruş temasyndan öňki ýazan eserleriniň özboluşly dowamy bolup ýaňlanýar.

Uruş we parahatçylyk meselesi A. Agabaýewiň tutuş döredijiliginiň içinden eriş-argaç bolup geçýär. Şahyr özüniň irki goşgularydyr poemalarynda-da, soňky döwürde döreden eserlerinde-de bu tema öwran-öwran ýüzlenýär. Ýöne ol bu meselä hemişe şol bir äheňde däl-de, her gezek täzeçe ýüzlenýär, her gezek oňa şol eseriň ýazylan döwrüniň ruhuny çaýýar. Meselem, şahyryň bu temadan döreden «Abyl we Kabyl ýa-da agzybirlik dogasy» poemasy beýan edilişi, manysy taýdan onuň altmyşynjy-ýetmişinji ýyllarda ýazan antifaşistik poemalaryna meňzemeýär.

Demokratiýa!
Gollaryny çermäp, ýakasyn ýyrtyp,
Öz-özünü söýen haýýarlykmy sen?!
Ýa iliniň täleýin, ryskyn göterjek
Bir beýik özgerşe taýýarlykmy sen?!

Eý, sen egin-eşiksiz demokratiýa!
Eý, sen eglşiksiz demokratiýa!
Neçün göge götereňde, sen, tuguň,
Depeläp göterýäň ynsan hukugyn?!

Bu setirleri okanynda poemada Garaşsyzlykdan öňki sowet zamanyndaky «üýtgedip gurmak» diýlip atlandyrylan döwrüň

gürrüniň edilyändigini duymak kyn däl. Bu ýagdaý şahyryň «Aç-açan gürrüň», «Galamlý adam», «Sabyr süresi», «Biçüw», «Kyrkynjy em», «Kise hakda rowaýat» ýaly halkymyzyň taryhy we şu günü, gadyndan gelýän sabyrlylyk, halallyk, kanagatlylyk, zämetsöýerlik ýaly däpleridir sypatlary barada söz açýan göwrümlü eserlerinde-de görüňär.

Şahyryň owgan urşy barada ýazan «Eýmenç seda» eserinde şeýle setirler bar:

Boldum Watan permanyna wepaly,
Niýetlenen işleriň wysaly boldum.
Sibire ekilen gowaça ýaly
Men uly ýalňyşyň mysaly boldum.

Bu setirler diňe urşa nälet okamak däl, eýsem onuň we durmuşdaky şoňa meňzeş beýleki käbir ýalňyşlyklaryň ýüze çykmagynyň sebäpleri baradaky düýpli oýlanmalardyr. Şahyryň altmyşynjy ýyllarda döreden «Sorag alamaty», segseninji ýyllarda döreden «Mekge menzili» poemalary-da şeýle düýpli oýlanmalaryň önümidir. Bu eserleriň birinjisinde Nesiminiň, ikinjisinde Magtymgulynyň filosofik obrazynyň üsti bilen döwür, dünýä, jemgyýet, adamzat, adalat ýaly düşüňjeler dogrusynda töwerekleýin pikir ýöredilýär.

Soraglar we ýumuş:

1. «Durmuşyň durnalary» poemasynda şahyryň öz durmuş ýolunyň görkezilişi barada gürrüň beriň.
2. A. Agabaýew haýsy žanrlarda nähili eserleri döretdi?
3. «Oswensim owazlary» poemasynda näme hakda gürrüň berilýär?
4. A. Agabaýew jahankeşde şahyr hökmünde haýsy eserlerini döretdi?
5. A. Agabaýew bilen G. Ezizowyň döredijilik-dostluk gatnaşyklary barada näme bilýärsiňiz?

GURBANNAZAR EZIZOW (1940 – 1975)

– Ykbal Gurbannazar Ezizowy altmy-şynjy ýyllaryň ýaş şahyrlarynyň başynda goýupdy.

Kerim Gurbannepesow

Gurbannazar Ezizow 1940-njy ýylda Ahal welaýatynyň Gökdepe etrabyňyň Söwütli obasynda dogulýar. Maşgalasy Aşgabat şäherine göçüp gelenden soň, ol Aşgabatdaky 29-njy orta mekdepde okaýar. Orta mekdebi tamamlap, Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetiniň türkmen dili we edebiyaty fakultetine okuwa girýär we ony 1964-nji ýylda gutarýar. Gurbannazar mekdepde okap ýören ýyllarynda goşgy ýazyp başlaýar. 1955-nji ýylda onuň «Partiýam» diýen goşgusy «Pioner» (häzirki «Güneş») žurnalynda çap edilýär. Soňra onuň goşgulary «Sowet Türkmenistany» (häzirki «Türkmenistan») gazetinde, «Sowet edebiyaty» (häzirki «Garagum») žurnalynda çykyp ugraýar.

G. Ezizow talyplyk ýyllarynda öz döredijiligine has-da uly üns berýär. Rus şahyrlarynyň eserleri bilen giňden tanyş bolýar we olardan Puşkiniň, Lermontowyň, Týutçewiň, Nikitiniň, Fetiň, Ogaryewiň we beýlekileriň eserlerini türkmen diline terjime edýär. Terjime bilen meşgullanmagy ýaş şahyr üçin döredijilik mekdebi bolýar.

Gurbannazar uniwersiteti tamamlap, goşun hatarynda gulluk edýär. Ol goşunda gulluk edýärkä-de döredijilik bilen meşgullanýar, döredijilik adamlary bilen aragatnaşyk saklaýar. Esgerlik ýyllarynda birnäçe goşgulary döredýär, poemalaryň üstünde işleýär. Täze eserlerini galamdaş dostlaryna ýollaýar we olar bilen hat arkaly pikir alyşýar. Esger Gurbannazaryň goşgulary gazet-žurnallarda yzygiderli çap edilýär.

G. Ezizow 1965 – 1970-nji ýyllarda «Edebiýat we sungat» gazetiniň redaksiýasynda poeziýa bölüminiň müdiri, soňra Türkmenistan SSR Ýazyjylar birleşiginde edebi konsultant bolup işleýär. Şol ýyllarda şahyryň «Oglan bilen deňiz», «Ynam», «Ýer-göğün arasynda» ýaly kitaplary türkmen dilinde, «Iki agaç» kitaby rus dilinde, «Bahar säheriniň ak süýdi» kitaby eston dilinde neşir edilýär.

G. Ezizow çagalar üçin «Oglan bilen deňiz», «Aşyr diýen oglanjyk» we beýleki birnäçe poemalarydyr goşgularyny döredýär.

Şahyryň «Meniň neslim» poemasyň esasynda döreden «Nesiller poemasy» pýesasy Aman Gulmämmedow adyndaky (häzirki Alp Arslan adyndaky) Ýaş tomaşaçylar teatrynyň sahnasynda goýulýar. G. Ezizow «Görogly» operasynyň librettosyny ýazýar. «Görogly» operasynyň librettosy gutarylmadyk eserdir. Şeýle hem şahyr «Uruşdan soň» powestini, «Tabyt» hekaýasyny ýazmak bilen proza žanryna hem ýüzlenýär.

G. Ezizow edebi proses, türkmen poeziýasynyň ösüşi, deňduşlarynyň we özünden soňky ýetişiň gelýän ýaş nesliň döredijiligi bilen içgin gyzyklanýan şahyr. Onuň «Gözlegler barada dialog», «Şahyr. Okyjy. Talap», «Ýene-de poeziýa barada», «Seminaryň bosagasynda oýlanma», «Şahyryň poeziýa hakda oýlanmasy», «Umydymyz» we beýleki makalalary dürli ýyllarda metbugatda çap edilýär. Ol A. Agabaýew, H. Kulyýew, I. Nuryýew ýaly galamdaşlarynyň, A. S. Puşkin, M. Ý. Lermontow, W. W. Maýakowskiý, A. A. Surkow, O. Tumanýan, G. Seýitliýew we beýleki birnäçe söz ussatlarynyň döredijiligi barada makalalar ýazýar.

G. Ezizowyň eserleri rus, ukrain, özbek, gazak, gruzin, garagalpak, eston, ýakut, moldawan, latyş, iňlis, fransuz, nemes, wenger, polýak dillerine terjime edilýär. Gurbannazaryň «Meniň aslyýetim» goşgusynda şeýle setirler bar:

Meň atamda zehin ýokdy üýtgeşik,
Ýöne öz kärini ýürekden söýdi.
Gaş bilen diwalaň goşuny goşup,
Kümüşdir gyzylyň nikasyn gyýdy.

Bu goşgusynda şahyr öz atasynyň zergär bolandygyny, altyn-kümüşden gelin-gyzlaryň şaý-seplerini ýasandygyny aýdýar.

Hakykatdan-da, Gurbannazaryň ata-babalarynyň sünnäläp ýasan şaý-sepleri bütin Kesearkaçda, Maryda meşhur bolupdyr. Atasy Hümmet zergär ýalňyz agtygy Gurbannazary ýanından aýyrmandyr, dükanynda işlän wagty oňa öz kärini öwredipdir. Şeýlelikde, Gurbannazar hem zergärçilik bilen meşgullanypdyr.

A. Agabaýew G. Ezizowyň «Serpaý» kitabynda ýazan sözbaşysynda şahyryň arhiwinden tapylan golýazmadaky täsin maglumaty getirýär: «1956–1957-nji ýyllarda men kiçijik bir gülyaka ýasadym. ...şol gülyaka ilki mekdep okuwçylarynyň Bütinsoýuz sergisine, soňra bolsa, Hindistanda guralan Bütindünýä sergisine gatnaşdy. Maňa gelen habarlara görä, gülyaka yzyna gaýdyp gelmedi».

Şahyr «Gülyakam» atly goşgusynda-da bu barada ýatlaýar:

Nirde meniň gülyakam,
Haýsy ýerlerde ýörsüň?
Bombeýdemi, Delide
Niçik sergide dursuň?

Tylla gaşly gülyakam
Nirelerde goýduň yz?
Dakynýarmy ýa seni
Ak maňlaýy hally gyz?

Şahyryň aýaly Halnabat Ezizowanyň «Serdarym» kitabynda ýazan ýatlama-makalasynda şeýle sözler bar: «Men Gurbannazaryň öz eli bilen ýasan şaý-seplerini synlanymda, onuň özüni bütinleý zergärçilige bagyş etmänligine gynanýaryn, goşgularyny okanymda bolsa, onuň zergärçilige halys ýürekden baş goşmandygyna begenýärim».

Gurbannazar dutar çalyppdyr, saz sungatyndan gowy baş çykaryppdyr. Şahyr hakynda ýazylan ýatlama makalalaryň birnäçesinde bu barada aýdylýar.

Gurbannazar Ezizow 1975-nji ýylda pajygaly ýagdaýda aradan çykýar. Aradan çykanyndan soňra şahyryň «Serpaý», «Gyzyl otrýad hakynda ballada», «Güýz», «Serdarym», «Jadyly kepje» kitaplary, «Saýlanan eserleriniň» iki tomlugy, «Türkmen sährasy» kitaby iki gezek neşir edilýär. 2010-njy ýylda G. Ezizowyň goşgular kitaby neşir edildi.

Edebiyatçy alymlar, tankytçylar, galamdaşlary, okyjylar G. Ezizowyň döredijiligi barada köp-köp makalalar, ýatlamalar ýazdylar. Şahyryň galamdaş dosty Annaberdi Agabaýewiň «Ezizowyň emri bilen» atly ýatlama-publisistik kitaby neşir edildi. Tirkeş Sadykow «Gurbannazar Ezizowyň poeziýasynyň

çeperçilik ussatlygy» dien temadan kandidatlyk dissertasiýasyny gorady.

G. Ezizow ýaşlaryň durmuşyna bagyşlap ýazan eserleri üçin Türkmenistanyň Ýaşlar baýragyna, «Serpaý» kitaby üçin Magtymguly adyndaky Döwlet baýragyna mynasyp boldy.

Gurbannazar Ezizow Türkmenistanyň halk ýazyjysydyr.

Şahyryň goşgulary. Altmyşynjy ýyllaryň başlarynda G. Ezizow «Alada», «Çaga», «Daş güli», «Danko», «Atamyň pen-di», «Adamlaryň ýüregi», «Ballada», «Sergide» ýaly goşgulary bilen täzeçe pikirlenýän, täzeçe ýazmak isleýän, özü-ne täze ýol gözleýän zehinli ýaş şahyr hökmünde edebiýat meýdanyna gelýär. Altmyşynjy ýyllaryň ortalarynda Gurban-nazar eýýäm «Seni söydüm», «Armaň», «Soldat ýüregi», «Bas-gançak», «Ýalňyşlyk» ýaly belli goşgularyny ýazýar. Soňra şahyryň «Otuzynjy ýyllaryň goşgularyna», «Gaplaň», «Sungat», «Myh-mançylykda aýdylan tost» ýaly goşgulary oňa şöhrat getirýär. G. Ezizowyň goşgularynda ata Watan, ene toprak, türkmen tebigaty uly joşgun bilen wasp edilýär, ata, ene, perzent, dostluk, söýgi, uruş, parahatçylyk, adam, durmuş, dünýä, şygryýet we beýleki köp-köp meseleler barada şahy-rana-filosofik pikir ýöredilýär. Adamlara, Watana söýgi, olary ähli zatdan belentde goýmak pikirleri şahyryň goşgularynyň içinden eriş-argaç bolup geçýär. Şahyryň «Göwnüm» goşgusyyny muňa mysal getirmek bolar:

Aç bolmadym, ýöne weli,
Doklugymdan gägirmedim.
Ýigit kimin söydüm ili,
«Söýýän» diýip gygyrmadym...

Aglaly, bile güleli!
Myrat tapsyn maksat tutan.
Biz näm bolsak şo bolaly,
Bolsa bolýar eziz Watan!

G. Ezizowyň «Türkmen sährasy», «Ýazlarym», «Sähram», «Gözüm düşdi» ýaly goşgulary türkmen tebigatynyň gözelligi, oňa söýgi baradaky eserlerdir. Şahyr «Türkmen sährasy» goşgusynda türkmen tebigatynyň janly suratyny ussatlyk bilen çekýär, tebigatyň gözelligini uly joşgun bilen wasp edýär:

Bahar meýlisinde çyksaň seýrana,
Türkmen sährasynyň aldyr gülleri.
Başyň sypap seni goýar haýrana
Belent daglaryndan öwsen ýelleri.

Gara bulut gelip, zemine çöker,
Al-asman gübürdäp, depregin kakar,
Daglardan sil akar, ýene Gün çykar,
Gyz-gelin doldurar reyhan çölleri.

Bu setirlerden görnüşi ýaly, şahyr tebigat gözelligini ynsan duýgulary, ynsanyň tebigata gatnaşygy bilen baglanyşyklykda suratlandyrýar. Şeýle baglanyşygy şahyryň «Ýazlarym» goşgusynda-da görmek bolýar:

Durna, jümjümeli, älemgoşarly,
Ülkäme toý bolup gelen ýazlarym.
Edepli-ekramly, gunduz goşarly,
Bäs edişdiň gyzlar bilen, ýazlarym...

Sen bir jadygöý sen, giden bir many,
Özüň bilen ýazlaşdyrdyň ynsany,
Maňa il-günümiň şöhraty-şany
Nesip etsin seniň bilen, ýazlarym.

G. Ezizowda bahar, tomus, gýş hakda-da goşgular bar. Ýöne onuň döredijiliginde güýz temasy aýratyn orun tutýar. Bile tirkeşen deň-duşlarynyň aýtmagyna görä, şahyr güýz paslyny söýüpdür. Bu hakda şahyryň özi şeýle ýazýar:

Ak asmanyň giňligin,
Güýzüň reňkin halaýan.
(«Durna»)

Söýýän güýz paslyny,
Sarylygyny,
Göwnüme hoş ýakýar onuň pes päli.
(«Söýýän güýz paslyny...»)

Şahyr irki eserleriniň biri bolan «Güýz hakynda oýlanma» goşgusynda «güýz» diýen söze, «güýz» diýen düşünjä has giň, çuň many baýlygyny berýär. Adatça, güýz hakyndaky goşgulara bu döwürde tebigatyň sary dona bürenýändigini, akar suwlaryň kesilip, howanyň biraz sowayandygy, agaçlaryň ýapraklarynyň düşýändigini, günleriň gysgalyp, gijeleriň uzalýandygy

beýan edilip, köplenç, güýz paslynyň daşky alamatlaryna üns berlen bolsa, Gurbannazar güýz paslynyň içki alamatyny – asyl manysyny açmagy maksat edinýär:

Indi ýetdim syryň gönezligine,
Güzüň manysyna – gözelligine.
Ol many – gözellik – soňky dänä çen
Çykaryp adama bermekde eken!

Şahyr güýz paslynyň gözelligini onuň hasyl bermek, özünde bar bolan miweleri, naz-nygmatlary il-güne eçilmek ýaly alamatlarynda görýär we:

Goý, çal duman bolsun, goý, bolsun bulut,
Ýaşamaly, eçilmeli güýz bolup –

diýip, okyjyny ömrüni manyly ýaşamaga, zähmet çekip, hasyl almaga, sahylyk, sahatlylyk babatda güýz paslyna meňzemäge çagyýar.

Şahyryň goşgularynda «güýz, güýz pasly» diýen düşünjeler käte ynsan ömrüniň güýzi – adamyň akyly-paýhasynyň has kämilleşýän, il-günüň, döwrüň agyrysyna gowy düşünyän möwsümi manysynda getirilýär:

Seret, gökde kakyp ýeňil ganatyn,
Awara durnalar edýärler owaz.
Güýz – bu kämilligiň alamatydyr,
Kämilikden dogan sadalykdyr ýaz.
Düşünmäge agyryňa, döwür, seň
Güýz paýhasy bilen pikir öwürseň...

G. Ezizow Ikinji jahan urşy temasyndan «Ballada», «Uruş», «Gödek soldat», «Aýakda gabarçak, maňlaýynda der...», «Uruş gidip otyrды...», «Urşa ýüzlenme», «Soldat ýüregi», «Asatur aga», «Bir dosty Kiyewde ýazyldy ýere...», «Geliň, özümüzizi köşeşdirmäliň...» ýaly ençeme özboluşly goşgulary ýazýar.

Şahyryň kakasy Eziz aga Ikinji jahan urşuna gatnaşyp, faşist konslagerinde agyr jebir-sütemleri başyndan geçirip, dolanyp gelýär. Gurbannazar hem çagalygyndan uruş ýyllarynyň

kynçylyklaryny başyndan geçirýär. Bu ýagdaýlar onuň eserlerinde öz yzyny goýýar. Şahyryň:

Altymdamy?
Ýedimde?
Bilemok aýan.
...Çörek üçin men irden
Dükana barýan –

diýen setirler bilen başlanýan «Uruş» goşgusynda uruş ýyllarynda käbir adamlaryň kynçylyklara çydaman, ahlak taý-dan pese gaçandygy şol döwre mahsus durmuş wakasynyň üsti bilen täsirli beýan edilýär: uruş ýyllarynda çörek dükanynda nobat uly. Oglanjygyň nobaty ýetiberende bir daýaw tüýlek pyýada gelip, döşünden itip, onuň nobatyny alýar. Oglanjyk gaýtadan uzakly gün nobata durup, maşgalasy üçin degişli çörek paýyny alýar. Soňra oglanjyk öýüne barýarka şol daýaw tüýlek pyýada öňünden çykyp, onuň çöregini elinden gaňryp alýar.

Goşguda öýündäkileriň göz dikip oturan çörek paýyny elinden aldyran oglanjygyň ýürek hasraty açylyp görkezilýär. Ýöne şahyr goşgyny diňe bu hakykaty beýan etmek üçin ýazmandyr. Goşgynyň jemlemesinde adama, adamzada mahsus bolan we çözülmegi aňsat bolmadyk, okyjyny oýlanmaga mejbur edýän başga bir mesele, başga bir sowal orta atylýar:

Başa düşen synagyň
Kynlygna bakman,
Ynanýarys: uruş
Ýeňeris hökman.

Ýöne şol agyr günler
Ýüzüni açan
Ejiz diýen milleti
Ýeňeris haçan?..

Şahyryň goşgularynda uruş adamzada getiren betbagtlygy, ynsan ýüregine salan ýarasy, uruş oduny tutaşdyranlaryň adamzadyň öňündäki agyr günäsi açylyp görkezilýär, Watan goragynda janyny orta goýan gahrymanlara, tylda gijesini gündiz edip zähmet çekip, çydamlylygyň, mertligiň, edermenligiň beýik nusgasyny görkezen merdanalara tagzym edilýär.

G. Ezizowyň uruş temasyndan ýazan goşgularynda dürli ýatda galyjy keşpler janlanýar. Olar: ogluny uruşa ýollan ene, ogluny uruşa aldyran ene, ýarynyň uruşda wepat bolandygyna

ynanman, ony diri hasap edýän we onuň ýeňiş bilen dolanyp geljegine ynanyň ýaşayan gelin, uruşda wepat bolan esger, uruşdan gaýdyp gelen esger, «urusda wepat boldy» diýlip obasynda ýadygärlik oturdylan, emma hakykatda ölmän, obasynda dolanyp gelip, özüne dikilen ýadygärligi özi synlap duran esger, açlyk ýyllarynda çörek dükanýnda nobatyny, soňra bolsa elindäki çöregini aldyran çaga, onuň çöregini gaňryp alan daýaw tüýlek kişi, front ýollarynda ýer astynda galan (henizem urup duran) soldat ýüregi, uruşda aýagyny aldyran ädikçi ussa Asatur aga hem-de uruş gatnaşmadyk, emma uruşuň nämedigine belet, gazaply uruş ýyllarynda taplanan nesliň wekilleri.

G. Ezizowyň «Eneme», «Eneler», «Ene», «Uzak ýaýlada enäniň hüwdüsi» we beýleki birnäçe eserlerinde ene hakda söz açylýar. Şahyr öz eserlerinde enä aýratyn hormat we mähir bilen ýüzlenýär. Ol enäni päkligiň, mukaddesligiň gözbaşynda duran, balasyny belentlige, gözellige, ýollaryň için-de iň dogry ýola gönükdirýän gudrat hasaplaýar.

Şahyryň «Meniň neslim» poemasynda bu hakda şeýle setirler bar:

Men,
tazedem,
ol gadymy Anteyiň
Ýere aýak diräp güýç alşy ýaly,
Seniň päkligiňden mün gez beýgelip,
Gözlärin özüme iň gerek ýoly.

Gurbannazaryň ýaş şahyr mahaly çap edilen «Alada» atly goşgusy bar. Goşguda daşarda ýagşyň ýagyp durşy, içerde bir oglanjygyň köçä, ýagşa ezilip oýnasynyň gelýändigini aýdyp, ejesine ýalbaryşy, emma ejesiniň:

Bolmaz, oglum, sowuklarsyň,
Otur ýylyda –

diýip, oňa rugsat bermeyşi suratlandyrylýar. Şahyr bu wakanyň üsti bilen birahat ene ýüreginiň perzent aladasyndan doludygyny, ony her hili howp-hatardan, bela-beterden gorap, aman saklamak isleýändigini, başgaça aýdylanda, perzendini yssa-

sowuga dözmeyändigini ynandyryjylykly beýan edýär. Şu obraz – perzendiniň üstünde kükregini gerip duran Ene obrazy şahyryň bu temadan soňky döreden goşgularynda täze reňkler, täze alamatlar bilen has-da baýlaşýar. «Alada» goşgusynda enäniň perzent baradaky aladasy onuň bellibir hereketiniň üsti bilen berilýän bolsa, «Eneme» goşgusynda şahyr Ene obrazyny onuň dowamly hereketleriniň üsti bilen açyp görkezýär:

Sen meni ýaman gözlerden gorap saklajak bolduň,
Sen meni süýt-gaýmak bilen ekläp-saklajak bolduň.
Juda ýagşy suwlar bilen teşneligimi gandyryp,
Ýolumdaky ýaman sözleň baryn çöplejek bolduň.

Bu setirlerde enäniň perzentine bolan mähriniň çäginin ýokdugy, perzendi hakda hernäçe alada etse-de, oňa her-näçe mähir siňdirse-de, ene üçin ýene-de az görünýändigini aýdylýar. Soňra goşgynyň dowamynda şahyr, barybir, enäniň öz perzendini ýaman gözlerden gorap bilmändigini, diňe süýt-gaýmak bilen ekläp bilmändigini, ilin içýän suwy bilen onuň teşneligini gandyrandygyny, ol hakdaky ýaman sözleriň baryny çöpläp bilmändigini perzendiniň dilinden beýan edýär we şeýle netijä gelyär:

Ine, durun seň öňünde sakgal-murty gelişiksiz,
Nämüçindir arzuwyň däl, nämüçindir tagaşyksyz.
Bu dünýäniň bir ajaýyp, bir gazaply kanuny bar:
Bolmaly, bolmasyz zatlar enä hiç geňeş salmaýar.

Ine, durun seň öňünde diňe ak süýdüni emen,
Meni hiç bir zatdan gorap bilmedik ýalňyz enem!

Şahyryň «Uzak ýaýlada enäniň hüwdüsi» goşgusy, adyndan belli bolşy ýaly, hüwdi görnüşinde ýazylan. Goşgynyň liriki gahrymany – pähim-parasatly mähriban Ene. Ene öz ogul perzentine ýüzlenip, oňa bolan ýürek arzuwlaryny beýan edýär.

Ýaryň geler ýanyňa,
Eneň geler zaryňa.
Sen maňa az bakarsyň,
Köp bakarsyň ýaryňa...

Jorama duşan ýerim,
Balam, seni öwerin.
Gelniň ýuwar köýnegni,
Men dolagňy ýuwarýn.

Daş oba düşse ýoluň,
Gyş bolsa sagy-soluň,
Ilki eneň ýat eder,
Soňra ýatlar aýalyň.

Miwe köp bolsa eger,
Bag başyn aşak eger.
Saňa zyňylan daşlar
Eneň pahyra deger.

Bu setirleri tolgunman okamak mümkin däl. Bu setirlerde ene ýüreginiň perzende bolan çäksiz söýgüsi, mähri, guwanjy, şatlygy, gam-gussasy, hasraty, bary jemlenipdir. Bu şygyrda durmuş hakykaty bar.

G. Ezizowyň «Seni söýdüm», «Bir kemsiz gözəl ýok diýenmişinler...», «Aýralyk pursady», «Maňa seniň gözleriňden gitme ýok...», «Sen örtenme aýralykdan, ezizim...» we beýleki birnäçe goşgularynda, «Söýgi» atly sonetler çemeninde, «Mukaddes ýalan» we beýleki poemalarynda yşk-söýgi hakda söz açylýar.

Şahyryň «Seni söýdüm» goşgusy şeýle setirler bilen başlanýar:

Seni söýdüm. Söýüp bir gez beýgeldim.
Seni söýdüm. Has giňedi bu dünýäm.
Öz ýeňles gylygma gazaply boldum,
Öz durmuş ornuma indi düşünýän.

Şahyr bu goşgusynda söýgi duýgusynyň belentligini, adamy ýeňişlere ruhlandyryjy, adamyň kalbyny baýlaşdyryjy häsiýetini, özgerdiji güýç-gudratyny uly joşgun bilen wasp edýär. Goşgynyň soňky setirlerinde bu pikir has hem nygtalýar:

Seni söýüp, göz ýetirdim bir zada:
Kynçylyk ýok,
Ejizlik bar dünýäde.

Söýgüden ganatlanan ruhbelent liriki gahryman hatda durmuşda kynçylygyň bardygyny-da inkär edýär! Bu setirlerde söýýän, söýülýän adamyň başdan geçirýän ruhy ahwalaty, şatlykly, joşgunly içki duýgusy açylyp görkezilýär.

Şahyryň aýdyma öwrülen «Maňa seniň gözleriňden gitme ýok...» goşgusynda söýgä wepalylyk, päk söýginiň adamyň ykbalyna öwrülýändigini, ömürlükdigi barada pikir ýöredilýär.

Maňa
seniň gözleriňden gitme ýok,
Maňa
seniň sözleriňden gitme ýok.
Düşün, bu dünýede soňky güne çen
Seniň şatlyk hem gussaňa bagly men.

Seniň ýüpek gijeleňden gitme ýok,
Seniň aýdyň gündizleňden gitme ýok.

Bu garagol jahyllykdan giderin,
Ol hasaly gojalykdan giderin.
Çünki men olardan gitmän bilemok,
Emma seniň ykbalyňdan gitme ýok.

Şahyr söýgi temasyndan döreden goşgularynda diňe zenan gözelligini wasp etmek, yşka düşen ynsanyň ýürek duýgularyny beýan etmek bilen çäklenmän, eýsem adam, dünýe, durmuş, ömrüň manysy, söýgi hakdaky pelsepelere hem uly orun bermek bilen, olary many taýdan has hem baýlaşdyrýar.

Şahyryň poemalary. G. Ezizow «Meniň neslim», «Pikir derýasynda akyl gämisi...», «Mukaddes ýalan», «250 000 000», «Daş gyz» ýaly poemalaryň awtorydyr.

Şahyr «**Meniň neslim**» **liriki poemasynda** öz döwür-deşleriniň – uruşdan soňky nesliň döwre, urşa garaýşyny, geçmişiň, geljegiň öňündäki borjuna düşünişini teswirleýär. Poemada adamzadyň, döwrüň öňünde duran uly we möhüm meseleler bolan parahatçylygy, agzybirligi saklamak, şöhratly ata-babalarymyza mynasyp nesil bolmak, tutuş adamzadyň, dünýäniň abadançylygy üçin beýik işleri bitirmek, hemişe adam hakda alada bilen ýaşamak pikiri öňe sürülýär.

Seň etjek işiňi hiç kimse etmez,
Ýokdur bu dünýäde bilenňi biljek.
Neslim!

Köpri bolup dursuň arada
Yzyňda geçen dur,
öňünde geljek.
Onki süňňüň adam üçin işlesin,
Gollaryň goldasyn, gözleň garasyn.
Bedeniňde şol agyry, şol ünji
On üçünji süňňüň bolup döresin.

Eserde wakalar beýan edilmeyär. Olara derek aýry-aýry goşgularyň ündeýän pikirleri logiki taýdan baglanyşýar. Hut şol logiki zzygiderlik hem eseriň bitewi gurluşyny emele getirýär.

Şahyr bu poemasyň esasynda «Nesiller poemasy» pýe-sasyny ýazýar. Soňra bu eseriň hem-de şahyryň birnäçe goş-gularynyň esasynda «Ata we ogul» atly teleoýun hem dö-redilýär.

G. Ezizow irki poemalarynyň birini akyldar şahyr Mag-tymgulynyň goşgy setiri bilen «Pikir derýasynda akyl gämisi...» diýip atlandyrypdyr. Şahyr bu poemasynda Magtymgulynyň ruhuna ýüzlenmek bilen, onuň beýikligi, Watana, halka, umuman, adama söýgi, şahyryň, şygryýetiň borjy, haýyr-şer, ahlak-ynsap ýaly meseleler barada şahyran-filosofik pikir ýöredýär.

«**Mukaddes ýalan**» poemasy G. Ezizowyň iň uly göwrümli eseridir. Watan goragyna gidip, jeňden başy dik dolanyp gelen, çölde burawda işleýän Myrat, onuň synpdaşy Sona hem-de žurnalist poemanyň baş gahrymanlarydyr. Uruş ýyllarynyň baş-dangeçirmelerinden söhbet açýan bu liro epiki eserdäki beýan edilýän wakalar, esasan, Myradyň dilinden gürrüň berilýär. Käte onuň gürrüňiniň arasyna žurnalist, ýagny awtoryň özi hem goşulýar.

Myrat öz synpdaşy – «ähli oglanlaryň arzuwynyň täji, hoşgylykly gyzlaryň şasy» Sona söýgi bildirýär, emma jogap alyp bilmeýär. Ol ele attestat alan günü gyzyň göwün beren ýigi-diniň bardygyny bilip galýar. Mekdebi tamamlan Myrat çopan-çylyk edýär. Soňra... uruş turýar, ol Watan goragyna gidýär. Frontdaky Myrat günlerde bir gün duýdansyz ýerden Sonadan hat alýar. Hatda «söýýän» diýlip ýazylmasa-da, ol mylaýym äheňli, göwün göteriji. Bu hatdan ganatlanan Myrat urşuň başyndan inderen ähli bela-beterlerinden üstün çykyp, ýeniş

bilen oba dolanyp gelyär. Öýe gelensoň, onuň ejesiniň ýanynda-da köp eglenesi gelenok. Ýüregi «Sona! Sonal!» diýip atygsap dur. Emma... Sonal bilen bolan duşuşyk onuň garaşan bagtyny eçilmeýär. Sonal özünüň hiç mahal ony söýmändigini, diňe kyn pursatda göwnüni götermek üçin hat ýazandygyny aýdýar we munuň üçin ötünç sorayar.

Sonanyň söýýän ýigidi Aşyr uruşda wepat bolan eken. Şonuň üçin hem ol synpdaşy Myradyň uruş odundan aman galyp, dolanyp gelmegine azajyk-da bolsa hemaýat etmek isläpdir... Soňra Myrat Sonaly obada ýaşap bilmejegine düşüniپ, ejesini alyp şähere gidýär. Sonal bolsa garyndaşlarynyň birine durmuşa çykýar.

Myrat ak göwünli, päk söýgä berlen oba ýigidi, Watan goragçysy. Ol gan dökülip gazanylan ýeňşiň, Watanyň, durmuşyň gadyryny bilýär.

Bu gara topraga ganym siňensoň,
Men hasam mynasyp ýaşamaklyga –

diýmek bilen, ol kynçylyk çekilip, gerek bolsa gan dökülip ýetilen durmuşyň has eziz, şirin bolýandygyny tekrarlaýar. Iň esasy-da, ol:

Aslynda şowsuzlyk ýada düşenok,
Düşende gerdene ýurduň ykbalý –

diýip, il-ýurt ykbalyny öz ykbalýndan ilerde goýýan ynsan.

Söýgi meselesinde ykbalý şowlamadyk hem bolsa, Myrat gözgiderlikli ynsan. Ol başyna düşen kysmaty «esgere mynasyp mertlik bilen» çekýär. Belent adamkärçiligi, paýhaslylyk bilen pikir ýöredişi, gözellige baha berşi onuň kämil şahsyýetdiginden habar berýär.

Ol nägehany uruşuň diňe front ýollarynda men diýen ýigitleriň ömür tanapyny kertmek, gözeli-gözeli oba-şäherleri weýran etmek bilen çäklenmän, eýsem tyldakylary-da uly betbagtçylyklara sezewar edendigini, ynsan gözelligine – zenan gözelligine talaň salandygyny ýürekden syzdyryp aýdýar.

Sonal ýaşlygy uruş ýyllaryna gabat gelen oba gyzy. Tebigat Sonal owadanlykdan paýy sahylyk bilen eçilipdir. Munuň üste-

sine hem, ol gözelligine zeper ýetirtmän, kir ýokdurtman, bu bagty – gözelligiň şan-şöhratyny göterinip bilýän edep-ekramly gyz. Ol synpdaşy Myrady söýmese-de, duşmany ýeňip, sag-aman obasyna dolanyp gelmek islegini güýçlendirmek maksady bilen, oňa hoş sözleri aýdyp, göwün göteriji hatlary ýazýar. Ol hatlar ganym urşuň hupbatly ýollarynda Myradyň ruhdan düşmezligine sebäp bolýar. Ine, poemanyň «Mukaddes ýalan» ady hem şundan gelip çykýar!

Umuman, «Mukaddes ýalan» poemasy, uruş döwrüniň wakalary hakda söz açýandygyna garamazdan, söýgini, onuň ynsan kalbyny ganatlandyryjy, ony edermenliklere ruhlandyryjy güýjüni wasp edýän eserdir.

G. Ezizowyň «250 000 000» publisistik poemasy, «Daş gyz» romantik poemasy ýazylyş tärleri boýunça-da, çeperçilik gözlegleri boýunça-da özboluşly eserlerdir. «250 000 000» publisistik poemasy temasy, gozgaýan meseleleri taýdan şahyryň «Meniň neslim» liriki poemasy bilen utgaşýar. Bu eserde Watany söýmek, ynsanperwerlik, döwrüň öňe çykarýan meselelerine düşünmek we ol meseleleri çözmäge işjeň gatnaşmak ýaly pikirler öňe sürülýär.

«Daş gyz» romantik poemasynda söýginiň, sungatyň jadylaýjy, gara daşa jan beriji ägirt uly güýji şahyrana fantaziýanyň üsti bilen wasp edilýär.

G. Ezizow «Söýgi», «Güýz» atly sonetler çemenleriniň awtorydyr. Ol goşgy bilen ýazylan liriki poemanyň bu formasyny türkmen edebiyatyna ilkinji getiren şahyrdyr. Şahyryň sonetler çemenlerinde diňe söýgi ýa-da güýz hakynda söhbet açylan, eýsem şatlyk, gam-gussa, duşuşyk, aýralyk, durmuş, dünýä, ömrüň manysy we şuna meňzeş ýene-de köp zatlar barada şahyrana-filosofik pikir ýöredilýär.

Şahyr A. Agabaýew Gurbannazaryň poeziýasyndaky çeperçilik gözlegleri, many baýlygy barada söz açyp: «Türkmen poeziýasynda eýýäm otuz-otuz baş ýaşlarynda belli-belli setirleri atalar sözüne çalymdaşlyk eden şahyr az-azmyka diýýärim. Gurbannazar hem şolaryň biridi. Onuň ençeme setirlerini ýat tutup, gaýtalap aýdýan okyjylara men az duşamok» diýip ýazýar.

Dogrudan-da, şahyryň aşakdaky ýaly dana setirleri muny tassyklaýar:

... Seni söýüp, göz ýetirdim bir zada:
Kynçylyk ýok, ejizlik bar dünýäde.

... Entek sadalykdan zyýan çeken ýok,
Sada bolsun ogul bilen gyzyňyz.

... Ýaman niýet bilen işikden giren –
Ýagşy niýet bilen işikden çyksyn.

... Diriler gezip ýör gysyp dişlerin,
Ölenleň ölmüne sebäpkär ýaly.

...Urşy ýatlamak kyn,
Ýatlamazlyk kyn.
Uruş döwür üçin agyr kyssadyr.

Ol – uly betbagtlyk ölenler üçin...
A diriler üçin...
Iki essedir.

... Durmuş Kiselyowyň «Algebrasy» däl,
Durmuş algebradan çylşyrymly has.
Onda ýalňyşmagam asla günä däl,
Onda ýalňyşmazlyk üçin ýalňyşýas.

Bu ganatly setirler G. Ezizowyň poeziýasynyň many yüküne şaýatlyk edýär.

Soraglar we ýumuş:

1. G. Ezizowyň ömür ýoly barada gürrüň beriň.
2. G. Ezizowyň zergärçilik hünäri barada nämeleri bilýärsiňiz?
3. Şahyryň goşgularynda tebigatyň wasp edilişi barada gürrüň beriň.
4. Şahyr eserlerinde güýz diýen düşüňjä nähili many berýär?
5. Şahyryň goşgularynda uruş temasynyň gozgalýşy barada gürrüň beriň.
6. Şahyryň goşgularynda enäniň keşbiniň berlişi barada gürrüň beriň.
7. Şahyryň iri göwrümlü eserleri barada gürrüň beriň.
8. Şahyr türkmen şygryýetine näme täzelik getirdi?
9. G. Ezizowyň ömri we döredijiligi barada nähili işler edildi?

EDEBIÝAT TEORIÝASY

Sonetler çemeni barada düşünje

Sonetniň klassyky (italiýa edebiýatyndaky) nusgasy – iki sany dörtlemeden we iki sany üçlemeden düzülen on dört setirli şygrydyr. Şekspiriň sonetleri bolsa, üç sany dörtlemeden we ikilemeden ybarat. Sonet setirleriniň özara kapyýalaşyşy hem özboluşlydyr.

Sonetler çemeni on dört sany sonetden hem-de on bäşinji jemleýji (magistral) sonetden ybarat bolup, olar öz aralarynda many-mazmun taýdan hem, setirleriň kapyýalaşyşy taýdan hem berk baglanyşýarlar.

Sonetler çemenini türkmen edebiýatyna ilki getiren şahyr Gurbannazar Ezizowdyr.

Ol «Söýgi», «Güýz» atly sonetler çemenini döretdi. Soňra türkmen şahyrlarynyň başga-da birnäçesi sonetler çemenlerini döretdiler.

G. Ezizowyň sonetleri Şekspiriň sonetleriniň formasynda (ab, ab, çd, çd, eä, eä, ff) kapyýalaşýar.

Şol on dört sonetniň ilkinji setirleri sonetler çemeniniň jemleýji sonetini (magistral) emele getirýär we ol hem şu formada kapyýalaşýar.

🌿 Türkmen dramaturgiýasynyň ösüşi 🌿

XX asyryň ikinji ýarymynda türkmen edebiýaty ençeme sahna eserleri bilen baýlaşdy. Bu döwürde taryhy hem taryhyrewolýusion temadan B. Kerbabayewiň «Aýgytly ädim», «Magtymguly», B. Seýtakowyň «Gyz salgydy», H. Derýaýewiň «Ykbal», G. Kulyýewiň «Ýowuz günler», B. Amanowyň «Mollanepes», T. Taganowyň «Kökenli ýüzük», «Yşk mülküniň şasy», A. Atajanowyň «Guşgy galasy», O. Akmämmedowyň «Üzülen ömür» ýaly onlarça pýesalary tomaşaçylara hödürlendi. Bu eserleriň birnäçesinde («Magtymguly», «Kökenli ýüzük», «Ýowuz günler») akyldar şahyr Magtymgulynyň keşbi janlandyrylýan bolsa, käbirinde («Mollanepes», «Yşk mülküniň şasy») Mollanepesiň keşbini döretmek maksat edinilýär. Pýesalaryň birnäçesinde rewolýusiýa hem raýatlyk urşy ýyllarynda türkmen halkynyň ykbaly bilen baglanyşykly wakalar beýan edilýär.

B. Amanowyň «Hazynalar adasy» pýesasynda Türkmenistanyň günbataryndaky nebitli ýerleriň geçmişdäki ykbalyndan gürrüň berilýär. Daşary ýurtlularyň Türkmenistanyň ýerasty baýlyklaryna göz gyzdryşlary, ýerli ilatyň özbaşdaklygyny bozmaga edýän synanyşyklary, zähmetkeş halkyň öz milli baýlygyny, mertebesini goramak ugrundaky hereketleri ençeme janly keşpleriň üsti bilen teswirlenýär.

H. Derýaýewiň «Mähri» dramasynda ýaşlaryň päk söýgi gatnaşyklary we hakyky söýginiň garşylyklary ýeňiji güýji görkezilýär.

O. Akmämmedow 1960-njy ýylda Beki Seytakow bilen bilelikde halk ertekisi esasynda «Aýazhan, çarygyňa bakarak» atly dramasy döretdi. Bu dramada ýönekeý halkyň wekilleriniň pähim-paýhasynyň belentdigi, adalatnyň dabaralanyşy görkezilýär.

A. Kekilow bilen T. Taganowyň «Söýgi» dramasy urşuň pajygaly netijelerini görkezmekden, uruş diýlen zady ynsanyň bütin durky bilen ýazgarýandygyny nygtamakdan başlanýar.

Eseriň tutuş many-mazmuny hut şu pikiri çuňňur beýan etmeklige gönükdirilýär. Şu jähetten pýesada gahrymanlaryň diňe bir hereketlerine däl, eýsem olaryň ruhy dünýäsine hem uly üns berilýär. Gahrymanlaryň mertebesi olaryň ruhy dünýäsiniň üsti bilen açylyp görkezilýär. Muny, aýratyn-da, Ogulnabadyň keşbinde aýdyň görüp bolýar. Bu sahna eserine Türkmenistanyň jemgyýetçiligi uly baha berdi. Ol Magtymguly adyndaky döwlet baýragyna mynasyp boldy.

Bu döwürde oba adamlarynyň durmuşyndan söhbet açýan B. Amanowyň «Joralar», A. Garlyýewiň «Agalar hem çagalar» ýaly drama eserleri sahnada goýuldy.

G. Muhtarowyň «Durmuşa çykjak däl», «Kim jenaýatkär?», B. Pürliýewiň «Wyždan», N. Geldiýewiň «Husyt» pýesalarynda ahlak meselesinden söz açylsa, G. Gurbansähedowyň «Jennet», M. Seýitnyýazow bilen A. Rejebowyň «Şarpyk», T. Esenowanyň «Seniň yşkyňda» ýaly drama eserleri ýaşlaryň durmuşyna bagyşlanyp döredildi.

O. Akmämmedow «Köp gülen bir aglar» atly komediýasynda Hakynyň keşbi arkaly ogry-jümrülere, endamyndan aý der çykarman, halkyň emlägine göz dikýän kezzaplara garşy aýgytly göreşýän gahrymany orta çykarýar. Haky, göräýmäge, biraz gödegräk ýaly. Emma eli egrilere hiç hili eglşik etmeli däldigi barada oýlanylanda, onuň keşbi gödegem bolup görünmeýär.

O. Akmämmedow «Ýalaňaç adamlar» komediýasynda oba ýerlerinde zähmetden gaçyp, dogan-garyndaşlarynyň üsti bilen aňsat eklenjiň kül-külüne düşen käbir adamlaryň üstünden gülýär. Beýle adamlaryň ýüpüniň üstünde odun goýup bolmajakdygy nygtalýar.

O. Akmämmedowyň «Bir gulakly hossar» komediýasy gyzykly, komiki dilde ýazylypdyr. Wakalaryň gidişi okgunly. Annam atly oglan fermanyň hasapçysy bolup işleýär. Ol fermanyň müdiri Hasaryň gyzy, sagymçy Maýsa bilen halaşýar. Skladçy Guldurdy ol gyzy başlygyň ogluna alyp bermekçi bolýar. Ol oglanyň sadalygyndan peýdalanyp, onuň wezipesini-de elinden almak isleýär. Şonda Annam: «Menem ýeke däl, meniň hem hossarym bar. Özem siziň hossaryňyz ýalam däl. Siziň hossarlaryňyzyň başyna iş düşse-de, meniň hossaryma ýüz tutarlar» diýýär. Şundan soň onuň hossaryny biljek bolup, uly azara

galýarlar. «Nähili hossar» diýenlerinde, Annam «Bir gulakly hossar» diýip, jogap berýär. Ony adamdyr öýdüp agtarýarlar. Şundan soň ýelýürek nalajedeýinler Annamyň hossaryndan gorkup, şondan meni gora diýşip, öz eden pyssy-pyjurlyklaryny hem aýdýarlar. Olar ähli zadarazy bolanlaryndan soň, Annam öz söýgüli bilen tapyşýar. Indi bir aýt diýenlerinde, ol bir gulakly pili alyp gelýär.

Bu ýerde zähmetiň adam üçin iň ýakyn hossardygy nygtalýar.

O. Akmämmedowyň «Üç ülpet» komediýasynda durmuşa nädogry garaýan käbir adamlaryň üstünden gülünýär. Söwda ugrundaky inspektor Hally Hallyýewiç elmydam keýpde. Ol käbir dükanyň müdirleri, satyjylar bilen içişýär. Olara: «Siziň arkaňyzy tutaryn, arkaýyn boluň» diýýär. Pýesada şol inspektoryň hem-de onuň ülpetleriniň sandan çykyşlary, iliň gozünden düşüşleri görkezilýär. Bularyň ýaramaz hala düşüşleriniň düýp sebäbi arak. Bularyň öz pelsepesi bar. Olaryň pikiriçe, dost tapyp bilýänem, wezipe tapyp bilýänem, iş düzedýänem – arak. Netijede-de, bary tersine bolýar. Bulary sandan çykaranam, işden aýranam, dostundan jyda edenem, maşgalany bozanam arak bolup çykýar. Şeýdibem, dramaturg bu adamlaryň durmuşa garaýşynyň örän ýüzleýdigini, pelsepeleriniň çüýrükdigini paş edýär. Iň soňunda olaryň özleride pelsepeleriniň nädogrudygyna göz ýetirýärler.

Soraglar we ýumuş:

1. Türkmen klassyk şahyrlary barada nähili pýesalar döredildi?
2. B. Amanowyň «Hazynalar adasy» pýesasynda nähili mesele gozgalýar?
3. Oba adamlarynyň durmuşyndan nähili pýesalar döredildi?
4. Haýsy sahna eserlerinde ahlak meseleleri gozgalýar?
5. O. Akmämmedowyň «Bir gulakly hossar» komediýasynyň mazmunyny gürrüň beriň.
6. O. Akmämmedowyň «Üç ülpet» komediýasynda näme hakda gürrüň gidýär?

🌿 Aşyr Mämiliýew we Begi Suhanow 🌿

«Satylan düýş»

Türkmen ertekileri esasynda ýazylan iki bölümlü ýedi görnüşli pýesa.

Gatnaşýarlar:

Mämmet

Hajy aga

Kör gedaý

Derwüş

Ybraýym

Hammal

Kemal tebip

Gülbahar

Şa

Wezir

Ýasawulbaşy

Wäşi

Dellal

Köpçülik sahnalaryna garyplar, gedaýlar, şa nökerleri, söwdagärler gatnaşýarlar.

Birinji bölüm

Birinji görnüş

Sahnanyň bir çetinde külbe görünýär. Külbe garyp bolsa-da, onuň inňän arassalygy görnüp dur. Bu – ajaýyp tebip Kemal babanyň külbesi bolmaly. Külbe gyşyn-ýazyn märeke sowulmaýan bazaryň golaýynda ýerleşýär. Eginleri horjunly täjirler, arkasy haltaly, kellelerinde äpet sebet göterip barýan hammallar geçýär. Külbäniň işigindäki sekide bir bende demini sanap ýatyr. Içerden garyp geýnen, emma diýseň, görmegeý bir gyz masgala çykýar. Bu Kemal babanyň agtygy Gülbahar. Säher çagy.

Gülbahar (ýatany yralap). Ýagşy ýigit, halyňyz niçik?

Mämmet. Ağşamky melhemiñizden soň, dem almam-a ýeňleşen ýaly. Ýöne el-aýagymyň şindem şo şelligi. Dilim gürleýär. Hemme zada aklym çatýar, ýöne tenimde janymyň barlygyny duýamok.

Gülbahar. Alyň, şu suwam içiň, belki-de, göwnüňiz aram tapar.

Mämmet. Ýigrimi ýaşyň içinde çüýräp ýere siňip barýan. Şu amanady tarpa-taýyn tabşyrar ýaly bir em ediň. Ýalbarýan, mundan artyk çydara takadym ýok.

Gülbahar. Ilkağşamdan tä daň atýança atamyň çyrasy sönmedi, belki, ol siziň bu derdiňize bir melhem tapandyr. Sabyrly boluň.

Mämmet. Ysmaza uçranyma göni ýedi ýyl boldy. Her günüm aýa döndi. Aýym ýyla. Etim eräp, süňklerim gurap, gutaryp barýan. Bar umydymam siziň ataňzyň melhemidi. Şol umyt iki ýüz ýetmiş bäş gün süýredip, ahyry şu ýerik ýetirdi. Onda-da derdime derman tapyp bilmedim. (**Bozulyp Gülbahardan ýüzüni sowýar**).

Gülbahar. Mert ýigide hapa bolmak ýaraşmaz.

Mämmet. Bu elheder kesel mertlik goýmady.

Gülbahar. Taňrynyň bendesi, umydygär boluň. Umytly göwün-ganatly guş diýipdirler.

Mämmet. Wah, şol umyt dälmi, şu ýerlere getiren. Ine, indem şol umydyň inçe kirişleri gyrylyp barýar.

Kemal baba (çykýar). Mämmet jan, ençeme derdiň dermanyny tapan Lukman hekim, öz perzendiniň derdine derman tapyp bilmänmiş. Ýogsam bolmasa, Lukman otluk meýdana çykanda, ýeliň ugruna ygşyldaýan münň dürli otlar dil açyp haýsy derde melhem boljakdygyny oňa aýdarmyş.

Mämmet. Lukman hekimiň oglam ysmaz bolupmy?

Kemal baba. O bendäň oglunyň bagry daşa öwrüläýipmiş.

Gülbahar. Oglunyň bagryndan çykan daşdanam öz pyçagyna sap ýasananmyş.

Mämmet. Şeýdip, çüýräniňden-ä daşa öwrülip öleniňem gowy.

Kemal baba. Me, şu suwdanam bir käuse iç. (**Owadan nagyşly küýzeden suwa çalymdaş bir suwuklyk guýup berýär**). Bar, gyzym, gök küýzänem getir. (**Gülbahar jaya girýär**).

Mämmet. Atam, görýän welin, meniň derdime derman tapyljak däl öýdyň. Siziň gapyňyzda eplenip ýatanyma ençe gün boldy. Ondan bäri set müň bende siziň melhemiňizden şypa tapyp gitdi. Men bolsam, gün gelgikçe eräp barýan.

Kemal baba. (Mämmedi güýmeýär.) Biler bolsaň Mämmet jan, Lukman bende bilinden önen guzusyny ajala aldyrandan soň, günleriň birinde äleme keşet etmek niýeti bilen ýola rowana bolupdyr. Birnäçe menzil ýol ýöränden soň, garbanyp demdynç almak üçin bir çeşmäniň ýakasyna düşläpdir. Daş saply pyçagynam gögerip oturan narpyz otunyň üstüne atypdyr. Çay-çörek iýenden soň, ýola düşmekçi bolup, pyçagyna el uzatsa, pyçagyň sapyndan nam-nyşan galmadyr. «Bu ne gudrat» diýip, bagyrdan çykan daş böleginiň torbada ýatanlarynyň birini narpyz otunyň üstüne atypdyr. Gudratly Lukmanyň perzendiniň armanly ölenligine ah çekip, dady-perýat edenmiş.

Mämmet. Atam, taňrym ömrüňizi uzak etsin, belki, meniň derdime bir ot tapylaýady-da.

Kemal baba. «Çykmaryk janda umyt bar» diýipdirler. *(Gülbahar gök syrçaly küýzäni getirýär.)*

Mämmet. Akyllý-paýhasly gyzyňyz bar eken.

Kemal baba. Agtygym. Biçäräniň ejesem, kakasam aýylganç bir kesele uçrap, heläk boldular. Armanlyja gitdiler. Etmedik emim galmady. Bolmajak bolsa bolmaz eken. Gülbaharym gyz bolsa-da, gowy şägirt bolup ýetişjek. Eýýäm bir topar derde derman edip bilýär. Kämahal labyzly aýdymam aýdaýýar.

Gülbahar. Ata jan....

Mämmet. Ata, çynyňyzy aýdyň, men gutularymykam? Ýene-de öňkim ýaly, el-aýagyma kuwwat gelermikä?

Kemal baba. Mämmet jan, oglum, ýene bir synanyp göreýin. Synanjagam däldim welin, gül ýaly ýaş ömrüňe nebsim agyrdy. Ýöne oglum, şu melhem ýa sagaldar ýa-da...

Mämmet. Atam, menrazy. Janym tenimden çyksa-da, sizden müňde birrazy. Şunça günläp, beren duzuňyz üçinem o dünýe, bu dünýerazy. *(Küýzä elini uzadýar.)*

Gülnahar. Ata jan, almany göge at, ýere düşýänçä ýa pelek, diýipdirler. *(Küýzäni Mämmede uzadýar. Mämmet küýzäni başyna çekýär. Küýze Mämmediň elinden gaçýar. Kemal baba bilen Gülbahar ellerini ýüzüne tutup doňup*

galýarlar. Mämmet birden ot alan ýaly syçrap ýerinden galýar.)

Mämmet. Suw beriň, içimi ýakdy. Suw, suw...

Kemal baba. Guzým, tiz bol, ak küýzäni getir. *(Gülbahar derrew ak küýzäni getirýär. Kemal baba Mämmediň agzyna ak küýzäni tutýar.)*

Mämmet. *(Küýzäni başyna çekýär.)* El-aýagym ýanýar. Göreňizokmy ýanýar. Waý, bişdim-le *(ol oturjak bolýar.)*

Kemal baba. Şu mahal oturdygyň işiň gaýdar. *(Ol elindäki hasasy bilen Mämmediň aýagyna urýar, Mämmet gygyryp bökýär. Kemal baba urýar, Mämmet bökýär.)*

Mämmet. Eý wäk, wäk! *(Pauza.)* Atam, maňa bir zad-a boldy. Ine, aýak üstünde-de durun. Ýumrugymam düwüp bilýän. Eý, taňrym! *(Iki baka bökjekleýär.)* Atam, aýdyň, siziň bu ýagşylygyňyz üçin men näme etmeli?

Kemal baba. Meniň melhemimiň muzdy ýere urup, ýerde galan garyp-gasarlaryň «taňry ýalkasyn» diýen sözi.

Mämmet. Müň söz bir iş bitirýän dälidir. Tä ölinçäm hyzmatyňyzy edeýin. *(«Sowulyň, beýik Şa gelyär» diýen batly ses ýaňlanýar.)* Görýän welin, siziň Şaňyzam ynsanperwer adam bolarly. Kemal baba. Ynsanperwer bolsa, halk beýle jebir-sütem çekmezdi.

Ýasawulbaşy (girýär.) Eý, Kemal baba, beýik Şanyň, hut, özi seniň bilen gürleşmek isleýär.

Kemal baba. Beýik Şanyň başy aman bolsun, döwleti zyýat. Egerki, yjaza eden bolsa, bu sadyk gullarynyň özem baryp, täji-tahty tagzým edip gaýdardy. *(Şa, wezir ýene-de iki-üç adam girýär. Kemal baba, Mämmet baş egip, tagzým edýärler.)*

Şa. Müň derdiň derdine melhem edýän goja senmi?

Kemal baba. Şahým, müň derdiň dermanyny Lukman hekimem tapyp bilmändir. Biz dagy näme. Dürli-dümen otlary gaýnadan bolýas. Kim bende şypa tapýa. Kimsi bolsa. *(Wezir bilen Ýasawulbaşy eli küýzeli Gülbahary gözleri bilen iýüýjek bolýarlar.)*

Şa. Bu gözel gyz öz perzendiňmi?

Wezir (çete). Aýperi!.. Aýperi!... Seni dogran enäniň gurbany bolaýyn.

Kemal baba. Bu ýeke perzendimden galan agtygym.

Şa. (köp manyly içini çekýär.) Hm... Sen, goja meniň keselime melhem edip bilermiň?

Kemal baba. Egerki, elimizden gelse, beýik Şanyň gapy-syndaky güjüginin derdine derman tapsagam, dünýäde iň bagtly adam bolardy.

Şa. Hm... Meniň on iki süňňümem sagat. Biler bolsaň, men indi şol daýhanlaryň topalaňyndan bäri gözümi ýumup, irkildigim elhenç düýş görüp, hopugyp turýan.

Kemal baba. Eý, beýik Şa, hemme adam gündiz huşundakyny gije düýşünde göräýgiç bolýandy.

Şa. Meniň gören düýşümiň käbiri çynam bolup çykaýýa.

Wezir. Arada beýik mertebeli Şahymyz düýşünde, ogly iň eý görýän guş ýaly ýyndam atyna münüp, başga welaýata gaçyp barýarka, keman bilen atypdyr welin...

Şa. Galat aýdýaň! Ýeke perzendimi keman bilen atan sen.

Kemal baba. Be, öz gara günümüz bilen başagaý bolup eşitmändirisem-dä.

Wezir. Wah, bu zatlaryň, hudaýa şükür, barysy düýş-le.

Şa. Hawa, hemmesem meniň düýşüme girýär. Laçyn ýaly gyr atda uçup barýan oglumy Wezir atyp goýberdi welin, at tüwdürilip gitdi-de, ýere giren ýaly gürüm-jürüm bolaýdy. Oglumam kürrelejek bolup duran eşegiň üstüne düşdi.

Kemal baba. Be, walla, eşitmändiris-aýt.

Şa. Eşitmedik bolsa, on gamçy uruň. (*Ýasawulbaşy Kemal babany saýgylap başlaýar.*)

Gülbahar. Atamda näme günä bar?

Wezir (saryja murtuny towlap, çete.) Günämi?! Belki, günä sendedir? (*Gülbaharyň saçyndan tutýar, Gülbahar gaçýar.*) Keýijegim, adalatly Şa gören düýşüni aýdýar. Siziň nadan ataňyz bolsa, ony ýaňsylan bolýar.

Şa. Düýş bolsa-da, çyn bolup çykdy-la. Guş ýaly gyr atym gara ýer hopan ýaly ýitirim boldy. Gözümiň göreji, nurydiýdäm, balam palawa derek ýoronja iýýär. Kämahal aglap, edil kürre ýaly hynçgyryp aňňyrýaram.

Kemal baba. Şahym, ogluňyza jady-dagy edilen bolaý-masyn.

Wezir. Şazada jady etmäge haýsy jadygöýüň eli barar öýdýäň.

Şa. Eý, goja, jady-beýleki diýip durma-da, meniň derdime derman tap.

Kemal baba. Siziň nähili derdiňiz bar?

Şa. Men siziň bilen pereň dilinde gürleşemok ahyry. Öz dilimizde aýdýan. Gijelerine elhenç-elhenç düýş görüp teý rahat ýatyp bilemok.

Kemal baba. Eý, beýik mertebeli Şa, düýş ýorulýandyr. Oňa hiç hili melhem edip bolmaz.

Wezir. Bizem şeý diýýäs. Baýak Şahymyzyň düýşünde otuz iki dişem dökülýämiş. Bizem ýordurdyk. Bir nadan münetjim: «Şanyň ähli kowum-garyndaşlary gutarar, baýguş ýaly ýeke özi galar» diýen boldy.

Ýasawulbaşy. Ol okumyşyň ilki dilini sogurdyk, soňam kellesini kesdik.

Şa. Meniň derdimi gozgamaň.

Wezir. Bir yurt söküp ýören derwüşem: «Kowum-garyndaşlaryňdan hemmesinden uzak ýaşarsyň» diýdi.

Ýasawulbaşy. Oňa-da bir okara tylla berdik. *(Çete.)* Okara tyllanyň ondan birinem alan dälidir. Dogry-da walla, gedaýlara bir okara tylla berip bormy diýsene. Bazara aýlaň-çaýlaň etseň, jübime zat düşmezmikä. *(Çykýar.)*

Şa. Garamaýak halkyň içinde-de, iki-ýeke dana adamlar tapylaýýar. Şonuň üçinem beýik mertebämi kiçeldip, seniň ýanyňa geldim.

Kemal baba. Sadyk guluňzyň başy size gurban bolsun.

Şa. Seniň boş kadiň maňa gerek däl. Meniň derdime derman gerek.

Kemal baba. Beýik mertebeli Şa, düýş görmejek bolsaňyz, köp işläp, az ýatyň.

Şa. Maňa akyl bererçe, sen kim bolupsyň. Wezir! *(Wezir oňa gamçy çalýar.)* Hä, nätdi? Doýan bolsaň, düýşümiň ýorgudyny aýdyp ber. Wezir, meniň gören düýşümi aýan et. *(Özi iki eli bilen gulagyny tutýar.)*

Wezir. Biler bolsaň, goja, adalatly Şahymyz düýşünde ak aždarha görüpdür. Aždarha köşge girende, Şanyň depesinde pellop duran bilbilgöýä guşy, bir ýer urup, ýerde galan garamaýagyň başyna gonupdyr. Ýañky aždarhada, gelip adalatly Şahymyzyň kellesini çeynäpdür. Şahym, aýtdym.

Şa. Hany, tebip bolsaň, şo düýşi ýor. (*Ýasawulbaşy gelip, Wezire çawuş çakýar.*)

Wezir. Tizden-tiz getir.

Şa. Name boldy?

Ýasawulbaşy. Şahym, günämizi ötüň!..

Şa. Ýeri, aýdyber.

Ýasawulbaşy. Şu nadan şanyň ölerine diýip, ýüz sany goýny nesýe satdy. (*Bir çarwany itip goýberýär.*)

Şa. Näme, näme?! Meniň ölerime nesýe goýun satýarlarmy? Haýal etmän, kellesini kesiş. (*Ýasawulbaşy goýun satany gamçyлаýar.*)

Goýun satýan. Adalatly Şa, meniňem sözümi diňle.

Şa. Şanyň ölümünü diläniň gepi bolmaz. Kesiş kellesini! Bolmasa-da siziň kelläňizi keserin! (*We alyp çykýar. Az salymdan soň, goýun satanyň çirkin sesi eşidilýär.*) Şükür hudaýa, ýene-de bir duşmandan dyndym.

Kemal baba. Beýik Şa, biler bolsaňyz o bende size ýagşylyk isläpdir.

Wezir. O nähili ýagşylyk isläpmiş?

Kemal baba. Bir adam siziň ölümünüzü diläpdir, goýun alan ýüz adam bolsa, siziň saglygyňyzy dilär.

Şa. O näme üçin?

Kemal baba. Üçini, Şa öldügi ol bendeler alan goýunlarynyň puluny tölemeli bolýarlar. Şonuň üçinem Şanyň uzak ýaşamagyňy dilärler.

Ýasawulbaşy. Galat aýdýaň.

Şa. Ýasawulbaşy, sen galat aýdýaň!

Ýasawulbaşy. Dogrudyr, Şahym, dogrudyr.

Şa. Bu goja rast aýdýar. Ýaňky bendäniň kellesini nähak kesipdiris. Sen goja görýän welin, dana adam. Hany, meniň düýşümiň ýorgudyny aýt.

Kemal baba. Men başarman.

Şa. Başarmasaňam, gaýrat et, ýalbarýan. Näme diýseň bereýin, ýöňe meni rahat ýatyp-turar ýaly et.

Kemal baba. Beýik Şa, siz elhenç düýş görüpsiňiz.

Şa. Şonuň üçinem seniň ýanyňa geldim. Çynyňy aýtmasaňam, sylaman, eşitmedim diýme.

Kemal baba. Aždarha...

Şa. Aždarha kim? Wezirimi, welimi ýa-da halkmy?

Kemal baba. Bu düýşi başga-da gören bardyr. Welaýatyň şu bolşy boljak bolsa, iru-giç bilbilgöýä guşunyň başga biriniň başyna gonaýmagy ähtimaldyr.

Şa. Goja, küpür gepläp, gaharymy getirme.

Kemal baba. Aždarhalaryň birä-halkyň gahar-gazaby, beýlekisem siziň wezir-wekiliňiz...

Wezir. Garry kopek galat aýdýar. Tersine ýorýar.

Ýasawulbaşy. Şahym, haýal etmän, kellesini togalaýynmy?

Kemal baba. Men çynymy aýtdym.

Şa. Süýjüje ýalan sözläýeniňde, näme, takga janyň çykar öýtdüňmi?

Kemal baba. Biz tebipleriň çyn söz edähedidir: Ölüm garaşýanyny bilsegem, ýalan sözlemäge dilimiz barmaz.

Şa. Diliň barmasa, ony asla gürelemez ýaly ederis. Hany aýt, bu belanyň öňüni alyp bolarmy?

Kemal baba. Onuň dermany mende ýok. Öz welaýatyňdan sora, belki, olar bir zat aýdalar.

Şa. Indi men Şa bolup, gedalara maslahat salarynmy?

Kemal baba. Bu gün Şa sen, belki, erte geda bolar sen.

Wezir. Kesiň kellesini.

Gülbahar. Ata jan! Atamda günä ýok. Goýberiş, goýberiş!

Wezir. Bujagaz kepderinem el-aýagyny daňyp, köşge äkidiň, gerek ýeri bolar.

Mämmet. Eý, beýik Şa, rehim ediň. Düýşüňizi ýoran adamyny heläklemäňiz näme?

Şa. Ýorjak bolsa, oňluja ýorsun. *(Bir tylla taşlap.)* Ýit, owarra bol. *(Mämmedi urup usurgadýarlar. Ýasawulbaşy Gülbahara ýapyşýar.)*

Kemal baba. Balam, sen bir bu jellatlaryň eline düşme. Gyrmzy küýzedäki suwy iç.

Şa. Gojanyň dilini sogruň. *(Goja topulýar. Goja gygyrýar. Içerden Gülbahar çykýar. Onuň iki goly, kuwwatly ganata öwrülipdir. Ol kepderi şekilinde, eşigem ap-ak. Mämmet aňk bolup galýar.)*

Gülbahar. Ata jan! *(Kemal baba gürläp bilenok. Ol eli bilen gök asmany görkezýär.)* Ata jan! *(Gözden gaýyp bolýar.)*

Şa. Gojany zyndana taşlaň. Her zat ediň welin, meniň düýşüm ýaly düýş göreni tapyň. Tapmasaňyz baryňy gyraryn.

Ýasawulbaşy. Lepbeý, Şahym.

Şa. Şu günden şeýläk, meniň welaýatymda ýaşayan adamlara düýş görmek gadagan. Hiç kim gije ýatmasyn. Kim meniň düýşümi gören bolsa, haýal etmän, meniň huzuryma getirin.

Wezir. Lepbeý, Şahym. (*Şa, onuň nökerleri çykýarlar.*)

Ýasawulbaşy. Halaýyk eşidiň kimde-kim Şanyň düýşüni gören bolsa, ony getirip, hak eýesine gowşurmaly, oňa sylag beriljek.

Welaýatda adatdan daşary ýagdaý yglan edilýär. Hiç bir adam düýş görmeli däl. Gijäni çirim etmän geçirmeli. Bu beýik Şanyň permanydyr, eşidiň....Eşidiň.

Ikinji görnüş

Garaňkylyk. Adamlaryň birnäçesiniň elinde panus, çyra birnäçesiniň elinde-de şem bar. Bu ýer bazar.

Mämmet. Beterinden beteri bar eken-ow. Ähli adamlara ýagşylyk edip ýören bir dana adamyň bolgusyz zat üçin dilini sogrup zyndana atdylar. Ine, indi on günüň içidir uly welaýatyň halkyna gije-de, gündiz-de ýatuw ýokdur.

1-nji söwdagär. Gürji, Horasan, Yspyhan, Samarkant nary diýseň bar. Stambul injirine geliň. Müsür hurmasyna geliň.

Ybraýym. Agam, näme üçin öz welaýatymyzyň miwesini sataňzok? Ýa öz ir-iýmişimiziň tagamy şularça ýokmy? (*Bir injiri agzyna, iki sanysynam jübüsine atýar.*)

1-nji söwdagär. Onçasyny Şadan sora.

Ybraýym. Ondan kiçiräginden sorasaň bolmazmy? (*Ýene-de bir injiri agzyna atýar. Bir naram jübüsine atýar.*)

1-nji söwdagär. Kimden sorasaň, şondan sora. Bar, işiň bilen bol. Elleme, bolmasa ýasawula tabşyrarın.

Ybraýym. Lakgyldap durmasaň, birmahal giderdim. Sen dogryňy aýt. Oýalygyňda-da, düýş görýänmi? Belki, Şanyň gören düýşüni sen görensiň.

1-nji söwdagär. Ýit, owarra bol. (*Ybraýym ugraýar.*) Eý, Ybraýym, ayak çek.

Ybraýym. Jübüsünde kör köpügi bolmadyk müşderini saklanyň bilen söwdaň oňasy ýok.

1-nji söwdagär. Siziň ýaly ykmandalar gowy bilýändir. Beýik Şanyň gören düýşüne meňzeş düýş gören tapylsa, bir hum tylla beriljegi çynmyka?

Ybraýym. Humuň dagy näme, ilk-ä hazynasynyň ýarsyny berjekmiş, soňam (*Bokurdagyny syhap görkezýär.*) kyh etjekmiş...

1-nji söwdagär. Senden ýagşy söz eşitmejegimi öňem bilýädim-le. Bar, bar, öz işiň bilen bol. (*Sebedini göterip, hüňňürdäp çykýar. 2-nji söwdagär girýär.*)

2-nji söwdagär. Pereň, hindi, rum başmagy bar.

Ybraýym. Pereňistandan haçan geldiň?

2-nji söwdagär. Ol ýurduň haýsy ugurdadygynam bilemok.

Ybraýym. Onda pereň, hindi, rum başmagyny nireden aldyň?

2-nji söwdagär. Şanyň dükançylary şeý diýýärler. Tanyşlar kân-dä. Onsoňam näme, han ogul, jübiň agyrrak bolsa...

Ybraýym. Hiç kim, zat diýenokmy?

2-nji söwdagär. Han ogul, jan ogul. Şu gidisine gitjek bolsa, basym taňsyň bolmasa, ýa-da gözüňi gamaşdyryp duran altyn puluň bolmasa, seni hajathana-da goýbermezler.

Ybraýym. Bolany şo. Kesbiňden bereket tapmasyň-da, hernä.

2-nji söwdagär. Eý, lakgy, diliňi ýyg, bolmasa şu başam barmak bilen otuz ikiňi kül ederin. (*Pallaýar.*)

Ybraýym. Dur, dur. Ana, irkildiň. Belki, düýşem görüp yetişensiň. Eý, ýasawul.

2-nji söwdagär. Taňry bendesi, göz monjugy ýaly çagajyklaryma rehimiň gelsin.

Ybraýym. Bar, dagy-duwara irkiläýmegin.

2-nji söwdagär. Bor, inim. Şu hökümi çykaranyň özüne irkilme keseli degsin-dä her-nä. (*Tiz çykýar.*)

Dellal. (girýär). Satýan, göwnüňiziň islän zadyny satýan. Gowy haryt bolsa, satyn alýan.

Ybraýym. Eý, köse, egniňde horjunyň, goltugyňda harydyň bolmasa, näme satýaň?

Dellal. Düýş alyp, düýş satýan.

Ybraýym. Yeri, onsoň, jübüňe bir zat düşýärmimi?

Dellal. Düşmese, beýdip hars urup ýörjekmi?

Ybraýym. Hany, harydyňy görkez.

Dellal. Heý, samsyk düýşem bir görkezip bolarmy? Ony görmeli.

Ybraýym. Ýatmak gadagan bolansoň, nädip düýş görjek? Hä? Ýa sen höküme gulak asman ýatýaňmy?

Dellal (*Ybraýymy itip goýberýär.*) Bar, bar, öz işiň bilen bol. Men saňa päsgel beremok. Senem maňa ganalga berme. (*Geçip barýanlara ýuwaşlyk bilen.*) Symrug guş bilen ganat ýaýyp arşa çykaryn diýseňiz äpet balygyň gersine münüp, ýedi deňiz, ýetmiş derýa ýüzerin diýseniz, bal kölüne bataryn diýseňiz, düýş alyň, düýş alyň.

Hajy aga (*gelyär.*) Sen köse kezzaplyk edip, ýene-de sada adamlary aldaýaňmy? Halkyň öňki çekýän jebrini az gördüňmi?

Dellal. Ýuwaş. Müşderiler eşidäýmesin.

Hajy aga. Şanyň ýasawullaryna tutup beräýsem nädersiň?

Dellal. Şanyň nökerleri maňa zat diýip bilmezler.

Hajy aga. Nökerler zat diýmese, men saňa diýerin. (*Topulýar.*)

Dellal. Bolşuň nähili-aýt, aýak üstünde düýş gören ýalyla.

Hajy aga. Düýş bilen bir zat bolýan bolsa, işimiz düýş görüp ýörmek-dä.

Dellal. Diýmek, gijelerine arkaýynja ýatýaň-da?

Hajy aga. Beýdip meni çoçgara çolaşdyryp bilesiň ýok. Gijesine ýatmaly däl diýen höküm bir topar pukara üçin kemem bolmady. Öňi-soňy o bendeleriň ýatara-turara ýerem ýok.

Dellal. Seň Şanyň görýän düýşlerindenem görýäniň barmy.

Hajy aga. Ýeke Şanyň däl, wezir-wekiliň görýän düýşleriniem görýän.

Dellal. Onuň ýaly bolsa, hany birini sat-da.

Hajy aga. Nähilisi gerek?

Dellal. Gowusy gerek.

Hajy aga. Şanyňky ýalysy gerekmi ýa-da wezir-wekiliňki bilenem oňjakmy?

Dellal. Wezir-wekiliňkini başyma ýapaýynmy. Şanyňky gerek.

Hajy aga. Biler bolsaň, bu düýş entek gije ýatmaly däl diýen höküm çykmazdan bir gün öň görülen düýş bolmaly. (*Mämmet geçip barýarka, diň salýar.*) Şanyň depesine gonjak bolup duran bilbilgöýä gelip, meniň başyma gonýar.

Dellal. Çynyňmy? Heýjan-elek, düýş dagam däl eken. Getir alýan.

Mämmet. Beýle düýş bolsa, bizem alsak boljak-la.

Dellal. Näçe berersiň?

Mämmet. On tümen.

Dellal. Az.

Mämmet. Artyk bir şaýam berjek däl. (*Ugrayar.*)

Dellal (saklap). Ýeri sen bolansoň beräýeli. Hany getir, tümeniňi ber-de, düýşüňi al.

Hajy aga. Ýak senem, bir kösä dagy özüňi aldatdyryp dursuň.

Mämmet. Ýaşuly şu Şa hezretlerine degişli keselem bolsa, satyn alyp ýygnaýagym çynym. (*Çete.*) Belki, şu düýş Kemal babanyň ýatan zyndanyna açar bolar. (*Ugrayar.*)

Hajy aga. Köse, oňarmadyň.

Dellal. Gaty oňarandyryn. (*Çete.*) On tümen kisä giren bolsa, indi bu ütülmişem Şanyň düýşüni görükdir diýip, wezire sataýsagam boljak.

Kör gedaý (girýär). Kimde-kim maňa rehim edip, kömek etse, meniň günüm onuň başyna düşsün.

Dellal. Sakgaldaş, öz ugrumyza gidäýeli-le. Bu mahal töweregiňe adam üýşürmek gaty howply. (*Hajy aga bilen Dellal çykyp gidýär. Mämmet girýär.*)

Kör gedaý. Garyp köre rehim ediň. Kim rehim edip, kömek etse, meniň günüm onuň başyna düşsün.

Mämmet (Kör gedaýy geň galmak bilen synlap, esli wagt durýar.) Eý, mysapyr bende, edýäniň gedaýçylyk, näme üçin özüňe kömek edýän bendelere gargyş edýäň.

Kör gedaý. Herki zadyň öz syry bardyr.

Mämmet. Bu ýurtda ähli zadyň syry bar öýdýän. Belki, meniň kömegim ýeter...

Kör gedaý. Ýok, taňrynyň bendesi, maňa indi hiç kimiň kömegi ýetmez.

Mämmet. Bir bendä ýagşylyk edip bilsem...

Kör gedaý. Şol sözi ýatlatma. Şol ýagşylyk dälmi, meni şu güne salan.

Mämmet. Bir ýerde agzyň bişipdir öýdýän?

Kör gedaý. Agyz däl, taňrynyň bendesi, göreç bişdi, bagyr bişdi.

Mämmet. Munça bolanyna görä, aýdyň ne külpetler başyňyza düşdi?

Kör gedaý. Sen bir mysapyr ýigit bolarly. Adam ogluna içimi dökemokdym. Men bir öz günümü özüm tigirläp ýören käriz usassydym. Günleriň birinde käriz gazyp durkam, gapdalymdan bir kerwen geçdi... Görsem, kerweniň yzyna ýarym-ýalaňaç birini tirkäp barýarlar. Ol bende-de uly ili bilen zörledip gelyär. «Munyňyz näme?» diýip sorasam, «Haram iş etdi, ogurlyk üstünde tutuldy. Indi şeýdip, görene göz edip barşymyz» diýdiler. Menem dözmezçilik edip, barymy berip, ony boşatdym. Dört-baş gün öýümde sakladym. Bir gün görsem, ol içerimi göterip, zut gaçypdyr. Zyzndan ýetip: «Eý, taňryň bendesi, bu nätdigiň boldy, men seni masgaraçylykdan gutardym, sen bolsa ýagşylyga ýamanlyk edip meniň öýümi arkaňa göterip, gaçyp barýarsyň» diýdim.

Mämmet. Ýeri, onsoň, ol näme diýdi?

Kör gedaý. «Ýaşuly, sen gören ýerde meni masgara edip ýörmez ýaly, ine şeýdeýin» diýdi-de, daş bilen ýazzy maňlaýyma berip, görşüň ýaly, iki gözümi çykardy oturyberdi.

Mämmet. Haý, ýagşylygy bilmez deýýus diýsänim.

Kör gedaý. Ol asyl ogram däl eken. Şu ýurduň Ýasawulbaşylarynyň biri eken-dä. Humarda utulyp, ogurlyga ýüz uran eken. Ine, kim kömek etse, meniň günüm başyna düşsün, diýýänimiň sebäbi şu, ýigit. *(Pauza.)* Ozalynda garamaňlaý dogsaň, edeniň tersine boljak eken. Bir gudratly tebip bar diýseler, ýykylyp-sürşüp, şu ýere özümi atdym. Meniň gelen günümem zalym Şa o bendäniň kellesini kesdiripdir.

Mämmet. Kellesini kesmediler, dilini sogrup, özünem zyndana atdylar.

Kör gedaý. Ýa senem meniň ýaly dertli bendemi?

Mämmet. El-aýagym şel açyp, ýedi ýyldan bäri bagrymy ýere berip ýatyrdym. Ol ynsanperwer bendäniň gapysynda kyrk gün ýatdym. Ahyram şypa tapdym. Sagaldym. Agam, meniň aýny diýen wagtym. Nädip Kemal baba kömek edip bilerkäm?

Kör gedaý. Kemal baba diri diýseňe.

Mämmet. Belki, bir ýol salgy berip bilersiňiz. Iň bolmanda zyndana beri düşsedim. *(Bazaryň gowry artýar. «Wezir bilen ýasawulbaşy gelyär, ahmal bolmaň» diýen sesler eşidilýär.)*

Kör gedaý. Oglum, bir çeträge çekileli. Olar gelyän bolsa, oňlulyga garaşma.

Wezir. Ýasawulbaşy, köse Dellaly tap.

Ýasawulbaşy. Eý, köse, nirä ýitirim bolduň?

Dellal (*ýaranjaňlyk bilen.*) Beýik mertebeli Wezir bilen, onuň Ýasawulbaşysynyň başlary aman bolsun.

Wezir. Şübheli adam barmy?

Dellal. Bir garry saraýman bar. Şanyň gören düýşü ýaly düýş gördüm, satjak diýdi. Ýöne meni aldaýamykan öýtdüm.

Wezir. Ýasawulbaşy, alyp gel ol garryny. (*Ýasawulbaşy Hajy agany süýräp getirýär.*)

Hajy aga. Günäm näme, eý, merhemetli Wezir.

Wezir. Agşam düýş gördüňmi?

Hajy aga. Agşamyna ýatýan dälidiris.

Dellal. Patyşanyň bilbilgöýä guşy meniň depäme gondy diýmediňmi?

Hajy aga. Äh, ol diýsene. Ol bir eýýämiň düýşi ahyryn. Hormatly Wezir, günämi ötüň. Şeýle düýşi gördüm. Ýöne ony satdym-da.

Wezir. Kime satdyň? Tiz aýt! Bolmasa, deriňe saman dykaryn!

Hajy aga. Be, walla, janym, teý, ýadyma düşenok-da. Köse saňa satdym öýdýän.

Wezir. Köse?!

Köse. Hudaýdan ant içýän, galat aýdýar.

Wezir. Garryny gaýdyp oýun etmez ýaly ediň. Şanyň düýşüni satarça, sen kim bolupsyň?

Hajy aga. Eger walla o düýşüň patyşanyňkydygyny bilen bolsam, bu köse Dellala özümi aldatmazdym.

Wezir. Kösänem ýenjiň.

Dellal. Rehim ediň, merhemetli Wezir. Beýik Şanyň düýşüni alan bolsam, hut duran ýerimde daşa öwrüleyin.

Ýasawulbaşy. Onda ony kim aldy?

Dellal. Bir ýaş ýigit alyp gaçdy.

Wezir. Ýasawulbaşy tap ol ýigidi.

Ýasawulbaşy. Lepbeý. (*Ylgap gidýär.*)

Wezir. Köse eger-de bir al salýan bolaýsaň, soň eşitmedim diýmegin, hut, diriligiňe hamyňy soýduraryn!

Ýasawulbaşy (*Mämmedi alyp gelyär*). Şu ýigitmi?

Dellal. Edil özi.

Wezir. Sen şu Kösedden düýş aldyňmy?

Mämmet. Aldym.

Wezir. Hany, şol düýşi bize ber.

Mämmet. Wi, ony nädip bereýin?

Ýasawulbaşy. Nädip bermelidigini görkezerin. (*Gamçy salýar*).

Mämmet. Geregiňiz düýş bolsa, sizem şu Kösedden alyberiň.

Wezir. Bize, seniň alan düýşüň gerek.

Mämmet (*bir erbetligiň bardygyny syzyp*). Mende düýş ýok, ony şu Kösä satdym.

Wezir. O nähili ýok? Köse?

Dellal. Duzjan çapsyn, ýalan. Men alamok. Hudaý kessin, ýalan.

Mämmet. Ýalan bolaýsyny.

Dellal. Gaýta meniň iki teňňämem artykmaç aldyň.

Wezir. Dellal, göniňden gel. Ýigit, at oýnadýan bolaýma?

Mämmet. Men düýşi başyňa ýapaýynmy.

Wezir. Ýasawulbaşy, ikisinem eltip, gurruk guýa at.

Dellal. Mende düýş ýok. Ol sizi aldaýar.

Mämmet. Ynanmasaňyz barlap göräýiň.

Wezir. Ýasawulbaşy haýsyndadyr öýdýäň?

Ýasawulbaşy (*keçe-keçe oýnalýandaky ýaly, olaryň emenjek çukurlaryna seredýär*). Bolsa şu Kösede bolmaly (*Wezir ikisi çyny bilen seredýär*). Üww...

Öweleme-döweleme,
Sary goýun sany bilen,
Gara goýun gany bilen,
Atam ogly kanda gitdi?
Duza gitdi.
Haçan geljek?
Ýaz geljek.
Pyrlan paç
Kibtiň gys.
Ýola düş-de ýorgala.
Esen-esen
Tasma kesen

Jüýje burun
Jürt kesen.
Köse, sen eşekçi

Dellal (*ayagyna ýykylyp*). Merhemetli Wezir, men...

Wezir. Sen ýalançy, kezzap! Ýasawulbaşy, Kösäň temmisini ber. (*Ýasawulbaşy Kösäň gyk-bagyna bakman, süýräp äkidýär*).

Dellal. Öz kärimden bela galdym. Wezir, beýtme, gerek ýerim bolar.

Wezir. Seniň indi geregiň ýok. (*Kösäň gykylygy kem-kemden ýatýar*.)

Ýasawulbaşy (*gelip*). Kösäň sesi çykmaz ýaly boldy. Indiki maslahat?

Wezir. Bir bahana bilen Köseden dynanymyz kemem bolmady. Patyşanyň ýanyna boş barmaz ýaly, şularyň birini äkideli.

Ýasawulbaşy. Haýsyny?

Wezir. Düş gören şu garry, şony äkideli.

Hajy aga. Başyňyza-gözüňize döneyin, maňa degmäň.

Wezir. Degirmejek bolsaň, düş görmeseň bolmaýarmy?

Hajy aga. Öz ygtyýarymda bolmasa nädeýin...

Wezir. Nätjegiňi patyşanyň huzurynda eşidersiň.

Mämmet. Ol ýaşuluda ýazyk ýok. Ol düşüni satdy, wessalam.

Ybraýym (*ylgap gelyär*). Eý, beýik mertebeli köşk adamlary, bu gojany nätjek bolýaňyz?

Ýasawulbaşy. Şanyň gören düşüni görüpdür, şonuň üçinem dünýä bazaryna ibermekçi.

Ybraýym. Heý-jan elek, jan elek, hezillig-ä boljag-ow.

Wezir (*Ybraýymyň ýakasyndan tutup*). Sen näme bir bendäniň ölümüne heşelle kakýaň?

Ybraýym. Beýik mertebeli adam, men seniň kimdigiňem bilemok welin, üç teňne berseň, bir syry aýan edeýin.

Wezir. Me, tizräk.

Ybraýym. Bu goja adam däl.

Wezir. Ä-ä!

Ybraýym. Jadylanan ýylan. (*Wezir Hajy aga gorkuly seredyär*.) Hawa, hawa, hut, bir derwüş kitapdan okap aýtdy.

Şu adam ölen günü ruhy ýylana öwrülip, özüne sütem eden adamlaryň iki bäbeneginden çakyp öldürmelimiş. Ýöne özem şeýledigini bilenok, bolmasa özüni öldürip, bir eýýäm ýylana öwrülerdi. (*Wezir gorkýar.*)

Wezir. Ýasawulbaşy, garryny boşat. Tizräk boşat.

Hajy aga. Bar, gözüme görünme. Páliň azy, özüňe kast ediji bolaýmagyn. Ýigidiň elini arkasyna daň.

Ýasawulbaşy. Hany, ýigit, öňe düş.

Mämmet. Nirä gitmeli?

Wezir. Şa köşgüne.

Mämmet. Bir düşüş üçin patyşanyň kellesini agyrdyp durmak nämä gerek?

Ýasawulbaşy. Hany ugra. (*Wezir, Ýasawulbaşy Mämmedi alyp gidýärler.*)

Hajy aga. Wah, aslynda garamaňlaý dogulsaň, hiç bolmajak ekeni. Ýeri düş görüpsiň, taň edipsiň, gez-de ýör-dä. Ana, bir bendäniň başyna ýetdiň. Eý, taňrym, özüň kömek et-dä. Ol bendä rehimiň gelsin.

Kör gedaý (gelip.) Taňry bendesine kömek ediň. Kim maňa rehim edip, kömek etse, meniň günüm başyna barsyn.

Hajy aga. Eý, alla, bu nä gün boldy! (*Çyra söňýär.*)

Soraglar we ýumuş:

1. Drama näme üçin «Satylan düşüş» diýip at beripdirler?
2. Eserdäki haýsy gahrymany haladyňyz, näme üçin?
3. Dramada haýsy ideýalar öňe sürülýär?
4. Siz haýsy dramany okadyňyz?
5. Dramany ünsli okap çykyň.

🌿 Türkmen çagalar edebiýatynyň ösüşi 🌿

Geçen asyryň ýigriminji ýyllarynda türkmen çagalar edebiýaty täze ösüş ýoluna düşdi.

Şol döwürde G. Burunowyň, B. Kerbabaýewiň çagalar üçin birlän-ikilän goşgusy metbugatda görünüp başlady. Kem-kemden ýazyjylar çaga dünýäsini göwrümliräk eserlerde beýan etmäge hem synanyşyp ugradylar.

Otuzynjy ýyllaryň ahylarynda N. Saryhanowyň «Gyzgyn günler» powesti, kyrkynjy ýyllarda B. Kerbabaýewiň «Çekişmän – bekişmez», A. Gowşudowyň «Gajar aga», B. Seýtakowyň «Ogul sowgady» kitaplary çagalaryň, ýetgenjekleriň içki dünýäsini beýan etmekde ilkinji ädimler boldy.

Ikinji jahan urşy ýyllarynda çagalar üçin eserler döreden B. Kerbabaýew, H. Ysmaýyłow, Ý. Nasyrly, R. Seýidow uruşdan soňky döwürde hem bu ugurda zýygiderli işlediler. Soňra olaryň hataryna A. Gowşudow, B. Seýtakow, G. Seýitliýew, N. Pomma, B. Pürliýew, A. Atajanow, K. Gurbannepesow, A. Haýydow ýaly çagalar üçin eserler ýazýan ýene-de onlarça ýazyjylar gelip goşuldylar.

Türkmen çagalar edebiýatynyň ýyllaryň dowamynda kem-kemden aýaklanmagy halk döredijiliginden, geçmiş edebiýatymyzdan täsirlenmekden başlandy. Çagalar edebiýatynyň has aňyrdan gelyän anyk ýol-ýörelgesi bolmandygy üçin, ýaş nesle niýetlenen ilkinji şygrylar çeperçilik taýdan hem, çaga dünýäsine golaýlygy babatda-da ýörjen-ýörjendi. Ýazyjy-şahyrlar çagalar edebiýatyna eltjek ýol-ýodanyň gözlegindediler.

Halk döredijiligi taryhyň gadymy jümmüşinden gözbaş alyp gaýdýar. Otuzynjy ýyllaryň ortalarynda, kyrkynjy ýyllaryň başlarynda türkmen ýazyjy-şahyrlary halk döredijiliginiň erteki, matal, ýaňyltmaç... ýaly görnüşlerini goşga geçirmek, olary täzeçe beýan etmek däbine eýerip başladylar. Şeýlelikde, dürli döwürlerde B. Seýtakowyň «Aýazhan» (1940), A. Kekilowyň «Küýze we tilki» (1941), B. Kerbabaýewiň «Kim bilmeşek?» (1941), «Japbaklar» (1948), G. Gurbansähedowyň «Akmak patyşa» (1954), K. Gurbannepesowyň «Ýalta we bagt» (1955),

K. Taňrygulyýewiň «Altyn aşyk» (1956) ýaly ertekiler, N. Pommanyň «Tapmaçalar» (1948) matallar kitaplary peýda boldy. Halk döredijiliginiň täsiri bilen döredilen bu eserler öz döwründe çagalar edebiýatynyň döwrebap ösmegine oňaly täsir etdi. Çagalar hem ýaşlar edebiýatynyň esasy ýol-ýörelgesi ellinji ýyllaryň ortasyndan aýdyňlaşyp başlady. Bu döwürde A. Atajanowyň «Permanyň mamasy» (1956), K. Taňrygulyýewiň «Altyn aşyk» (1956), M. Garryýewiň «Ussahanada» (1959) şygyrlar kitaplary, B. Gurba-nowyň «Çarwa mergeniň gürrüni» (1957), N. Jumaýewiň «Syrly gala» (1958) ýaly gowürümlü kyssa eserleri ýaş okyjylara sowgat boldy.

Ýazyjy-şahyrlar öz eserlerinde çaga dünýäsiniň dürli taraplaryny beýan etmäge çalyşdylar. Olarda Watana, tebigata, enenata, zähmete, dosta söýgi, okuw, edep-ekram, terbiýe, oýunjaklar dünýäsi... ýaly möhüm meseleler orta atyldy. Bu eserlerde çagalaryň durmuşyna, ruhy dünýäsine aralaşmaga ymtylmak, olaryň ýaş aýratynlyklaryny nazarda tutmak has güýçlendi. Çagalar üçin eserlerde baş mesele, ilkinji nobatda, gün-saýyn ösüp-ulalyp barýan çaganyň bilesigelijiligi, onuň üçin her gün täzelik bolup görünýän geň-enaýy wakalar göz önünde tutulmalydyr. Çaganyň ilki ene-ata, oýunjaga, penjiräniň daşyna gelip gonan guşa, uzakdan görýnýän daga... gözi düşýär. Çaganyň ilkinji söýgüsi şolardan başlanýar. Şeýle aýratynlyklar nazara alnyp ýazylan eseriň täsiri uly, ömri uzak bolup, olar ençeme nesilleri terbiýelemäge hyzmat edýär.

Türkmen çagalar edebiýaty barada gürrüň edilende, ilkinji nobatda, Hajy Ysmaýylowyň ady dile gelýär. Munuň sebäbi ýazyjy uruşdan soňky ýyllarda döreden «Öküz gödek», «Iki atanyň bir ogly», «Mugallymyň gyzy» ýaly çeper powestlerinde çagalaryň, ýaşlaryň ýüregine içgin aralaşmagy başardy. Soňra şahyr Kaýum Taňrygulyýew H. Ysmaýylowyň däplerini ynamly dowam etdirdi. Geçen asyryň altmyşynjy, ýetmişinji ýyllarynda türkmen çagalar edebiýaty žanr, many-mazmun, tema taýdan has-da baýlaşdy. Bir tarapdan, ýazyjy-şahyrlaryň dünýä edebiýatynyň nusgawy eserlerini okap, terjime etmekleri, ikinji tarapdan, kämilleşmekleri, döredijilik ýoluny geçmekleri öz miwesini berdi. Netijede, türkmen çagalar edebiýaty umumy edebiýatyň bir şahasy hökmünde giň gerim alyp, ösüşlere eýe boldy.

Şeýlelikde, Ata Köpekmergeniň «Sygyr, goýun, balary, söýýäriň men bulary», Kaýum Taňrygulyýewiň «Poemalar, goşgular, kosmos hem-de başgalar», «Çagalar üçin aýdymlar» (Sazy Weli Ahmedowyňky), Mämmet Seýidowyň «Arzygülüň hiňňildigi», Ýagmyr Pirgulyýewiň «Durnaly ada», Aky Baýmyradowyň «Altyn hazyna», Anna Paýtykowanyň «Uruş döwrüniň oglany», Agageldi Allanazarowyň «At gaýraty» ýaly şygyrlar kitaplarynda, Allaberdi Haýydowyň «Günüň ýaşýan ýerinde», Nury Baýramowyň «Döwli guýy», Nazar Geldiýewiň «Keçjal gyzjagaz», Öwliýäguly Möwlamowyň «Şahyryň ýaşlygy», Goşjan Seýitmäadowyň «Bedreli gyzjagaz», Rejepmyrat Durdyýewiň «Oragatdy» ýaly ownukly-irili kyssa eserlerinde çagalar dünýäsi täzeçe öwüşgin bilen beýan edildi. Bu eserlerde çagalar edebiýatynyň ýaş aýratynlygy nazara alnyp başlady. Mekdebe çenli, kiçi ýaşly hem orta ýaşly çaga durmuşyny beýan edýan ýörite eserler peýda boldy. Çagalar edebiýatynyň aýratynlygynyň göz önünde tutulmagy, ýaş nesle niýetlenip ýazylan her bir eseriň çaganyň duýgy-düşünjesine kybapdaş gelmegi bu ugurdaky uly üstünlikdir.

B. Kerbabaýewiň «Garly Çakanyň ogly» powestinde meşhur türkmen kinorežissýory Alty Garlyýewiň çagalyk hem ýetginjeklik ýyllary barada gürrüň berilse, B. Gurbanowyň «Çarwa mergeniň gürrüňi» powestinde, Ý. Pirgulyýewiň «Durnaly ada» poemasynda tebigat temasyna ýüzlenilýär. N. Jumaýewiň «Syrly gala» powesti başdan geçirmeler häsiýetli eserdir. N. Baýramowyň «Döwli guýy», A. Paýtykowanyň «Uruş döwrüniň oglany» eserlerinde uruş döwründen söz açylýar.

Gurban Çöliýew, Azat Rahmanow ýaly şahyrlar tutuş döredijilik işini çagalar üçin eserleri ýazmaga bagyşladylar. Gurban Çöliýewiň «Harplaryň maslahaty» atly ilkinji kitaby 1966-njy ýylda neşir edildi. Soňra dürli ýyllarda şahyr «Kitaply gyz», «Jennet», «Oba säheri», «Jeren we Bahar», «Garagumly oglan», «Aý çagalary», «Sag bol, Güneş», «Gün gülüp bakýar», «Boý-çy», «Uzakdaky ýyldyzlar», «Gazlar uçdular», «Gök nagyşlar», «Çöldäki bahar», «Altynyň suwy», «Bagt näme?» we beýleki birnäçe kitaplaryny ýaş okyjylara hödürledi.

G. Çöliýewiň çagalar üçin niýetläp ýazan eserleri rus, moldawan we beýleki dillerde kitap edilip çykaryldy. A. Rahmanow 1971-nji ýylda «Kemal we Güljan» atly ilkinji kitaby

bilen çagalary begendirdi. Dürli ýyllarda onuň «Akpamygyň kökesi», «Şadyýan sözlem», «Mekir tozga», «Doktor Gün», «Saýawanly bag», «Ýetginjeklik haçan başlanýar?», «Atamyň medaly», «Oglanjyk we ýagşylyk» ýaly goşgular we poemalar neşir edildi.

A. Rahmanowyň goşgularynda çagalaryň täsin dünýä-si, çaga häsiýetleri inçelik bilen açylýar. Şonuň üçin hem ol eserler ýaş okyjylary özüne çekýär. Muňa göz ýetirmek üçin şahyryň «Men we jigim» goşgusyny okap görmek hem ýeterlik:

– Sesiňi goýaý!	– Sesiňi goýma!
– Goýjak däl!	– Goýjak!
– Köýnegňi geýäý!	– Köýnegňi geýme!
– Geýjek däl!	– Geýjek!
– Baga ýör sen!	– Baga-da barma!
– Ýörjek däl!	– Barjak!
– Eliň ber sen!	– Eliňem berme!
– Berjek däl!	– Berjek!

Gör, tersine
Aýtdym weli,
Düzeläýdi,
Geň görmeli!

Şahyryň çagalar üçin ýazan şu zeyilli çeper goşgulary rus, ukrain, moldowan, gazak, özbek, azerbaýjan, täjik, tatar, grgyz, pars, inlis, latyş dillerine terjime edildi.

Soraglar we ýumuş:

1. Haýsy döwürden türkmen çagalar edebiýaty täze ösüş ýoluna düşdi?
2. Türkmen çagalar edebiýatynyň täze ösüş ýoly haýsy ýazyjy-şahyrlaryň eserleri bilen başlanýar?
3. Geçen asyryň otuzynjy ýyllarynda çagalar üçin eserler döreden ýazyjy-şahyrlardan kimleri bilýärsiňiz?
4. Ikinji jahan urşy ýyllarynda türkmen çagalar edebiýatynyň ösüşi barada gürrüň beriň.
5. Türkmen halk döredijiligi eserleriniň çagalar edebiýatynda işlenilişi barada nämeleri bilýärsiňiz?
6. Türkmen ýazyjy-şahyrlarynyň çagalar üçin döreden eserlerinde gozgalýan meseleler, oňe sürülyän pikirler dogrusynda gürrüň beriň.

KAYUM TAŇRYGULYÝEW (1930 – 2014)

Türkmenistanyň halk ýazyjysy, Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň, G. H. Andersen adyndaky baýragyň diplomynyň eýesi, Türkmenistanyň halk magaryfynyň otliçnigi Kayum Taňrygulyýew 1930-njy ýylda Lebap welaýatynyň Atamyrat (öňki Kerki) etrabynyň Gyzylaýak obasynda dogulýar. Ol 11 ýaşyndaka Ikinji jahan urşy başlanýar. 4-nji synpy tamamlan Kayum oba poçталýony bolup işleýär. Ol her gün okuwdan soň, käte eşekli, käte welosipedli etrap merkezindäki poçta bölüminden oba adamlarynyň gazet-žurnallaryny, hatlaryny getirip berýär. Ýaşajyk poçталýon frontdan gelýän şatlykly hatlary hem, aý habarlary hem obadaşlaryna gowşurmaly bolýar. Ezizlerini urşa ýollap, olaryň ýeňiş bilen dolanyp gelerine sabysyz garaşýan ýaşulularyň, garry eneleriň, gelin-gyzlaryň, çagalaryň başdan geçirýän ýürek sarsdyryjy ahwalatlary geljekki şahyra uly täsir edýär.

Uruşdan soňra K. Taňrygulyýew Kerki (häzirki Atamyrat) Mugallymçylyk mekdebinde okaýar. Onuň «Joralar» atly ilkinji goşgusy 1948-nji ýylda etrap gazetinde, «Lager» goşgusy bolsa «Mydam taýýar» gazetinde çap edilýär.

1950-nji ýylda K. Taňrygulyýew Türkmen döwlet uniwersitetiň filologiýa fakultetine okuwa girýär. Talyplyk ýyllarynda ol edebi döredijilik işine çynlakaý ýapyşýar. Şol döwürde uniwersitetde zehinli talyplar – geljekki belli ýazyjy-şahyrlar, edebiyatçy alymlar Naryman Jumaýew, Öde Abdyllaýew, Allaberdi Haýydow, Ýagmyr Pirgulyýew, Anna Paýtykow, Abdylla Myradow, Hanguly Taňryberdiýew, Nury Baýramow, Täşli Gurbadow, Halyl Kulyýew dagy okaýar. Olar Berdi Kerbabaýew,

Gara Seýtliýew, Ata Gowşudow, Beki Seýtäkow, Ata Salyh ýaly halypalaryň geçirýän edebi agşamlaryna, döredijilik duşuşyklaryna bilelikde gatnaşýarlar. Bu Kaýумыň edebi-döredijilikde kämilleşmegine ýardam edýär. Uniwersitetiň soňky kursunda okap ýörkä Kaýумы döwlet neşirýaty işe çagyryýar. Şeýlelikde, ol neşirýatda ilki redaktor, soňra çagalar we ýetginjekler edebiyaty bölüminiň müdiri bolup işleýär.

K. Taňrygulyýew dürli ýyllarda Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Magtymguly adyndaky Dil we edebiyat institutynda ylmy işgär, Türkmenistanyň Magaryf ministrliğinde inspektor, Pedagogik ylmy-barlag institutynda bölüm müdiri, «Körpe» – «Malyş» çagalar žurnalynyň baş redaktory wezipelelerinde zähmet çekýär. K. Taňrygulyýew häzirki zaman türkmen çagalar edebiyatynyň ösüşine uly goşant goşan ýazyjylaryň biridir. Ýazyjynyň köpgyraňly döredijiligini göz önüne getirmek üçin, esasan, onuň çagalar edebiyatynyň ähli ugry boýunça işländigini nygtamak zerurdyr.

K. Taňrygulyýew ilki başdan çagalar üçin köp-köp goşgular, aýdymlar ýazýar. Şahyryň «Altyn aşyk» atly ilkinji goşgular ýygındysy 1956-njy ýylda neşir edilýär. Soňra «Şadyýan çagalar» (1957), «Pilmahmyt» (1959), «Bir hekiň başdan geçirenleri» (1960), «Synag edýär alym bilbil» (1962), «Aýhan bilen Baýhan» (1964) ýaly ençeme goşgular, poemalar, ertekiler kitaplary hem-de «Çagalar üçin aýdymlar» (sazy W. Ahmedowyňky) kitaby (1962) okyjylara gowuşýar.

Ş. Rustaweliniň «Gaplaň derisine giren pälwan», P. Ýerşowyň «Küýki taýçanak» atly şahyrana eserlerini, Sergeý Mihalkow, Ýan Raýnis, Janni Rodari, Asen Bosew, Ýakow Akim ýaly çagalar edebiyatynyň görnükli wekilleriniň eserlerini türkmençä terjime edýär. Ýazyjy yetmişinji, segseninji ýyllarda çagalar hem ýaşlar üçin powestlerdir hekaýalaryň ençemesini döredýär. Olar «Goşa derek» (1976), «Çopan synçylygy» (1977), «Altyn okara», «Garaköwli batyr, Ýartygulak, Jaňly owlak» (1984), «Gyzyl gar» (1985) ady bilen özbaşdak kitap görnüşinde okyjylara ýetirilýär. Ýazyjynyň publisistik eserleri «Ýürege ýakyn ýollar» ady bilen 1986-njy ýylda neşir edildi.

K. Taňrygulyýew diňe çagalar üçin goşgulary ýazmak bilen çäklenmän, eýsem çagalar edebiyatyny öwreniş ylmynyň meseleleri bilen hem gyzyklanýar. Talyplyk ýyllarynda bu

ugurdan ylmy maslahatlara gatnaşýar, diplom işini ýazýar. Soňra çagalara niýetlenen eserler hakynda metbugatda makalalar bilen yzygiderli çykyş edýär. Çeper döredijilik bilen ylmy-barlag işini utgaşdyrýar. Onuň «Uruşdan soňky döwürdäki türkmen sowet çagalar edebiýaty» (1966), «Türkmen çagalar edebiýaty we halk döredijiligi» (1970), «Çagalar bagynda terbiýeçilik işleri» (1974) ýaly saldamly ylmy işleri (monografiýalary), «Türkmen çagalar edebiýaty» okuw gollanmasy (1980) neşir edilýär. Ol köp ýyllaryň dowamynda çagalar edebiýatynyň ösüşiniň meseleleriniň üstünde ymykly işläp, ilki kandidatlyk, soňra doktorlyk dissertasiýalaryny goraýar.

K. Taňrygulyýewiň çagalar edebiýatynyň dürli ugurlary (çeperçiligi, many-mazmuny, dil aýratynlygy) hakynda metbugatda yzygiderli çykyş etmegi türkmen edebiýatynyň çaga dünýäsini teswirleýän täze öwüşginli şygyr hem kyssa, erteki hem rowaýat, matal hem ýañyltmaç şekilli dürli zanrda ýazylan çeper eserler bilen baýlaşmagyna itergi berýär.

Şahyr makalalarynda çeper eser döredilende çagalaryň ýaş aýratynlygynyň nazara alynmalydygyny nygtaýar. Çeper eserde çagalar hakynda gürrüň berilmän, eýsem olaryň janly keşbini döretmegiň, haýsy ýaşdaky çaga nähili meseläni, nähili wakany suratlandyrmagyň, olar bilen nähili söhbet gurmagyň möhümdigi barada gürrüň edýär. Çagalar edebiýatynyň teoretiki meselelerini, çagalar üçin döredilen eserleriň üstünlikli hem bärden gaýdýan taraplaryny öwrenmegi K. Taňrygulyýewiň özüniň hem döredijilikde kämilleşmegine ýardam edýär.

Şahyryň dürli ýaşdaky çagalara niýetlenen eserlerinde ata Watana, ene-ata, hünäre-käre söýgi, dört paslyň alamatlary, owlak-guzynyň, guş-gumrynyň häsiýetleri, umuman, ene topragyň, tebigatyň adam bilen bagry badaşanlygy, olara aýawly garamak ýaly asylly pikirler çaganyň duýgy-düşünjesine laýyklyklyp, ussatlyk bilen beýan edilýär.

K. Taňrygulyýew alym hem ýazyjy hökmünde halk döredijiligi eserlerinde çagalar üçin täsirli bolýan dürli tärleriň, ýakymly ýumoryň, edep-ekram öwrediji häsiýetleriň bardygyna, olardan döredijilikli peýdalanmalydygyna göz ýetirýär. Şonuň netijesinde ol «Tagma», «Bir hekiň başdan geçirenleri», «Nan bilen Han», «Pilmahmyt» ýaly şygyr bilen ýazylan täze ertekileriň, matallaryň, sanawaçlaryň, ýañyltmaçlaryň ençemesini çagalara

hödürledi. Türkmen halk ertekleriniň äheňinde döredilen «Ýartygulagyň başdan geçirenleri», «Kiçijik Şyrdak hakynda» atly erteki-powestler çagalaryň isleg-höwesini, bilesigelijiligini artdyran, çaga üçin möhüm meseleleriň çözgüdini, häsiýetleri hertaraplaýyn açyp görkezýän eserler bolup, diňe K. Taňrygulyýewiň döredijiligine däl, eýsem türkmen çagalar edebiyatyna hem täzelik getirdi. K. Taňrygulyýewiň eserleri rus, özbek, azerbaýjan, eston, latyş, ukrain, gyrgyz, moldawan, gazak, täjik, belarus, ermeni, gruzin, litwa, mongol, nemes, hindi, ispan, iňlis, urdu, dari, serb-horwat, wenger, slowak, çeh, arap we beýleki dillere terjime edildi.

Ýazyjynyň döredijiligi barada N. Tihonow, B. Kerbabaýew, S. Mihalkow, M. Karim, A. Barto, A. Aleksin, S. Wangeli, B. Seýtäkow, T. Esenowa, K. Gurbanpesow, B. Hudaýnazarow ýaly dürli halklaryň söz ussatlary, I. Motýaşew, P. Şermuhammedow ýaly alymlar, hudožnik Ý. Gylyjow metbugatda çykyş etdiler.

Garaşsyzlyk ýyllarynda ýazyjynyň täze-täze döwrebap eserleri metbugatda çap boldy. «Alçy gopdy altyn aşyk, Biz altyn asyra aşdyk», «Jadyly däne», «Ömür diwanyndan», «Okuwczy kalendary» ýaly kitaplary neşir edildi. Watanyň gadyr-gymmaty, edep-ekrama tagzym, ýagty geljege umyt, okuwa, zähmete yhlas, geçmişe göz aýlamak, türkmeniň gadymy däbine dolanmak, halysyna, bedewine, gözəl tebigatyna söýgi ýaly meseleler ol eserleriň içinden eriş-argaç bolup geçýär.

Ýazyjy haýsy temadan ýazsa-da, olar Watany, zähmeti söýmäge, ene-ata, özüňden ula hormat goýmaga, köp okamaga, öwrenmäge çagyran terbiýeçilik ähmiýetli many-mazmuna eýe bolýar. Şahyr goşgularynyň öwredijilik, terbiýeçilik häsiýetli bolmagy üçin dürli usullardan döredijilikli peýdalanýar. Kä ösümlikleriň, kä haýwanlaryň häsiýetli aýratynlyklaryny goşguda beýan etse, käte dil bilimine degişli aňlatmalary hem goşga geçirýär. Şahyr «Garşydaş sözler» goşgusynda garşylykly many aňladýan sözleri getirýär.

Dagyň goçy
Uly-kiçi,
Şahy daşdan gatydyr.
Ajy-süýji

Sözün güýji
Gylyçdan-da ýitidir.

«Manydaş sözler» goşgusynda bolsa birmeňzeş many aňladýan sözleri görkezýär.

Ýagyş-ýagmyr diňdi ýagyp.
Topbak-lemmer bulutlary
Ýuwaş-ýuwaş boldy sagyp.
Şady-horram dal-daragtlar
Durlar hoşal başyn egip.

Bu goşgular öwredijilik häsiýetine eýe bolup, olary okan mekdep okuwçylary türkmen dili sapagynda geçilýän «Garşydaş sözler» we «Manydaş sözler» diýen temalary oňat özleşdirip bilerler. Şahyryň tapmaça, sanawaç häsiýetli, dürli ösümlüklerdir haýwanlary, zähmet gurallarydyr okuw esbaplaryny suratlandyryp ýazan goşgularynyň öwredijilik ähmiýeti barada hem gürrüň etmek mümkin.

Tutuş ýarym asyrdan gowrak türkmen çagalar edebiyatynyň «ody bilen girip, küli bilen çykan» Kaýum Taňrygulyýew ulular üçin hem birnäçe goşgular hem kyssa eserlerini döretdi. Ýazyjynyň «Altyn okara» atly göwrümlü eseri (Ikinji kitap), «Gaýly Garaja» romany, «Galamdaş ägirtler-şägirtler» hakynda ýatlamalary uly ýaşlylara niýetlenen eserlerdir.

«Süýji bolýar ekip iýseň, maňlaý deriň döküp iýseň» goşgular toplumy. Sözbaşysy atalar sözüni ýatladyp duran bu goşgular toplumyna girýän şygyrlary K. Taňrygulyýew 1956 – 1960-njy ýyllarda ýazýar we metbugatda cap etdirýär. Güneşli ülkämizde bitýän hyýar, gawun, garpyz, käşir, badam, üzüm, nar, şetdaly, noýba, alça ýaly iýmişler hakynda söz açýan bu goşgularda zähmet çekilip ýetişdirilen nygmatlaryň has tagamly-lezzetli bolýandygy nygtalýar, olaryň gadyr-gymmatyny bilmäge, zähmeti söýmäge çagyrylýar. Şahyryň bu toplumu «Hyýar» goşgusy bilen başlanýar.

Gök ekini men söýýärin,
Düýplerine suw guýýaryn.
Bakyň, ynha, hyýara-da,
Dolup ýatyr biýarada.
Ullakan däl, ýaraýar ol
Şol durşuna iýäre-de.

Süýji bolýar kesip iýseň,
Duza, çala basyp iýseň.

Goşguda zähmetsöýerlik, hyýaryň adam üçin peýdasy wasp edilýär. Şahyryň «Erik» we beýleki goşgularynda bu pikirler has-da nygtalýar.

Eriklerimiz bişip otyr,
Obama görk goşup otyr.
Peýwendidir hamyrerik,
Alýañakdyr sary erik

Umuman, şahyryň çagalar üçin döreden eserlerinde zähmet temasy uly orun tutýar. Şahyr zähmet temasyny çaganyň göz önüne getirip biljek zatlary arkaly täsirli beýan etmegi başaryar.

K. Taňrygulyýewiň eserleri diňe türkmen okyjylaryna däl, eýsem beýleki halklaryň çagalarynyň arasynda-da giňden meşhur boldy. Bu barada belli rus ýazyjysy S. Baruzdin «Литературная газета» gazetinde çap edilen makalasynda: «Biz K. Taňrygulyýewiň haýsy bir goşgusyny okasak-da, isle badam ýa-da käşir hakynda bolsun, hala erik ýa-da garpyz barada bolsun, üzüm ýa-da gawun barada bolsun, tapawudy ýok, olaryň ählisi täsir ediji, tüýs şahyrçylyk duýgusyna ýugrulypdyr, şol sebäplide ýaş okyjyda halk üçin eşret döretmek ugrunda edilýän asyly işe özüniň-de goşant goşmaga islegi artar» diýip, türkmen çagalar ýazyjysynyň döredijiligine ýokary baha berýär.

Soraglar we ýumuş:

1. K. Taňrygulyýewiň ömri we döredijiligi barada gürrüň beriň.
2. K. Taňrygulyýewiň edebiýaty öwreniş, ylmy-döredijilik işleri barada näme bilýärsiňiz?
3. Şahyryň eserlerinde türkmen halk döredijiliginiň işlenilişi barada gürrüň beriň.
4. Şahyryň eserleri dünýäniň haýsy halklarynyň dillerine terjime edildi?
5. Şahyryň goşgularynyň öwredijilik ähmiýeti barada gürrüň beriň.
6. «Süýji bolýar ekip iýseň, maňlaý deriň döküp iýseň» goşgular toplu-mynyň many-mazmuny barada gürrüň beriň we ondan kä-bir bölekleri ýat tutuň.
7. K. Taňrygulyýewiň proza žanrynda döreden eserleri barada gürrüň beriň.

Türkmen edebiyatynda çeper terjime

Terjime gadym döwürlerden bäri adamzat jemgyýetiniň, medeniýetiniň, edebiyatynyň ösüşinde möhüm serişde bolup hyzmat edip gelýär. Sebäbi dünýäniň halklary öz aralarynda hemişe syýasy, ykdysady, medeni gatnaşyklarda bolupdyrlar. Syýahatçylar, ilçiler, din ýaýradyjylar, söwdagärler alys ýurtlaryň ýa-da goňşy halklaryň durmuşy barada, edebiyaty barada dürli gyzykly maglumatlary öz halklaryna ýetiripdirler. Şeýle maglumatlar dürli ugurlara degişli bolupdyr. Olary daşary ýurt dillerini bilýän adamlar öz halkyna ýetiripdirler. Dürli halklaryň dini rowaýatlary, ertekileri, hekaýatlary, poemalary, öwüt-nesihat beriji eserleri dilden we ýazuw üsti bilen bize gelip ýetipdir.

Meselem, arap halkynyň «Mün bir gije» atly meşhur ertekileri türkmen halkynyň arasynda ilki dilde aýdylyan görnüşde aralaşypdyr. Soň, ol ertekiler ýazuw görnüşinde terjime edilip ýaýrapdyr.

Türkmen edebiyatynyň ösüşine öz täsirini ýetiren Burhaneddin Rabguzynyň «Kysasyl enbiýa» atly eseri ilki arap dilinde ýazylan eser bolupdyr. Soň ol arap dilinden pars diline terjime edilipdir. Rabguzy bu eseri pars dilinden türki diline terjime edipdir. Burhaneddin Rabguzy Horezmiň Rabatoguz (Rabat-i guz) ýagny «oguzlaryň düşelgesi, kerwensaraýy» diýlen ýerde XIII asyryň ikinji ýarymynda, XIV asyryň birinji ýarymynda ýaşap geçipdir. Ol «Kysasyl enbiýa» kitaby emir Nasyreddin Tokbuganyň haýyşy boýunça terjime edipdir. Bu barada Rabguzy kitabyň girişinde: «Bu «Kysasyl enbiýa» araby erdi, farsy kylyp, andan türki terjime kylyndy» diýip ýazýar. Bu kitapda dini rowaýatlar, pygamberleriň ömrüne degişli wakalar, mifler çeper beýan edilipdir we ol geçmişde okuw mekdeplerinde öwrenilipdir we halk arasynda-da ýaýrap, meşhur bolupdyr.

XVIII asyr türkmen klassyk şahyry Nurmuhammet Andalyp özüniň meşhur «Ýusup Züleyha» dessanynyň sýužetini «Kysasyl enbiýadan» alandygyny dessanyň girişinde aýdýar:

Diýdi olar «Andalyby – binowa,
Könlümize düşdi ajap majera.
Bar «Kysas» içre ajap destan,

Heý boladyr kylsaň any bustan?
Ýusuby-sytdyk-u Züleyhany sen,
Türki halaýykga kylyp bir çemen...

XVIII asyr türkmen klassyk şahyry Magtymguly bu kitap barada:

Depderler içinde bir kitap gördüm,
«Kysasyl enbiýa» atly, ýaranlar!
Hazreti Ýusupny beýan eýläli,
Kyssasy şekerden datly, ýaranlar! –

diýip ýazypdyr. Magtymgulynyň özi-de arap, pars dilinde ýazylan kitaplary okapdyr we terjime edipdir. Mälim bolşy ýaly, şahyryň «Kepderi» ýa-da «Gökje kepderi» ady bilen halk arasynda meşhur bolan poemasynyň sýužeti öz gözbaşyny hindi edebiýatyndan alýar. Biziň eýýamymyzdan öň birinji müňýyllygyň ortasynda döredilen hindi eposy «Mahabharatada» laçyn we kepderi baradaky bu sýužet öz beýanyny tapypdyr. Soňky asyrlarda bu hekaýat pars edebiýatyna aralaşypdyr. Horasanyň belli sopolarynyň biri Abul-Hasan al Harakanyň (1033–34 ý. aradan çykypdyr) «Nur al ulum», Ferid ad-Din Attaryň (1150–1230) «Bilbilnama» poemalarynda kepderi we laçyn baradaky hekaýat getirilipdir. Soňra Magtymgulynyň tagallasy bilen bu hekaýat türkmen dilinde beýan edilipdir. Ýöne ol döwürlerde meşhur eserler ýa-da sýužetler sözme-söz, üýtgeşsiz terjime edilmändir-de, eseriň ýordumy saklanyp, mazmuny, formasy üýtgedilip, her döwrüň, jemgyýetiň öz talabyna görä erkin görnüşde bir eser döredilipdir. Ýagny her şahyr şeýle eserleri öz diline geçirende onuň esasy, şol sýužete mahsus möhüm äheňlerini saklasa-da, özbaşdak, döredijilikli işlemäge çalşypdyr.

Görşümiz ýaly, Magtymgulynyň öz döredijiliginde peýdalanan şeýle sýužetleri onuň döredijiliginiň tema we çeperçilik taýdan baýlaşmagyna getiripdir.

Şeýle mysallar türkmen edebiýatynyň taryhynda köp duşgelyär, sebäbi edebiýatyň ösmegi, onuň baýlaşmagy üçin terjime örän wajyp çeşme bolup durýar. IX asyrdan arap dilinde döredilen Leyli we Mejnun baradaky rowaýatlar, eserler soň Gündogar edebiýatynda, şol sanda türkmen edebiýatynda Leyli we

Mejnun baradaky eserleriň döremegine getiripdir. Şol bir sýužet, ýordum, hekaýat boýunça döredilen eser her halkyň öz milli edebiýatynyň aýrylmaz bir bölegine öwrülipdir.

Jemgyýetiň, edebiýatyň ösmegi bilen çeper terjime-de ösüpdür. XX asyr türkmen edebiýatynyň ösüşinde-de çeper terjime aýratyn möhüm orny eýeläpdir.

1917-nji ýylda Russiýada oktyabr sosialistik rewolýusiýasy bolup geçenden soň, 1920-nji ýylda Aşgabatda iýul aýynyň 29-yna türkmen dilinde «Türkmenistan» gazetini çykyp başlaýar. Halkyň arasynda edebiýaty, medeniýeti, aň-bilimi ýaýratmak üçin gazet-žurnallar örän möhüm orna eýe bolupdyr.

1920-nji ýylyň fewral aýynda çeper edebiýaty rus dilinden türkmen diline terjime etmegi ýola goýmak barada hökümet tarapyndan karar kabul edilýär. Şol ýylda Daşkentde Orta Aziýa halklarynyň dillerinde, şol sanda türkmen dilinde kitap neşir etmek üçin neşirýat döredilýär. 1922-nji ýylda Daşkentde «Türkmen ili» atly her aýda çykýan syýasy, ykdysady, ylmy we edebi žurnal çykyp başlaýar.

1924-nji ýylyň oktyabr aýynyň 27-sinde Türkmenistan Sowet Sosialistik Respublikasynyň döredilmegi bilen türkmen edebiýatynyň, medeniýetiniň ösüşinde täze döwür başlanýar.

XX asyryň 20-nji ýyllarynda täze žanrlarda döredilen türkmen edebiýatynyň eserleri gönüden-göni terjimäniň ösüşi bilen aýakdaş gidipdir diýilse, ýalňyş bolmasa gerek. 1926-njy ýylyň noýabr aýynyň 2-sinde Türkmen drama studiýasy özüniň ilkinji oýnuny F. Burnaşyň tatar dilinden terjime edilen «Tahyr we Zöhre» pýesasy bilen başlaýar. Şol ýylyň dekabry aýynyň 23-inde Türkmen edebiýat jemgyýeti tarapyndan Ş. Keriminiň «Aýjema» atly pýesasy Aşgabat şäherinde görkezilýär. 1932 – 1936-njy ýyllarda Türkmen milli teatry özbek, rus, ukrain ýazyjylarynyň eserlerini terjime edip, sahnada görkezýär. Şol döwürde rus ýazyjysy N. W. Gogolyň «Derňewçi», fransuz ýazyjysy Žan Batist Molýeriň «Skapeniň mekirligi», italýan ýazyjysy Karlo Goldoniniň «Iki aganyň hyzmatkäri», nemes ýazyjysy Fridrih Şilleriň «Galtamanlar» ýaly dünýä belli eserleri terjime edilip sahnalaşdyrylýar. Terjime diňe bir teatryň repertuaryny baýlaşdyrman, eýsem türkmen dramaturg-ýazyjylarynyň hem döremegine getirýär. B. Kerbabaýewiň «Göterim», A. Garlyýewiň «Aýna», «1916-njy ýyl», A. Gowşudowyň

«Juma», G. Burunow bilen B. Amanowyň «Keýmir kör» ýaly pýesalary şol döwürde döredilen eserlerdir.

Geçen asyryň ýigirminjy ýyllarynyň ahyrlarynda türkmen edebiyatynda täze žanrlar döreýär. Hekaýa, nowella, komediýa ýaly žanrlar boýunça eser ýazan ýazyjylar köp zatlary, bu žanrlaryň inçe tilsimlerini, gurluşyny, döredijilik usullaryny daşary ýurt ýazyjylarynyň eserlerini terjime etmekligiň üsti bilen öwrenýärler.

Geçen asyryň ýigirminjy-otuzynjy ýyllarynda türkmen ýazyjylary dünýä edebiyatynyň naýbaşy eserlerini terjime etmekligiň gowy däplerini ösdürýärler. Rus ýazyjylary Maksim Gorkiniň «Ene» romanyny, «Izergil garry», «Meniň uniwersitetlerim» eserlerini, I. A. Krylowyň basnalaryny, L. N. Tolstoýyň «Kazaklar», «Hajmyrat», I. S. Turgenýewiň «Awçynyň ýazgylary», M. A. Şolohowyň «Göterilen tarp», W. K. Arsenýewiň «Dersu Uzala», fransuz ýazyjysy W. Gýugonyň «Togsan üçünji ýyl», «Biçärelere» romanynan «Gawroş» diýen bölegi, iňlis ýazyjysy Daniel Defonyň «Robinzon Kruzonyň başyndan geçirenleri», nemes ýazyjysy Erih Raspeniň «Mýunhauzeniň başyndan geçirenleri», amerikan ýazyjysy Mark Tweniň «Tom Soýeriň başyndan geçirenleri», fransuz ýazyjysy Žýul Werniň «Kapitan Grantyň çagalary», ispan ýazyjysy M. de Serwantesiň «Don Kihot», amerikan ýazyjysy Fenimor Kuperiň «Mogikanlaryň iň soňkusy» ýaly eserleri türkmen diline terjime edilýär.

Çeper terjime köp türkmen ýazyjylary üçin döredijilik mekdebi bolupdyr. Çeper eserleri terjime etmek türkmen edebiyatynyň diňe bir tema we žanr taýdan baýlaşmagyna kömek etmek bilen çäklenmän, eýsem žurnalistleriň, ýazyjylaryň, şahyrlaryň ösüp ýetişmegine we türkmen edebiyatynda ençeme täze eserleriň döremegine getirýär.

Görnükli türkmen ýazyjysy B. Kerbabaýew özüniň «Aýgytly ädim», «Japbaklar», «Gyzlar dünýäsi» ýaly eserleri bilen meşhurlyk gazanan hem bolsa, türkmen diline geçiren eserleride onuň öz ýazan eserleriniň möçberige bar. Onuň üstesinde, ol terjime edilen eserleriň redaktory hökmünde-de gatnaşypdyr. Şeýle eserleriň biri hökmünde fransuz ýazyjysy Žýul Werniň «Kapitan Grantyň çagalary» romanyny görkezmek bolar. Ony terjime eden Ata Nyýazow, redaktorlary Ýakup Nasyrly we Berdi Kerbabaýew bolupdyr. Terjimäniň, onda-

da poeziýany terjime etmegiň güzaply işdigine garamazdan, B. Kerbabaýew türkmen okyjylaryny ilkinji bolup A. S. Puşkiniň eserleri bilen tanyşdyrýar. A. S. Puşkiniň «Romans», «Bendi», «Bakjasaraý fontany», «Ýadygärlik» we başga-da birnäçe ajaýyp şahyrana eserlerini terjime edýär. M. Gorkiniň, W. Maýakowskiň, M. Şolohowyň eserleri B. Kerbabaýewiň terjime etmegi bilen ilkinji gezek türkmen okyjysyna ýetirilýär.

Ýeke bir rus edebiýatynyň nusgalaryny däl, beýleki halklaryň, goňşy ýurtlaryň, dünýä klassyklarynyň eserlerini türkmen diline geçirmekde-de B. Kerbabaýew aýratyn orun tutýar.

1934-nji ýylda meşhur inlis ýazyjysy Etel Lilian Woýniçiň «Gögeýin» romany B. Kerbabaýewiň terjime etmeginde kitap bolup çykýar. Gündogaryň beýik akyldar şahyry Omar Haýýamyň rubagylary, özbek ýazyjysy Aýbegiň «Nowaýy» romany, tatar şahyry Musa Jeliliň faşist türmesinde ýazan ajaýyp goşgulary, türk ýazyjysy Eziz Nesiniň gülküli hekaýalary, azerbaýjan ýazyjysy Mürze Ybraýymowyň «Ol gün geler» romany Berdi Kerbabaýewiň terjime etmegi bilen türkmen dilinde neşir edildi.

Ýene-de bir bellemeli zat, meşhur ýazyjy şol ýyllarda eserleri asyl nusgadan terjime etmekligi ýola goýdy. Şol eserleriň köpüsini ýazyjy özbek, azerbaýjan, türk, tatar dillerinden terjime etdi.

XX asyryň täze türkmen edebiýatynyň baýry wekilleriniň biri Garaja Burunow otuzynjy ýyllarda terjimeçi hökmünde örän işeňnirlik görkezýär. 1929-njy ýylda açylan Türkmen döwlet drama teatrynyň edebiýat bölümüne ýolbaşçylyk eden döwründe Garaja Burunow azerbaýjan ýazyjylary J. Jabarlynyň «Ot gelni», «Ýaşar», Samat Wurgunyň «Ynsan», «Perhat – Şirin», rus ýazyjylary N. Ostrowskiniň «Düşewüntli orun», N. W. Gogolyň «Derňewçi» pýesalaryny, inlis ýazyjysy W. Şekspiriň «Otello», «Korol Lir» tragediýalaryny türkmen diline terjime edýär. Garaja Burunowyň terjimeleri edebiýatyň, şonuň bilen bir hatarda teatryň ösmegine-de güýçli täsir edýär.

Türkmen okyjylary terjime edilen eserleriň üsti bilen öz gözýetimini, dünýägaraýşyny giňeldýärler we beýleki halklaryň edebiýatlary, durmuşy bilen tanyşýarlar. Ikinjiden, çeper terjime türkmen edebi diliniň barha kämilleşmegine söz baýlygynyň artmagyna örän oňaly täsir edýär. Türkmen diliniň

sözlükleriniň ýazylmagyna we diliň ylmy tarapdan öwrenilmegine giň ýol açýar.

XX asyryň 20–30-njy ýyllarynda köp türkmen ýazyjylary, şahyrlary öz döredijilik ýoluny terjimeden başlaýarlar.

1935-nji ýylda SSSR Ylymlar akademiýasynyň Türkmenistan filialynyň Taryh, dil we edebiyat institutynda edebi işgär, terjimeçi bolup işe başlan Hajy Ysmaýylow daşary ýurt edebiyatynyň özüne eden täsiri barada söz açyp: «Men çagalykdan türkmeniň klassyky edebiyatyny köp okadym... Men ilki şulardan başga hiç hili çeper edebiyat bardyr hem öýtmeyärdim. Soňra men ýuwaş-ýuwaşdan Günbatar prozasy bilen tanyş boldum. Şondan soň rus klassyklarynyň, ylaýta-da, Tolstoýnyň eserlerini okap, lezzet aldym...» diýip ýazýar. Hajy Ysmaýylow daşary ýurt ýazyjylarynyň eserlerini diňe bir okamak bilen çäklenmän, olaryň ençemesini türkmen diline terjime edýär. Ol I. A. Krylowyň basnyalaryny, rus ýazyjylary P. Pawlenkonyň «Çöl», I. S. Turgenýewiň «Awçynyň ýazgylary», L. N. Tolstoýnyň «Kazaklar», P. Skosyrýewiň «Kemine», A. M. Gorkiniň «Duşmanlar», fransuz ýazyjysy W. Gýugonyň «Togsan üçünji ýyl», özbek ýazyjysy Hamza Hakimzada Nyýazynyň «Baý we batrak» ýaly eserlerini türkmen diline terjime edipdir.

1940–1950-nji ýyllarda Türkmenistanda çeper terjime hasda ýaýbaňlanýar. Täze eserler terjime edilýär. Öňki terjimeçiler bilen bir hatarda täze ezber terjimeçiler kemala gelýär. Şu döwürde Ýakup Nasyrly, Bagşy Jürmenek, Çary Aşyr, Ata Nyýazow, Garaja Burunow tarapyndan rus ýazyjysy A. S. Puşkiniň «Saýlanan eserleri», M. Sopyýewiň terjimesinde rus ýazyjysy Wasiliý Ýanyň «Çingiz han», T. Kasymowyň terjime etmegi bilen «Bilimsek we onuň uýasy Gannajyk» atly slowak ertekileri, G. Esenowyň terjime etmeginde hindi ýazyjysy Rabindranat Tagoryň «Heläkçilik», Ý. Sopyýewiň terjime etmegi bilen R. Tagoryň «Hekaýalary», A. Annanurowyň, K. Ju-maýewiň terjimesi bilen amerikan ýazyjysy Mark Tweniň «Hekaýalary we pamfletleri», D. Berdiýewiň terjimesinde M. Tweniň «Tom Soýeriň başdan geçirenleri» romany, Ý. Nasyrly, G. Gurbansähedowyň, A. Atajanowyň, G. Seýitliýewiň terjime etmeginde azerbaýjan ýazyjysy Samat Wurgunyň «Saýlanan eserleri», Ç. Aşyr we T. Taganow tarapyndan

terjime edilen rus ýazyjysy A. P. Çehowyň «Saýlanan eserleri», Garaja Burunowyň terjime etmegi bilen iňlis ýazyjysy Wilýam Şekspiriň «Otello», «Korol Lir» tragediýalary we başga-da köp sanly çeper eserler neşir edilýär.

1960–80-nji ýyllarda çeper terjime boýunça baý tejribe toplanýar. Aýratyn hem, dünýä edebiýatynyň uly göwrümlü eserleri doly görnüşde terjime edilýär. Öňki terjime edilen eserleriň üsti ýetirilip, rus ýazyjylary L. N. Tolstoýyň, A. M. Gorkiniň, A. P. Çehowyň, N. W. Gogolyň, M. Ý. Lermontowyň, M. A. Şolohowyň we beýleki birnäçe ýazyjylaryň eserleriniň tomlary neşir edilýär. Bu işe öňki ady belli terjimeçiler bilen bir hatarda täze-täze zehinli terjimeçiler, ýazyjylar, şahyrlar işeňňir gatnaşýarlar. Olara A. Babaýew, T. Kasymow, Ç. Aşyrow, B. Jürmenek, T. Ataýew, M. Garaýew, Ş. Borjakow, M. Seýidow, A. Kowusow, G. Gurbansähedow, K. Gurbanepesow, A. Haýydow, K. Taňrygulyýew, Ý. Sopyýew, D. Berdiýew, A. Berdiýew, B. Annanurow, K. Gurbanmyradow, B. Ataýew, O. Ataýew, S. Myradow, B. Hudaýnazarow, R. Babaýew, G. Seýitmäadow, T. Meredow, K. Ylýasow, Ş. Çaryýew, A. Çaryýarow, G. Omadow, G. Ezizow, A. Gurbanepesow, H. Kulyýew, S. Öräýew, A. Muhadow, I. Babaýew, B. Welmyradow, A. Atabaýew, I. Nuryýew we başgalary mysal getirmek bolar. Şu döwürde terjime edilen eserler okyjylaryň söýgüsine mynasyp boldy, dünýä edebiýatynyň ajaýyp romanlary, hekaýadyr powestleri, ertekileri, poemalary söýlüp okaldy. Drama eserleri bolsa diňe bir okalmak bilen çäklenmän, sahnada-da goýuldy we teatr sungatynyň ösmegine ýardam etdi. Gysga döwürde ägirt uly ýol geçen türkmen terjimeçilik mekdebi dünýä edebiýatynyň baý tejribesini özleşdirdi. Çeper terjime barada söz açylanda, ilki bilen, 1930 – 50-nji ýyllaryň terjimeçileri uly hormat bilen ýatlanylýar. Sebäbi olar bu kyn işde uly ussatlyk görkezip, terjimäniň ajaýyp nusgalaryny goýup gitdiler. Ondan soňky döwürde türkmen terjimeçileri şol baý tejribäni özleşdirip, täze üstünlikler gazandylar. G. Çolukowyň terjime eden amerikan ýazyjysy Garriýet Biçer-Stouyň «Tom aganyň külbesi», iňlis ýazyjysy R. L. Stiwensonyň «Hazynalar adasy», «Gara peýkam» romanlary, Ş. Borjakowyň terjime eden rus ýazyjysy A. T. Twardowskiň «Wasiliý Týorkin» poemasy, A. Berdiýewiň terjime

eden iňlis ýazyjysy Wilýam Şekspiriň «Romeo we Julýetta», «Nadaranyň nogtalanýşy», «Yşkyň nähak azaby», B. Welmyradow, A. Tagan, A. Aşyrow, G. Omadow tarapyndan terjime edilen gyrgyz ýazyjysy Çingiz Aýtmatowyň powestleri, Ş. Çaryýewiň terjime eden gruzin ýazyjysy Grigol Abaşidzäniň «Uzaga çeken tümlük», A. Orazowyň terjime etmeginde neşir edilen iňlis ýazyjysy Jonatan Swiftiň «Gulliweriň syýahaty», O. Ataýewiň terjime eden çeh ýazyjysy Karel Çapegiň «Ykmanda hakynda erteki» we başga-da ençeme eserleri 1970 – 1980-nji ýyllarda edilen terjimeleriň gowy nusgalary diýip hasap etmek mümkin. B. Kerbabaýew, N. Saryhanow, H. Derýaýew, B. Seýtäkow, G. Kulyýew, G. Gurbansähedow, Ç. Aşyr, B. Hudaýnazarow, K. Gurbanpesow, A. Tagan we beýleki türkmen ýazyjylarynyň eserleri rus diline hem-de dünýäniň beýleki dürli dillerine terjime edildi.

Soňky döwürlerde çeper terjimä has giň ýol açyldy. Terjime edilýän eserleriň geografiýasy has-da giňeldi. Öň terjime edilen eserler täzeden neşir edildi we dünýä edebiyatynyň iň gowy eserleriniň türkmen diline terjime edilmegi dowam etdirildi. Iňlis, nemes, pars we beýleki dillerden göni, asyl nusgadan terjime etmek işi başlandy. Muňa mysal edip, iňlis ýazyjysy D. Defonyň «Robinzon Kruzonyň başyndan geçirenleri» romany, nemes ýazyjysy Grimm doganlaryň «Bremen sazandalary», iňlis ýazyjysy Oskar Waýldyň «Garasöýmez äpet», amerikan ýazyjysy Frenk Baumyň «Oz ýurdunyň jadygöýi», pars şahyry Hafyzyn gazallary we başga-da ençeme eserleri görkezmek bolar.

Örän gysga döwrüň içinde «Dünýä edebiyatyndan nusgalar» ady bilen dünýä edebiyatynyň altyn hazynasyna girýän naýbaşy eserler 4 sany kitapda jemlenip, mekdep kitaphanalary üçin neşir edildi.

Soraglar we ýumuş:

1. Çeper terjimäniň taryhyndan gürrüň beriň.
2. XX asyrdaky çeper terjimäniň ösüşi barada gürrüň beriň.
3. Tanymal türkmen terjimeçilerini we olaryň eden işlerini atlandyryň.
4. Türkmen edebiyatynyň eserleriniň beýleki halklaryň dillerine terjime edilişi barada näme bilýärsiňiz?
5. Çeper terjimäniň edebiyatyň ösmegine täsiri barada öz pikiriniizi aýdyň.

Edebi dostluk – ebedi dostluk

Çeper terjime döredijilik äleminiň in ähmiýetli görnüşleriniň biridir. Edebi prosesde bu söz sungatynyň aýratyn orny bar. Edebi terjime milli edebiýatlary biri-biri bilen ýakyn-laşdyrmakda, halklaryň dostluk-doganlygyny pugtalandyr-makda aýratyn rol oýnaýar. Diňe bu hem däl. Bir edebiýatyň üstünlikleri bilen ikinji bir edebiýaty tanyşdyrmakda terjime sungaty köpri wezipesini ýerine ýetirýändigini ylmy hakykat. Çeper terjime – dostluk ilçisi. Terjime – edebi gatnaşyklaryň esasy gura-ly diýilmegi hem şoňa esaslanandyr.

Watanymyz Özbekistan Garaşsyzlygyny alandan soň, türkmen dilinde okaýan okyjylar köpçüligi üçin niýetlenip, birnäçe özbek, garagalpak ýazyjy-şahyrlarynyň çeper eserleri türkmen diline terjime edilip, döwürleýin metbugatda we özbaşdak kitap görnüşinde kitapsöýüjilere hödürlendi.

Filologiýa ylymlarynyň doktory, TYA-nyň Milli golýazmalar insti-tutynyň baş ylmy işgäri, Garagalpagystan Respublikasynyň at gazanan medeniýet işgäri, Türkmenistanyň ussat mugallymy A. Mämmedow bilen G. Aşyrow garagalpak şahyry A. Ötepbergenowyň «Allany unutma» atly goşgy bilen ýazylan eserini türkmen diline terjime etdiler.

Ondan soňra şahyr G. Welbegowyň tagallasy bilen Özbekistanyň halk şahyrlary Muhammet Ýusubyň, Ykbal Mürzäniň, şahyr Setdar Şermatowyň, Mametsaly Maşeripowyň goşgulary ilkinji gezek türkmen diline terjime edilip, aýratyn kitap görnüşinde okyjylar köpçüligine ýetirildi. Mundan başga-da, ol ýazyjy Akbar Mürzäniň «Suikasd» («Kast etme») romanyny türkmen diline terjime etdi.

Bular dogrusynda edebiýatçy alym, filologiýa ylymlarynyň doktory, professor Kerimbaý Kurambaýew «Görnükli özbek şahyrlarynyň goşgulary türkmen äheňlerinde» at bilen metbugatda («Garagalpak edebiýaty» gazetiniň 2015-ý. 10–11 sany, «Mekan» gazetiniň 2015-ý. 9–10 sany we «Oltin kalam» gazetini) uly göwrümlü makalasy bilen çykyş etdi.

Şeýlelikde, özbek we türkmen edebi gatnaşyklarynda çeper terjime meselesi ähli döwürlerde hem edebi prosesde ýokary orunda bolan. Şahyrlaryň, ýazyjylaryň professional terjimeçileriň tagallasy bilen, bu iki edebiýatda umumynsany ähmiýete

eýe bolan eserler bilen baýadyldy. Bu döp bolsa, Garaşsyzlyk ýyllarynda täzeçe görnüş we mazmun bilen dowam edýär. Belli bir derejede gowy netijeler gazanýar. Aýratyn hem, özbek edebiyatından türkmen diline edilen çeper terjimeler arkaly, okyjylar özbek edebiyatynyň ajaýyp nusgalary bilen tanyşmak mümkinçiligine eýe boldular.

Pikirimizi delilendirmek üçin Özbekistanyň halk şahyry Ykbal Mürzäniň goşgularyndan edilen terjimelere ýüzleneliň.

Ykbal Mürzäniň döredijilik tematikasy örän baý. Şahyryň bu özboluşlygyny terjimeçi gözden salmandyr. Terjime üçin dürli temalardaky şygrylary alnan. «Özbek bilen türkmeniň», «Meni diýseň», «Elli birinji gala», «Şawkat Rahman», «Hijran», «Miras», «Şahyr» ýaly şygrylary diňe mazmun taýdan däl-de, belki, Ykbal Mürzäniň şahyrçylyk ussatlygynyň beýikliginden habar beryän gőzel lirikasynyň ajaýyp nusgasydyr. Bu goşgularyň terjimelerinden hem okyjylaryň göwnüniň doljakdygyna ynanýarys. Mysal üçin, «Özbek bilen türkmeniň» goşgusyndan alnan bir bendiň terjimesi, beýleki bentleriň hem gowy terjime edilendigine şaýatlyk edýär. Goşgynyň internasional äheňinden özbek okyjysy nähili lezzet alýan bolsa, türkmen okyjysynyň hem kalbyny şol duýgular gurşap aljakdygyna ynanýarys.

Magtymgulyň goşgusynyň syry bar,
Iki eli tutan ýeke piri bar.
Her bir öýde Myralynyň şygry bar,
Heňi birdir, özbek bilen türkmeniň...

Terjimedäki «Hasyly bir, özbek bilen türkmeniň», «Alkyşy bir, özbek bilen türkmeniň», «Sapasy bir, özbek bilen türkmeniň», «Dünýäsi bir, özbek bilen türkmeniň» ýaly jümleleri ykbaldaş iki halkyň biri-biri bilen utgaşyp gidýän döplerini milli öwüşginde bermegi başarmagy terjimeçiniň üstünligi.

Özbek bilen türkmeniň

Bir derýadan goşawlap suw ićen il,
Derýasy bir, özbek bilen türkmeniň.
Günüň, Aýyň şöhesi deň düşen il,
Hasyly bir, özbek bilen türkmeniň.

Bir-birine söýeg bolup gadyndan,
Gamly güni köşeşdirip gadyndan,
Bir çöregi bölüp iýip gadyndan,
Alkyşy bir, özbek bilen türkmeniň.

Magtymgulyň goşgusynyň syry bar,
Iki eli tutan ýeke piri bar.
Her bir öýde Myralynyň şygry bar,
Heňi birdir, özbek bilen türkmeniň.

Şowrukdyrýar türkmenimiň Gyraty,
Özbekimiň Baýçybaryn, tulparyn.
Haýt, diýende dargap göwün gubary,
Sapasy bir, özbek bilen türkmeniň.

«Türkmen» diýsem, «men» diýip dur
daglar, how!
Bala dolan, biz ynanan baglar, how!
Şeýle zaman, göwni mydam çaglar, how!
Dünýäsi bir, özbek bilen türkmeniň.

Aýtgyl, dostum

Başyň egip, tagzym eýle, münň şükür et,
Seni gül dek erkeleýän çemen için.
Asmanlarda ýören bolsaň, topraga gaýt,
Aýtgyl, dostum, näme etdik Watan için?

Gözi gara, ýüregi ak şu il için,
Toprak için, şu ýurt için, çemen için,
Beýik ynsan başlap beren şu ýol için,
Aýtgyl, dostum, näme etdik Watan için?

Ilden gidip, il bolany kim bilýändir?
Dän yzlaýan ethorlara iým bolýandyr.
Dertleriňe ene toprak em bolýandyr,
Aýtgyl, dostum, näme etdik Watan için?

Haçana çen garnyň oýlap geçersiň sen?
Haçana çen gökden çelpek düşer diýp sen?

Watan ýaly, bilseň, özüň ýekesiň sen.
Aýtgyl, dostum, näme etdik Watan üçin?

Köpem sarpa goýma zerli donlara, sen,
Seretanda saýa bolgun daýhana, sen.
Söýenere taýak bolgun çopana, sen,
Aýtgyl, dostum, näme etdik Watan üçin?

Ýokdur kemiň, hiç kimlerden bolmarsyň kem,
Ýerde galsaň, güneş bolup gülmersiň sen.
Haçan biliň pugta çekip baglarsyň sen?
Aýtgyl, dostum, näme etdik Watan üçin?

Şu ýaplardan suwlar sepgin ýüzüňe sen,
Birje nazar salgyn, basan yzyňa sen.
Şu soragy berip görgün özüňe sen,
Aýtgyl, dostum, näme etdik Watan üçin?

Soraglar we ýumuş:

1. Garaşsyzlyk ýyllarynda özbek, garagalpak dillerinden haýsy eserler türkmen diline terjime edildi?
2. Terjime edilen eserlerdir goşgulary asyl nusgasy bilen deňeşdirip görüň we öz pikiriňizi ýazuw üsti bilen beýan ediň.
3. Ykbal Mürzäniň berlen goşgularyny düşündirişli okap beriň.
4. Garaşsyzlyk ýyllarynda türkmen nusgawy şahyrlaryndan kimleriň eserleri özbek diline terjime edildi?

Edebiýaty öwreniş ylmy we edebi tankyt

Edebiýaty öwreniş ylmy edebiýatyň aýrylmaz bölegidir. Ol çeper edebiýatyň aňy hasaplanýar.

Edebi tankyt çeper edebiýatyň gündelik meselelerine aýny wagtynda seslenýär, olary çeperçilik taýdan töwerekleýin seljerýär. Edebiýatda ýüze çykýan täze başlangyçlary, hadysalary, meýilleri, ugurlary açyp görkezýär. Olaryň rowaçlanmagyna hemaýat edýär.

Beýik rus ýazyjysy A. S. Puşkin aýtmýşlaýyn, edebiýatyň gозzelliklerini hem kemçiliklerini açyp görkezýän ylym bolan

edebiyaty öwreniş ylmymyz, edebi tankydymyz uly ýol geçdi. Elbetde, onuň ösüşinde kynçylyklar hem, kemçilikler hem az bolmady. Aşa syýasatlaşdyrma, ideologiki ýörelgeler onuň ösüşine oňaýsyz täsir etdi. Emma muňa garamazdan, ol edebiyatymyzyň kämilleşmegine, ýazyjy-şahyrlarymyzyň döredijilik ussatlygynyň artmagyna öz täsirini ýetirip geldi. Edebiyaty öwreniş ylmy, edebi tankyt bilen gyzyklanýan edebiyatçylarymyz ösüp ýetişdi. Geçen asyryň ýigriminji, otuzynjy ýyllarynda G. Sähedow, H. Şahberdiýew, O. Täç-nazarow, A. Gürgenli, R. Alyýew dagy edebi-tankydy makalalardyr synlar bilen metbugat sahypalarynda işjeň çykyş etdiler.

Edebiyaty öwreniş ylmy

Edebiyaty öwreniş ylmy bilen meşgullanan alymlarymyz türkmen halk döredijiligini, edebiyatymyzyň taryhyny öwrenmäge uly goşant goşdular. Olardan Mäti Kösäýew, Baýmuhammet Garryýew ýaly edebiyatçy alymlary halkymyzyň geçmişdäki baý edebi mirasyny toplamak, olary ylmy taýdan öwrenmek we neşir etmek meseleleri gyzyklandyrdy.

Mäti Kösäýew halk döredijiliginiň, klassyky edebiyatyň dürli meselelerine degişli makalalar ýazdy. Ol beýik şahyr Magtymgulynyň döredijiligini öwrenmäge aýratyn üns berdi. Şeýle hem ol Kemine, Mollanepes, Abdyssetdar Kazy, Baýramhan, Omar Haýýam, Abdurahman Jamy, Alyşir Nowaýy ýaly şahyrlar barada makalalar ýazdy. Ol «Edebiyat taryhynyň käbir meseleleri», «Edebiyat barada söhbet» ýaly ylmy makalalar ýygyndylaryny neşir etdirdi.

Baýmuhammet Garryýew belli edebiyaty öwreniji alym, folklorçy. Ol «Türkmen edebiyaty biziň guwanjymyzdyr», «Magtymguly – watançy şahyr», «Serkerde şahyr – Seýdi», «Zynhary» ýaly makalalaryny okyjylara hödürledi. Ol türkmen dessanlarynyň ençemesine sözbaşy ýazdy. B. Garryýewiň «Görogly» eposynyň türki dillerdäki wersiýalary» atly işi Moskwada rus dilinde neşir edildi.

Aman Kekilow şahyrlыgyndan başga-da türkmen edebiyatynyň meseleleri bilen hem yzygiderli gyzyklandy. Onuň «Ok-

týabr poeziýasy» atly uly makalasynda XX asyr türkmen edebiýatynyň ösüş ýollary we döwürleri yzarlanýar.

Şeýle hem A. Kekilow XIX asyr nusgawy şahyry Mollanepesiň ömrüni we döredijiligini töwerekleýin öwrendi. Onuň «Mollanepes» atly kitaby bu ugurdaky saldamly işidir.

A. Kekilowyň edebiýat hakyndaky işlerinde teoriýanyň meseleleri uly orun tutýar. Ol «Edebiýat teoriýasy», «Söz sungaty», «Söz syrlary», «Edebi žanrlar we edebi metod» ýaly saldamly işlerini döretdi.

Nagym Aşyrow «Şaly Kekilowyň döredijiligi», «Pomma Nurberdiýew», «Aman Kekilow» ýaly makalalarynda bu şahyrlaryň döredijilik ýollaryny yzarladý. Ol «Ýagşyny ýasan usalar» atly makalalar kitabyňy hem neşir etdirdi.

Ruhly Alyýew «Uruş we edebiýat», «Edebiýatymyzda aýalgyzlaryň obrazlary», «Oktýabr we türkmen edebiýaty» ýaly ençeme makalalaryny okyjylara hödürledi. Şeýle hem ol «Keminäniň ömri we döredijiligi» atly kitabyňy hem neşir etdirdi.

Bäşim Şamyradow edebiýaty öwreniş ylmynda öndümlü işledi. Onuň ençeme makalalaryndan, synlaryndan başga-da «Türkmen sowet prozasynda oba adamlarynyň obrazy», «Garaýa Burunowyň ömri we döredijiligi», «Oraz Täçna-zarowyň döredijilik ýoly», «Ýigriminji ýyllaryň türkmen edebiýaty» ýaly kitaplary türkmen edebiýatyny öwreniş ylmynda saldamly goşant boldy.

Rahman Rejebow türkmen edebiýatynyň taryhy hem edebiýaty öwreniş ylmyň möhüm meseleleri barada düýpli işler ýazan alymlaryň biridir. Ol «Edebiýat ylmynda degişli terminleriň sözlügi», «Liriki mazmun we şygyr sungaty», «Ýigriminji ýyllaryň türkmen sowet edebiýaty», «XVIII – XIX asyrlaryň türkmen edebiýatynyň döredijilik stili», «Gadym türkmen edebiýaty» ýaly saldamly kitaplaryny okyjylara hödürledi.

Ahmet Bekmyradow özüniň gysga ömründe türkmen edebiýatynyň derwaýys meselelerine bagyşlap ençeme makalalary ýazdy. Onuň ylmy işlerinde beýik Magtymgulyň döredijiligi esasy orun tutýar.

Alym akyldar şahyryň döredijiligine bagyşlap «Magtymguly magny saçar», «Men äleminň ähli hazynasyny seniň poeziýaňdan tapdym», «Magtymgulyň goşgy düzüş ussatlygy» ýaly ençeme makalalaryny çap etdirdi.

A. Bekmyradowyň «Magtymgulynyň poeziýasynda şahyрана däp we täzeçillik gözlegleri» atly monografiýasy edebiyat jemgyýetçiligi, okyjylar tarapyndan gyzygyn garşylandy. Bu kitapda Magtymgulynyň çeperçilik ussatlygy göwnejaý açylyp görkezilýär.

A. Bekmyradow «Andalyp hem oguznamaçylyk däbi», «Örtemañ meni», «Göroglynyň yzlary», «Edebi miras – ebedi miras» ýaly kitaplaryny neşir etdirdi.

Türkmen edebiyaty öwreniş ylmyna Aşyrpur Meredow, Nazar Gullaýew, Nagym Aşyrow, Kaýum Jumaýew, Babuş Mämmedýazow, Durdymuhammet Nuralyýew, Oraz Ýazymow, Sapar Ahally, Seýit Garryýew, Amanmyrat Baýmyradow, Muhammet Gurbansähedow, Şamuhammet Halmuhammedow, Gurbandurdy Geldiýew, Ahmet Mämmedow we başga-da alymlar öz goşantlaryny goşdular.

Edebi tankyt

Türkmen edebi tankydy öz gözbaşyny geçen asyryň ýigirminjy ýyllaryndan alyp gaýdýar. Edebi tankydymyzyň ösmegi bilen, ony özüne kesbi-kär edinen edebiyatçylar döredi.

Öde Abdullaýew (1929 – 1988). Filologiýa ylymlarynyň doktory, professor, Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi, belli edebiyat tankytçysy Öde Abdullaýewiň işlerinde edebiyatyň ylmy meselelerine aýratyn üns berilýär. Onuň «Uruşdan soňky türkmen prozasynda kolhozçynyň obrazy» atly monografiýasynda tipiklik we stil meseleleri işlenilýär. Hut şu kitapda B. Kerbabaýewiň, A. Gowşudowyň, B. Seýtäkowyň häzirki zaman temasyndan döreden kyssa eserleriniň stil aýratnylyklaryny açyp görkezmäge ilkinji gezek düýpli synanyşyk edildi.

Ö. Abdullaýewi edebiyaty öwreniş, edebi tankyt işiniň ilkinji ädimlerinden gyzyklandyran meseleleriň biri-de çeper eserlerde wakalary, keşpleri janly, anyk göz önüne gelip durar ýaly edip suratlandyrmak meselesi boldy. Ol bu täri ýazyjylarymyzyň döredijilik işine ornaşdyrmak üçin ömürboýy göreşdi.

Ö. Abdullaýew edebiyatyň ylmy meseleleri bilen ymykly gyzyklandy. Onuň «Edebiyat teoriýasynyň esaslary» atly okuw

kitabý üç gezek neşir edildi. Ol türkmen prozasynda döp we täzeçillik meselesini ilkinji ýörite işläň alymgyr. Alym bu ugurdaky işlerinde geçmiş we häzirkî zaman edebiyatlyrynyň biri-birlerinden tapawutlyryny hem-de baglanyşygyny çuňňur ylmy esasyda açyp görkezdi. Ol bu meselä bagyşlap ençeme makaladan başga-da «Edebiýatyň ösüşine göz aýlap», «Türkmen prozasynda döp we täzeçillik» atly saldamly kitaplaryny neşir etdirdi.

Ö. Abdyllyäwewiň ünsüni çeken meseleleriň biri-de liriki gahryman meselesidir. Dogrusy, ol türkmen edebiyaty öwreniş ylmynda bu düşüňjäniň ornaşmagynda iň uly tagalla eden alymgyr. Ol «Özboluşlylyk» diýen düýpli makalasynda her bir şahyryň döredijilik özboluşlylygynyň onuň liriki gahrymanyň keşbinde şöhlelenýändigini nygtap belleýär we ynandyryjy delillendirýär. Tankytçy şu ýörelgeden ugur alyp, türkmen nusgawy şahyrlary Magtymgulynyň, Keminäniň, Seýdiniň, Mollanepesiň, XX asyr türkmen şahyrlary Rehmet Seýidowyň, Kerim Gurbannepesowyň liriki eserlerini derňemek bilen, olaryň döredijilik özboluşlylyklaryny, aýratynlyklaryny çuňdan açyp görkezýär.

Alymyň «Döwrüň keşbi – edebiyatyň keşbi» atly kitabýnda ýerleşdirilen makalalarynda halklaryň dostlugy meselesinden söz açylýar. Alym dostlugyň kökleriniň irki döwürlerden gözbaş alyp gaýdýandygyny belleýär. Edebiyatçy bu hakykaty türkmen halk eposlarydyr dessanlaryndaky Görogly, Öwez, Taýmaz beg, Şabähram, Bilbil, Seýpelmelek, Kerem, Kasym, Tahyr, «Hüýrlukga – Hemra» hem-de «Saýatly – Hemra» dessanlaryndaky Hemralar ýaly ençeme gahrymanyň başga ýurtlardaky, käbiriniň bolsa başga dindäki gyzlar bilen söýüşüp, maşgala guruşlary, Göroglynyň gürjüstanly Bezirgen, Aýsoltan bilen dogan bolşy, «Hüýrlukga – Hemra» dessanyndaky Hemranyň Çyn-Maçyndaky açlara kömek berşi ýaly mysallar bilen subut edýär.

Ö. Abdyllyäwewiň çeperçilik baradaky garaýyşlary, bu ugurda öňe süren pikirleri-de üns berilmäge mynasypdyr. Altmyşynjy ýyllara çenli eserleriň çeperçilginiň mazmundan, keşpden üzňe derňelýän halatlary seýrek bolmaýardy. Ö. Abdyllyäwew öz makalalarynda bu nädogry usulyň garşysyna aýgtyly çykyş etdi. Tankytçy eseriň çeperçilgine many-mazmun, keşp bilen içgin baglylykda seretmegiň zerurdygyny öwran-öwran nygtady.

Ö. Abdyllyaýewiň ylmy taýýarlygynyň çuňlугy onuň tankydy makalalarynyň hiline uly täsir etdi. Türkmenistanyň halk ýazyjysy Kerim Gurbannepesow bu barada şeýle diýýär:

«Öde Abdyllyaýewiň türkmen sowet tankydyňy kämilleşdirmekdäki roly kiçi däldir. Ol 1950-nji ýyllarda ilkinjileriň biri bolup, türkmen tankydyňa pikirlenmäni öwretti. Men, ylaýtda, onuň edebiýat teoriýasyny ösdürmekdäki, kämilleşdirmekdäki roluna uly baha berýärim. Öde Abdyllyaýew ýaş tankytçylaryň, edebiýaty öwrenijileriň giden bir toparynyň halypasydyr».

Abdyllya Myradow (1935–1975). Edebi tankydyň görnükli wekilleriniň biri-de filologiýa ylymlarynyň kandidaty Abdyllya Myradowdyr. Ol özüniň dury zehini, çäksiz hyjuwy, edebiýat işine bolan çuňňur söýgüsi, yhlasy bilen turuwbaşdan köpleriň ünsüni çekdi. Abdyllya Myradow janypkeşlik bilen işläp, türkmen edebi tankydynda uly yz galdyrdy. Ol özüni ezber tankytçy hökmünde edebiýat jemgyýetçiligine, halk köpçüligine tanatdy.

A. Myradow ellinji ýyllaryň ortalaryndan başlap ceper edebiýatyň dürli meselelerine degişli makalalarydyr synlar bilen yzygider çykyş edip durdy. Ol çeper döredijilige dahylly meseleleriň deňinden göz ýumup geçmedi. Edebi tankydyň üstünlikleridir bärdengäýtmalary hem onuň nazaryndan sypmady. Bu mesele elmydama onuň üns merkezinde boldy. Onuň gysga ömrüniň dowamynda bitiren işleriniň, ýazan makalalarynyň diňe atларыny sanap çykmak üçin hem ep-esli wagt gerek.

Edebiýatçy alymyň «Aktual tema we çeper obraz», «Uruşdan soňky döwür türkmen prozasynda kolhoz obasynyň adamlary», «Taryhy temanyň täze gürrüňi», «Döwrebaplykmy? Geliň, düşünişeliň!», «Uly prozanyň ýollarynda», «Biziň günlerimiziň poeziýasy», «Şygrym şygry bolsun diýseň», «Lirikamyz dogrusynda bellikler» ýaly ençeme makalalary okyjylaryň arasynda giň seslenme tapdy.

Tankytynyň «Edebiýatymyz hakynda oýlanyp», «Hoşniýetli maslahatlar» ýaly makalalar ýygyndylary, döwürleýin metbugatda çap edilen köp sanly makalalary edebiýatymyzyň ösüşini yzarlamaga uly goşant boldy.

A. Myradowyň ünsüni çeken meseleleriň ýene-de biri rus-türkmen edebi aragatnaşyklarydyr. Bu möhüm mesele tan-

kytçyny yzygider gyzyklandyrdy. Onuň «Rus gardaşym», «Rus-türkmen edebi aragatnaşyklarynyň taryhyndan oçerkler» atly kitaplary şu möhüm meselä bagyşlanýar.

Tankydy makalalarynyň, synlarynyň okyjylaryň aňyna has çalt baryp ýeter yaly tärlerini agtarmak, dürli-dürli görnüşlerini tapmak wezipesine A. Myradow hiç haçan hem biparh garamandy. Tankytçynyň edebi stilini ýüze çykarýan alamatlaryň biri-de onuň ötgür çeper dilidir. Onuň makalalary çeper meň-zetmelere, deňşdirmelere, täsirli sözlere baý. Bu babatda käbir mysallary hem getirmek mümkin:

«Şygyr bilen informasiýanyň taňrýsy-da bir däldir, şol bir-syhly gaýtalanyp, elden-ele geçip ýören bägüller, saýrap-saýrap saýramaz bolan bilbiller, uçup-uçup uçmakdan galan gazlar barada çorbanyň çorbasynyň çorbasy diýilýäni okyja hödürläp ýörmekden el çekilse, niçik bolardy!»

A. Myradowyň makalalarynda görnüş jähetden-de, seljeriliş usulynda-da, umuman, ýazylyş terzinde-de köp derejede özbo-luşlylyk duýulýardy. Onuň köp makalasyna gepleşik ýa-da özara pikir alyşma görnüşindäki usul mahsus.

Jora Allakow (1930). Türkmenistanyň at gazanan halk magaryf işgäri, filologiýa ylymlarynyň doktory, professor Jora Allakow edebiýatyň ody bilen girip, küli bilen çykan edebiýaty öwreniji alym hem edebiýat tankytçysydyr.

J. Allakow öndümlü işleýän görnükli edebiýat tankytçysydyr. Ol dürli dillerde çykan baş ýüz töweregi makalanyň, köp sanly kitabyň awtorydyr. Onuň ilkinji kitaby «Türkmen romanlarynda işçiniň obrazy» diýlip atlandyrylýar. Tankytçynyň «Döwür we gahryman» atly kitaby prozada häsiýet meselesini aýdyňlaşdyr-maga bagyşlanýar.

J. Allakowyň «Durmuş hakykaty we çeper hakykat» diýen kitabynda, adyndan belli bolşy ýaly, çeper döredijiligiň özboluşly mysalynda düýpli ylmy pikirler öňe sürülýär.

Tankytçynyň «Prozamyzyň gözlegleri», «Häzirki döwür we türkmen edebiýaty», «Prozamyzda döwürdeşlerimiziň ahlak keşbi», «Zähmet we häsiýet» ýaly kitaplarynda-da edebiýatyň ösüşi siňňitli yzarlanýar.

J. Allakowyň «Türkmen edebiýatynyň tankydynyň taryhy» atly kitabynda Türkmenistanda edebi tankydyň döreýşi hem ösüşi, görnükli edebiýat tankytçylarynyň döredijiligi giňden

seljerilýär. Edebiýatçy alymyň «Häzirki zaman prozasynyň problemalary we gahrymanlary» atly saldamly kitaby edebiýatyň, milli dilimiziň köp meselelerini öz içine alýar.

J. Allakow seljerýän eserlerini goňşy halklaryň edebiýatynyň eserleri bilen baglylykda deňeşdirip derneýär. Bu ýagdaý tankytçynyň pikirlerini gerimli edýär. Ol öz makalalarynda edebi tankydyň medeniýetini saklaýar. Ol «Tankytçy tankyt etmeli» diýen düşüňjä däl-de, eýsem «Tankytçy eseri açyp bermeli» diýen ýorelgä gulluk edýär.

J. Allakow edebiýatyň üstünlikleri bilen onda emele gelyän galyplary, nogsanlyklary «ýüz görüp, gapyrga syrman» açyp görkezýär. Bu babatda onuň «Ak guş ýa-da gara garga, bu edebiýata ýokaşan keseldir», «Galyplaryň kökleri» ýaly makalalary bellemäge mynasypdyr.

J. Allakow Garaşsyzlyk döwründe has-da öndümlü işleýär. Ol «Garaşsyzlygymyzyň çeper taryhy» atly makalalar tapgyryny metbugatda çap etdirdi. Edebiýatçy «Garaşsyzlyk döwrüniň edebi akabasy» atly we beýleki makalalarynda bu döwrüň sygyr, kyssa, sahna, publisistik eserleriniň her bir žanry hakda sinňitli pikirler ýöredýär. Häzirki döwürde döredilýän eserleriň many-çeperçilik gymmatyny açyp görkezýär.

J. Allakow orta we ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaplarynyň awtorydyr.

Hanguly Taňryberdiýew (1933–1981). Edebi tankydyň, edebiýaty öwreniş ylmynyň görnükli wekillerinden biri-de filologiýa ylymlarynyň kandidaty, dosent Hanguly Taňryberdiýewdir.

Edil ýazyjy-şahyrlarda bolşy ýaly, edebiýat tankytçysynyň hem öz döredijilik ugrunyň bolmagy zerur talaplaryň biridir. H. Taňryberdiýew hem döredijiliginiň ilkinji ädimlerinden öz ugruny tapmaga ymtlydy. Ol ýöriteleşmek ýoluna düşdi. Onuň edebi tankydy, ylmy işleriniň agramly bölegi serkerde şahyr Seydiniň, B. Kerbabaýewiň döredijiligini öwrenmäge bagyşlandy. Onuň köp sanly makalalary, «Seydiniň döredijiligi», «Edebiýatymyzyň gül-gunçalary», «Prozamyzyň käbir problemalary», «Berdi Kerbabaýew – söz ussady», «Türkmen edebiýatynyň kerwenbaşysy», «Söweşjeň şahyr» ýaly kitaplary türkmen edebiýatyny öwreniş ylmyna, edebi tankyda uly goşant boldy.

H. Taňryberdiýew serkerde şahyr Seýdiniň döredijilik ýoluna tutuş XIX asyr türkmen şygryýetiniň ösüşi bilen berk baglylykda nazar salýar. Ol «Ykbal» romanynyň çeperçiligi hakynda» atly makalasynda H. Derýaýewiň bu eseriniň çeperçilik aýratynlygyny açyp görkezýär.

Edebiýatçy alym «Taryhy şahs hem-de gahryman» atly makalasynda bolsa türkmen klassyk şahyrlary barada döredilen eserleriň şowly hem kemter taraplaryny siňnitli yzarlaýar. Ol özüniň irginsiz zähmeti bilen türkmen edebi tankydyňyň, edebiýaty öwreniş ylmynyň ösüşine uly goşant goşdy.

Saýlaw Myradow (1939–1985). Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi Saýlaw Myradow görnükli edebiýat tankytçylarynyň biridir. Ol bu žanrda galamdaşlary bilen yzygider jedelleşýän (polemist) tankytçy hökmünde özüni görkezdi.

S. Myradow türkmen prozasy hakda ençeme makala ýazdy. Onuň «Romanlarymyzyň gürrüňine giriş» atly makalasynda taryhy-rewolýusion temadaky romanlaryň ençemesinde şol bir äheňleriň, şol bir pursatlaryň yzygider gaýtalanýandygy tankyt edilýär. Tankytçy «Obrazlaryň gönezligi, sýužetleriň tebigylygy» atly makalasynda «Aýgytly ädim», «Doganlar» we «Ykbal» romanlaryndan soň dörän taryhy-rewolýusion temadaky eserleriň özbo luşly taraplaryny açyp görkezmäge synanyşyk edýär.

S. Myradow şygryýet zanrynyň meselelerine degişli en-çeme makalalarydyr synlary ýazdy. Ol «Uruş ýyllarynda gop beren güýç» atly makalasynda kyrkynjy ýyllardaky türkmen şygryýetiniň ýagdaýyny seljerýär. Tankytçy «Gündelik hysyrdylarymyzyň gürrüňi» atly makalasynda şygryýetdäki meňzeşlikler, olaryň tebigaty hakynda gürrüň edýär.

S. Myradow «Ýaşlaryň poeziýasyna bellikler» diýen makalasynda Halyl Kulyýew, Gurbannazar Ezizow, Kakabaý Ylýasow ýaly altmyşynjy ýyllaryň ýaş şahyrlarynyň eserlerini çintgäp derňemek bilen, olara ýokary baha berýär.

«Beýikleriň bu-da bir beýikligi – elmydama saklaýarlar bir tabyn...» atly makalasy-da tankytçynyň şowly makalalarynyň biridir. Makalada şahyr Mämmet Seýidowyň şygryýetiniň özbo luşly taraplary açylyp görkezilýär.

S. Myradowyň «Asyrlaryň jümmüşinden» atly kitaby Magtymgulynyň döredijiligine, «Zelili» atly kitaby Gurbandurdy Zeliliniň döredijiligine bagyşlanýar. Bulardan başga da onuň «Edebi çekişmeler», «Poeziýamyzyň ädimleri», «Taryh. Edebiýatyň taryhylygy», «Durmuş bilen aýakdaş», «Düýnki hem şu günki edebiyatyň aladalary» atly kitaplary neşir edildi.

N. Hojageldiyew, D. Nuralyýew, G. Geldiyew, A. Mämmedow, K. Jumaýew, M. Amansähedow hem türkmen edebi tankydyň ösüşine saldamly goşant goşan edebiyatçylardyr.

Soraglar we ýumuş:

1. Edebiýaty öwreniş ylmy diýip siz nämä düşünýärsiňiz?
2. Edebiýaty öwreniş ylmyň ähmiýeti barada gürrüň beriň.
3. Edebiýaty öwreniş ylmyň ösüşine goşant goşan türkmen alymlary hakynda siz nämä bilýärsiňiz?
4. Edebi tankyt we onuň edebiyaty öwreniş ylmyndan tapawudy nämä?
5. Türkmen edebiyat tankytçylary we olaryň işleri barada gürrüň beriň.

Edebiyat teoriýasy boýunça öwrenilenleri jemlemek

Çeper edebiyat her bir aňly-düşünjeli adamyň ruhy durmuşynyň aýrylmaz bir bölegidir. Çeper edebiyatdan üzňe, ondan bihabar adamy hakyky medeniýetli adam hasaplamak bolmaz. Estetiki taýdan bilimli bolan adam okan eserlerinden, sungatyň beýleki görnüşlerinden hakyky lezzet alyp bilýär. Çeper döredijiligiň kada-kanunlaryny, estetiki bilimi bolsa edebiyat teoriýasy öwredýär.

Çeper edebiyatyň özboluşlylygy. Obrazlylyk sungatyň, şol sanda çeper edebiyatyň hem esasy sypatydyr. Çeper döredijilik obrazlar arkaly pikirlenme hasaplanýar. «Obraz» diýen söz iki manyda ulanylýar. Dar manysynda her bir çeper düzülen ganatly jümle, metafora obrazdyr. Mysal üçin, «Saldy zülpüň jan şährine talaň, gyz» (Mollanepes), «Özbekistan «ak altynyň» mekanydyr» diýlen sözlemler obrazly jümlelerdir.

Obraz giň manysynda ulanylanda, ol gaty köp düşüňjani öz içine alýar. Obraz çeper edebiyatda durmuşa çeperçilik taýdan

akyl ýetirmegiň, eseriň ideýa-tematiki mazmunyny açyp görkezmegiň özboluşly serişdesidir. Ol indiwiiduallaşdyrylan umumylaşdyrma hasaplanýar. Çeper obrazda umumy, kanunalaýyk zat indiwiidual zatda görkezilýär.

Çeper obraza şeýle kesgitleme berilýär. Obraz çeper fantaziýanyň kömegi bilen döredilen, estetiki ähmiýeti bolan, anyk we şol wagtyň özünde umumylaşdyrylan adam durmuşynyň teswiridir.

Çeper edebiyatda barlyk dünýäniň ähli hadysalary, ýagny hojalyk, önümçilik meseleleri, beýleki wakalar, tebigat, haýwanat dünýäsi söz ussadyňyň nazaryndan sypmaýar. Ýazyjynyň üns merkezinden çetde galýan hiç bir zat bolmaýar. Emma eserde suratlandyrylýan ähli zatlar estetiki taýdan özleşdirilýär, ýagny olar adamyň häsiýetini, ruhy dünýäsini, onuň durmuş bolan gatnaşygyny açyp görkezmäge hyzmat etdirilýär. Şeýlelikde, çeper edebiyatyň baş predmeti adam bolup durýar. Eger eserde suratlandyrylýan wakalar, beýleki hadysalar adamyň ruhy dünýäsinden çetde galan mahalynda, olar estetiki taýdan özleşdirilmedik, işlenilmedik, artykmaç zatlar hasaplanýar. Görnüşi ýaly, adam obrazy her bir eseriň merkezinde durýar. Çeper obraz pikiriň hem duýgynyň birligidir. Ol okyjynyň aňyna-da, duýgusyna-da deň täsir edýär. Her bir obraza söz ussady özüniň diňe garaşsyny, pähim-paýhasyny siňdirmän, eýsem oňa öz duýgularyny, tolgunmalaryny-da siňdirýär. Eger çeper obraz okyjyny tolgundyryp, onuň duýgusyna täsir edip bilmese, hernäçe akylly pikirleri şekillendirýän bolsa-da, beýle obrazyň estetiki gymmaty ujypsyz bolar.

Edebiýatyň jemgyýetçilik ähmiýeti. Çeper edebiyat tutuş jemgyýetiň durmuşynda-da, şol sanda aýry aýry adamyň durmuşynda-da ägirt uly ähmiýete eýe. Çeper edebiyat durmuşy bitewi suratlandyrýar. Şeýle bolansoň, ol gönüden-göni ylma degişli maglumatlary-da berýär. Emma çeper edebiyatyň öwredýän, akyl ýetirmäge kömek edýän esasy zady başgadyr. Çeper edebiyat durmuşy adam häsiýetleriniň üsti bilen açyp görkezýär. Ol dürli jemgyýetçilik şertlerinde terbiýelenen, dürli tipli adam häsiýetleri bilen tanyşdyrýar. Şeýlelikde, çeper edebiyat adamyň dünýägaraýsynyň, gözýetiminiň giňelmegine, durmuş hakydaky düşüňjesiniň artmagyna ägirt uly hemaýat edýär. Her bir döwrüň durmuşy şol döwrüň adamlarynyň

häsiyetlerinde öz şöhlelenişini tapýar. Şeýlelikde, anyk adam häsiyetlerini öwrenmek anyk taryhy döwri, anyk sosial-syýasy jemgyýeti öwrenmek bolup durýar.

Tipiklik edebiýatyň esasy kanunydyr. Sebäbi edebiýatyň akyl ýetirijilik, öwredijilik, terbiýeçilik ähmiýeti tipiki hadysalar suratlandyrylan, tipiki obrazlar döredilen mahalynda ýüze çykýar. Edebiýatyň güýji onuň dogruçyllygynda, hakykata laýyklygyndadyr. Hakykat bolsa durmuş bulam-bujarlyklarynyň, tötänlikleriniň içinden häsiýetli, möhüm tipiki zatlar saýlanyp alnanda emele gelýär. Durmuşdaky hadysalar, zatlar şol durkuna çeper esere geçirilende tipik bolup bilmeýär. Olar tipleşdirmek, umumlaşdyrmak üçin diňe çig material bolup hyzmat edýär. Wakalar, hadysalar, adam häsiýetleri tipleşdirilende olardaky ähmiýetsiz, tötänleýin zatlar zyňylýar, tersine, möhüm, häsiýetli zatlar bilen olaryň üsti ýetirilýär. Söz ussady gahrymanyň obrazynda durmuşdaky anyk bir adamyň gylyk-häsiýetini, bolşuny däl-de, adamlaryň bellibir toparynyň köpüsine degişli bolan gylyk-häsiýetleri jemläp görkezýär.

Eseriň temasy. Her bir çeper eser tema saýlamakdan başlanýar. Durmuşyň ýazyjynyň ünsüni özüne çekýän taraplary, hadysalary, wakalary, predmetleri çeper eseriň temasy hasaplanýar. Tema özüniň anyklaşdyrylmagyny talap edýär. Sebäbi «tema» diýen düşünje biçak giň hem umumy. Tema eseriň durmuşyň haýsy ugrundan ýazylandygyny, onda nähili materiallaryň ulanylandygyny habar berýär. Emma bu durkunda tema eserdäki gozgalýan esasy mesele barada entek doly düşünje berip bilmeýär. Şeýle bolansoň, her bir eseriň hakyky temasy onda gozgalýan anyk meseledir. Eseri bitewi edýän zat hem onda gozgalýan mesele. Eserde mesele gozgalmadyk wagtynda onda nämäniň ýetmeýändigini, nämäniň artykmaçdygyny bilmek mümkin däldir. Söýgi we dostluk, ömür we ölüm, gabanjaňlyk we husytlyk, ata-eneler bilen çagalaryň gatnaşygy ýaly müdimilik temalarda-da mesele gozgalmalydyr. Käbir eserde, aýratyn-da, uly göwrümlü eserlerde birnäçe kiçi meseleler gozgalýar. Emma olar baş mesele bilen berk bagly bolýar. Olar baş meseläniň aýdyňlaşmagyna hyzmat edýärler.

Eseriň ideýasy. Ýazyjy mesele gozgandan soň, tutuş eseri bilen onuň jogabyny agtarýar. Gozgalýan meseläniň çözgüdi, suratlandyrylýan hadysalar barada gelinýän netije eseriň

ideýasydyr. Başga hili aýdylanda, tutuş eserde aňladylyan esasy pikire **eseriň ideýasy** diýilýär. Çeper ideýa adaty ideýadan tapawutlanýar. Her bir çeper eseriň ideýasy imrindiriji häsiýetli, şahyrana ideýadyr. Çeper ideýa çuňňur duýga ýugrulanlygy bilen tapawutlanýar. Ol pikir bilen duýgynyň tebigy birleşmesidir.

Basnýalarda, käbir liriki eserlerde bolaýmasa, awtor öz eserinde taýýar ideýalary, taýýar netijeleri bermeýär. Her bir eseriň ideýasyny okyjynyň özi anyklaýar. Hakyky eserlerdäki ideýa hem çeperçilik gözlegleri okyjyny biperwaý goýmaýar. Ony çuňňur oýlanmaga, awtor bilen birlikde gozgalýan meseläniň dogry çözüdini agtarmaga mejbur edýär.

Eseriň obrazlar ulgamy. Her bir eseriň esasy ideýasy obrazlar ulgamy arkaly ýüze çykarylýar. Eserdäki obrazlaryň durkuna siňdirilmedik ideýa çeper ideýa bolup bilmeýär. Beýik fransuz ýazyjysy O. Balzak aýtmyşlaýyn, çeper eserlerde ideýa personaža öwrülýär. Eserdäki ideýanyň janlylygy obrazlaryň janlylygyna baglydyr. Çeper obrazyň okyja täsir ederlikli bolmagy üçin onuň janly, anyk-duýarlykly görnüşde suratlandyrylmagy zerurdyr. Okyjy gahrymany söýjek ýa-da ýigrenjek bolsa, ony görmeli, ony ähli özboluşlylyklary bilen janly keşbinde synlamaly. Şoňa görä-de ýazyjy öz gahrymanyny janlandyrmak üçin ony çuňdan indiwiidualaşdyrmaly, her bir gahrymanyň özüne has bolan aýratynlyklaryny nygtap görkezmeli.

Hakyky eserlerde ýazyjy çeper açyş edýär. Şol açyş, ilkinji nobatda, çeper obrazda bolmalydyr. Her bir çeper obraz täzeligi, özboluşlylygy bilen tapawutlanmalydyr. Eserdäki baş ideýany, baş pikiri aňlatmak üçin her bir obrazyň öz orny, öz wezipesi, öz ideýa-çeperçilik ýüki bolmalydyr. Baş ideýany aýdyňlaşdyrmakdan çetde galýan obraz eserde artykmaçdyr.

Çeper eseriň sýužeti. Gahrymanlaryň häsiýetlerini, ruhy dünýäsini açyp görkezmegiň iň wajyp serişdesi sýužetdir. Eserde bellibir garşylyk liniýasy esasynda yzygiderli ýerleşdirilen wakalar toplumyna **sýužet** diýilýär. Gahrymanlaryň hereketleri sýužetde ýüze çykýar. Proza we drama eserlerinde häsiýetler öz ýaşayşy üçin sýužete borçludyr.

Ýazyjy eseriniň sýužeti barada oýlanýan mahalynda gahrymanlarynyň häsiýetlerine has aýdyň göz ýetirýär. Ussat ýazyjylar gahrymanlaryny şeýle bir synagly pursatlarda goýýarlar,

bu ýagdaý olaryň bütin içki dünýäsini daşyna çykaryp görkezýär.

Çeper eserde sýužetiň ösüşiniň dowamynda her bir epizod bir wagtyň özünde iki wezipäni ýerine ýetirýär. Birinjiden, ol gahrymany haýsy-da bolsa bir tarapdan häsiýetlendirýär. Ikinjiden, indiki, ýagny geljekki epizoda delil, esas taýýarlaýar. Eseriň sýužeti çuň mazmunly, özüne çekiji, gyzykly bolmalydyr. Sýužetiň ösüş ugry öňden belli bolmaly däldir. Sýužetiň baglanyş, ösüş, kulminasiýa, çözülişi diýen ýaly elementleri bolýar.

Eseriň kompozisiýasy. Çeper eseriň gurluşyna *kompozisiýa* diýilýär. Çeper döredijilikde kompozisiýa eseriň diňe daşky gurluşy bolman, ol eseriň içki mazmunyny, ideýasyny, adam häsiýetlerini, ýazyjynyň durmuş hadysalaryna bolan garaýşyny açyp görkezýän möhüm serişdedir. Uly rus ýazyjysy A. N. Tolstoý kompozisiýa hakda şeýle diýýär: «Bu hemme zatdan öňürti hudožnigiň üns merkezlerini kesgitlemekdir. Hudožnik-ýazyjy dürli personažlara birmenzeş üns, birmeňzeş duýgy, birmeňzeş hyjuw bilen garap bilmez...». Görnüşi ýaly, eserdäki wakalary öz ähmiýetine görä dogry ýerleşdirmek kompozisiýanyň şowly çykmagynda uly ähmiýete eýedir.

Eseriň kompozision gurluşy bütinleý erkin, tehniki mesele däldir. Durmuşdaky wakalar, bellibir derejede, bir-birleri bilen bagly, özara gatnaşykda bolýarlar. Ýazyjy, ilkinji nobatda, wakalaryň, hadysalaryň durmuşdaky şol özara gatnaşygyndan ugur almalydyr.

Eserdäki wakalar bir-biriniň içinden syzylyp çykmalydyr. Olaryň baglanyşygy tebigy bolmalydyr. Esasy ideýadan çetde galýan epizodlar, wakalar bolmaly däldir.

Çeper eseriň dili. Çeper eser söz sungatydyr. Çeper eseriň şowly çykmagy söz ussadyň dil baýlygyna, çeper dile erk edip, onuň ähli gözelliginden peýdalanyp bilşine baglydyr. Eserdäki wakalar awtoryň hem eserde hereket edýän gahrymanlaryň sözleri arkaly suratlandyrylýar. Ýazyjynyň dili eserde guramaçylyk hyzmatyny ýerine ýetirýär. Ol elmydam edebi dilde bolýar. Ýazyjy öz dilini kämilleşdirmegiň üstünde zygyderli işleýär. Gahrymanlaryň dili olaryň häsiýetlerine kybapdaş bolýar. Çeper eserlerde dil gahrymanyň häsiýetini açyp görkezmeğiň, ony indiwiiduallaşdyrmagyň iň möhüm serişdesidir.

Hakyky çeper eserlerde her bir gahryman öz häsiýetine, edimgylymyňa, adamçylyk aýratynlygyna laýyk gürleýär.

Edebi žanrlar. Edebiýatyň ösüşiniň dowamynda epika, lirika, liro-epiki we drama žanrlary döräpdir. Bu žanrlaryň-da her biriniň öz görnüşleri bar.

Wakalary giňden beýan edýän, adam häsiýetlerini durmuş prosesinde, hereketde suratlandyryp görkezýän eserlere *epiki eserler* diýilýär. Muňa A. Gowşudowyň «Köpeldagyň eteginde» romany, N. Saryhanowyň «Şükür bagşy» powesti, A. Durdyýewiň «Bally molla» hekaýasy mysal bolup biler. Epiki žanryň hekaýa, nowella, powest, roman ýaly görnüşleri bar.

Lirika edebiýatyň iň täsirli žanrydyr. Liriki eserlerde daşky dünýäniň hadysalarynyň, wakalarynyň şahyryda döreden joşgunly duýgulary suratlandyrylýar. Her bir hakyky şahyryň liriki gahrymanynyň pikir-duýgulary köpe degişli tipiki pikir-duýgulardyr. Mysal üçin, Magtymgulynyň «Yzlamayan bolarmy?», «Döker bolduk ýaşymyz», «Mert bolmaz» ýaly goşgularynda liriki gahryman bütin halka mahsus bolan mukaddes pikir-duýgulary, arzuw-islegleri beýan edýär.

Çeper döredijilikde liriki hem epiki elementler gatyşyk suratlandyrylýan eserler-de gabat gelýär. Beýle eserler liro-epiki žanra girýärler. Bu žanrda liriki hem epiki elementler bilelikde orun tutup gelýärler. Beýle eserlere D. Haldurdynyň «Gaçgak» balladasy, Ç. Aşyrowyň «Ganly saka», B. Hudaý-nazarowyň «Gyzgyn sähra» ýaly poemalary girýärler.

Türkmen dessanlarynyň özboluşly taraplary kän. Emma olar hem liro-epiki žanra degişli bolup durýarlar.

Drama eposdan, lirikadan soň döräpdir. Dogry, eposyň we lirikanyň ösüşi dramanyň peýda bolmagyna şert döredipdir. Grek sözi bolan dramanyň «hereket» diýen manyny aňlatmagy ýöne ýere däl. Drama eserlerinde gahrymanlaryň hereketi häsiýetleri açyp görkezmekde uly ähmiýete eýe. Drama eserlerinde gahrymanlaryň hereketleri, gepleşikleri, içgepletmeleri, replikalary mazmuny aýdyňlaşdyrmagyň esasy serişdeleridir. Drama eserlerinde ýiti durmuş garşylygynyň bolmagy zerur şertleriň biridir. Drama sintetik žanr hasaplanýar. Onda dramaturgyň, režissýoryň, artistleriň, suratkeşiň, baletmeýsteriň, kompozitoryň we ýene-ýeneleriň döredijilik tagallalary birleşýär.

Drama žanrynyň tragediýa, komediýa, drama ýaly görnüşleri bardyr. B. Amanowyň «Zöhre – Tahyr» tragediýasyny, G. Seýitliýew bilen G. Muhtarowyň «Kümüş gapyrjak» komediýasyny, A. Gowşudowyň «Juma» dramasy ny bu žanrlara mysal hökmünde görkezmek bolar.

Çeper döredijiligiň ösüşinde birnäçe edebi usul emele gelipdir. Edebi usul ýazyjylaryň durmuş hakykatyny suratlandyryş ýörelgelerinde emele gelýän özboluşly umumy birlikdir. XVIII–XIX asyr türkmen klassyk edebiýatynda romantizm, realizm (durmuşlyk) ýaly edebi usullar emele gelipdir. Romantizm arzuw edilýän gowy durmuşy, gowy gylyk-häsiýetleri şöhlendirmekdir.

Romantizm, realizm usullarynyň şeýle sypatlaryny Magtymguly, Seýdi, Zelili, Kemine, Mollanepes, Mätäji ýaly türkmen klassyk şahyrlarynyň döredijiliginden tapmak mümkin.

Mundan beýläk edebiýatymyzyň döredijilik usuly ny «realizm» diýip atlandyrmak maksada laýykdyr. Bu usul janly durmuşy öňden taýýar ýörelgelere tabyn edip, eser döretmegi ret edýär. Ähli zadyň, netijäniň real durmuşyň çeper seljermesinden gelip çykmagyny ykrar edýär. Durmuş hakykatyna wepalylyk realizm usuly nyň ölçeg daşydyr.

Soraglar we ýumuş:

1. Çeper edebiýatyň özboluşlylygy nämeden ybarat?
2. Edebiýatyň jemgyýetçilik ähmiýeti barada gürrüň beriň.
3. Edebiýatdaky tipikligi düşündiriň.
4. Eseriň temasy, ideýasy hakda gürrüň beriň.
5. Kompozisiýa, sýužet näme?
6. Çeper eseriň diliniň aýratynlygy nämelerden ybarat?
7. Edebi žanrlar barada gürrüň beriň.
8. Edebi usullara nähili düşünyärsiňiz?
9. XVIII–XIX asyr türkmen klassyk edebiýatynda nähili usullar bolupdyr?
10. Mundan beýläk edebiýatymyzda nähili döredijilik usuly bolmaly?

DOGANLYK HALKLARYŇ EDEBIÝATY

GÜNHOJA
(1799 – 1880)

Armanly

Garradym, ýaş basdy özümi meniň,
Duşman diňlemedi sözümi meniň,
Gasyn bary basdy ýüzümi meniň,
Öler boldum bu dünýäde armanly.

Günhoja, şohratym yzymda galdy,
Müňkir-nekir iki egnimde galdy.
Hal-hal bolup, şo bir halynda galdy,
Şol sebäpden otyr boldum armanly.

Dünýäler gursyn delalaty ýok,
Duşmanlar gursyn şepagaty ýok,
Bu niçik zamana rahatly ýok,
Der döküp, bil büküp gitdim armanly.

Atam öldi, rahatymy görmedi,
Ýaýnap şady-horram bolup ýörmedi,
Ömründe arkaýyn döwran sürmedi,
Nigärimden aýra düşdüm armanly.

Dünýä gurap galsyn, rahat bilmedim,
Deň-duş, dost-ýar bilen oýnap gülmedim,
Şugullaryň sözün sere almadym,
Şol sebäpden öter boldum armanly.

Bu dünýäniň bize peýany bolmaz,
Meniň dek garyba bagt saýa salmaz,
Içdim ýarma, başga aş-nanym bolmaz,
Aş-gatyksyz günler ötdi armanly.

Armanym bar, yhlasymy bilen ýok,
Aglasam dilegim kabul bolanok,
Zalymlar möminden habar alanok,
Garybyň ömüri geçdi armanly.

Arman bilen ýa ötermen, ötmes men,
Horlugmy unudyp ölüp gitmes men,
Bu azapda maksadyma ýetmes men,
Şol sebäpli öter boldum armanly.

Ilim arman bilen döwran sürmesin,
Zalymyň çekdiren ahyn görmesin,
Soňky nesle beýle azap bermesin,
Berse ol hem geçer öter armanly.

Bu dünýä baryny bazar eýleýir,
Bir niçe bendäge perman eýleýir,
Bir niçeler ýürek urup söýleýir,
Manysyn bilmese bende armanly.

Oýlansoň ýigitler dünýä az bermez,
Möminler aýan bermez, saz berer,
Meniň ýaýnap ýörjek ýerim ýaz bermez,
Şonuň üçin ömrüm ötdi armanly.

Armansyz adam ýok patşa bolmasa,
Baýdyr molla, kethudalar bolmasa,
Ýa döwleti sarsmaz soltan bolmasa,
Ötersiňiz bu dünýäden armanly.

Biarmanyň ellerine gül deger,
Ömri öter, didaryna ýel deger,
Döwletýar beg bolup geçseňde, eger,
Bu ömür bir armanlydyr armanly.

Bolsun Magtymguly ýaly myradyň,
Ertire baş eýle güýjüň-kuwwadyň,
Jiýemurat hem Günhoja bir adyň,
Bu dünýäden öter bolduň armanly.

Gaýdyp gel

Galdym yzlaryňdan garap,
Gije-gündiz halym harap,
Çar tarapdan seni sorap,
Söýen dildarym, gaýdyp gel.

Düşdüň zalymyň goluna,
Duzagyn gurdy ýoluňa,
Garamady hiç halyma,
Göwün myradym gaýdyp gel.

Aýaklamda ysgyn galman,
Gözüm ýaşa doldy arman,
Garap galdym, çekdim pygan,
Söýen gamhorym, gaýdyp gel.

Ugrun tapyp her bir işiň,
Jemläp ähli güýç-berdaşyň,
Sen misli bir Laçyn guşum,
Gaýratly ýarym gaýdyp gel.

Sen gelmeseň aglaý-aglaý,
Men ölermen hasrat baglaý,
Wepalylyk şeýle bolgaý,
Didäne zarým, gaýdyp gel!

Nämä gerek?

Saýrar bilbili bolmasa,
Içi owaza dolmasa,
Mydam müşk ysy gelmese,
Açylan gül nämä gerek?

Towlanyp suwy akmasa,
Teşne ýerleri ýakmasa,
Wagtynda daşyp, ýatmasa,
Akýan suwlar nämä gerek?

Alysdan göze ilmese,
Şemaly şaglap inmese,
Depesi bulda degmese,
Uly daglar nämä gerek?

Barkyrap ýazy bolmasa,
Uýanyň çeynäp durmasa,
Baýrak almasa – derlese,
Dal bedewler nämä gerek?

Bilguşagyn bek bogmasa,
Öçdeşine öç bolmasa,
Eneden oňly dogmasa,
Pasyk perzent nämä gerek?

Ýetim hakyn iýäýme

Mömin bende, ýetim hakyň guludyr,
Eý näynsap, ýetim hakyn iýäýme.
Dogruçyllyk ak – bezirgen ýoludyr,
Ýetimleriň rysgu-hakyn iýäýme.

Adam däldir adam rysgyna suwsan,
Ötersiň dünýäden, bolarsyň bisan,
Garyp-gasar, mömin, pukara ynsan,
Ahyr-owal ýetim hakyn iýäýme.

Özüm idim şahyrlaryň serdary,
Rasululla söýen ymmatyň bary,
Bolsa-da haýsydyr bir zadyň zary,
Sabyr kylda, ýetim hakyn iýäýme.

Ýetim haky karzlardan ýamandyr,
Ony iýmedigiň başy amandyr,

Eger berse bendesine zamandyr,
Il bendesi ýetim hakyn iýäýme.

Halal kişä halal bir aş bes bolar,
Haram aşa göz gyzdyran pes bolar,
Kä kes ýetim aşyn ißer, mes bolar,
Sen olar dek ýetim hakyn iýäýme.

Gerek maňa

Gül-gunçaň müşki ýaýraýan,
Içinde bilbil saýraýan,
El aýasynda üwreýän,
Ýagty günler gerek maňa.

Gülüp silkinip oýnaýan,
Seretseň biparh goýmaýan,
Gün-günden ösüp ýaýnaýan,
Täze nesil gerek maňa.

Gaýyş gulak, ýüpek ýally,
Sagrysy gözel, meýdanly,
Polat aýak, polat billi,
Dal bedewler gerek maňa.

... Tumagasy zerli kümüş,
Bag içinde dürli iýmiş,
Şeýle ajap, gözel diýmiş,
Uçar guşlar gerek maňa.

Galkynyp misli asmana,
Gazaply sürse duşmana,
Için doldursa puşmana,
Mert ýigitler gerek maňa.

Duşmana syryn aýtmaýan,
Ýar-dostuny ynjytmaýan,
Gorkup yzyna gaýtmaýan,
Gaýratlylar gerek maňa.

Dost kalbyny daglatmaýan,
Öz-özün ryswa etmeýän,
Il-gününi aglatmaýan,
Adyl ärler gerek maňa.

...Sarpa goýjak dür-derlere,
Suw getirjek boz ýerlere,
Maýyp, sokur ýa kerlere,
Haýr edenler gerek maňa.

Her bir zatdan paýyn aljak,
Duşmanyna dowul saljak,
Il-gününe gamhor boljak,
Çyn batyrlar gerek maňa.

Soraglar we ýumuş:

1. Günhoja «Armanly» goşgusynda nämeler barada gürrüň edýär?
2. «Gaýdyp gel» goşgusy haýsy tema degişli?
3. Haýsy goşgy öwüt-nesihat temasynda düzülipdir?
4. Şahyryň isleg-arzuwlary näme eken?
5. «Nämä gerek?» goşgusy barada öz pikiriňizi aýdyň.

ABDULLA KADYRY (1894 – 1938)

A. Kadyry bary-ýogy 44 ýyl ýaşapdy. Şondan diňe ýigirmi ýylyny edebi döredijilige bagyşlady. Galan ýigirmi ýyl hem gyzgyn göreşler, aldym-berdimli garşylyklaryň içinde geçýär. Bu batyr, gaýratly ýigit özüniň tapylmaýan talanty bilen, misilsiz gaýraty bilen gysga döwrüň içinde özbek medeniýeti we edebiýaty taryhynda ýagşy yz galdyrdy. Köp asyrylyk milli özbek edebiýatynyň ösmeginde uly öwrülişik etdi, täze başlangyjy başlap berýän elýetmez eserler döretti. Ýazyjy «Öten günler», «Mährabdan çykan içýan» eserleri bilen özbek romançylygyny esaslandyrdy.

Bu romanlar zamana laýyk jahan edebiýatynyň iň ajaýyp eserleri bilen bir hatarda durýar. Onuň galamynyň aşagyndan çykan hekaýalar, ýumoristik, publisistik, edebi-tankydy makalalar, çeper terjimeler XX asyr özbek edebiýatynyň hazynasyndan özüne mynasyp orun eýeledi.

Ýazyjynyň şöhratly we gaýgyly ykbaly nesiller üçin görelde hem-de sapakdyr.

A. Kadyry 1894-nji ýylyň 10-njy aprelinde Daşkent şäherinde bagban maşgalasynda eneden dogulýar. Ýazyjynyň özüniň aýtmagyna görä, 7–8 ýaşyna çenli onuň doýa garny doýmandyr, üstüne oňly egin-eşik geýmändigini bilýär. Sebäbi masgaladaky baş sany janyň iýip-içmegi diňe 80 ýaşly garry atasynyň zähmetinden 0,13 sötük bagyň ýazda ýetişdirip berýän hasyly bilen gün görýän ekenimiz. Eger-de bahar ýaman gelip, bagyň miweleri apata uçraýsa onda biz hem aç galyp ýagdaýymyz ýaramazlaşýan eken.

Ol ýaşlygynda örän zehinli, okap-öwrenmäge söýgüsi belent bolupdyr. Emma maşgaladaky mätäçlik zerarly ol mekdebe 9 – 10 ýaşlarynda barmaly bolupdyr.

1912-nji ýylda Abdylly rus-tuzem mekdebini üstünlikli gutarypdyr. Bu mekdepde okamagy onuň çagalygyndan rus dilini gowy öleşdirmegine getiripdir.

Bu bolsa onuň rus we jahan edebiýaty, medeniýeti bilen tanyşmagyna ýol açypdyr. Iki ýyldan soň ol Daşkentdäki Abdylkasym medresesine okuwa girýär. Medresede gysga wagtyň içinde yslam ylmy, arap we pars dillerini hem bilmeklige mümkinçilik döreyär.

1914-nji ýylda Rahbaroý atly gyza öýlenýär we ondan iki ogul, iki gyz – Nafisa, Habybulla, Adiba, Maksat atly perzentleri bolupdyr.

1913-nji ýyldan başlap, özbek dilinde «Türküstan sedasy», «Samarkant» ýaly gazetler çykyp başlaýar. A. Kadyry, ine, şu gazetlere habarlar ýazmagy göwnüne düwýär we ýazmaga başlaýar. 1914-nji ýylyň aprel sanynda onuň «Täze metjit we mekdep» atly habary gazetde çap edilýär. Aradan köp wagt geçmänkä, ol A. Kadyry ady bilen «Milletime», «Ýagdaýymyz» atly makalalary we «Bagtsyz giýew» dramasy «Juwanbaz» hekaýalary çap edilýär.

1919-njy ýylda ol «Azyk işleri» atly gazetiň redaktory wezipesine bellenýär. A. Kadyry 1919 – 1925-nji ýyllar aralygyn-da metbugatda ýüzlerçe makala, satiriki hekaýalar bilen çykyş edýär. Bu eserleri ol her hili – Kadyry, Julkumbaý, Kelbek, Mahzum, Daşpolat, Owsar, Guýruk atly lakamlar bilen çap etdiripdir.

«Öten günler» romanyny 1919-njy ýylda ýazyp başlaýar. Eseri ýazmak pikiri baryp, 1917-nji ýyllarda ýüze çykyp ugraýar. Ýazyjy bu romany arkaly halkyň milli aňýetini oýatmakçy bolýar, «taryhymyzyň in kyn, gara günlerin» açyp görkezmeçligi maksat edinýär.

Aslynda, «Öten günler» romany many we mazmun taýdan örän giňdir. Onda dürli hili sosial-syýasy, ruhy we ahlaky problemalar gozgalýar. Ýöne olaryň arasynda in möhümi – ýurduň, milletiň kysmaty, garaşsyzlygy meselesidir.

Eseriň merkezinde durýan Atabek we Ýusupbek hajylar şu ýurduň azatlygy, gözel durmuşy, asudalygy ýolunda bütin

durmusyny, janyny orta goýan asylyly adamlardyr. Munuň şeýledigine eseri eline alyp okan okyjy göz ýetirip biler.

Soraglar we ýumuş:

1. A. Kadyrynyň özbek edebiýatyndaky tutýan orny.
2. Onuň ýaşlyk ýyllary nähili geçipdir?
3. Haýsy lakamlar bilen gazetlerde çykyş edipdir?
- 4 «Öten günler» romanyny haýsy meseleleri öz içine alypdyr?

Öten günler

(Romandan bölek)

Han gyzyna mynasyp ýigit Atabeg özi bilen görseň bu ýerdäki iki sany ýat adamy tanamandygy üçin olara gaýta-gaýta göz aýlaýardy. Muny duýan Zyýa şaýyçy olary Atabege tanyşdyrды:

– Bu garyndaşlary siz tanamadyk bolsaňyz gerek, elbetde. Ynha, bu kiçi ataňzyň ýakyn dostlarynyň biri bolan Mirzekerim gutuçy. Bu ýaşuly bolsa Andijan söwdagärlerinden Akram hajy.

Mirzekerim atlysy kyrk baş-elli ýaşlaryndaky, gara gaşly, gara gözli, görmegeý, gowy geýnendi, Akram pajysy bolsa elli baş ýaşlaryndaky ýaşuly adamdy. Atabeg täzedn Mürzekerim gutusyny synlap başlady.

– Atamyň dostlary bilen tanyşdyranyňyz üçin sag boluň, agam – diýip, Atabeg Akram hajy bilken Mirzekerim aga tarap öwrüldi: Atam siziň ýaly ýakyn dostlaryna salam aýtmagy maňa tabşyrды.

– Salam aýdanam, getirenem sag bolsun.

Ýygnanyşyk Zyýa şaýyçynyň öýünde Atabeginiň hatyrasyna başlanypdy. Bu ýerde ýokarda atlary agzalanlardan başga Hämit, Rähmet we Hasanalý dagy-da bardy. Tanyşlykdan soň Atabeg bilen Mirzekerim gutuçynyň nazarlary tiz-tizden çaknyşyp başlady.

Gutuçy Atabegden nämedir soramaga hereket etse-de, Akram hajy bilen Ziýa şaýyçynyň nämelerdir baradaky gürrüňleriniň yzy üzülmän dowam edýärdi. Üçünji gezek olaryň nazarlary çakyşanda, gutuçy gülümsiräp:

– Meni salyp bildiňizmi, beg?

Atabeg gutuçyny dykgat bilen we ünsli synlady-da, jogap berdi:

– Ýok, agam.

– Näçe ýaşa bardyňyz?

– Ýigrimi dört ýaş...

Gutuçy öz ýanyndan nämeleridir hasaplady-da:

– Dogrudyr, siz meni, bolup geçen wakalary ýada salyp bilmersiňiz – diýdi. Men Daşkentde gutuçylyk eden wagtynda siz takmynan dört-bäş ýaşly çagajykdyňyz... Men edil dün Daşkentde bolan we siziň öýüňize myhmançylyga baran ýaly – emma hakykatda aradan on bäş-ýigrimi ýyl geçip, sizem uly adam bolup ýetişişiňiz. Ömür diýilenem – atylan ok ýaly-da!...

Siz biziň öýde bolupmydyňyz?

Bir gezegem däl, birnäçe gezek boldum, ol wagt babaňyz hem bardy. Bu ikisiniň gürrüňlerine gulak salyp bir çetde oturan Hasanaly-da söze goşuldy:

Garyndaşyňyz biziň öýe gelip ýören wagtlarynda siz entek ýaş çagadyňyz, beg – diýdi ol.

Gutuçy ýene nämedir aýtmakçy boldy, oňa Akram hajy maý bermedi:

– Hajy agamyz bu günler näme iş işleyärka?

– Daşkent beginiň ýanynda maslahatçy hökmünde iş alyp barýarlar.

– Ezizbeg bu günlerem Daşkente hekimmi?

– Hawa.

– Beg bolmanlar geçsin, şol Eziz beçe-diýdi. Hamit we Akram haja seredip güldi. Ýakyn wagtlarda-da musulman çolagyň bezmleri şol Eziz beçe sowulýandy – diýip, göýä uly bir açyş eden ýaly, oturanlaryň ýüzlerine hondan bärsi bolup seredip goýdy.

Hamidiň gerek bolsa-bolmasa aýp gözlemesi ýygnanyşanlara geňräk duýlan bolsa gerek, olar biri-birlerine seredip goýdular. Arada biraz dym-dyrslyk boldy, soňra Akram hajy ýene sorag bermegini dowam etdi:

– Häkimiňiz gaty zalym adammyş diýýärler, şol dogrymy?

– Dogry – diýdi beg, Ezizbegiň zulumyndan halkam bizar bolan.

Atabegiň bu jogabyndan diňe Akram hajy däl, beýlekiler hem haýran boldylar. Atasynyň hojaýyny bolan bir begiň zulumyny tassyklamak, dogrudanam oturanlar üçin haýran bolarlykdy. Ezizbeg Türküstan hanlygynyň iň zalym we adalatsyz begleriniň biridigi, onuň Daşkent halkyna eden zulumlary Fergana-da dessan bolup ýaýylypdy, emma Akram hajanyň bu soragy Ezizbegiň iň ýakyn bir adamynyň ogluny synap görmek üçin berlipdi. Bu synagyň netijesi Akram hajyny geň galdyrdy, gyzyklanmagyny artdyrdy:

– Ataňyz Ezizbegiň maslahatçysy eken – diýdi Akram hajy, näme üçin ony azrak hem bolsa dogry ýola salmaýarka?

Bagyşlaň, agam – diýip, Atabeg gülümsiredi – siz atamýň maslahatçylygyny başgaçarak düşünipsiňiz... Biziň beglere höküm çykarjak wagtynda maslahat bermek mümkin däl. Atam Ezizbegiň gürründeşi we maslahatçysy bolsa-da, bu diňe ýönekeý işlerdedir. Munuň üçin size bir mysal getireýin, bu golaýda bolupdy: Daşkente juma günü bolan gürründeşlikde bir adam Ezizbegi çakdanaşa köp öwýär we oňa ikinji biri «Nämesini öwýärsiň onuň asly beçe-dä « diýip, garşy çykýar. Olaryň bu gürrüňlerini eşidip duran içalylaryň biri muny Ezizbege ýetirýär. Ertesi Ezizbeg şol ikisini çagyrdyp, özüni öwene beýik emel, wezipe hödürleýär, ikinjisini bolsa ölüme buýurýar... Bu höküm çykarylan wagtynda şol ýerde duran atam ölüme höküm edileniň günäsini geçmegi soranda Ezizbeg jellatlaryna: «Tizräk äkidiň « diýip gygyrýar. Atam ýene-de eglip öňünde baş egende, jelladyna: «Eliňdäkini boşadyp, ornuna hajyny alyp çyk!» diýip buýurýar. Ine dördüňizmi, atamýň abraý – hormatyny.

– Onda näme üçin halk hana begiň üstünden şikáyatnama ýazmaýarka?

– Näçenji şikáyatnama barada gürrüň edýäňiz – diýdi Atabeg – Ezizbegden zulum, jebir görenler bilen bilelikde indi on gezek dagy şikáyatnama iberendiris... Ýöne şol hanyň özi zalymlykda Ezizbegden birnäçe esse beter adam bolsa biz nädeli? Ýene-de bir zat, soňky wagtarda Ezizbeg kokant hanynyň hatlaryny we permanlaryny jogapsyz galdyryp başlady...

Garaz, Daşkent halky Ezizbegiň zulmundan doýdy, bizar boldy, kimden kömek sorap, kime arz etjeginem bilenok!

Ýusupbeg hajjynyň nähili adamdygy Akram hajjynyň özünde mälimdi, şonuň üçin bu barada artyk jedel edilmedi we gürrüň başga taraplara sowuldy.

Ýygnanyşyk hormatly myhmanyň hatyrasyna bolany üçin ortadaky saçakda näz-nygmatlar bolluk bilen taýýarlanyp goýlupdy. Zyýa şaýyçy bilen ogly Rahmetiň myhmanlary baryndan iýip-içmäge gyssamaklary beýlekileriň işdäsini açsada Atabegge täsir etmedi. Ol nämedir bir zatlar barada hyýala batyp oturdy. Onuň nämeleri pikir edýändigini bilmek kyn bolsa-da, käbir hereketleri üns bererlikdi: Näçe hyýala batyp otursa-da, gözleri öňünden ygtyýarsyz gutuça bakýardy, gutuçynyň gözi özüne düşse, gözlerini ortadaky göwnüniň islemeyän zatlary tarapa geçirýärdi... Atabegiň bu ýagdaýyny başgalar duýmasalaram, Hamit ony siňe synlaýardy.

– Söwda işleri bilen haýsy şäherlere bardyňyz, beg? – diýip, gutuçy sorady.

Öz şäherlerimizden köpüsini gördüm – diýdi.

Atabeg ors şäherlerinden Şamaýa bardym.

– O-ho, -o-ho, siz Şamaya-da bardyňyzmy? – diýip, Zyýa şaýyçy geňirgendi.

Geçen ýyl barypdym – diýdi.

Atabeg – Barmagym oňaýsyzrak wagta dogry gelip, köp azar çekdim.

– Hakyky söwdagär siz ekeniňiz – diýdi gutuçy, – Biz şu ýaşa gelip, entek özümiziň ulurak şäherlerimizi-de göremsok, siz bolsa Samaýa-da barypsyňyz.

– Gezen – derýa, oturan – boýra diýenleri – diýdi. Akram hajy.

Rus şäherlerine baryp, söwda edýänler Türküstanda az sanly bolup, olary gören Atabeg üşmeleňde öz tanaýan-bilýänleri barada gürrüň berdi. Ruslar hakda her dürli rowaýatlar eşidip ýören gutuçy we Zyýa şaýyçy ol ýerdäki hakyky ýagdaýlary bileleri gelip Atabegden Şamaýda (Semipalatinskide) gören-bilenlerini gürrüň bermegi soradylar. Atabeg hemmesini aýdyp berdi. Ruslaryň syýasy, ykdysady, medeni ösüşleri haýran galyp diňleýänlere gürrüňiniň ahyrynda:

– Şamaýa barmazymdan öň öz ýurdumyzdaky ýagdaýlary görüp, hemme ýerde-de şeýledir diýip oýlaýardym – diýdi. Atabeg, – ýöne Şamaý meniň ol pikirlerimi astyn-üstün edip,

özümü hem bütünleý başga adama öwürdi. Men orslaryň edara işlerini görüp, özümizdäki edaralaryň işiniň oýunjak ýaly bir zatdygyny boýun almaga mejbur boldum.

Bizde edara etmek (dolandyrmak) işi şu barşyna dowam etse, geljekde halymyzyň nähili boljakdygyna aklym ýetenok. Şamaýdakam; ganatym bolsa uçsam, göni hanyň köşgüne düşsem we ors hökümetiniň kada-kanunlaryny ýeke-ýeke düşündirsem, han hem baryny diňlese, onsoň ähli iline şol orslardaky tertipleri giritse, menem bir aýyň içinde öz ýurdumy orslaryňky bilen deň ýagdaýda görsem diýip arzuw edýärdim. Emme bärlik dolanyp gelenimden soň görsem, ol arzuwhyýallarym amala aşmag-a beýlede dursun, hiç kim tarapyndan diňlenjegem däl eken. Kä bir eşidenler hem: «Seniň şol aýdanlaryňy şu hanlar eder diýip oýlaýaňmy» diýip, meniň sözlerime gülüşdiler. Ilki olaryň bu sözlerine parhsyz garanam bolsam, soň olaryň hak ekenliklerini bildim.

Ýygnanyşanlar Atabeginiň Şamaý baradaky gürrüňlerini höwes-yhlas bilen diňlediler, olar şu wagta çenli hiç kimden beýle zatlary eşitmänsoň, örän geň galdylar.

Azatlyk, erkinlik, gelejek barada gaýgy-da etmeyän bu adamlar Atabeginiň ak göwnünden aýdan bu sözlerinden köp zatlara göz ýetirdiler. Zyýa şaýyçy!

– Biziň bu ýagdaýa düşmegimiziň sebäbi öz pälimiziň-niýetimiziň bozuklygyndan!-diýdi. Akram hajy:

– Dogry!

Hämit hem başgalardan galmazlyk üçin: «Hudaý kapyrlaryň bu dünýäsini bersin!»-diýip goýdy.

– Meniňçe, orslaryň bizden ýokarylygy olaryň agzybirliğinden bolsa gerek-diýdi Atabeg, -emma biziň gün-günden yza gaýt-magymyza özara agzalalyklar, dawa-jenjeller sebäp bolýar. Şu zatlaryň şeýledigine düşüňän we düşünesi gelýänlerem ýok, gaýtam bozjaklar, sada halky heläkçilige tarap itekleýärler.

Ine, mysal üçin, gypjaklar bilen özbekleriň arasyndaky agzalalyklary alyp göreliň, bu agzalalykdan gypjaklara näme peýda bar ýa-da bize näme peýda bar? Diňe iki halk arasyny bozup, şondan peýda görýän käbir arabozar ýolbaşçylar bar. Meselem, Musulmankuly kim adalatly adam diýip biler? Onuň ýurt üçin gan dökmekden başga nämede peýdasy degipdir? Ol öz

peýdasyny oýlap, giýewi Şiraly hany öldürdi, günäsiz Myrat hany öldürtdi, Daşkent häkimi Salymsak begi öldürip, ornuna Ezizbeg ýaly zalymy belledi we özüni münbaşy diýip yglan etdi, akylsyz bir çagany-Audaýarhany han belläp, halkyň egnine mündi.

Eger Musulmankuly bu işleri gowy niýet bilen äden bolanynda ýurtda parahatçylygy ornadan bolardy, halka edilýän zulum, zalymlyk azalardy. Ýok gaýtam Daşkentiň taryhynda entek görülmedik Ezizbeg ýaly ganhor zalymy şol Musulmankul goldady. Öz peýdalary üçin, şan-şöhretlary üçin, baýlyklary üçin biçäre halka zulum edýan zalymlyry döwlet başyndan aýryp, olaryň ornuna adalatly, rehimdar, halal adamlary belleýänçäk halk bu hasratly günlerden dynmaz!

Atabeg bu oturanlaryň ömründe eşitmedik zatlary barada janygyp gürrüň berýärdi, hemme onuň agzyna aňkaryp galypdy. Dogrudanam, ol özara agzalalyklaryň gelip çykyş sebäplerini manysyny, getirjek netijelerini örän ynandyryjy beýan edýardi, olara dogry baha berýärdi. Onuň bu aýdyp oturan pikirleri oturanlara bulaşan ýüpüň ujuny tapyp beren ýaly täsir etdi, olaryň alkyşlaryna mynasyp boldy. Atabeg hupdan namazy üçin täret almaga çykan wagty onuň zyzndan:

– Atasynyň ogly-da, diýip, Zyýa Şaýçy myhmanlara garap goýdy.

– Ömri uzak bolsun – diýdi. Akram hajy, – ýigitlerimiziň arasynda iň akyllysy eken. Eger han bellemek-saýlamak meniň elimde bolanda, şu Atabegi han bellärdim! Okanmyka özi?

Bu öwgülerden wagty hoş bolan Hasanaly jogap berdi:

Daşkentdäki «Begler begi» medresesiniň iň ökde talyp-larynyň biridi, ýöne üç ýyl dagy boldy, kakasy okuwdan çykaryp, söwda işine goşdular.

– Hudaý her taraplaýyn beren ýigit eken-diýdi gutuçy.

Ýygananlaryň hemmesi-de biri-birine gezek bermän diýen ýaly Atabegi magtaýardylar, diňe Hämit bu sözlere goşulman, nämedendir närazy ýaly bolup otyrды. Şol wagt gutuçynyň «öýlenenmi?» diýip Hasanalydan soramagy ýene Hämidiň bu ýagdaýyny üýtgetdi. Hasanalynyň beg gyzlaryň hiç haýsyny-da halamaýandygy barada aýdan jogabyndan soň:

– Belkem begiňiziň göwni hanyň gyzlarynyň birindedir – diýdi kinaýa bilen Hämit. – Bular ýaly ýigitler öýlenäýende-de

biriniň gyzyny ömrüne betbagt ederler, gaýgy-gamdan doýr-
rarlar! Bu sözleriň näme sebäbe görä aýdylanyna düşünmedik
Hasanally saklanyp bilmmedi:

– Men onuň han gyzyna öýlenmek magsadynyň bar-
ýokdugyny-ha bilemok welin – diýdi gülümsiräp, ýöne ol
han gyzyna öýlenmäge-de mynasyp ýigit. Hatda meniňki ýaly,
seniň ýaly adamlara-da ýakymsyz söz aýtmaýan ýigit, öz
nikasaynda bolan ýanyoldaşyna azar bermez diýip oýlaýan.
Onuň aýal urýan we aýal üstüne aýal alyp ýören käbir adam
syapat mahluklara goşulmagy, meňzemegi ynanyp boljak zat
däl, inim molla Hämit.

Hasanally üç-dört aý mundan öň Hämidiň öz agzyndan
aýalyny gamçy bilen urýandygy barada eşidipdi. Şol sebäpli-
de onuň soňky sözlerini eşiden Hämidiň indi jedelleşmäge bogny
ysmady. Zyýa şaýyçy Hämide «aldyňmy jogabyňy, geregiňi?»
diýen ýaly manyda seretdi we Hasanallydan ötüňç sorady:

– Bagyşlaň, ata, biziň bu Hämidimiz şular ýalyrak gepler
üçin ýaradylan adam.

Gutuçy-da Hasanallynyň sözlerine goşuldy:

– Aýdanlaryňyz dogry, ata-diýdi, – Atabeg han gyzyna my-
nasyp ýigit eken.

Indi jedel etmek üçin Hämide ýol galmandy. Naharadan
soň, ilki Hamit, soňra beýleki myhmanlar dargaşdylar. Atabeg
bilen gutuçynyň ýollary bir bolansoň bile gitdiler. Gutuçy öýleri
tarapa sowulanda bege:

– Birigün biziňkä geliň, bolýamy? diýdi.

– Bolýa, agam!

– Biziň öý ine şu burçdaky gapy. Belkem şu gün biziňkide
galarsyňyz?

– Ýok, sag boluň, soň gelerin.

Olar hoşlaşyp aýrylyşanlarynda, köçäniň burçundan kelle-
sine donuny bürän bir adam çykyp, olaryň gelen tarapyna
ugrady.

Garaşylmadyk bagt

... Atabeg Margilana gelen gününüň ertesi aýakgap bazaryna
barypdy. Ikindi namazynyň wagty geçip barýardy, şonda
gyssanan Atabeg bir dükançydan täret almaga suw sorady.

Ýapdaky suw örän azdy, peýdalanyp bolanokdy. Dükançy oňa «Ýnha şu burçdaky derwezeden içerik girseňiz, ýabyň suwy köp ýeri bardyr!» – diýdi. Atabeg dükançynyň aýdyşy ýaly şol derwezeden girdi. Şol wagt içerden myhmanhanadan çykyp gelýän bir owadan gyza gözi düşdi. Kümüş hem ýabyň gyrasynda duran ýigide özünden ygtyýarsyz seredip galdy. Öz erklerine däl-di, alaçsyzlykdan biraz wagta çenli biri-birinden gözlerini aýryp bilmediler. Ahyrda Kümüş nämedendir gorkan ýaly, çaltlyk bilen içerik – yzyna öwrüldi. Yzyna öwrülende onuň kyrk örüm saçlary-da hereketlendi. Kümüş içerik ylgaý barýarka, yzyna öwrülip, ýabyň boýunda özüne seredip duran ýigide garap oňa bir mylaýym ýylgyryşy hem sowgat edip gitdi. Gyz içerik girip gidenden soňam Atabeg şol duran ýerinde birnäçe wagt doňdurylan ýaly bolup durdy. Ahyry gözlerini giňden açyp, ýaňyja duşuşan gözel gyzyny ýene-de göz önüne, hyýalyna getirdi. Ýöne wagt çäklidi.

Ol ýabyň boýunda täret almaga oturdy, emma gözleri ýaňky gyzyň girip giden tarapyndady. Täret alyp boldy, ýöne gözlerini şol tarapdan aýryp bilmedi. Süpürinip bolandan soň hem aýak üstünde durup galdy, ýöne gizlenen gözel gyz gaýdyp görünmedi. Ähtimal ol Atabegi ýüpsüz daňyp gidip, indem onuň halyna görünmän, bir ýerden gizlin durup öz ýesirine tomaşa edýändir.

Ýusupbeg hajy

Reýimbeg dadahanyň ýanynda bize tanyş zolak-zolak donly adam Hasanalyny göreninden:

Hä-ä-ä, biziň Hasanalymyz! – diýdi. Gel, Hasan, görşeli, Atabeg: gurgunmy?

Hasanalý gelip görüşdi. Ýusupbeg hajy görşenden soň, Ezizbege garap:

Bu biziň adamymyz, tagsyr! Margilandan geldi – diýen Ezizbeg dodagyny dişläp galdy. Sebäbi derwezäni kakyp, atyny ürküzen Hasanalyny jellada tabşyrmak niýeti-de ýok däl-di. Ol Ýusupbeg hajynyň sözüne hiç hili jogap bermän ýoluny dowam etdirdi. Hasanalý atlylaryň zyndan, Ýusupbeg bolsa Ezizbegiň zyndan, köşge tarap ugradylar. Köşgün derwezesine ýetenlerinde, garaşyp duran orda begi Ezizbegiň goltugyndan tutup

atdan düşürdi. Ezizbeg içerik girmekçi bolanda Ýusupbeg hajy atdan düşüp: sorady:

- Men gaýdybereýinmi, beg?
- Ezizbeg ýolundan saklanyp, seretdi.
- Gaýdyberin, ertir çaya orda geliň!
- Bolýar, tagsyr.

Ýusupbeg hajy atlylaryň biriniň kömegi bilen atyna atlanyp, aňyrrakda garaşyp duran Hasanala tarap ugrady. Atlylar hem atlaryny idip içerik girip başladylar. Ýusupbeg hajy Hasanalarynyň biwagt we Atabegsiz ýeke özüniň gelmeginden nämedir bir zat bolandyr diýip howsala düşüpdü.

Ol:

– Näme üçin biwagt geldiň. Atabeg sagmy? – diýip sorady. Ýusupbeg hajy Hasanalarynyň ýanyna ýetmänkä sorag beripdi. Hasanaly eşitmedimi ýa eşitse-de eşitmezlige saldymy, garaz, jogap bermedi.

- Näme geplänok?
- Atabeg sag-salamat.
- Ondan-ä biwagt geldiň? Atabeg hany?

Atabegiň tutulyp, gabalandygyny aýtmak Hasanaly üçin agyrdy. Ahyrsoňy, ol gözünüň ýaşyny süpürdi-de:

– Atabeg Margilan häkimi tarapyndan tussag edildi! – diýdi.

– Näme üçin? Näme üçin? – diýip, hajy tas atdan ýykylypdy.

- Sebäbi näme?
- Sebäbi mälim däl.

– Essagpyralla! – diýen hajy indi biraz özüni dürsäpdi. Hasanaly Atabegiň Margilana baranyndan başlap, tussag edilyänçe bolan wakalaryň hemmesi barada gürrüň edip berdi. Ýusupbeg hajy begiň öýlenendigi baradaky habary-da adaty gepler ýaly eşidip oturdy.

– Margilanda hiç bir zat edip bilmejegimi bilip, Daşkende gaýtmaga mejbur boldum-diýip Hasanaly gürrüňini tamamlady. Hajy bu gürrüňleri eşidip, çuňňur gaýga batypdy. Onuň nähili adamdygyny Daşkentde ýedi ýaşdan yetmiş ýaşara çenli hemme bilýärdi, şonuň üçin ýolda duş gelenler ýerinden galyp, salam berýärdiler, hajy bolsa jogap gaýtarmagy-da bilmeýärdi, goýa adamlary görmeýän ýalydy.

Ahyrsoňy şu ýagdaýda köp ýörensoň, zyzndan gelýän Hasanala tarap atynyň başyny öwürdi we:

– Hä, sen bu dördüsiniň üýşen ýygnagynda bolupmydyň?
– Bolupdym.

– Náme we haýsy zatlar barada gürrüň eidipdiler?

Atabeg gypjaklara garşy söz aýtdymy?

– Ýok. Başgalar hem bu barada hiç zat diýmändiler.

– Olaryň ýygnagynda bolmadyk wagtyň hem bolupmydy?

– Her gezekki ýygnaklarynda-da bolýardym.

– Bolýar, sen olar bilen nirelerde bolupdyň?

– Birinji gezek Zyýa aganyňkyda, ikinji...

– Dur, Zyýa ekeňkide myhmanlar näçe adamdy?

Gutuçy, Atabeg, andijanly Akram hajy, men, Zyýa aganyň gaýyn inisi Hämit diýen biri, Zyýa aga we onuň ogly... hemmesi bolup ýedi adam! Ýusupbeg hajy atynyň ýalyny gamçysy bilen darap oturşyna, üç-dört minut oýlanyp galdy, soňra:

– Ikinji ýygnagyňyz nirede boldy?

– Ikinji ýygnak Zyýa aganyňkydan iki gün soň gutuçy-nyňkyda boldy. Bu ýygnakda-da şol öňki adamlar bardy. Diňe şol Hämit diýeni ýokdy.

– Ýene nirelerde ýygnanypdylar?

– Başga ýerde ýygnanmandyk. Mundan ýigrimi gün soň toý boldy. Toýda bolsa, elbetde, onuň ýaly gürrüňler edilmedi.

– Ikinji ýygnagyňyzda ýaňky Hämit diýeniň näme üçin bolmandy?

– Bilemok, Gutuçy çagyrmadyk bolsa gerek.

– Galanlar: Atabeg, Gutuçy, Zyýa aga, Rähmet şeýlemi?

– Şeýle, hajy.

– Seni-de ýasawullar gözländirler?

– Gözläpdirlir.

– Akram hajy Andijana gidipdi. Şonuň üçin ony tutup bilmediler, şeýlemi?

– Şeýle.

– Hämidi nä?

– Ony gözlemediler. Atabeg tutulandan soňam ony gören ýalydym.

– Bize gelin bolan gyzy owadan diýdiňmi?

– Ylahym Atabeg aman-sag boşap gelgeý, onuň söýeniçe bar, örän owadan.

– Gelniň owadanlygy Margilanda belli ekenmi?
– Hawa, hemmäniň dilinde şonuň ady eken.
– Hämit öýlenen ýigitmi, bilýämiň?
– Öýlenen. Biziň hüjramize geleninde iki aýalynyň bardygyny özünden eşidipdim

– Hämit siziň hüjraňize näme üçin gelipdi? Oň näme üçin bu barada aýtmandyň?

– Ýadymdan çykypdyr – diýip Hasanalý ötünç sorady. Hämit Rähmet bilen bile Atabegi Zyýa aganyňka çagyrmaga gelipdi we biz olary çay-nahar berip ugradypdyk. Ýöne olaryň eýle-beýle sözleri bomandy, gowulyk bilen gelip gidipdiler.

– Ýagşy, seniň özüň şol Hämit nähili adam diýip pikir edýärsiň?

– Gyşyk gepli, içi gararak ýigitdi – diýip, azrak ýere barýançalar ýöränsoň Hasanalý sorady:

– Atabeginiň ýagdaýy agyr diýip hasap edýäňmi?

Hajy jogap bermedi. Ol jogap bermäge gorkýardy. Onuň pikirçe ýagdaý örän agyrdy, howpludy. Sebäbi Margilan zyndanynda ýatan gypjaklaryň duşmany bolan Ezizbegiň atalygynyň ogludy. Daşkentde gozgalaň bolup duran bir wagtda Atabeg ýaly bir ýigidiň Margilanda, nähili günä bilen bolsa-da, tutulmagy örän howpludy.

Ol ogluny halas etmek üçin nähili ýollar bardygy barada dyngysyz pikir edýärdi, emma oýlan ýollarynyň hemmesiniň hem ahyry garaňkydy, peýda çykaýjagy gümandy. Iň soňunda ol bu işden baş alyp çykmak ýoluny tapmady we umytsyzlyk bilen: «Eý, perwerdigär! Garran çagymda perzent dagyny görkezme!» diýip gözýaş dökdi.

– Hasanalý, onuň gabalanyny asla ejesi bilmesin!

– Elbetde!

Şondan soň olar atlaryny idip, içerik girdiler.

Ata-ene arzuwy

Özbek aýym elli baş ýaşyndaky näzik tebigatly, ärine sözi ötýän aýaldy. Onuň sözi diňe äriniň ýanynda däl, eýsem Daşkent aýallarynyň hemmesiniň ýanynda-da ötgürdi, ony hemme aýallar sylaýardylar. Toý-märekelerinde hemmesi-de öýüniň törüne

Özbek aýymy getirip, oturdyp bilseler wagtlary hoşdy. Gyz çykarýan, ogul öýerýän, sünnet toý edýän aýallar öz toýlaryny Özbek aýymyň maslahatysyz başlamaýardylar özbek aýymyň aralaşan toýlary hiç hili kemçiliksiz sowulýary. Sebäbi toý edýän aýallar öz göwnündäkileri ärleriniň ýanynda «Özbek aýym şeý diýdi» diýip aýtsalar, bu sözler hökmany parz ýaly ärleri tarapyndanam ýerine ýetirilýärdi. Gysgasy Özbek aýym şäherde uly abraý-hormata eýedi.

Özbek aýym hemme-hemme toý-märekelere-de barybermeýärdi. Ol «köwüşim köçede galmandyr» diýip, göwnüne ýaramadyk toý-märekelere barmanam oturyberýärdi. Şonuň üçin toýuny Özbek aýymyň gatnaşmagy bilen sowan aýallar özlerini bagtly hasaplaýardylar, «Meniň toýumy Özbek aýym öz elleri bilen sowup berdi» diýip, muny özleri üçin ýokary dereje hasaplap öwünip goýýardylar. Özbek aýymyň abraýy diňe şäher aýallarynyň däl, köşk aýallarynyň arasynda-da ýokarydy. Şonuň üçinem käwagtlar Ýusupbeg hajynyň gapy-synda arabany keserdip goýup, «Orda begi aýym buýurdylar» diýip, Özbek aýymyň bezenip-beslenip çykmagyna garaşýan çakylykçylar hem bolýardy.

Munuň ýaly ýagdaýlar bilen Özbek aýym käwagt aýallaryň arasynda: «Düýn Orda begi aýym ça-gyrdan eken, barasym gelmän, arabasyny boş gaýtardym. Orda begi aýym bolsa özüne, maňa näme?» diýip magtanyp goýýar-dy.

Ýene käwagtlaram: «Düýn Orda begi aýymyňka barypdym, ýatyp git diýip goýbermediler, bir ağşam ýatyp gaýtdym» diýip, sözünüň arasyna goşup goýberýärdim. Muny eşiden aýallaryň ýanynda onuň abraýy-hormaty ýene-de artýardy.

Özbek aýym öz öýünde oturanda-da gys günleri per ýassyga söýenip, ýaz günleri-de eýwanyň töründe ýassanyp, Hasanalynyň aýaly Aýbadaga, hyzmatkär gyz Hanypa hamyry ajatmazlygy, palawyň aşagyny ýakmazlygy ýatladyp oturýardy.

Atabeginiň Margilanda öýlenmegi atasy üçin öýkelemäge sebäp bolup bilmese-de, oglunyň doglan gününden bəri öz göwnüne makul gelinlik gözläp, göwnündäki ýaly gyza uly toý tutup öylendirmek arzuwynda ýören Özbek aýym üçin çakdanaşa agyr degdi.

Bu habary Hasanalydan eşiden günleri ol halys çydap durup bilmedi: «Indi maňa munuň ýaly ogul gerek däl. Gaýdyp

Daşkente gelmesin «şol» diyip, gykylyk turzup, aglap-eñröp hasrata gark boldy.

Aradan on baş gün geçip-geçmän Margilandan Atabeg geldi. Üç aýlap görmedik ogly bilen gujaklap görüşýän ejesi bu sapar oňa seretmedem, salamynam almady. Atabeg gelmänkä ejesiniň öýkelejekdigini bileni üçin, bir-iki gezek ötünç sorap, gepleşjek bolup gördi, ýöne ejesi ýüz bermänsoň, o-da öz işi bilen girip-çykyp ýöriberdi.

Elbetde, Atabeg Margilana gitmän uzak ýörüp bilmejekdi. Şonuň üçin iki hepde geçip-geçmänkä kakasyna nähilidir bir bahanalar aýdyp, ejesine bildiribem ýörmän, Margilana gidýär. Özbek aýym oglunyň bu işi üçin bar gahar-gazabyny äriiniň üstünden inderýär: «Siz öz ogluňzyň erkini Margilanlylara berip goýup, ýene-de nädip il içinde baş göterip ýörüp bilýäňiz?» diýip, gykylyk edýär.

Yusupbeg hajynyň şeýle bir häsiýeti bar: Aýaly bilenem, öýdäki beýlekiler bilenem, nähili mesele boýunça bolsa-da, uzak gepleşip oturmaýar. Atabegmi, Hasanalymy, enesimi, haýsynyň bolsa-da aýtjak gepi ýa geňeşleri bolsa, gelip hajynyň ýüzüne seretmezden aýdyberýärler, aýdyp bolandan soň onuň ýüzüne seredýärler. Hajy birnäçe wagt öz ýüzüne seretdirip goýup, eger aýdylan söz özüne makul bolsa «bolýar» diýýär, aýdylan sözi onçakly düşünmedik bolsa «onsoň» diýýär, aýdylan söz göwnüne ýaramasa «dogry däl» diýýär we özüne juda ýaramaýan söz aýdylsa, diňe ýylgyryp oňýar, hiç zat diýmeýär. Öýlerindäkileriň hemmesi-de onuň gylgygyna düşünensoňlar, köplenç bir söz bilen jogap alyp kanagatlanýarlar. Ýöne Atabeg bilen bir zat barada gepleşmekçi bolsa, ony myhmanhana çagyryp äkidýär. Özbek aýym bolsa köplenç özüniň geplerine diňe ýylgyryş bilen jogap alýar we bady gaýdýar. Onsoň ýene bir aýlap Magilanlyny gargamak bilen wagtyny geçirýär. Atabeg Daşkente gelende: «indi öýkesi ýazylandyr» diýen pikirde ejesine salam berýär. Öýkesi ýazylma nirede, gaýtam ogluna bolan öýke-kinesi birnäçe esse artýar, ýöne bu gezek ogluna bir seredýär-de: «oglum, maňa salam berip nätjek, ondan-a Margilanly enemiň dogasyny al» diýip, ýüzüni bir gapdala sowýar. Ogly ejesiniň bu kinaýasyny gülüp geçirýär we olar ýene köne öykelerinde galyberýärler. Atabeg ýene on baş gün geçenden soň ejesine bildirmän Margilana gidiberýär. Onsoň

ýene Özbek aýymyň gany gaçan, reňki öçen, tabagy käsä, susagy pyýala urup, ýene dat-perýadyna başlaýar: «Siz atamy ýa dälmi, sesiňizi çykarman, ogluňyza buýurman ýöriberseňiz, oguldan aýrylyp galýaňyz. Ol Margilanlynyň işiginde gul bolup galar». Ýusupbeg hajy bolsa arkaýyn, ol aýalyňa: «goýsana, kempir, sag bolsa, bir gün özi yzyny tapar» diýip goýýar. Bir ýarym aý dagy geçensoň Atabeg ýene Daşkente gelýär. Ýene ene-ogul arasynda öýke-kine başlanýar... Aradan on baş gün geçensoň ýene Andijana gider. Ýene Özbek aýym Margilanly jadygöýe ölüm dilemäge başlar... Meni oglumdan aýyrsa, özi-de söýeninden aýrylgaý diýip gargar...

Ahyrsoňy, aradan bir ýyl dagy wagt geçensoň, Margilana gatnamak ýedi-sekize ýetesoň, Özbek aýymyň inňirdisiniň täsiri bilenmi, Ýusupbeg hajynyň gepi-sözünde-de azrak özgeriş peýda boldy. Aýalynyň «ogul terbiýelemegi bileňok» diýen sözüne ol: «näme etmeli?» – diýip sorayar.

– Biz Atabegi Daşkentden öylendirip, aýagyny duşaklamasak, günsaýyn onuň Margilana ylgamagy gutarmaz. Eger öylendirsek özünden-özi gitmegini kemelderdi, belki-de goýardy» diýip, Özbek aýym öz arzuw-niýetini aýdýar.

– Ogluň gelsin hany...

Adamsynyň bu sözüne Özbek aýym ýene gykylyklap başlaýar:

Siz şu wagta çenli bar ygtyýaryny öz eline berip oglany sandan çykardyňyz. Ogly beýle terbiýelemeli dälidiňiz: ol halasahalamasa-da öz bilenizi edibermelidiniňiz. Siz özünüziň «ogluň biler» diýen gepiniz bilen näçe-näçe gowy ýerler galyp, ahyrsoňy Margilanly bela duçar bolduňyz. Indi ygtyýary maňa beriň, ol gelýänçä bir ýer bilen guda bolup goýaly-da, gelenden derrew toý başlap goýbereli!

– Garaş hany...

Hajynyň bu sözi Özbek aýyma edil: «Seňki dogry» diýen ýaly boldy. Ol öýde dýnç oturyp bilmedi. Ertesi günü eýýäm Hasanalyny gününe goýman, arabany goşduryp, özi-de münüp, şäheriň dört tarapyndan öz göwnüne makul gyz gözlemek hereketine girişdi.

Ol Hasanalýdan margilanly gelniniň tarypyny eşidipdi. Atabegiň göwnüni margilanly gelninden sowatmak üçin ondanam owadan gelinlik tapmak hyýalyňa mündi. Şonuň

üçinem birnäçe öylere girip, tiz yzyna çykmaly boldy. Diňe ýedinji öýe, Alym paňşad diýen adamyň öýüne girende, onuň gyzy göwnüne makul görüldi. Özbek aýym şol öýe barmalydygyny adamsyna duýdurdy. Hajy ilki aýalynyň bu sözüne güldi, soň «gyssanma, ogluň gelsin» diýdi. Özbek aýymyň inirdisi ýatmansoň, «näme etseň özüň bil, eger ogluň göwnemese men-ä zorlap durjak däl» diýdi. Özbek aýym ärine ýalbarmaga başlady:

– Bir gepliligi goýuň, atasy. Asylly ýer. Hiç bolmanda ogluňyza bir agyz aýdyp görmäge wada beriň diýdi.

– Bolýar. Wada bereýin, ýöne sen gudalaşman dur!

– Ýagşy, ýöne ogluňa eýýäm gudalaşyp goýduk – diýip aýdarys, bolýamy?

– Makul.

Bu sözlerden soň Özbek aýym has janlandy. Ertesi ýene arabada Alym pansadyňka gitdi. Ikinji gezek baranda eýýäm gudalaryň duşuşygy ýaly garşylandy. Alym pansadyňkylar: «Ýusupbeg hajy bilen guda boljak ekenimiz» diýip begenişip, Özbek aýyma-da hezzet-hormaty juda artdyrdylar. «Iýen agyz uýalar» diýlişi ýaly, Özbek aýymam dilini süýjetdi, hatda: «Beg ataňyz bilen maslahaty jemledik, iş diňe Atabegiň gelerine garaşyp dur» diýip goýdy. Agşam öýe gelensoň, öz aýdan sözlerini gürrüň edip berende bolsa, hajy dodagyny dişläp: «saňa hiç wagtam akyl geljek däl-dä» diýdi.

Soraglar:

1. Atabeg kimiň ogly? Ol ata-enesinden rugsatsyz näme iş edipdir?
2. Şol döwürde Daşkent häkimi kim eken? Halk näme üçin ondan närazy?
3. Atabegiň ejesiniň nähili arzuw-umytlary bardy? Onuň arzuwlary amala aşdymy?

ADYL ÝAKUBOW (1926 – 2009)

Adyl Ýakubow özbek edebiýatynyň öňdebaryjy wekilleriniň biridir. Ol özüniň sosial, žurnalistik we döredijilik işleri bilen Respublikamyzyň edebi-çeper aňyň ösüşine saldamly goşant goşan ynsandyr. Onuň «Mukaddes», «Bir telefon kyssasy», «Ganat jübüt bolýar», «Matluba» hekaýalary «Namangan taraplarda», «Obadaky gynanç» ýaly publisitik makalalary, dabaraly ýygmanyşyklardaky çykyşlary, «Ulugbegiň hazynasy», «Gadymy dünýä», «Diýanat», «Ak guşlar, ap-ak guşlar», «Adalat menzili» romanlary giň okyjylar köpçüligiň ünsüni özüne çekdi, gyzygyn çekişmeleriň hem-de ara alyp maslahatlaşmalaryň ýüze çykmagyna sebäp boldy. Ylaýta-da, onuň «Ulugbegiň hazynasy» we «Diýanat» romanlary birnäçe jahan halklarynyň dillerine terjime edilip, özbek edebiýatynyň bu günki ösen derejesini görkezdi. Ýazyjynyň eserleri ilki bilen durmuşa laýyklygy, reallygy, ynsan we onuň kalby hakyndaky hakykaty bütinleý täze usul bilen birlikde dartgynlygy dramtizmi, ynsan durmuşynyň manysy babatyndaky hyjuwly çekişme we pikirleri tapawutlanyp durýar.

Adyl Ýakubowyň eserlerinde ýazyjynyň başyndan geçiren wakalary, şahsy durmuşy tejribeleri öz beýanyny tapýar.

A. Ýakubow 1926-njy ýylda Türküstan şäheriniň ýanyndaky Garmak obasynda dogulýar. Ýazyjynyň aýtmagyna görä, kakasy Eýemberdi Ýakubow 1916-njy ýylda hyzmatkärlige alnyp, Belorussiýanyň tokaýlarynda agaç kesip, rus dilini öwrenip, obasyna gelýär. Ol ýurtda şura döwletini döretmek ýolunda göreş alyp barýar, soňra Daşkentde SAKU-da okap, ýene-de

Çimkent oblastyna gelýar, dürli jogapkärli wezipelerde işleýär. Ol maşgalada perzentleriniň terbiýesine aýratyn üns berýär, öýde kitap okamaklyk adat bolýar. «Müň bir gije», «Öten günler» meşhur eserler okalyp, ara alnyp maslahatlaşylan. Kakasy Adyly rus mekdebine okamaklyga beripdir, ýaşlygyndan rus dilini öwrenmeli onuň üçin örän ir rus we jahan edebiýaty, medeniýeti bilen tanyşmaklyga ýol açylýar. Soňra doglan obasynda öz ene dilinde okuwyny dowam etdirýär. Sowatly edebiýat mugallymalary ondaky çeper döredijilige bolan islegi ýene-de güýçlendirýärler. 1937-nji ýylda A. Ýakubowlaryň maşgalasynyň üstüne uly külpet düşýär. Atasy şahsyýet kultunyň gurbany bolýar.

Urşun ahyrky ýyllary Garmak obasynda birbada kyrk ýigit fronta gitmeli bolýar. Adyl ýaşyna bir ýaş goşup, özi bilen uruş ýyllary bile orak oran, bile hoşa çöplän, «eşek kerwenlerde» bile bugdaý daşan şadyýan oglanlar bilen harby gulluga gidýär.

1950-nji ýylda harby gullukdan gaýdyp gelýär. Daşkent Döwlet uniwersitetiniň filologiýa fakultetinde bilim alýar. On ýyla golaý «Literaturnaýa» gazetiniň Özbekistandaky korespondenti, kinostudiýada, G. Gulam adyndaky neşirýatda redaktor, «Özbekistan edebiýaty we sungaty» gazetiniň baş redaktory, 1987-nji ýyldan başlap, Respublika Ýazyjylar birleşiginiň başlygy, Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky Respublika Golýazmalar fondunyň ýolbaşçysy, Merkezi Aziýa halklary Assambleýasynyň birinji wise prezidenti wezipelerinde işleýär.

Soraglar:

1. Ýazyjy nirede dünýä inýär?
2. Ol nirede bilim alýar?
3. Adyl Ýakubow nirelerde zähmet çekýär?
4. Adyl Ýakubowyň nähili eserleri bar? Siz olaryň haýsylaryny okadyňyz?

🌿 Ulugbegiň hazynasy 🌿

Galandarlaryň elindäki galaýy okaradan tüteýän üzärligiň ýiti ysy gelýärdi, olaryň «huw-hak, huw-hak» diýip, irginsiz gaýtalaýan seslerinden ýaňa gulagyň şaňlaýardy. Derwüşler öz tanslary, zikirleri bilen başagaý bolşup, Aly Guşçynyň gapda-

lyndan geçip gitdiler. Aly Guşçy bir gapdala çekilip, olary siňňin synlady, birdenem olaryň iň zyzndan barýan, şar gara sakgaly döşüni ýapyp duran, gözleri jöwherleç lowurdaýan, eginlek, uzyn boýly derwüşe Aly Guşçynyň nazary düşdi-de, ýüregi jigläp gitdi. Bu derwüş baýaky gije ussadyň içgin-içgin soraglan Galandar Karnakysydy. Galandar Karnaky hem göýä möwlananyň ýiti-ýiti synlaýanyny aňan ýaly, oňa assyrynlyk bilen garapdy. Ýa-da bu möwlananyň göwnünemikä?

Derwüşleriň haýbatly, howuny basýan sesleri barha daşlaşýardy, ýöne şol bir duran ýerinde doňup galan Aly Guşçynyň welin göz önünden pälwansypat, halys sary gaçan tozgun hyrka geýnen ýaňky derwüşyň keşbi aýrylmaýardy...

Galandar alysdaky Ýassy şäherindendi, has takygy, oňa golaý ýerde ýerleşen Karnak galasyndandy. Galandar özi ýaly birnäçe ýigit bilen gypjak hany Baragyň Ýassyny we Sygnagy basyp alan ýyly Ulugbegiň huzuryňa kömek sorap gelipdi.

Seýhun boýunda Barak han bilen bolan söweş diýseň gapzapy boldy. Şonda Galandar tüýs edermenlik görkezipdi, ol hatda mürze Ulugbegi ölümünden halas edenleriň biridi. Şol uruşda Ulugbek ejiz gelip, gypjak hanyndan ýeňlipdi.

Söweşde görkezilen batyrlyk unudylmaýar. Onda-da esgeriň öz serkerdesiniň janyny halas etmek üçin görkezýän edermenligi! Galandar Ulugbegiň hoşuna gelipdi, oňa harby ugurda şan-şöhratlar garaşýardy. Ýöne bu bolan ganly çaknyşykda ýassyly hem sygnakly ýigitleriň juda köp gyrlandygyndanmy ýa-da Ulugbege gulluk edip, Ýassy şäherini halas etmäge ynamynyň yokdugyndanmy-Galandar harby şöhrada kowalaşmady-da, özüni ylym-bilim ýoluna bagyşlady. Ol harby egin-başy talyp lybasy bilen çalyşdy, Ulugbek medresesinde mowlana Aly Guşçynyň we mowlana Muhiddiniň elinde yhlasly tälim alyp başlady. Galandar matematikadan, astronomiýadan geçilýän derslerde üýtgeşik ukybyny görkezýärdi, ýöne ol türki dilde nepis sygyrlar düzmekde hem hiç kimden pes dældigini subut etdi oturyberdi. Elbetde, bu meselede onuň öz mollasy Muhiddiniň gyzy Hurşida banuwa aşyk bolmagy hem öz täsirini yetiripdi.

Mowlana Muhiddin adamkärçilik etdi, ol bu garyp ýigidiň özüne giýew bolmagyna garşy bolmady. Ýöne möwlananyň kakasy, zergär Hoja Salahiddin welin, baý tozan turzandyr-a!

Ol «ýer urup, ýerde galan, öýsüz-öwzarsyz bir ykmanda şahyrsumaga men gül ýaly agtygymy rowa göre mok. Şahyr ýigit arabasyny daşda tigrlesin» diýip, cürt-kesik garşy çykypdy. Elbetde, Hoja Salahiddin emiriň ogly üçin gudaçylyga gelnäýse, olaryň sözüni alman durmaz. Emma şahyr ýigide welin ol dişdyrnakrazy däl. Öz söýgülisine ýetmegiň mümkin dældigine göz ýetiren Galandar Karnakynyň bar keýpi uçdy, dünýä höwesi gaçdy, adamlara görneninden görünmegini gowy gördi. Ol bir ýylada ýetmän, medresäni bütinleý taşlady-da, terkidünyälige ýüz urdy.

Aly Guşçy şondan soň Galandar Karnakyny derwüşleriň arasynda telim gezek görüpdü. Ýöne şeýle ýagdaýlarda şägirt öz ussadyňy görmediksiraň bolýardy, gözlerini ýumup, zikir dartyň, öz şowhun-galmagallary bilen başagaý bolan bolup geçip gidýärdi. Soň Galandar bir ýerlere ýitim boldy, ine-de ol ýene-de göründi. Ol bu gezek Aly Guşça tagzym edip, baş atdy. Eýsem bu nämäniň alamatyka? Öz ussadyňa halys ýürekden minnetdarlygymyka ýa-da «önde uly howp bar» diýip ýşarat etdigimikä?

Ýa-da bu ýşaraty Aly Guşçynyň özi şeýleräk düşündimikä? Pursat bolsady. Aly Guşçy öz söwer şägirdi bilen näler iç döküşjekdi, ol ýşaratdan, baş atmalardan ýürekden çykan sözi has ileri tutýardy ahyryn. Emma hany oňa mümkinçilik?!

Entegem Gök köşk tarapdan kernaýlaryň, surnaýlaryň kakýan söweş tebili eşidilýärdi. Köçeler ümsümlikdi, howlulardan köçä çykýan janly-jemende görünmeýärdi. Adatça ir säheriň bu çaglary köçe suwlaýanlar boýunlaryndan içi suwly ullakan meşiklerini asyp, köçelere suw seperdiler, sübsegärler köçeleri dil bilen ýalanan ýaly edip, süpürüp ardardylar. Soň köçeleriň iki ýanynda ýerleşen dukanlar açylardy, ussalar körüklerine ojar, kömür oklaşyp, ýetişibildiklerinden oňa ýel bererdiler, agyr sandallaryň üstünde dym-gyzyl bolup duran demirleri ýenjerdiler, säpjäp duran atlaryň aýagyna nal kakýardylar. Daş ýonuýlar mermer daşlary çekiçläp, olara her hili nagyşlar salardylar, çarhçylar pyçak hem aýpalta ýitelderdiler, sandyk ýasaýan haýsydy, sallançak ýasaýan haýsydy, haly dokaýan, şahy mata dokaýan haýsydy... Çekiçleriň zarňyldysy, daraklaryň gürpüldisi, adam gowry garyşyp, geňsi bir dünýä dörederdi. Hemişeler şu wagtlar-säher çaglary nançylar eýýäm

nan ýapmaga başlapdylar, kebabçylar ala hysyrdy bolup kebab bişirmek bilen gumradyrlar, halwaçylar halwalaryny eýýäm häzirläp goýandyrlar, somsalary lasyrdap bişip durandyr: ýyljak nanyň we somsanyň, gök otlaryň we kebabyň yslary biri-biri bilen garyşyp, agzyňy suwardardy, aňryujy jubiňde bir zat bolsa, bu nygmatlardan datman ötmek mümkin däldi...

Aly Guşçy bu köçäni-de, onuň gowur-şowhunyny-da halardy. Eli boş wagty ýa-da halys kellesi huma dönüp ýorulan pursatlary, şu ýere gelip, ussalaryň işleýşini synlardy, olar bilen söhbetdeş bolardy.

Bu Aly Guşçy üçin iň oňat dynç alyşdy, gam-gussany egismegiň ýoludy. Indi bu köçedäki derýa dek joşýan durmuş ýatyp galybermelimikä? Hünärmentleriň ussahanalary, biri-birine ýaplanyşyp oturan dukanlar häzirkisi ýaly mazar ümsümligi bilen dem almalymyka?

Aly Guşçynyň köňli bitakat bolup, ädimini gataltdy. Ol darajyk köçe bilen ýöräp, giň meýdança çykdy. Bu meýdançanyň ortarasynda aşagyna altyn ýapraklaryny döken äpet şatut ösüp otyrды. Şatudyň sag tarapynda balahanasy köçä garadylyp salnan kaşaň bir ymarat ünsüni çekýärdi. Balahananyň astynda ikiýanlaýyn açylýan derweze we çaklanja gapy göze kaklyşýardy. Meýdançanyň çar tarapy çig kerpiçden edilen jaýlar bolup gidýärdi. Bularyň hemmesi zergär Salahiddiniň dukanlarydy, olaryň her biriniň gapysynda kelle ýaly gulp asylygy durdy.

Aly Guşçy derwezäniň agzynda saklandy-da agyr mis halkalary kakdy, kim bu gapa gelse, şeýdip özüniň gelenini bildirmelidi. Esli wagtlaп jogap beren bolmady. Bir haýukdan soň: Bu gün söwda edemzok. Dukan işlänok-diýen boguk ses eşidildi.

Men Ulugbek medresesinden. Men möwlana Muhiddiniň dosty.Oňa möwlana Aly Guşçy gelipdir diýip aýdyň.

Içerden aýak sesleri eşidildi. Sähel salymdanam gapy açyldy-da, biline gylç asan, hünügara, daýaw bir ýigit peýda boldy. Aly Guşçy «be, hojanyň garawuly hem bar ogşuýa» diýip, öz içinden oýlandy.

Aly Guşçy howla girdi. Eýwandaky gapylaryň biri çalaja açyldy-da, ondan başy gök ýüpek ýaglykly, topugyna ýetip duran gök köýnekli, köwşüniň burnuna ýakut daşjagazy

berkidilen, tal çybygy dek syrdam bir näzenin gyz çykdy. Ol ejaý edýän terzde ýüzüni ýaglygy bilen ýapybrak, maral gözlerini ýere dikip, eda bilen salam berdi:

Salamälik, ussat!

Aly Guşçynyň ýüregi jigläp gitdi. «Gör, bu gün nähili gün boldy? Aňyrsy sanlyja minudyň içinde men aşyk-magşugyň ikisini-de gördüm» diýip, Aly Guşçy içinden pikir öwürdi. Şo demde-de:

Amanlykmy, gyzym? Kakaň öýdemidir? – diýip mylaýym gepledi.

Öýde. Geçiberiň, ussat-diýip, Hurşida banu bir gyra çekilip, elini gursagyna goýdy-da, edep bilen Aly Guşça ýol berdi.

Aly Guşçy eýwana çykdy, eýwandanam dälize ötüp, çep taýdaky tanyş otaga girdi. Otagyň içine ýüpek hytaýy şallar düşelgidi, depeden tylla şemler asylygydy. Bu bezegli hem giň otag möwlana Muhiddiniň dynç alýan otagydy.

Bu otagyň töründe gat-gat şahy körpençelere çümüp, per ýassyklary tirsekläp ýatan möwlana Muhiddin Aly Guşçyny gördi-de, yerinden turmakçy boldy, ýöne Aly Guşçy öňürtdi:

Bimaza bolmaň, möwlana. Juda ir biynjalyk edenimi öteweriň-diýip, Aly Guşçy möwlana Muhiddiniň gapdalynda dyza çökdü. Möwlana Muhiddiniň ýaşı kyrkdan agypdy, keselbent görünýärdi: ol hordy, uzyndy, ol başyny ýaglyk bilen daňyp, üstüne ýyly possuny çekip gysaryp ýatyrdy.

Hernä Alla derdiňize şypa bersin-diýip, Aly Guşçy elleri bilen ýüzüni syldy: Ýagdaýlaryňyz niçik? Ýeri, onsoň, tebibe dagy görün-diňizmi?

Möwlana Muhiddin «hawa, göründim» diýen manyda başyny atdy-da, gözünü ýumdy. Muhiddin tirsegine galdy-da, hyzmatkâri çagyrdy. Orta saçak ýazyldy. Saçakdaky çörek ýyljakdy, somsa agzyňda eräp barýardy, altyn gaplara bal, badam we kişmiş hem getirip goýlupdy.

Soraglar we ýumuş:

1. Ulugbek hakynda nämeleri bilýärsiňiz?
2. Aly Guşçy nirä gelýär?
3. Aly Guşçy Muhiddinden we Salahiddinden nämäni haýys edýär?
4. «Ulugbegiň obserwatoriýasy» diýen at bilen test düzüp geliň.

YBRAÝYM ÝUSUPOW (1929 – 2008)

Tanymal Garagalpak şahyry Ybraým Ýusupowyň döredijliginde, esasan, dostluk, halklaryň doganlygy, söýgi temalary uly orun tutýar.

Şahyryň goşgularyny indi rus, özbek, ukrain, belarus, täjik, gazak, gyrgyz, litwa okyjylary-da öz ene dillerinde okaýarlar. Onuň eserleri daşary ýurt halklarynyň hem birnäçesiniň diline terjime edildi.

Çekip öt

Zamanyň bar ýaýnap döwran sürere,
Suw men diýseň, daşgyn bolup akyp öt!
Ýel men diýseň, taglym öwredip ýele,
Ot men diýseň, ýürekleri ýakyp öt!

Gül men diýseň, görenleri göz etgin,
Söz men diýseň, düre meñzeş söz etgin,
Nesilleriň adyň tutsa, dyz epgil,
Hatyrn tar kimin kalba dakyp öt!

Çap çapaňda, Gyrat kibi – ýel kibi,
Uçsaň bolsun şňkar guşuň galkyny,
Jigeriňden söý söýeňde halkyňy,
Irde-giçde il bähbidin bakyp öt!

Ömür gymmat, isrip etme wagtyňy,
Kynçylykdan gaňryp al sen bagtyňy,

Boş geçirmän erkin, ýaşlyk çagtyňy,
Daglar aşýan çakmak bolup çakyp öt!

Ýalan sözler ýaraşyk däl dessana,
Ýaşlyk döwri – meňzeş ajap bossana,
Bir gezek jan berlen ömür dessäňe, –
Imrindirip, dünýäň ünsün çekip öt!

Hoş geldiň türkmenim, sapa gelipsiň

Şeýda bilbil gonup täze güllere,
Ykbal miwelerin baldan ýygypsyň.
Köňlün telwas edip biziň illere,
Hoş geldiň türkmenim, sapa gelipsiň.

Gezelenç meýlinde serwi-rowanyň,
Görogly deý kükräp süren döwranyň,
Eziz myhman, bolaýyn seň gurbanyň,
Hoş geldiň gardaşym, sapa gelipsiň.

Dost salamy şirin-zyban dillerden,
Ner-maýalar çyrypnyşan çöllerden,
Garagumdan – çemenzarly gollardan,
Hoş geldiň türkmenim, sapa gelipsiň.

Ýüwürük jerenleri zzyňa salyp,
Reýhan gülälekleň ysyny alyp,
Dogan didaryna mähri bar bolup,
Hoş geldiň türkmenim, sapa gelipsiň.

Aldap, dürli hile gurap, sap atyp,
Hanlar aramyza gezdi çöp atyp,
Şonda-da dost bolduk sarpamyz tutup,
Gadyrdan gardaşym, sapa gelipsiň.

Ata-baba bir ýaýlada mal bakdy,
Musa, Söýeg bir dutarda tar kakdy,
El-ele berdik-de, gazandyk bagty,
Bagtyýar doganym, sapa gelipsiň.

Ybraýym diýr: – Kyn günlerde ýar bolup,
Bir mukama gyjak hem dutar bolup,
Sen Seýdi, men Berdak – goşa tar bolup,
Ýañlanýan ölkäme sapa gelipsiň.

Magtymgula

Ajap zähmetine bazar tapmadyk,
Her ýan geçen kerwenmi sen, näme sen?
Ýüreklerde gazanmadyk, gopmadyk,
Aglap ýatan armanmy sen, näme sen?

Siller mekan tutdy Etrekde saýdan,
Döwlet gidip, gerkez göçdi o taýdan,
Gynyndaky gylyç, merde zar meýdan,
Sürülmedik döwranmy sen, näme sen?

Ýaşmak dişläp, gülýakalar dakynyp,
Ak ýüzüne gara ýaglyk ýapynyp,
Aýralykdan elip kaddy epilip,
Meňzi solan jenanmy sen, näme sen?

Zergärsiz zermi sen, bagbansyz bossan,
Galamsyz ýürege ýazylan dessan,
Çölde Garyp – Şasenemi ideglän –
Gözel köşki-eýwanmy sen, näme sen?

Ussasy jahana bir gelen haly,
Bahasyňa ýetmez dünýäniň maly,
Sähetli gün oňdan turman şemaly,
Atylmadyk harmanmy sen, näme sen?

Aýasynda ýedi yklymy saklan,
Ýa gunçamyň hazan ýeli gujaklan,
Tebip paýhasymyň ýa ýatan akman,
Tapylmadyk dermanmy sen, näme sen?

Ajap döwran gelip, gülledi ölkäň,
Kerwene bazar kän, zergäre zer kän,

Bagtly nesliň görüp, ne gözeli, erkan,
Gülgün öwsen bossanmy sen, näme sen?

Diýr Ybraýym: – Pyragynyň şägirdi,
Ynsanýet göwnüne gözellig berdi,
Poeziýaň ölmez-ýitmez ägirdi,
Halkyň bilen bile dogan nama sen.

Bentler

Unutsaň sen özüň şahyrdygyňy
Zyýany ýok. Il çykarmaz ýadyndan.
Ýöne adamdygňy undup, men şahyr –
Diýip söz sözleme halkyň adyndan.

* * *

Käbir adam ýaşlygyndan tozup ýör,
Käbirleri garrasa-da terne deý.
Ten garrasa – tebigatyň kanuny,
Ýaşka garrap galan jandyr erbedi.

* * *

Ýol nirädir alyp gider bir ýere,
Şoň üçin «Ýol» diýip tutýarys adyn.
Ýöne nirä elter? – Ynha mesele,
Ynha, meň ýol hakda bilmeli zadym.

* * *

– Dil – derýadyr, göwün – onuň gözbaşy,
Diş nämedir? Gel, jogap ber ownatman.
Çeýnemek däl dişiň baş wezipesi,
Ol dili saklap dur gaty aýnatman.

* * *

Söz bilen pos göwnem ýaglap bolýandyr,
Eýesinem kemsiz aňlap bolýandyr.
Ependi diýmişleý: diliň ujuna
Käteler eşegem baglap bolýandyr.

* * *

Muhabbetde elektrik togy bar,
Biri-plýus, biri-minus – jüp ýürek.
Iki ýürek bir nokatda birigýär,
Şonda bir-birege nur bolsa gerek.

* * *

Saýramak bilbilniň deslapky däbi,
Zol gaýtalap ýörmek aýp däl oňa.
Goşgymy bir gezek men gaýtalsam,
Eý, bilbil, näm üçin il gülýär maňa?!

* * *

Bir düýpden bag bolmaz, dag däl – ýeke daş,
Bir gyldan saç bolmaz, bir däneden – aş.
Emma olar bir-biriniň durmuşy,
Onki müçedendir ynsan gurluşy.

Soraglar we ýumuş:

1. «Çekip öt» goşgusy nähili tema degişli?
2. Bu goşgy türkmen şahyrlaryndan kimiň, haýsy goşgusyny ýada salýar?
3. «Hoş geldiň türkmenim, sapa gelipsiň» goşgusynda nämeler beýan edilýär?
4. Şahyr «Magtymgula» goşgusyny Magtymgulynyň haýsy goşgusyna meňzedýär we olaryň tapawutlary nämede?
5. «Bentler» goşgusunyň mazmunyny gürrüň edip beriň.

ABDYLLA ARYPÓV
(1941 – 2016)

Özbeğistanyň halk ýazyjysy Özbegistan Respublikasynyň Döwlet baýragynyň eýesi.

Adylla Arypov 1941-nji ýylyň 21-nji mart güni Kaşgaderýa welaýatynyň Koson etrabynyň Nekož obasynda dogulýar. A. Arypov XX asyryň meşhur şahyrlaryň biridir. Onuň ýigrimiden gowrak eserleriniň daşary ýurt dillerine terjime edilenligi bilen, çeper eserleriniň halkara meýdanda ykrar edilenligi bilen, jemgyýetçilik we döwlet işgäri sypatynda özüni tanadanlygy bilen, garaşsyzlyk ýolundaky janaýamazakly zähmeti bilen ullakan şöhrat gazandy.

Adylla Arypov özbek edebiýatyny bir topar lirik goşgular bilen, «Hekim we ajal», «Ranjkom», ýaly dessanlary, «Jennete ýol» atly drama häsiýetli dessany, «Sahypkyran» atly goşgy bilen ýazylan dramasy hem-de birnäçe publisistik makalalary bilen baýatdy.

«Ruhum», «Özbegistan», «Watan şemaly», «Kiçijik ýyldyz», «Gözlerim ýoluňda», «Enejan», «Haýran galmak», «Umyt sütüni» ýaly ençeme goşgular we poemalar kitaplarynyň awtory. «Bulak», «Durmuşa söýgi» we beýleki birnäçe kitaby rus dilinde neşir edildi.

Danteniň «Ýlahy komediýa» atly meşhur eserini, Puşkiniň, Şewçenkonyň, Çarensiň goşgularyny özbek diline terjime etdi. Talyplyk döwründe goşgulary bilen meşhurlyk gazanan şahyr ondan bäri 50-ä golaý kitabyňy okyjylar köpçüligine ýetirdi. 2001-nji ýylda onuň dört tomluk saýlanan ýygyndylary neşir edildi.

Ol Özbekistan Ýazyjylar birleşiginiň ýolbaşçysy, Ýokary mejlis deputaty, Merkezi Aziýa halklarynyň Medeniýeti Assambleýasy başlygynyň orunbarasy hökmünde il-ýurt, edebiýat we medeniýet hyzmatyna kerwenbaşy boldy.

Garaşsyz Özbekistanyň Gimniniň awtory Abdylla Arypowdyr. Watanyň öňündäki bitiren hyzmatlary üçin şahyr bir topar orden-medallar, Özbekistanyň halk şahyry» diýen sylaga mynasyp boldy. Halkymyzyň söýgüli perzendi Özbekistanyň Gahrymanydyr.

Ruhum

Göwre-asla munuň özi nämedir?!
Ol- durmuş deňzinde ýüzýän gämidir.

Eger gämi gaýa urulsa, ol gün,
Ruhum, sen göwreden hatyrjem bolgun.

Al asmana gal-da, eýläber perwaz,
Sende ne äheň bar, ne-de bir owaz.

Saňa ne gaý-tupan kär edip biler,
Seni kim ýok edip, bar edip biler?!

Sen bir älemgoşar-belent hem solmaz,
Älemgoşary hiç parçalap bolmaz.

Iki närise

Öýi rahat bolsun, ýigidiň ozal,
Bitin bolsun, soň dostunyň imany,
Ynsan ýüregini dyrnaýan azal
Şu iki närsäniň beýik armany.
Birinden başlanýar bu ýagty älem
Öýüň howasyna bagly ähli zat.
Öýden ýüzi salyk çykaýsa adam,
Şol gün onuň içi dünýe dar, berbat!
Goç ýigidiň ömri dost bilen bitin,
Dost bilen has artyk onuň hümmeti,

Dostuň ýaralasa, aýňalmak çetin,
Onsoň seň üçin ýok ynsan ymmaty.
Uly okgun bilen joş urýar durmuş,
Käte biz şu iki närsä biperway,
Ýogsam, biz soň bilen goşa ganat guş,
Şoň bilen beýik biz,
Biz soň bilen baý!

* * *

Her näme ýazsaň-da, keselhana-da
Ol soňky işiň dek duýulýan eken.
Bir ýakymsyz duýgy bolsa dünýäde,
Hemmesi beýniňe guýulýan eken.

Göwnümdäki ýaly ugrukmaz işiň,
Bolgusyz wehimler bagryňy diler,
Ýöne, birdenkä-de açylar işik
Dostuň ýa taňşyň ýanyňa geler.

Ýene älem ýagty,
Dertleriňem dep,
Göwnüm göteriler,
Gözleriň güler.
Bu bir göräýmäge, ýönekeýje gep,
Ýöne ony aýdym edibem bolar!

* * *

Çagalyk ýyllarmy ýatlaýan biraz,
Süýji uky içre ýatanda älem,
«Gaflatda ýatmagyn erketaý balam!»
Göçgünli baharyň şoh sesidi ol,
Mähriban enämiň nepesidi ol.

Ýyllar geçdi biraz ulaldyk, bu gün,
Il-gün mähri bilen bolduk berkarar,
Älem teşwişinden püre-pür göwün,
Watan gudratyndan kalpda hyjuw bar...

Indi sen çagyrsaň, bolsa tende jan,
«Lepbeý!» diýerin men, Watan, ene jan!

* * *

Ömür ötüp barýar bir erteki dek,
Bu gije-gündizleň bar belli çägi,
Sen bir gaflat içre ýatmagyl, ýurek,
Gaýdyp gelmez asla bu ýaşlyk çagy.

Wagt geler, wadaň hümmeti bolmaz,
Biz ötegçi-myhman ýagty jahana,
Alan bir demiňi gaýtaryp bilmez,
Ne gözýaş,
Ne ökünç,
Ne-de bahana...

* * *

Ýeriň mähri hakda oýlanan çagym,
Şalaň dar agajyn ýatladym birden,
Gör, niçik ahwalat, ölýän ekeni
Adamyň aýagy üzülse... ýerden!

* * *

Bazara meňzeýär asla bu dünýä,
Bazara meňzeýär munda hem many,
Men asla görmedim ikisinde-de
Meň harydym erbet diýýän ynsany.

* * *

Sen sebäp – eger men şatlansam,
Sen sebäp – eger men gamlansam, solsam,
Men hergiz hijrany islämok, ýöne,
Ýene-de sen sebäp – eger men ölsem.

Soraglar we ýumuş:

1. A. Arypowyň biografiýasyny gürrüň beriň.
2. Şahyryň döredijilik ýoluny häsiýetlendirin.
3. «Iki närsä» goşgusyny okap, mazmunyny öz sözüňiz bilen ýazyp geliň.
4. Şahyryň «Bazara meňzeýär asla bu dünýä» diýen setirleriniň manysyna nähili düşüňärsiňiz?

❧ DÜNYÄ EDEBIÝATYNDAN NUSGALAR ❧

ŞEMSETDIN MUHAMMET HAFYZ (1325 – 1389)

Şemsetdin Muhammet Hafyz 1325-nji ýylda Şirazda (Eýran) dünýä inýär. Onyň adynyň käbir işlerde Hafyz Şirazy diýlip tutulmagynyň sebäbi hem şunuň bilen baglanyşyklydyr. Hafyz diýen edebi tahallusynyň berýän manysy bolsa Gurhany ýatdan bilýän diýmekdir.

Hafyz entek has ýaş döwürlerinden şygyr ýazmaga başlapdyr. Onuň gazallary entek ýaşlyk ýyllaryndan başlap, oňa şöhrat getirýär. Aziýanyň ymgyr giňişliklerinde onuň pars dilinde ýazan gazallary özüniň şirin labzy, süýji heňi bilen adamlaryň ýüreklerine ýol ýasaýar. Bagdat hökümdarlary, Deli soltanlary ony öz köşkleriniň saýrak bilbiline öwrüp bilseler, özlerini bagtly saýjakdylar. Emma (ýasawynda beýle bir köşk durmuşyna hamraklyk bolmadyk) Hafyz çakylyklardan sypaýçylyk bilen boýun gaçyrýar we bütin ömrüni öz Watanyň çäklerinde geçirýär. Ýöne şeýle etmegi onuň derejesini, şöhratyny birjik-de pese gaçyrman, gaýta ony şygyrlarynda halkyň agysyna aglaýan, halkyň dilinden gepleýän, halkyň ruhuny beýan edýän aýdymça öwrülýär. Halkyň içinde döräp, halka hyzmat eden aýdymçylar halkyň göwün guşuny awlamak üçin onuň gazallaryna ýygy-ýygydan ýüzlenipdirler. Çünki Hafyzyň gazallary döräninde aýdym bolup dörän gazallardy. Türkiýede şahyr Garajaoglanyň adynyň aýdym, dessan, şygyr diýen düşüňjeler bilen deň ulanylyşy ýaly, ýagny aýdym aýt diýmegiň ýerine, Garajaoglan aýt diýlişi ýaly, Hafyzyň ady hem pars dilli ilatyň arasynda Gurhany ýatdan bilýän manysynda gelşini ýitirip, aýdym, şygyr, gazal, dessan diýen manylarda has rowaç bolup başlaýar.

Şeýle derejede ýaşap, şeýle derejede döreden gazalyň beýik ussady Hafyz, takmynan, 1389-njy ýylda garyp halda aradan çykydyr. Ol dogduk watany Şirazda jaýlanýar. Ady Gündogar medeniýetinde aýdyma öwrülen beýik şäher Şirazda ýaşap, gazalçylyk ýolunyň öňki geçen ussady Saady Şirazdan soň, özüne Hafyz Şirazy diýdirip bilen Şemsetdin Muhammet Hafyz dünýä poeziýa äleminde iň parlak ýyldyzlaryň biri bolup, häli-häzire çenli şygyr söýen ynsanlaryň dünýesinde ýaşamagyny dowam etdirýär.

Gazallary. Hafyzyň gazallary onuň özi dünýäden ötenden soň, diwan tertibinde toplanýar. Bu diwany okap göreniňde, şahyryň döredijiliginiň esasy agramyny onuň gazallarynyň tutýandygyna göz ýetirmek kyn däl. Edebiýat ylmyndan belli bolşy ýaly, gazal bilen köp bentli şygyrlary düzmek mümkin däl. Munuň sebäbi onuň kapyýalaşyş, ýagny setirleriň sazlaşyş häsiýetindedir. Hafyzyň hem gazallary, köplenç, ýedi bentden on bir bende çenli ölçegde düzülendir. Bu gazallarda monorifma (şol bir sözüň her bendiň ahyrynda gaýtalanyp gelmegi), şeýlede refren(şol bir söz düzüminiň ýa-da sözlemiň) her bendiň ahyrky setirinde tutuş gaýtalanyp gelmegi häsiýetlidir.

Hafyzyň gazallarynyň onuň adyna şeýle egsilmez şöhrat getirmeginiň sebäbi olarda ynsanyň ruhy dünýäsiniň, içki duýgularynyň her taraplaýyn açylyp görkezilýänligidir. Elbetde, şygyr sungatynyň belentligine çykan Hafyz ýaly şahyrlaryň gazallarynda ol duýgulardan ussanyň howur alyp duran körügünde gyzardylyp, süýlüp, polat suwy berlen deýin şirin şygyrlar döreýär. Olarda şirin diliň, çeper we çuňňur pikir öwürmeleriň, çeperçilik serişdelerniň ählisi öz ýerinde gezegi bilen ulanylýar. Hafyzyň şygyrlarynyň esasynda iki uly tema: päk söýgi we adalatlylyk ýatýar. Şahyryň liriki gahrymany öz göwün beren gözeline çyn ýürekden söýýän, onuň ugrunda janyny orta goýmaga taýýar, batyr, gaýratly, jomart hem mert ýigit.

Şirazly türki janan bize bir nazar salsa,
Bagyş ederdim halyna Buhary, Samarkandy alsa.

Ýusubyň hoşroýlygy Züleyhany bendi etdi,
Edeplilik ýatdan çykar, kalbyň söýgi ýesir alsa.
Ajy sözler melhem boldy, bagyşlawer, ýa Ýaradan,
Süýjüsiz söz bala döner, asal-zyban dile alsa.

Şahyryň liriki gahrymany üçin dünýäde Şirazdan gözel şäher, gözel ýurt ýok. Diýmek, onda ýaşayan gözel hem dünýäde iň gözel jenan bolmaly. Oňa zamanasynyň iň abraýly, iň owadan şäherleri Buharany, Samarkandy bagyşlamak bolar. Sebäbi, ol şäherleriň gозelligi söýülýän jenanyň bary-ýogy birje gezek salan mylakatly nazaryny ödäp bilýär. Musulman dünýäsinde şeýle gозellik alamatlaryny diňe Allanyň, onuň pygamberleriniň atlaryna dahylly edip görkezmek däbi bar. Şol sebäpli, bu ýerde özüniň söýýän gозelini şu hili belent derejä göterip taryplaýandygy üçin Hafyzyň liriki gahrymany Ýaradanyň – Allanyň öňünde ötüňç soramagy hem unutmaýar. Ol bu işde özüniň biçäre hem bigünädigini subut etmek üçin Allanyň ezizlänleri hökmünde Yusup bilen Züleyhany, olaryň biri-biriniň jemalyňa aşyk bolup, yşga düşendiklerine salgylanýar.

Yşk diýlen närsäniň näderejede ynsany öz girdabyna dolap alýandygy, ondan adama gutulma ýokdugyny şahyryň liriki gahrymany rubagy bentlerinde şeýle beýan edýär:

Ýatsam-tursam, görýän yşkyň gazabyn,
Hezreti yşk hakda goşgy-gazalym.
Ynanmasaň, düýşlerime gir-de, sen
Çekýän jepalarna aýla nazaryň.

Hafyzyň şygrylarydyr gazallary diňe bir söýgi temasy bilen çäklenmeýär. Onda adalatlylyk, ahlak, adamkärçilik, halallyk meseleleri hem çynlakaý goýulýar. Onuň gazallar we şygrylardan durýan diwanynda söýgini, şeraby wasp edýän gazallardan soň, dünýädäki, jemgyýetdäki kemçilikleri, näsazlyklary tankytlaýan gazallar gelyär.

Öz ynsanlyk täjimi çalyşman şa täjine,
Owal-ahyr görsem-de horlugy siz ýaly men.
Ýöne dünýä akyllanar, jennete döner dowzah,
Eglenmez ýaman zaman, siz bu hala ynanyň.

Gelsene, sen, ezizim, biz asmany parçalap,
Döredeli jahanda görülmedik ýolunam.

Bu hili şygrylarda Hafyzyň liriki gahrymanynyň diňe bir döwrüň, zamananyň kemçiliklerini paş ediji bolup çykyş etmän,

eýsem geljege ynamly garaýan adamdygy hem aýan bolýar. Ýokarky bentleriň ikinjisini okanyňda beýik Pyragynyň:

Garyp, sen aglama, şir dek bolar sen...

diýen setiri ýadyňa düşýär.

Hafyzyň dünýä edebiýatynyň taryhyndaky orny. Hafyzyň gazal düzmekdäki ussatlygy, gözelleri wasp etmekdäki çeperçilik güýji soňky asyrlarda ýaşan Gündogar we türkmen şahyrlarynyň häli-şindi salgylanýan ussatlyk mekdebine öwrülipdir. XVIII asyrdäki türkmen edebiýatynda üç ugur jemlenipdi. Olaryň biri *dessançylyk däbi*, biri *gazalçylyk däbi*, üçünjisi bolsa täze döredip, uly üstünliklere eýe bolan *Magtymgulynyň edebi mekdebidi*. Gazalçylyk ýoly has gadymlardan bäri dowam edip gelýän edebi döredip bolup, bu döredip diwan ýazan Nurmuhammet Andalyp, Mahmyt Gaýyby, Şeýdaýy, Döwletmämmet Azady ýaly şahyrlara Gündogaryň edebi dörediplerini dowam etdirijiler diýip at berilýärdi. Olar gazalçylygyň ussady Rudaky, Jeleddin Rumi, Ýunus Emre, Saady, Hafyz, Fizuly, Hoja Ahmet Ýasawy, Seýit Nesimi, Nowaýy ýaly türkmen we Gündogar şahyrlarynyň gazallaryny ýöne bir okamak ýa-da olardan öwrenmek bilen çäklenmän, eýsem olaryň gazallaryna tahmyslary hem döredipdirler.»

Hafyzyň döredijiliginiň täsiri diňe bir Gündogar edebiýatynda dälde, eýsem Günbatar edebiýatynda hem ýiti duýulýar. Meşhur nemes şahyry Gýote özüniň eserlerinde Hafyzyň döredijiligine ýüzlenipdir. Beýik rus şahyry Puşkin «Hafyzdan» diýen at bilen şygrylar toplumyny döredipdir. Umuman, XVIII – XIX asyr rus ýa-da Ýewropa şahyrlarynyň eserlerinde Hafyz, Saady, Firdöws, Rudaky, Fizuly, Nyzamy, Jami, Nowaýy, Omar Haýýam ýaly pars dilde gazal ýazan orta asyrlar şahyrlarynyň adyna, eserlerine we çeperçilik tärlerine salgylanmak ýygý-ýygýdan duşýar.

Sorağlar:

1. Hafyz kim bolupdyr? Oňa näme sebäpden Hafyz lakamyny alypdyr?
2. Hafyzyň döredijiliginde, esasan, haýsy temalar düýpli işlenipdir?
3. Hafyzyň türkmen we dünýä edebiýatyna eden täsiri barada aýdyň.

LEW NIKOLAJEWIÇ TOLSTOÝ (1828 – 1910)

Rus halkynyň görnükli wekili, akylдар ýazyjy graf L.N. Tolstoý Tula guberniýasynyň Krapiwensk uýezdiniň Ýasnaýa Polýana diýen ýerinde gadymy asylzada (aristokrat) maşgalasynda dogulýar. Onuň Pýotr I, Ýekaterina II daga ýakyn adamlar bolan ata-babalary hakyndaky ýazgylar XVII asyrda-da bar eken. Kakasy podpolkownik Nikolaý Iliç Tolstoý 1812–1814-nji ýyllarda bolup geçen Watançylyk urşuna gatnaşypdyr. Tolstoý maşgalada dördünji ogul eken. Geljekki ýazyjy iki ýaşamanka, ejesi aradan çykýar.

Tolstoý dworýan maşgalalarda berilýän başlangyç bilimi hem terbiýäni alýar. Soňra bolsa daşary ýurtly hakyna tutulan mugallym Sen-Tom oňa bilim, terbiýe berýär. Kakasy garaşylmadyk ýagdaýda aradan çykandan soň, Tolstoýlaryň ýaş maşgalasyna daýzasy hossarlyk edýär. Daşgynrak garyndaşlary hem ýaş Tolstoýy terbiýelemäge yhlas bilen gatnaşypdyr. Çagalyk ýyllarynda Tolstoý goşgy ýazmaga synanyşypdyr. Ol rus we arap ertekileri, A. S. Puşkiniň goşgulary, Ýusup pygamber hakyndaky rowaýatlar bilen gyzyklanypdyr.

1841-nji ýylda Tolstoýlaryň maşgalasy täze hossarlarynyň ýanyna Kazana göçüp gelýär. 1844-nji ýylda bolsa Tolstoý diplomat bolmaga maksat edinip, kynçylyk bilen Kazan uniwersitetiniň arap-türk dilşynaslygy bölümüne okuwa girýär. Ýöne bir ýyl okandan soň, ol uniwersitetiň hukuk fakultetine geçýär.

1847-nji ýylda uniwersiteti tamamlandan soň, Tolstoý dört ýylyň dowamynda Ýasnaýa Polýanadaky daýhanlaryň durmuşyny gowulandyrmak, Peterburgda hukuk işleri boýunça

kandidatlyk derejesini almaga Tula guberniýasyny dolandyrmaga gatnaşmak ýaly işler bilen meşgullanýar. Ol 1855-nji ýylda Peterburga gelip, belli edebiýatçylar, ýazyjylar Nekrasow, Turgenew, Çernyšewskiý, Gonçarow dagy bilen gatnaşýar. Şondan soň çeper döredijilik bilen yzygiderli meşgullanýar. Ol daýhan çagalaryna bilim bermek üçin edep-terbiýe meselesi bilen gyzyklanypdyr, olar üçin ýörite mekdep açypdyr, «Ýasnaýa Polnaýa» atly žurnaly neşir edip başlapdyr.

Galan ömrüniň dowamynda Tolstoý çeper eserleri döretmek bilen meşgullanypdyr, daýhanlar üçin haýyr-sahawat işlerini alyp barypdyr.

Ömrüniň soňky ýyllarynda ol rus edebiýatynyň görnükli wekillerinden A. P. Çehow, M. Gorkiý, W. G. Korolenko ýaly ýaş ýazyjylara halpalyk edýär.

Ol 1910-njy ýylyň 10-njy oktýabrynda gizlinlik bilen Ýasnaýa Polýanadan gidýär we ýolda agyr sowuklap, Astapowa obasynda aradan çykýar.

L.N. Tolstoý öz durmuşy hakynda gürrüň berýän «Çagalyk», «Ýetginjeklik», «Ýaşlyk» atly terjimehal eserleriň, «Sewastopol hekaýalary» atly hekaýalar ýygyndysynyň, «Kazaklar», «Kreýser sonatasy», «Arwah» powestleriniň, «Uruş we para-hatçyltk», «Anna Karenina», «Diriliş» atly uly göwrümlü romanlaryň, ençeme edebi, terbiýeçilik eserleriň awtorydyr.

Soraglar we ýumuş:

1. L. N. Tolstoýyň edebi döredijiligi, halypalary, şagirtleri barada siz nämeler bilýärsiňiz?
2. Ol nirelerde, haýsy kärlerde işleýär?
3. L. N. Tolstoýyň dostlukly aragatnaşykda bolan ýazyjy-sahyrlarynyň sanawyny türkmen dilinden we edebiýatdan öwrediji iş depderiňize ýazyp geliň.

Kawkaz ýesiri

(Powestden bölek)

Bularyň ýagdaýy gaty erbetleşdi. Aýaklaryndan zynjyry aýyрмаýardylar, ýagty jahana çykarylmaýardylar. Olara çendan ite oklan ýaly edip, hamyr oklaýardylar, küýze bilen suw sallaýardylar.

Çukuryň içi porsy, dymyk hem yzgarlydy. Kostylin oňatja syrkawlady, çişdi, endam-jany owranyp barýardy, özem gözi ukudan aşylmaýardy. Zilin hem gaýgylanyp başlady. Işin ýamandygyny görýär. Nähili sypjagyny hem bilmeyärdi.

Ol çukuryň düýbünü gazmaga başlady, emma gum zyňmaga ýer ýok, muny bolsa hojaýyn görüp, öldürerin diýip haýbat atypdy.

Bir gün ol çukuryň içinde çöke düşüp oturdy, erkin ýaşamak hakynda pikir edýärdi, onuň içi gysýardy. Birden onuň edil dyzynyň üstüne bir çörek düşdi, ýene biri düşdi, ýene biri düşdi, ülje hem döküldi. Ol ýokarsyna seredip görse, Dina durdy. Ol Ziline seredip güldi-de, gaçyp gitdi. «Dina kömek etmezmiä?» diýip, Zilin pikirlendi.

Ol çukuryň içinde bir çetde özüne ýer arassalady, palçyk eýläp, gurjak ýasamaga başlady. Adam, it, at ýasady. Dina geläýse, oňa oklaryn diýip pikir etdi.

Emma Dina ertesi gelmedi. Ýene Zilin at sesini eşitdi, atlylar geçip gitdiler. Tatarlar metjide ýygnanyp jedel edýärler, gygyryşýarlar.

Garrynyň sesi hem gelýär. Zilin olaryň näme diýýänlerine oňat düşünmedi, emma ruslaryň golaýlandygyny, oba beri geläýmese ýagşydyr diýip, tatarlaryň gorkýandygyny, ýesirlerini näme etjeklerini bilmeyändiklerini aňlady.

Olar gürrüňleşdiler-de gitdiler. Zilin birden ýokarsynda bir şygyrды eşitdi. Görse Dina çommalyp otyr, onuň dyzlary kellesinden ýokarda somalyp dur, boýnundaky şaýlary hem guýyň agzynda sallanyp durdy. Onuň gözjagazlary ýyldyz ýaly ýyldyraýardy. Ol ýeňinden iki sanyjak köke çykaryp, Ziline oklady, Zilin kökani alyp:

– Näme köpden bäri gelmediň? Men saňa oýunjak ýasap goýdum. Me, al! – diýip, gurjaklary bir-birden oňa oklamaga başlady, Dina bolsa kellesini ýaýkap, oýnawaçlara seretmedem.

– Gerek däl – diýip, sesini çykarman, biraz oturandan soň, eli bilen boýnuny görkezip:

«Iwan, seni öldürjek bolýarlar» diýip, pyşyrdady.

– Kim öldürjek bolýar?

– Atam, oňa garrylar buýurýarlar, emma men saňa gynanyryn.

Zilin Dina garap:

– Eger-de sen meniň ölümime gynanýan bolsaň, onda sen maňa bir uzyn taýak getir – diýdi.

Ol:

– Bolmaz – diýip, başyny ýaýkady. Zilin ellerini döşüne goýup:

– Dina, Dina jan, başyňa döneyin getir – diýip, oňa ýalbardy.

Dina bolsa:

– Bolmaz, hemme kişi öýde, görerler – diýdi-de, gitdi.

Agşam düşdi ine, Zilin näme bolarka diýip, ünjä gidip otыр. Garşy ýokarsyna seredýär.

Ýyldyzlar görünýär, Aý heniz dogmandyr. Molla azan aýtdy. Üsmülik boldy. Zilin indi irkilip başlady, özi-de, gyzjagaz gorkar diýip oýlanýardy. Birden depesinden gum indi, ol ýokarsyna seretse, uzyn agaç çukuryň başyna dürtülýär. Birden aşak inip başlady, çukura sallandy. Zilin begenip, sallanyp gelýän syrygyň ujundan tutup çekip aldy. Syryk ýogundy. Bu syrygy Zilin ozal hojaýynyň tamynyň üstünde görüpdü.

Zilin ýokarsyna garady, asmanda ýyldyzlar ýyldyraýar, çukuryň ýokarsyndan bolsa Dinanyň gözi garaňkyda pişigiň gözi ýaly ýyldyraýardy. Dina çukuryň gyrasynda durup, ýüzüni aşak edip:

– Iwan, Iwan – diýip, pyşyrdap, elini ýüzüniň önünde bu-laýlap, ýuwaş – diýip düşündirdi.

Zilin:

– Näme? – diýdi.

Dina:

– Hemmesi gitdi, diňe iki sanysy öýde galdy – diýip, düşündirdi.

Zilin:

– Ýör, Kostylin, gideli, iň soňky gezek synanyp göreli, men seni arkama alaryn – diýdi.

Kostyliniň eşidesem gelenokdy.

– Ýok, indi meniň bu ýerden çykyp bilmejegim belli. Meniň agdarylmaga mejalym ýokka, şu bolşuma nirä gideýin?

Zilin:

– Onuň ýaly bolsa, hoş wagtyň, ýamanlykda ýatlama – diýip, Kostylin bilen ogşaşdy.

Ol syrykdan ýapyşyp, Dina-da tut diýip, dyrmaşyp başlady. Aýagyndaky kündesi päsgel berýärdi. Iki gezek dagy syrylyp

gaýtdy. Kostylin oňa goltgy berdi, zordan ýokaryk çykdy. Dina bar güýjüni jemläp, eljagazlary bilen onuň köýneginden çekýärdi. Özi hem gülýärdi.

Zilin syrygy aldy-da:

– Dina, ýerine elt, ýogsam bilseler, seni urarlar – diýdi. Dina syrygy alyp gitdi. Zilin dagyň etegine tarap gitdi. Kert gaýanyň düýbüne inip, eline gyýçak daş aldy, kündesiniň gulpuny towlamaga başlady. Gulp berkdi, hiç döwüp bolar ýaly däldi, onuň çemesi hem ýokdy. Zilin dag tarapyndan biriniň ylgap gelyän ayak sesini eşitdi, özem ýeňil-ýeňil bökýärdi. Ol Dina gelyän bolsa gerek diýip pikir etdi, Dina ylgap geldi-de, eline daş alyp:

– Äber, men döweýin – diýdi.

Dina çöküne düşüp, gulpy towlap başlady. Onuň eljagazlary çöp ýaly inçejik, hiç güýji ýokdy. Ol daşy taşlap aglady. Zilin ýene gulpuň daşyna geçdi. Dina bolsa onuň ýanynyda çommalyp otyr, özem Ziliniň egninden ýapyşýar. Zilin kellesini galdyryp görse, çep tarapda dagyň aňyrsynda gyzyň şapak ýaldyraýar. Aý dogup gelyär. Aý dogmanka, dereden geçip, tokaýa ýetmek gerek diýip pikirlendi. Yerinden turdy, daşy taşlady. «Aýagym kündeli bolsa-da gitmek gerek» diýip pikir etdi.

– Hoş wagtyň, sag bol, Dina jan! Seni ömür ýadymdan çykarmaryň! – diýip gitdi.

Dina oňa ýapyşdy, çöregi niresine salarkam diýip, eli bilen onuň geýimlerini sermeşdirdi.

Zilin çöregi aldy.

– Sag bol akyllym! Mensiz kim saňa gurjak ýasap berer? – diýip, onuň kellesini sypalady.

Dina birden aglap, elini ýüzüne tutyp, owlajak ýaly bök-jekläp, daga baka gitdi.

Garaňkynyň içinde diňe saçyndaky teňneleriň şaňňyrdysy eşidilýärdi.

Zilin çokundy, kündäniň gulpy jyňňyrdamaz ýaly, ony eli bilen tutup süreýär, özi bolsa ýola düşdi, ol Aý dogjak tarapa garşy-garşy seredýär. Ol ýoluny bilýärdi, dos-dogry sekiz wýorst ýol gitmelidi. Ýöne Aý dogýança, tokaýlyga ýetip boldy. Ol çeşmejikden geçdi. Dagyň aňyrsy eýýäm ýagtylyp başlady. Ol derä gidip baryar hem töweregine garanjaklaýar. Aý heniz görünmeýär. Eýýäm şapak göterilip ugrady, deräniň

bir tarapy barha ýagtylanyp başlady. Dag etegine kölege düşüp, ol kölege barha gysgalýardy.

Zilin kölege ýere penalayp barýar. Ol howlugýar, emma Aý ondan hem çaltlyk bilen dagyň eteginden çykyp gelýär. Eýýäm sag tarapdaky dereler ýagtyldy. Ol tokaýa golaýlady, Aý dagyň aňyrsyndan çykdy, edil gündizlik ýaly ýagty boldy. Agaçlaryň hemme ýapraklary görünýär. Daglaryň üstünde aşakdan akýan çeşmejiň şaggyldysy eşidilýärdi.

«Kawkaz ýesiri» powesti barada

XIX asyryň ortalarynada patyşa Russiýasy Kawkazda ba-sybalyjylykly söweşleri alyp barypdyr. Erkinlik söýüji dagly halklar öz döwrüniň kämil ýaragy bilen ýaraglanan kuwwatly goşuna garşylyk görkezipdir. Waka şol döwürde Kawkazda bolup geçýär. Rus goşunynyň serkerdesi Ziliniň garry ejesi ogluna ahyr ýaşynda öýe gelmegini, öýlenip gitmegini haýyş edip, hat ýazýar. Zilin yza dolanyp gelýärkä, Kostylin diýen başga bir serkerde bilen tatarlara (çeçenler ýa-da beýleki dagly halklaryň biri. Şol döwürde, ruslar musulman dinine uýýan dagly halklaryň ählisine tatarlar diýýän ekenler) ýesir düşýär. Daglylar olara töleg töledip yzyna satmak üçin, öýlerine hat ýazdyrýarlar.

Uzak wagtyň dowamynda Ziliň daglylara özüni aldyrýar, çagalara oýunjak ýasap berýär, adamlaryň dürli döwürk-ýeňjiklerini bejerýär, hojaýynam ony gowy görýär. Dina atly kiçijik gyzjagyz ýesirlere dürli zatlary getirip berip, has-da yhlas görkezýär. Şeýle-de bolsa, Zilin Kostylinem alyp gaçmaga synanyşýar. Emma bu synanyşyk Kostyliniň agyrlygy, ýaltalygy, janyny gowy görýänligi sebäpli şowsuz gutarýar. Olary tutup yzyna getirensoňlar, has ýowuz darap başlaýarlar. Aýratynam, haja gidip gelen, ýedi ogly söweşde öldürilen, ruslar bilen hyzmatdaşlyk edip başlan sekizinji oglunam öz eli bilen öldürip gelen goja oňa has ýowuz daraýar.

Ziliniň gaçmak üçin ikinji gezek ýekelikde eden synanyşygy şowly bolýar. Onuň şowly gutarmagyna ilki bilen rus goşunlarynyň ýakynlaşmagy sebäpli daglylaryň arasyna düşen başgaýlyk ýardam eden bolsa, ikinji bir tarapdan kiçijik Dinanyň

yhlas bilen eden kömegi gol-daw berýär. Halas bolanson, ol ýene-de goşunda gulluk etmäge galýar.

Lew Tolstoý öz garaşsyzlygy, erkinligi üçin ellerinde baryny edip göreşýän daglylar babatynda sarpa goýmak bilen söhbet açypdyr. Daglylar kyn şertlerde gizlin-u-açyk ýollar bilen garşylyk görkezýärler.

Näçe kyn şertlerde göreşselerem, ýaşasalaram daglylar adamçylyk sypatlaryny ýitirmedik, söýüp, hormat goýup bilýän mert adamlar. Olar, aýratynam öz mertebesini saklap bilýän buýsanjaň adamlary gowy görýärler. Ziliniň dogruçyl hem batyrgaý boluşlaram olarda hormat duýgusyny oýarýar. Şonuň üçin hojaýynam ony sylaýar, hatda ýakyn adamsy hökmünde gowy görüp başalaýar. Kyn şertlerde özüniň gowy görýän adamsyna, ähli kynçylyklara seretmezden, janyny orta goýup kömek edip bilýän Dinajyk hem mähriban, hem batyr.

Zilin bilen Kostylin biri-birine garşydaş keşpler. Zilin maksada okgunly, kynçylyklardan çekinmeýän, öz mertebesini islendik ýagdaýda saklap bilýän mert adam. Hojaýynlaryň hoşamaý garaýyşlaram, şowsuz geçen gaçmaga synanyşygam onuň erkinlige bolan islegini ýatyryp bilmeýär. Zilin «Elinden dür dökülýär» diýilýän ýigitlerden. Ol gulçulykda, ýesirlikde ýaşap ýörkä-de dek oturman, dürli hünärler bilen adamlara ýagşylyk edip, olaryň göwnüni awlamagy başarýar.

Kostylin gorkak, uly gaýgysy garny bolan hamaýyl bende. Onuň wagtynda kömege gelmändigi üçin Zilin ýesir düşýär, onuň gara garnyny göterip bilmän, ýoluň kynçylygyndanam ejizlemegi olaryň gaýtadan tutulmagyna sebäp bolýar. Ýöne diňe özüni goramagyň aladasy bilen ýaşayan adam hiç wagt özüni ýeke-likde gorap bilmeýär. Durmuşyň kanuny şeýle, özüni halas etmek üçin il-günüň derdine aglamak zerur. Şony edip bilmändigi sebäpli, ýoldaşyny taşlap gaçan Kostyliniň özi hem ýesir düşýär. Soňra ony hossarlary köp pul töläp, satyn alýarlar.

Soraglar we ýumuş:

1. Siz L. N. Tolstoýyň haýsy eserlerini bilýärsiňiz?
2. «Kawkaz ýeseri» powestindäki daglylaryň keşpleri barada gürrüň beriň?
3. Zilin bilen Kostyliniň keşplerini deňeşdirip görüň.
4. Zilin ýesirlikden nähili boşayar, kim oňa kömek edýär?

ÇINGIZ AÝTMATOW (1928 – 2008)

Çingiz Aýtmadow 79 ýaşady. Indi elli ýyldan bäri bu at çeper edebiýata, sungata syrpa goýýan adamlaryň hemrasy.

Dünýäniň haýsy künjünde bolsun, tapawudy ýok, XX asyryň ikinji ýarymyndaky edebiýat hakynda söhbet açylsa, ýer ýüzünde onuň meşhurlygyny gazanýan ägirtleriň hataryna ilki bilen Aýtmadowyň ady tutulýar. Dünýäde eserleriniň ýaýraýyş gerimi we okalyşy boýunça ol biziň ýurdymyzyň ýazyjylarynyň arasynda iň öňdäki orny eýeleýär.

Altmyşynjy ýyllaryň başynda eýýäm Aýtmadow edebiýat meýdanynda öz ornyny eýeläpdi. Ol meşhurlyk gapysynyň inňän agyr hem beýik gulguny «Jemile» powesti bilen açypdy.

Ellinji ýyllaryň ahylarynda Türkmenistanda gyrgyz edebiýatynyň Günleri geçirilipdi. Gyrgyz ýazyjylarynyň bir topary talyplar bilen duşuşyga gelipdi.

Gelenleriň aglabasy gyrgyz edebiýatynda atlary belli, ýaş duruşan adamlardy. Hataryň bir çetinde ýüzüni aşak salyp outran, hortaň, gür saçly, sypaýy ýigitde ünsümüz uzak eglenmändi. Duşuşygy alyp baryan ýaşuly adaty äheň bilen bu ýigidiň edebiýata ýaňy gadam basyp ugrandygyny, adynyň Çingiz Aýtmadowdygyny, «Jemile» atly powest ýazandygyny aýtmak bilen oňdy. Megerem, ýalňyşmaýan bolsam, şol duşuşykda kesesinden synlanyňda utanjaň görünýän ýigit çykyş etmän, ýüzüni aşdy otyrды. Bizem ony bada-bat unudypdyk, adynam ýadymyzda saklamaga ýetişmändik. Ol mahal biziň Aýtmadowdanam, «Jemiledenem» hatarymyz ýokdy. Bu adyň kalbymyza ornaşmagy üçin ýene üç-dört ýyl wagt geçdi.

Eger Lui Aragon fransuz diline terjime etmedik bolsady, «Jemile» powesti beýle meşhurlyk gazanmazdy diýen pikirden biz ýaňy-ýaňylaram saplanyp bilmän ýördik. Şeýle pikire uýýan adamlar ýazyjynyň meşhurlygyny eseriň kämilligi bilen däl-de, başga emellere baglamaga endik edinen adamlardy. Howa, ýigriminji asyr fransuz edebiýatynyň beýik wekili. Aragon «Jemiläni» terjime etdi, bu esere uly baha berdi, ony söýgi hakda ýazylan eserleriň iň ajaýyplarynyň biri hasap edýändigini aýtdy. Beýik ýazyjynyň belent bahasyna mynasyp bolmak üçin belent eseriň bolmagy gerekdi. Aragon şahsy täsiri ýa-da seniň owadan gözüňe maýyl bolup gepleýän adamlardan däl-di.

«Jemile» belent baha mynasyp eserdi.

Ikinji gezek «Jemile» powesti Çingiz Aýtmatow diýen ady bize ýetiripdi. Biz bu ady gaýdyp unutmadyk, biziň guwanjymyz ýyllaryň geçmegi bilen kemelmedi, barha artdy, indi ol buýsanja öwrüldi.

Altmyşynjy ýyllaryň başynda türkmen edebiýatynda ady tutulyp ugran ýaşlaryň arasynda menem bardym. Bu döwür ruhy taýdan galkynyş döwri hökmünde edebiýatyň taryhyna girdi. Galkynyş entek biziň türkmen edebiýatymyzda mese-mälim duýulmasa-da beýleki doganlar milletler edebiýatlarynda giň gerim alypdy, täze zehinleriň atlary, olaryň täze harpda ýazylan eserleri peýda bolýardy. Olar şahsyýet kultuniň edebiýata getiren şowhunly hem galp ýollaryndan el çekýärdiler. Adamlara şahsy häsiýetsiz birmeňzeş pikire endik etdirilen, birmeňzeş sygyrlary gaýtalaýan, sürä meňzeş topar hökmünde garamakdan ýyz öwürýärdiler. Adama aýratyn alnan şahs hökmünde garap, onuň içki dünýäsine, şatlygyna, gyananjyna aralaşmaga çalşýardy. Olar ceper edebiýata häsiýet, şahs diýen esasy alamatlary getirýärdi. Şahsyýetiň sözi bilen dünýä garap başlapdylar, onuň pikiri, bähbidi bilen dowre baha berýärdiler adama bolan gatnaşygyna garap döwri seljerýärdiler. Olar Adamyň ruhuny edebiýata dolap getiripdi.

Şeýle belent hem batyrgaý wezipäni berjaó edýänleriň arasynda Çingiz Aýtmatowyň hem tagallaşy uludy. Aýtmatow şol gyzykly döwrüň döreden ýazyjysydy. Ýiti zehinler hemişe döreyär, emma zehin tohum şekilli, düşen topragyna bagly. Amatly topraga düşende, ol boý alýar, gülleýär, miwesi artykmaç bolýar.

Öň ýokary wezipelerde işlön kakasynyň nähak ýanalyp ýok edilmegi, ýumruk ýaly oglanyň kalbynda adalatsyzlykdan galan gahar, adamlar hakynda edebiýatda dowam edýän galplygyň soňuna çykмага oňa ägirt itergi berendir! Onuň ähli eserinin fokusynda ýönekeý sada adamlar. Olara bolan çäksiz hormat, söýgi ýazyjynyň ruhy belentligini döredýän alamat.

Aýtmadow biziň mugallymymyza öwrülipdi. Durmuş, döwrüň wakalaryna çemeleşmekde onuň bize eden täsiri uly bolupdy. Altmyşynjy ýyllarda Aýtmadowdan täsirlenmek meselesinde tankytçy Abdylly Myradow ýaş ýazyjylary, şol sanda meni-de tankyt edipdi. Emma tankytçy täsirlenmek meselesine bir taraply garapdy, ony esasan, wakalaryň, gahrymanlaryň durmuşyndaky käbir meňzeşlige syrykdyryp oňupdy. Täsirlenmegiň ilkinji, biz üçin has oňaly tarapyňy ünsden düşüripdi. Aýtmadow «Jemile», «Ene toprak» powestleriniň mysalynda durmuşa batyrgaý aralaşmagy, adam ykbalynyň agyr hem çylşyrymly pursatlaryna üns bermegi ündäpdi. Sol mahal şeýle batyrgaý ýörelgäni öz eserleriniň mysalynda ündeýän başga bir ýazyjy biz öz edebiýatymyza-da, tutuş Orta Aşýa respublikalarynda-da ýokdy.

Aýtmadowyň ýokarda ady tutulan eserlerini okanymyzda, türkmen topragynda ýaşap ýören jemilelere, tolganaýlara başgaça garap ugrapdyk, olary seljermäge, has gaýym söýmäge çalşypdyk. Biziň özümizem hut dünki gün olar bilen, bile işläpdik, olaryň umydyňyň, gynanjynyň gözlüje şaýady bolupdyk. Bizem özümizden toslap gahryman ýasamandyk, olar biz bilen işläp ýören gelinlerdi, özümizden toslap waka döretmändik, öz gatnaşmagymyzda bolan wakalarydy. Biz öz başardygymyzdan şol wakalary şowhunsyz, öz görşümüz ýaly ýazjak bolupdyk, ýarsyz galan ýalňyz naçarlara ýüregimizdäki söýgini aýan etjek bolupdyk. Emma ol bize doly başardanokdy. Biz ejizlige, gözýaşa ýykgyň edýärdik. Pajygaly waka bilen okyjyny köpräk gynandyryp bolsa, gözýaş etdirip bolsa, eseriň çeperçiligini gazanarys öýdýärdik. Biz bu ýetmezimizi şol mahallar bilmän ekenik, ony indi bilýäris.

Bu paýhasa ýetmegimizde-de Aýtmadowyň bize beren sa-pagy uly.

Aýtmadow Adama, onuň ykbalyna, jemgyýetdäki ornuna töwerekleýin seredýär, şol bir mahalyň özünde-de onuň aýratyn

alnan indiuidiumdygyny, özboluşly häsiýete eýedigini birdenem ýatdan çykarmaýar. Adam öz ykbalynyň eýesi. Aýtmatowyň gahrymanlary onuň söýgüsinden dörän hakyky şahslar. Olar öz ykballaryny kişiniň çözmegine kaýyl boljak adamlar däl. Şonuň üçinem olar göreşýärler, hesret çekýärler, emma ýeňilmeýärler. Durmuşyň şowsuzlygyna uçrasalar-da, hemişe ruhabelentlik olaryň hemrasydy. ñazyjynyň döredijiligindäki naýbaşy eserleriniň biri bolan «Günämi öt Gülsere» powestiniň gahrymany Tanabaýyň belentligi onuň tutanýerliliginde, durmuş ýagdaýynyň mizemezliliginde. Oňa nähak günä yönkeýärler, partbiletini alýarlar, emma agyr töhmet onuň adamlara, jemgyýetde bolan garaýşyny üýtgedenok. Şeýle seredäýmäge ýeňlişe, şowsuzlyga uçran Tanabaý hakykatda ýeňiji bolup çykýar. Onuň päkligi, mizemez ruhy Sekizbaóew ýaly wezipeli haramhor adamlaryň ynsabyny ölçeýän gurala öwrülýär. Sada, jepakeş çopan döwrüň yüküni göterýän hakyky şahs derejesine göterilýär. Aýtmatow gahrymanyň häsiýetine mahsus tebigylygyny tutuş eseriň süňňüne siňdirmegi başaryar, şeýdibem täsin bitewilik gazanýar.

Aýtmatowyň gahrymanlary halkyň jümmüşinden çykan adamlar. Emma olar öz ykballarynyň garaşsyzlygy, mertebesi ugrunda gaýduwsyz göreşýän mahallary gerek bolsa, köneden gelýän däpleriň tersine gitmekdenem çekinenoklar. Biz muny Jemiläniň, Tolganaýyň mysalynda düşündirip bileris. Jemile urşa giden adamsy Sadyga garaşanok, onuň gelmeziniň öňünçäsi ýürekden söýen adamy-Danyýar bilen baş alyp gidýär. Köneden gelýän däbe görä seretseň, oňa ilden çykan diýmeli, emma adam hökmünde seredeniňde Jemilä dine bagt arzuw etmeli bolýar. Söýgi däpden, islendik kanundan güýçli.

Tolganaý uruşda wepat bolan oglunyň gelni Alymanyň keseki çopandan göwreli bolup dogran çagasyna öz agtygy ýaly hossar çykýar, ösdürýär, ulaldýar. Döwrüň çylşyrymly hem agyr wakalaryna hakyky ynsançylyk duýgusy bilen darap bilýän adam Tolganaýy binamyslykda aýyplap bilmez.

Ýene ýazyjy adamçylygyň belent manysyny, güýjüni namys hakdaky däbe öwrülen pikiriň, ýörelgäniň garşysyna goýýar. Ñgirt zehinli, ynsanperwerligi bilenem ýeňýär. Iki mysalda-da Aýtmatow milli çäklilikden ara açýar, öz belent sungatyny Adama mahsus adamkärçiligiň dabaralanmagyna sarp edýär. Aýtmatowyň sungaty, Adamyň dünýäsine tarap ýörelgesi

Gündogaryň hem Günbataryň medeniýetiniň oňaly sepleşiginden gepledən gözbas alýar, güýç alýar. Milli-çäklikden ara açmak babatynda Çingiz Aýtmadowyň döredijilik tejribesi biziň üçinem degerli, görelde alarlykly sapakdyr.

1963-nji ýylda «Daglaryň hem düzleriň» powestleri diýen ýygyndysy üçin Aýtmadow iň ýokary döwlet baýragyna mynasyp bolýar.

Ýazyjynyň «Jemile» powestini ýekelikde, «Ilkinji mugallym», «Köşek göz» powestlerini awtor bilen bilelikde rus diline terjime eden Anna Dmitriýewany men tanaýardym. Olaryň öýünde bolanymda telim sapar Aýtmadowyň döredijiligi hakynda pikir alyşypdyk. Ýazyjynyň soňky eserlerini rus dilinde ýazyp başlamagyny Anna Dmitriýewna unaýardy. Aýtmadowyň prozasyna mahsus inçe psihologiýany adam häsiýetiniň dürli öwüşginlerine laýyklykda liriki äheňde anyk berjek bolsaň, elbetde, edebi diliň, prozanyň baý däplerine daýanylsa has dat-ly, has şireli bolýar. Adamyň içki dünýäsiniň çuň gowaklaryna aralaşan ýagdaýlarda rus edebiýatynyň işlenilen edebi aňlatmalarynyň hazynasy ýazyja oňaly serişde bolup biljekdi.

Anna Dmitriýewanyň şu pikirleriniň ýerliklidigini Aýtmadowyň soňky döreden has kämil, çylşyrymly eserleri bolan «Ak gämi» powesti, «Asyrdan uzaga çeken gün», «Çapgy ýas-sygy» romanlary görkezildi. Metbugatda edilen çykyşlaryň käbirinde rus dilinde ýazylan milli ýazyjylar öz halkynyň ede-biýatyna degişlimi diýen ýaly sowallar orta atylýar. Bu meselede jedel edilýän wagtam bolýar, ýöne Aýtmadow rus dilinde ýazsa-da, ony gyrgyz ýazyjysy däl diýmäge hiç kimiň dili barmasa gerek. Aýtmadowy gyrgyz topragy, gyrgyz halky döretdi. Aýtmadowyň döreýiş kökünü öňi bilen beýik «Manas» eposyndan, öz halkynyň baý halk döredijiliginden, onuň internasionaal ähe-ninden, gyrgyz halkynyň durgunlyk ýyllarynda gazanan ruhy derejesinden gözlemeli. Aýtmadow gyrgyz häsiýetini dünýä möçberine çykardy, onuň adamçylyk däplerini dünýä medeniýetine goşdy, baýlaşdyrdy.

Çingiz Aýtmadow ýaly uly zehine diňe bir halkyň çäginde garamak bolmaz. Döredijiliginiň ähli babatda internasionallygy ony umumy adamzat möçberindaki hadysa öwürýär.

Aýtmadow ýigriminji asyryň ýazyjysy. Biziň çylşyrymly hem ertirini göz önüne girtmesi kyn asyrymyzyň ikinji ýarymynda

mahsus iň iri, möhüm meseleler ýazyjynyň eserlerinde döwrebap gozgaldy. Ýer ýüzünde ýaşaýşyň ýok bolup gitmek wehimi artdygyça Aýtmadowyň äheňi ýowuzlaşdy. Ol ertirki güne ynamdan, optimizmden el çekmedi, emma şol optimizmi berk duýduryşa ýanyp beýan etdi. Ak gämini arzuw edýän oglanjygyň arassa dünýäsini halas etmesek, biz heläkçilige uçarays diýdi. Awtoryň beýle ýowuz netijesi durgunlyk döwrüniň galp pafosyna laýyk gelenokdy. Şonuň üçinem awtoryň ýaşajyk gahrymanyny rehimsizlikde aýyplanlaram az bolmandy.

Eserlerinde umumy adamzada mahsus iri meseleleri orta atýan ýazyjynyň şahsyýet taýdan belent adamdygyna şubhe etmese bolar. Adamyň bitirýän işi, mümkinçiligi onuň şahsyýetiniň ölçegine bagly. Aýtmadow gündelik durmuşda-da bütin dünýä häsiýetli iri meseleler bilen meşhur. Onuň başlangyjy bilen dörän «Yssykköl forumy» ýer şarynyň ertirki ykbalynyň aladasyuny etmekde dünýä halklarynyň birleşen tagallasynyň derwaýysdygyny tekrarlaýar. Bu foruma ýer ýüzüne ady belli ýazyjylaryň, sungat hem jengyýetçilik işgarleriniň gatnaşandygyny onuň işiniň netijeli boljakdygyna mizemiz ynam döredýär.

Aýtmadow ýazyjy, publisistik syýasy hem jemgyýetçilik işgäri hökmünde, doganlyk we goňşy respublikalaryň ähli halklary tarapyndan sylanýan we sylaglanýan adam. Öň birnäçe gezek Ýokary geňeşe wekil, saýlanan, birnäçe gezek Döwlet baýraklarynyň eýesi bolan, Zähmet Gahrymany, halk ýazyjysy, öz respublikalarynyň akademigi, daşary yurt akademiýalarynyň agzasy. Gyrgyzystanyň ýazyjylar Birleşiginiň başlygy...garaz, uzaltsaň uzaldyp oturmaly.

Çingiz Aýtmadow dürli ýyllarda dürli sebäpler bilen Türkmenistana gelipdi. Aýratynam onuň Magtymgulynyň 250 ýyllyk dabarasyna gatnaşanda, eden çykyşy biz üçin guwançly bolupdy. Ol biziň beýik şahyrymyza-akyldarymyza ägirt sarpa goýýan ekeni. Şol çykyşynda Aýtmadow henize çenli aýdylmadyk, adalatly pikiri orta atypdy: Gündogarda on sekizinji asyr Magtymgulynyň poeziýasynyň asyry boldy diýdi. Özümiziň aýdyp bilmedik pikirimizi Çingiz Aýtmadow aýtdy. Gynansagam, biz şol pikiriň dogrudygyny öz edebiýaty öwreniş ylmymyzda entegem subut edip bilemizok, subut etmäge gaty bir ezberligem görkezip baramyzok. Bize entek Çingiz Aýtmadowa mahsus

pikir giňligi, pikir çuňlugy ýetenok, şoňa görä-da dine bir häzirkî zaman meselelerinde däl, geçmiş mirasymyz bilen bagly meselelerde-de ýüzleýlik, ýaýdanjaňlyk edóäris.

Çingiz Aýtmatowyň sapaklaryny bilmek ýeterlik däl, olary gündelik işimizde berjaý etmegi başarmaly.

Tirkîş Jumageldiýew

Ilkinji mugallym

(Powestden bölek)

Bu waka 1924-nji ýylda bolupdy. Howa, hut şol ýyl. Biziň daýhan birleşigimiziň häzirkî oturan ýeri şol mahal ýekebara daýhanlaryň kiçijik bir obasydy. O wagtlar men ýaňy on dört ýaşan gyzjagazdym. Özümem dünýäden öten kakamyň doganoglanynyňkyda bolýardym. Ejemem ýokdy.

Güýz düşäýende, gurluraklar gyslamak üçin dag tarapa göçenlerinde, biziň obamyza egni soldat şinelli bir nätanyş ýigit geldi. Onuň şineli meniň ýadymda pugta galypdyr, sebäbi ol: näme üçindir, gara mawutdan tikilgidi, uly ýollardan uzakdaky dag sebitinde ýerleşen biziň obamyzda hökümet adamynyň peýda bolmagy üýtgeşik bir wakady.

Ilki-ilkiler ol goşunda komandir bolupdyr, şoňa görä obada-da naçalnik bolmaly bor diýip çykardylar, soň bilnip oturylsa, o hiç hili komandirem bolmandyr, zadam. Özem şol açlyk ýyllary obany taşlap, demir ýola gidensoň, dereksiz ýiten Daşdanbekiň ogly Düýşen biziň obamyzda mekdep açyp, çagaçugalary okatmaga iberilen bolarly.

Ol wagtlar «mekdep», «okuw» diýen sözler öwrenişilmedik sözler bolansoň, adamlaryň ol sözlerden kân bir başlary-da çykyp durmaýardy. Käbirleri myş-myşlara gulak gabartýardy, käbirleri bolsa bu gürrüňleri heleý gürrüňi hasap edýärdi, eger basym adamlar bir ýere ýygnalan bolaýmasa, mekdebi adamlaryň ýatlaryndan çykarmaklary-da mümkindi.

Meniň çzümden uly doganoglanym: «O nämäniň ýyg-nagymyş, mydama şeýdip, adam baryny işden goýýarlar» diýip hüňňürdeýärdi, soňra welin, her niçik-de bolsa, atyny eýerläp, ýygnaga gitdi. Olar ugransoň, bizem oba oglanlary bilen şol ýere eňäýendiris. Adatça ýygnak geçirilýän ýer bolan şol depä demimiz demimize ýetmän baryp ýetenimizde, hälki egni gara

şinelli hortañ ýigit pyýada gelenler bilen atlylaryň bir topbagynyň öňünde gepläp durdy. Onuň sözlerini oňat eşitmänimizden soň, biz dyknyşyp, öňräge süýşýärdik, emma egnine ýamaly possun atynan bir goja, göýä ýaňy ukudan turan ýaly, o gepläp duranyň sözünü bölde oturyberdi.

Ol sakawlap diýen ýaly:

Aý, oglum, ozallar çagalary mollalar okadardy, biz seň kakaňa-da belet, olam biz ýaly, ýeňiýolukdy. Hany aýtsana, näwagt molla bolup ýörsüň sen?

Düýşen perte jogap gaýtardy:

Men molla däl, ýaşuly, men guramaçy. Men goşun gulgugynda sowadymy çykdy, öňem birneme habarym bardy. Ine, men şeýle ynsan.

Onyň biçeme däl...

Berekella! – sözi çar tarapdan ýaýrady.

Hawa, guramaçy meni siziň çagalaryňyzy okatmaga iberdi. Munuň üçin bize haýsam

bolsa bir jaý gerek. Meniň pikirimçe, eger sizden kömek ýetse, mekdebi ho-o-l depäniň üstündäki köne atýatakda gursagam bordy. Neneň görýärsiňiz, adamlar?

Adamlar: «Be, bu gelmişek nirelerden tutýar-ow» diýen pikire çümüp, aljyraňnylyga düşdüler. Ümsümligi gepe-söze gulak asmazlygy üçin «dawaçy» lakamyny alan Satymgul dawaçy bozdy. Ol eýeriň gaşyna ýapysyp, kâte-de gyllygyny sarkdyryp oturan ýerinden bu edilöän gürrünlere öňräkden bäri gulak salýardy.

Göýä diýärsiňiz nyşana çeneýän ýaly, gözlerini gyrpyldadyp, Satymgul şeý diýdi:

Entejik howlukma-la, han ogul. Aýt, görel, ol mekdebiň bize näme geregi bar?

O nähili «näme? – diýip, Düýşen özüni ýitirdi. Märekäniň içinden kimdir biri:

Dogry-da! – diýip, Satymgula goldaw berdi.

Oturanlaryň bary-da gozgalaň tapyp, goh turup ugrady.

Biz ata-baba gara zähmetimiz bilen güzeran görýäris, bizi kätmen ekleyär.

Çagalarymyzam şeýdip güzeran görerler, olaryň bilim gereğine ýok. Bilim dióen naçalniklere gerek, biz bolsak, bir garamaýak halk. Biziň başymyzy çaşyrybam oturma.

Sesler ýatyşdy.

Aljyran Düýşen töweregindäki adamlaryň ýüzlerine siňe syn edip:

Eýsem siz öz çagalaryňyzyň okamagyna garşy-da? – diýip sorady.

Garşy bolýanymyzda, güýç bilen mejbur edermiň?

Ol eýýämden oba göçendir. Indi biz azat halk, nähili ýaşamak isleseň, şo hilem ýaşarys!

Düýşen gahardan ýaňa çym gyzyl boldy. Ol şineliniň ilgençegini sandyrap duran barmaklary bilen ýoluşdyrды-da, gimnastýorkasynyň kesesinden dört eplengi bir kagyzy çykaryp, eplemini ýazdy-da, ony ýokaryk galdyrdy:

Diýmek, onda siz çagalary okatmaly diýlip ýazylan hökümetiň möhüri basylan şu kagyza garşy-da? Şize ýer beren kim, suw beren kim, erk beren kim? Hany aýdyň. Hökümetiň kanunlaryna haýsyňyz garşy, haýsyňyz? Jogap ber!

Ol «jogap ber» sözlerini şeöle bir gaharly, güýç bilen aýtdy welin, ol sözler, göýä diýersiň, atylan gülle ýaly, güýz gününüň ümsümligini böwüsdі gitdi, göýä diýersiň, tüpeň sesi ýaly, dereleriň içinde ýaňlandy gitdi. Hemmesi onuň sözlerini sypdyрман diňledi. Adamlar başlaryny aşak salyp, dym-dyrs boldular.

Biziň barymyz garyp pukara diýip, Düýşen ýuwaşja gepledi. – Bizi ömürboýy depelediler, kemsitdiler. Biz aň-bilimsiz ýaşadyk. Häzir bolsa hökümet biziň gözümizi açmak isleýär, okamagy, ýazmagy öwrenmegimizi isleýär. Munuň üçin bolsa çagalary okatmak gerek...

Düýşen nädiljegine garaşyp, sözüni kesdi. Düýşeniň nädip molla bolandygyny soran şol ýyrtyk possunly ylalaşylyk äheňde hümmürdedi.

Bolýa-da, okadasyň gelýän bolsa okadyber, bize näme...

Men siziň kömek bermegiňizi haýyş edýärin, Biz, bir-ä, şol depäniň üstündäki atýatagy bejertmeli, birem, derýanyň üstüne köpri salmaly, mekdebe odunam gerek bolar...

Gepe-söze gulak asmazak Satymgul:

Dur entek, sen jigит, ýaman dogumlyja görünýän-le! – diýip, Düýşeniň sözüni bölđi.

Ol gyllygyny sarkdyryp, ýene nyşana çeneýän ýaly, gözlerini gyrpyldatdy. – Ine, sen: «Mekdep açaryn!» diýip, bütin oba jar çekýärsiň. Özüňe seretseň welin, ne egniňde possunyň bar,

ne aýagyň astynda ädik bar. Kemteresinden, eliň aýasy ýaly sürlen ýeriňem-ä ýok, howlynda ýekeje dört aýaklyň-da ýok! Iliň malyna talaň salaýmasaň, durmuşyňy nädip dolajak ahyryn, ýagşy ýigit?

Durmuşy dolamagyňam bir zady bar. Aýlyk alaryn.

Ä-ä, şeý diýsene! – diýip, Satymgul öz-özüne göwni ýeten kişi bolup, eóeriň üstünde oturan ýerinden hekgerildi. – Indi bary düşnükli. Onda, jigit, öz najadyňy özüň görüber, çagalary-da öz aýlygyňa okadyber. Hökümetiň puly köpdür. Bize azaryňy ýetirme, hudaýa şükür, öz aladamyzam özümize ýetik...

Şu sözleri aýtdy-da, Satymgul atynyň başyny öýüne bakan öwürdi. Beýlekilerem onuň yzyna düşup ugrady. Düşsen bolsa eli kagyzy galyberdi. O pahyr indi nirä gitjegini-de bilmedi.

Meniň Düşsene nebsim-janym agyrdy. Gapdalyma atly gelen doganoglan agam :

Häk, saçy kesilen, sen bu ýerde näme işleýäň, näme agzyňy öweldip dursuň, ugra öýe! – diýip gygyraňça, Düşsene aňkarylyp durdum. Agamyň hemlesini eşidip, oglanlaryň yzyndan ylgadym. Ol şonda-da käýinjireýärdi: «Görsene muny, bularam eýýäm ýygnaga gatnamagy öwrenipdirler-ä!»

Ertesi gyzlar bolup suwa gidenimizde, Düşsen derýanyň boýunda bize gabat geldi. Ol eli pilli, kätmenli, paltaly, köne bedreli suwa urup, derýanyň o kenaryna geçdi.

Şol günden başlap, her gün ertir egni gara şinelli Düşseniň şol depede taşlanyp gidilen atýataga bakan piýada ýol bilen gidip barýandygyny görmek bolýardy. Diňe giç agşamlar ol oba dolanyp gelýärdi. Biz onuň uly bir arka gyzgan ýa-da sypal alyp barýanyny ýygy-ýygydan görerdik. Adamlar ony alysdan görüp, üzeňnilerine galardylar-da, ellerini gözlerine kölegeledip geň galyjylyk bilen:

Ol arkasy ýüklü barýan Düşsen mugallym-a däl-dir-dä? – diýşerdiler.

Edil özi.

Häk, bende. Mugallymçylyk işem ýeňil iş däl bolarly-da.

Sen, näme, ýeňildir öýtdüňmi? Seretseň, arkasyndaky ýüki baýyň öýden içersiniňkiden kem däl.

Iliň öňüne çykyp gepläýşini göreňde-hä, telpek goýaýmaly!

Oň sebäbi elimde möhürli kagyzyň barlygy-la, wah. Bar güýç şo kagyza.

Bir gezek obamyzyň ýokarsyndaky dag eteginden tezek çöpläp, ýüklenip gelyärkäk, mekdebe sowuldyk. O ýerde mugallymyň näme edýänini göresimiz geldi. Palçykdan ýasalan köne saray ozal bir baýyň atýatagydy. Gyşyna bu ýerde gaýda gulunlan baýtallary saklaýardylar. Täze hökümet gelensoň, ol baý nirädir bir ýere gççüp gidipdir, atýatak bolsa galyberipdir. O ýerik adam aýagy sekmeýärdi, atýatagyň daş-töweregini şalgamdyr ýandak tutupdy. Indi düübünden çapylan çöpler o çetde bir ýere üşürilip goýlupdyr, howlynyň içi arassalanypdyr. Atýatagyň ýagyş ýagyp opurylan diwarlary palçyk bilen suwalypdyr, ýekeje halka ilişip duran jygyldawuk gapysy bolsa bejerilip, ýerine eltilipdir.

Birazajk dem-dynjymyzy alalyň diýip, egnimizdäki haltalarymyzy ýere goýanymyzda, üsti-başy bulaşan Düşen gapydan daş çykdy. Bizi görüp, ol bir hili boldy, soňra bolsa ýüzüniň derini çalyp, hoşamaý ýylgyrjaklady.

Nireden gelyäňiz gyzlar?

Biz haltamyzyň gapdalynda oturdyk-da, utanjyrap, biri-birimize seredişdik. Düşen utanjaňlykdan ýaňa dymýandygymyzy aňyp, göwünlik bermek maksady bilen, bize göz gypyp goýberdi.

Haltaňyz-a özüňizdenem uly eken. Bu ýerik gelip göreniňiz gaty gowy bolaýypdyr, gyzlar. Bu siziň okamaly ýeriňiz bolmaly. Mekdebiňiz taýyn diýäýsegem boljak. Ýap-ýaňy mekdebiň bir burçunda peje meňzeş bir zat oturdym, turbasynam tamyň üstüne çykardym, hanha görýämisiňiz! Indi gyş üçin odun taýynlamak galdy, olda owarramla, daştöweregimiz gyz-gandan doly. Mekdebiň içine bolsa köpräk sypal düşeyäris-de, okuwa başlabiris. Hany, okasyňyz gelyär-mi, mekdebe gatnar-mysyňyz?

Men öz joralarymdan ekabyrrak bolansoň, jogap bereýin diýdim:

Eger gelnejem goýberse gatnaryn.

Näme üçin goýbermesin ahyryn, goýberer, goýberer. Seň adyň näme?

Synomyň deşiginden görnüp duran dyzymy elimiň aýasy bilen ýapyp: Altynaý – diýdim.

Altynaý – gowy at. Sen özüňem gowy bolmaly, şeýle gerek! – Ol şeýle bir mylaýym

ýylgyryp goýberdi weli, bir hili göwnüme ýaraýdy. – Ine, sen Altynaý, beýleki çagalaram mekdebe alyp gel. Bolýamy? Bolýa agam.

Meň adymy mugallym diýip tutuň. Mekdebe-hä seredip görersiňiz? Gorkmaň-da giriberiň.

Ýok, biz öýe gitmeli – diýip, biz utana-utana aýtdyk.

Bolýa-da, gidiberiň öýüňize. Okamaga geleniňizde göräýersiňiz. Men garaňky düşmäňkä, ýene bir gezek gyzgana gidip geleýin.

Düýşen eline ýüp bilen orak aldy-da, gyzgan ýygмага ugrady. Bizem ýerimizden turup, haltamyzy arkamyza aldyk-da oba bakan ugradyk. Birden meň kelläme bir hyýal geldi.

Hany, aýak çekiň-le, gyzlar! – diýip, men joralaryma gygyrdym. – Geliň, haltamyzdaky tezegi mekdepde goýup gideliň, şeýtsek, gyz üçin odunymyz köp bolar.

Näme, öýümize eli boş baralymy? Baý, munuň akyllysyran bolşuna sered-ä!

Goýsana, gyz. Indi giç. Öýde käýärler.

Gyzlar maňa garaşman, öýe haýdamak bilen boldular.

Şol gün şeýtmäge özümi nämäniň mejbur edendigine henize bu güne çenli-de düşüňip bilemok. Ýa-ha joralarymyň aýdanymy etmänine gaharlanyp, öz gepimi gögertjek bolupdyryn, ýa-da adamlaryň erk diýen, arzuw diýen zatdan meni ýaş başymdan mahrum edendikleri üçin, gaharyma ýaňky nätanýş adama näme-de bolsa bir ýagşylyk etjek bolupdyryn. Aslyýetinde-hä men oňa häлки ýylgyrmasy üçin ýagşylyk etmekçi bolupdym, sebäbi özüme eden ynamy üçin, aýdan hoşamaý-hošamaý sözlerinden ýaňa ýüregim ýerine geläýdi. Öz hakyky takdyrymyň, şatlykly hem-de jebir jepaly durmuşymyň içi tezekli doly haltaly günden, hut şol günden başlandygyny takyk bilýänem, hut şeýledigine ynanýanam. Meniň beýle diýmegimiň sebäbi bar. Men özüme näme jeza beriljekdiginden howatyram etmän, o hakda pikirem etmän, ýüregime düwen zadymy ömrümde birinji gezek etdim oturyberdim. Joralarym taşlap gidensoňlar, men Düýşeniň mekdebine dolanyp bardym-da, haltamdaky tezegy işigiň agzyna döküp gaýtdym, soňra bolsa ýene tezek çöplemek üçin dag etegine ylgadym.

Hamala diýersiň, güýjümi nirä sarp etjegimi bilmeýän ýaly, şol ylgawumy ýazman barýardym, ýüregim welin, edil uly bir

edermenlik edene meñzeş, şatlyk baryndan doludy. Göwnüme bolmasa, gün hem meniň nämä şatlanýandygymdan habardar ýalydy. Hawa, özümiň şeýle ýeňil gopýandygymdan erkin ylgayşyndan günüň habardardygyna ynanýarynam. Sebäbi, men kiçijigem bolsam, bir edermenlik etdim ahyryn.

Gün baýyrlaryň aňyrsynda gizlenip barýardy, emma göwnüme bolmasa, meni synlap keýpden çykmak üçin, olam ýaşmaga howlukmaýan ýalydy. Gün meniň ýoluma ýagty salýardy: güýzüň solgun topragy aýagymyň astynda öwşün atyp ýatyrdy. Gury syzalaryň başlary çar tarapa çabraýan ýalny ýadyňa salýardy. Egnimdäki kyrk ýamakly beşmetimiň kümüş reňkli ilikleri günüň howrundan ýaňa ýanaýyn diýýärdi. Men welin, begene-begene ylgap barşyňa ýere, asmana, şemala ýüzlenip: «Serediň maňa! Serediň, men nähili bagtly! Men okaryn, mekdebe giderin, beýlekileri-de yzyna salyp giderin!...» diýýän ýalydym.

Soraglar we ýumuş:

1. Çingiz Aýtmatowyň nähili eserlerini bilýärsiňiz?
2. Oňa näme üçin «bütindünýä edebiýatynyň görnükli wekili» diýilýär?
3. «Ilkinji mugallym» powestindäki Düşen mugallyma halk näme üçin kömek etmeýär?
4. Altynaý näme üçin Düşen mugallyma kömek etmek isledi?
5. Altynaýyň öz hakyky takdyrynyň, şatlykly we jebir-jepaly durmuşynyň haýsy günden başlanýandygy baradaky pikirlerini düşündiriň.
6. Powestden bölegi okap, eseriň baş gahrymanlary Düşen bilen Altynaýy häsiýetlendirip beriň.

M A Z M U N Y

Giriş.....3

TÜRKMEN EDEBIÝATY XX ASYRYŇ 20–50-nji ÝYLLARYNDA

Ata Gowşudow	5
«Mähri – Wepa» (Romandan bölek)	8
«Mähri – Wepa» romany barada.....	22
Edebiýat teoriýasy. Liro-epik žanr. Liriky yzaçekilme.....	24
Hydyr Derýaýew	25
«Ykbal» romany «Kimiň daragynyň sesidi?»	26
«Goç gelýärimi ýa gözel!»	28
«Ykbal» romany barada	39
Edebiýat teoriýasy. Içgepletme hakynda düşünje	44
Rehmet Seýidow	45

TÜRKMEN EDEBIÝATY XX ASYRYŇ 60–80-nji ÝYLLARYNDA

Gara Seýitliýew	50
«Bagt näçe gaýtalansa, az ýaly»	54
Berdinazar Hudaýnazarow	56
Şahyryň goşgulary we poemalary	57
Ýazyjynyň proza eserleri	63
Kerim Gurbannepesow	74
«Gumdan tapylan ýürek» poemasy	87
Sapar Öräýew	92
«Tahyra».....	96
Halyl Kulyýew	99
Annaberdi Agabaýew	108
Gurbannazar Ezizow	118
Edebiýat teoriýasy. Sonetler çemeni barada düşünje	133
Türkmen dramaturgiýasynyň ösüşi	134
Aşyr Mämiliýew we Begi Suhanow	
«Satylan düýş» pýesasy.....	137
Türkmen çagalar edebiýatynyň ösüşi	154
Kaýum Taňrygulyýew	158

Türkmen edebiyatynda çeper terjime	164
Edebi dostluk – ebedi dostluk	172
Edebiýaty öwreniş ylmy we edebi tankyt	176
Edebi tankyt	178
Edebiýat teoriýasy boýunça öwrenilenleri jemlemek	184

DOGANLYK HALKLARYŇ EDEBIÝATY

Günhoja. Goşgular	191
Abdulla Kadyry.	197
«Öten günler» romany	198
Adyl Ýakubow.	214
«Ulugbeň hazynasy» romany	215
Ybraýym Ýusupow. Goşgular	220
Abdylly Arypow. Goşgular	225

DÜNYÄ EDEBIÝATYNDAN NUSGALAR

Şemsetdin Muhammet Hafyz	229
Lew Nikolaýewiç Tolstoý	233
«Kawkaz ýesiri» powesti	234
«Kawkaz ýesiri» powesti barada	238
Çingiz Aýmatow.	240
«Ilkinji mugallym» powesti	246

**Isa ARAZOV,
Rahmon KLICHEV**

ADABIYOT

*Umumiy o'rtta ta'lim maktablarining
11-sinfi uchun darslik*

(Turkman tilida)

Birinchi nashri

Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent – 2018

Redaktor **Kamiljan Hallyýew**
Çeper redaktorlar **Nasiba Adilhanowa**
Tehredaktor **Ýelena Toloçko**
Korrektor **Kamiljan Hallyýew**
Kompýuter wýorstkaçysy **Kamiljan Hallyýew**

Neşirýat lisenziýasy AI № 163. 09.11.2009. Çap etmäge 2018-nji ýylyň 23-nji aprelda rugsat edildi. Ölçeği 60×90^{1/16}. Ofset kagyzy. Times New Roman CE garniturasy. Kegli 11. Şertli çap listi 16,0. Neşir listi 12,5. 1010 nusgada çap edildi. Şertnama № 2–2018. Buýurma № 18-261.

Original-maket Özbegistanyň Metbugat we habar agentliginiň Çolpan adyndaky neşirýat-çaphana döredijilik öýünde taýýarlandy. 100011, Daşkent, Nowaýy köçesi, 30.

Telefon: (371) 244-10-45. Faks: (371) 244-58-55.

Özbegistanyň Metbugat we habar agentliginiň «O'zbekiston» neşirýat-çaphana döredijilik öýünde çap edildi. 100011, Daşkent, Nowaýy köçesi, 30.

Arazow I. we başg.

E24 Edebiyat [Matn] 11-nji synp okuwçylary üçin derslik / I. Arazow,
R. Klyçew, – D.: Çolpan adyndaky NÇDÖ, 2018. – 256 s.
ISBN 978-9943-5087-6-7

UO'K 821(075.3)=512.164
KBK 83.3(5Tur)ya72

***Kärendesine berlen dersligiň ýagdaýyny
görkezýän jedwel***

№	Okuwçynyň ady we familiýasy	Okuw ýyly	Dersligiň alnandaky ýagdaýy	Synp ýolbaşçy synyň goly	Dersligiň tabşyrylandaky ýagdaýy	Synp ýolbaşçysynyň goly
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

Derslik kärendä berlip, okuw ýylynyň ahyrynda gaýtaryp alnanda ýokardadaky jedwel synp ýolbaşçysy tarapyndan aşakdaky bahalamak normalaryna görä doldurylýar:

Täze	Dersligiň birinji gezek peýdalanmaga berlendäki ýagdaýy.
Ýagşy	Sahypalary bitin, dersligiň esasy böleginden aýrylmadyk. Ähli sahypalary bar, ýyrtylmadyk, sahypalarynda ýazgy we çyzgylar ýok.
Kanagatlanarly	Sahypalary eplenен, çyzyklar çyzylyp, gyalary ýyrtylan, dersligiň esasy böleginden aýrylmak halaty bar, peýdalanyjy tarapyndan kanagatlanarly abatlanan. Gopan listleri gaýtadan bejerilen, käbir sahypalaryna çyzylan.
Kanagatlanarsyz	Sahypalaryna çyzylan, esasy böleginden aýrylan ýa-da бүтинleý ýok, kanagatlanarsyz abatlanan. Sahypalary ýyrtylan, käbirleri ýok, çyzylan, boýalan. Dersligi dikeldip bolmaýar.